ARİSTOTELES

POLİTİKA

Remzi Kitabevi

POLİTİKA

Aristoteles

RK

POLİTİKA

Çevirenin Notu

Politika'yı İngilizce çevirilerinin en yenisinden Türkçeye aktardım. Prof. T.A. Sinclair'in yaptığı bu çevirinin birtakım biçimsel özellikleri vardır. Aristoteles'in metninin aralarına (bu basımda italik harflerle verilen) izlemeyi ve anlamayı kolaylaştırıcı notlar konulmuştur. Aristoteles çağdaş bir yazar olsaydı herhalde böyle yapardı diye de, bazı cümleler dipnotlarına indirilerek esas metnin sürekliliği sağlanmıştır. İçerik bakımından ise, Prof. Sinclair klasik çevirmenlerden ayrılarak, Aristoteles'in kullandığı kimi kavramları, bugünün harcıâlem kavramlarıyla eşleştirmiştir.

Politika, Aristoteles'in yayımlamak için değil, öğretim amacıyla yazdığı yapıtlardandır. Onun için, kitap denilen anabölümlerinin sırası bile, bilginler arasında tartışma konusudur. Ders notlarının uylaşımsal dizilişinde, (İlk İlkeler Bilimi) *Metaphysika*'nın *Physika*'dan sonra geldiği için bu adla anılan ayrı bir yapıt sayılması gibi, *Politika* da *Ethika Nikomakheia*'nın bir devamıdır. Bu nedenledir ki, o yapıtın son sözleri, bu yapıtın girişi olarak sunulmaktadır.

M. T.

ARİSTOTELES

POLİTİKA

Türkçesi:
METE TUNÇAY

4. Basım

Remzi Kitabevi

BÜYÜK FİKİR KİTAPLARI DİZİSİ, 22

Dördüncü Basım - Aralık, 1993

ISBN 975-14-0165-8

Remzi Kitabevi A.Ş.
Selvili Mescit S. 3 34440 Cağaloğlu-İstanbul
Tlf: 522 7248 - 522 0583, Fax: 522 9055

Evrim Matbaacılık Ltd. Şti.
Selvili Mescit S. 3 34440 Cağaloğlu-İstanbul, 1993

İÇİNDEKİLER

Politikaya Giriş 6

Kitap I. 7

Kitap II. 31

Kitap III. 69

Kitap IV. 109

Kitap V. 141

Kitap VI. 179

Kitap VII. 195

Kitap VIII. 233

Politika'ya Giriş
(*Nikomakhos'a Ahlak*'ın Sonu)

Bizden öncekiler yasa-yapma sürecini incelemeden bıraktıkları için, belki bunu bizim araştırmamız iyi olur. Gerçekten, felsefenin İnsan'ı kendine konu alan bölümünü tamamlamak yönünden, bütün *politeia* ya da anayasa sorununu ele almalıyız. Bizden öncekiler bunun hakkında birtakım iyi ya da oldukça iyi şeyler söylemiş olduklarına göre, ilkin bunları gözden geçirip değerlendirelim. Sonra, benim Anayasalar Toplamama bakarak, ne gibi etkilerin devletleri ve ayrı ayrı anayasaları işler durumda tuttuğunu, ayrıca bazı devletlerin iyi yönetilmelerinin, bazılarınınsa böyle olmamalarının nedenlerini görmemiz gerekir. Bu konular incelendikten sonra, "En iyi anayasa türü hangisidir, her birinin düzeni ve yapısı nedir, her biri hangi yasa ve ahlak kurallarına dayanır?" gibi soruları daha kapsayıcı bir gözle görebileceğiz, sanıyorum. Onun için, tartışmamıza başlayalım.

KİTAP I

1

Kendi gözlemlerimiz, bize, her devletin iyi bir amaçla kurulmuş bir topluluk olduğunu söyler. "İyi" diyorum, çünkü gerçekten, bütün insanlar eylemlerinde iyi saydıkları şeyi elde etmeye çalışırlar. Öyleyse, bütün topluluklar şu ya da bu iyi şeyi amaçladıklarına göre, toplulukların en üstünü ve hepsini kapsayanı da, en yüksek iyi'yi amaç edinecektir. Bu, bizim Devlet dediğimiz topluluktur ve o topluluk türüne de siyasal diyoruz. Devlet adamıyle devlet, kralla uyrukları, aile reisiyle ev halkı, efendiyle köleleri arasındaki ilişkilerin hep aynı olduğunu sanmak yanlıştır. Aralarında yalnızca büyüklük değil, nitelik farkı da vardır. Büyüklük ayraç değildir; bir adamla birkaç kişi arasında efendi-köle ilişkisi, daha çoğu arasında aile ilişkisi, bundan daha çoğu arasında da bir krallık ya da siyasal topluluk ilişkisi olduğunu söyleyemeyiz — sanki büyük bir aileyle küçük bir şehir arasında hiçbir ayrılık yokmuş gibi. Oysa, krallıkla siyasal bir topluluk ya da bir yurttaşlar topluluğu arasında bile bir nitelik farkı vardır; bir kimsenin ötekilerin üstünde yönetme gücü varsa, bu krallıktır da, ilgili bilimin ilkelerine göre, yurttaşlar sırayla hem yönetir hem yönetilirse bu siyasal topluluk olur, demek doğru değildir. Sorunu, her zamanki ilkemizle, yani çözümleme yöntemi (analitik metot) uyarınca incelersek, bu apaçık ortaya çıkacaktır. Öteki bilim dallarında bileşik şeyleri artık bölünemeyecekleri kadar küçük parçalara ayırıyorduk; devleti ve devletin kurucu öğelerini de aynı biçimde inceleyelim; bunların birbirinden nasıl ayrıldıklarını ve söz konusu parçalar hakkında geçerli ilkeler çıkarıp çıkaramayacağımızı o zaman daha iyi göreceğiz.

Aristoteles'in Platon'a saldırdığını bilmezsek, bu birinci bölümden pek bir şey anlayamayız; yukarda değinilen yanlışlar, Platon'un Devlet Adamı (Politikos) *adlı yapıtındadır: 258 c vd.*

Aristoteles, şimdi de devletin gelişmesini bir biyolog olarak ele alıyor.

2

Sanıyorum ki, öteki konularda olduğu gibi bunda da şeylerin başından doğal gelişimine bakarsak, sorunu en iyi biçimde görmüş olacağız. İlkin, öteki eşi olmadan etkinlikten yoksun kalacak şeyler

çift çift birleştirilmelidir. Örneğin, üreme için erkekle dişinin birliği zorunludur, çünkü öteki olmadan biri etkisiz kalır. Bu, düşünülerek yapılmış bir seçme değildir; doğanın hayvanlara da bitkilere de verdiği, kendi benzerlerini çoğaltma isteğinden ileri gelmektedir. Yönetenle yönetilenin birleşmesi de, tıpkı bunun kadar gereklidir; bunların bir araya gelmelerinden amaç, ortak güvenliklerinin korunmasıdır. Çünkü gereken şeyleri zekâsıyle önceden görebilen bir kimse, doğaca yönetici ve efendidir, oysa beden gücüyle bunları yapabilen bir kimse doğaca köledir, yönetilenlerden biridir. Bundan ötürü, efendiyle köleyi birleştiren ortak bir çıkar vardır.

Erkeğin kadından üstün bir zekâsı olduğu kendiliğinden belli sayılmaktadır, fakat bu böyledir diye köle ile kadın özdeşleştirilemezler.

Doğa, kadınla köle arasında bir ayrım gözetmiştir. Kadın, ayrı ayrı işlere bakar ve cömertlikle başka başka araçlar sağlar — her işe yarayan Delphoi bıçağı gibi değildir; bir araç, birçok işleri görmesi için değil de, yalnız bir tek işi görmesi için yapılmış olunca, en iyi işler. Kadınla kölenin ayrı ayrı işlevlerinde de durum böyledir. Bazı Yunanlı-olmayan (barbar) topluluklar bunu açıklayamazlar, kadınla köleyi birbirinden ayırmazlar. Çünkü topluluklarında doğaca yönetecek ya da buyruk verecek bir bölüm yoktur; onların toplumu erkek ve kadın kölelerden oluşmaktadır. İşte bundan dolayıdır ki, ozanlar barbarla köleyi özdeş sayarak, "Hellenlerin barbarları yönetmesi uygundur" demişlerdir.

Böylelikle, Aristoteles ırkların ve kişilerin doğadan üstünlüklerine ve aşağılıklarına inanmaktadır.

İlk aile, erkeklerin bu ikisiyle, yani kadınlar ve kölelerle birleştirilmesinden meydana gelmişti; ozan Hesiodos, "İlkin bir ev ve bir kadın edin ve bir öküz, sabana koşmak için" derken haklıdır. (Öküz, yoksul adamın kölesidir). Doğa yasası uyarınca kurulan ve günbegün sürüp giden bu birlik, ailedir; üyelerine Kharondas: "Ekmek ortakları," Giritli Epimenides de: "Ahırdaşlar" demiştir. Bundan sonraki aşama, köydür: Günlük gereksinmelerin ötesinde bir amacın karşılanması için birçok evler birleşince köy meydana gelir. Bu ilk birlik, genel olarak, oğulların ve torunların evlerinin eklenmesiyle, doğal bir süreç sonucunda oluşur. Böyle bir köyün üyelerine, kimileri "bir sütten emzirilenler" *(homogalaktes)* derler. Bu yoldan kurulmuş olunca, yönetimi de ister istemez krallık oluyordu; günümüzdeki bazı uluslar gibi, şehir-devletleri de başlangıçta krallıkla yönetilmekteydi. Her evi en yaşlı üyesi, âdeta bir kral

gibi yönetiyordu; bütün evler topluluğu da, aralarındaki kan ilişkilerinden ötürü aynı biçimde yönetiliyordu. Homeros bu ataerkil yönetimi, "Her adamın çocukları ve kadınları üstünde yasa koymak yetkisi vardır" diye anlatır. Homeros bu sözüyle köylerdeki topluluklara değil, dağınık ailelere değinmektedir, çünkü eski zamanlarda dağınık yerleşmeler gerekti. İnsanlar başlangıçta kendileri kralların yönetimi altında yaşadıkları için —hâlâ birçokları öyle ya— tanrıların da bir kralları olduğunu söylerlerdi. İnsanlar, tanrıları insan biçiminde tasarladıkları gibi, onların yaşayışlarının da kendi yaşayışlarına benzediğini sanırlar.

Son birlik, çeşitli köylerden oluşan şehir ya da devlettir *(polis)*. Bununla, hemen her bakımdan süreç tamamlanmıştır; kendi kendine yeterliğe erişilmiş ve böylelikle, yaşamın kendisini sağlamak için başlamışken, şimdi iyi yaşamı sağlayabilecek bir duruma gelmiştir. Bundan dolayı, içinden çıktığı daha eski topluluklar nasıl doğalsa, şehir-devleti de öylece yetkinlikle doğal bir topluluk biçimidir. Bu birlik, ötekilerin amacıdır ve bunun doğasının kendisi bir amaçtır; çünkü, biz herhangi bir şeyin yetkinleşme sürecinin tamamlanmış ürününe o şeyin doğası deriz — insan, ev, aile, her şey o olmayı (kendi doğasına erişmeyi) amaçlar. Bundan başka, amaç ve son (sonul neden) ancak en iyi olandır; kendi kendine yeterlik ise, hem amaç hem yetkinliktir.

Görüyoruz ki, Aristoteles için, herhangi bir şeyin "doğa"sı, onun ilk değil son durumudur. Bu sona yönelen büyüme sürecine de, "Doğa" denmektedir.

Bundan, devletin doğada varolan şeyler sınıfına girdiği ve insanın doğadan siyasal bir hayvan olduğu sonucu çıkar. Düpedüz bahtsızlığından değil de doğası gereği, şehri, devleti olmayan bir kimse ya fazla iyidir ya fazla kötü, ya insanlığın altındadır ya üstünde — insanlığın altında olmaya bir örnek, Homeros'un "saygısızlık eder, soyuna, düzene, ocağına" diye kınadığı savaş düşkünü kişidir; böyle bir kimse doğası gereği savaşa düşkün olur, tek başına kalmış bir dama taşı gibi hiçbir işbirliğine girmez. Fakat önümüzdeki, yalnızca bir işbirliği yapıp yapmama sorunu değildir; çünkü besbelli ki, insan arının ya da topluluk içinde (sürü halinde) yaşayan başka herhangi bir hayvanın olmadığı anlamda bir siyasal hayvandır. Çoğu kez dediğimiz gibi, doğa hiçbir şeyi boşuna yapmaz; insanı siyasal bir hayvan yapmak amacıyle de, bütün hayvanlar arasında yalnız ona dili, anlamlı konuşma yetisini vermiştir. Konuşmak ses çıkarmaktan oldukça ayrı bir şeydir; ses çıkarma yetisi öteki hayvanlarda da vardır, bununla duydukları acı ya da hazzı anlatırlar; çünkü gerçekten bazı hayvanların doğal

güçleri, onların hem haz ve acı duymalarına, hem de bu duygularını birbirlerine aktarmalarına elverişlidir. Oysa dil, yararlı ve zararlı olanı, doğru ve yanlışı bildirmeye yarar. Çünkü insanla öteki hayvanlar arasındaki gerçek ayrılık, yalnız insanların iyi ile kötü'yü, doğru ile yanlış'ı, haklı ile haksız'ı sezebilmeleridir. İşte bir aile ya da şehri meydana getiren şey de, bu konularda ortak bir görüşü paylaşmaktır.

Aristoteles, besbelli bize olgusal bir tarih anlatmıyor, mantıksal bir yapı kuruyor. Bu aşağıda daha da çok açığa çıkacaktır.

Üstelik, şehir ya da devletin, aileden de, aramızdaki herhangi bir bireyden de önceliği vardır. Çünkü bütün, parçadan önce gelmelidir. El ya da ayağı tüm bedenden ayırın, artık el ya da ayak olmaz (ancak, nasıl taştan yontulmuş bir el ya da ayaktan söz edebiliyorsak, öylece adı kalır geriye). Böyle bir eylem şonucunda, onu o yapan güç ve işlevi yitirmiş olacağı için, ortadan kalkacaktır. Dolayısıyle, bunlar hakkında aynı sözcükleri kullanabiliriz, ama aynı şeylerin sözünü ediyoruz, diyemeyiz. Öyleyse, devletin hem doğal hem de bireyden önce olduğu apaçıktır. Çünkü, bir birey nasıl bir parçası ayrıldığı zaman tümüyle kendine yeterli olmazsa, o da tıpkı öteki parçaları gibi bütün'le aynı ilişki içindedir. Devlet dediğimiz birliğe katılma yeteneği bulunmayan herhangi bir varlık, örneğin sessiz bir hayvan ya da [eşit ağırlıkta olmak üzere tam karşıtı] yetkinlikle kendi kendine yeten ve devlete hiçbir gereksinmesi olmayan bir varlık (örneğin, bir tanrı) — bunlar, devletin birer parçası değildir. Öyleyse, tüm insanlar arasında onları bu ortaklığa sürükleyen doğal bir içgüdü vardır ve bir devleti kuran ilk adam, çok büyük yararlar sağladığı için övülmeye değer. İnsan nasıl tam gelişme durumuna ulaştığı zaman hayvanların en iyisiyse, yasa ve kurallardan ayrılınca da en kötüsü olur. Başedilmesi en güç kötülük, silahlı olanıdır; insan hernekadar silahlarını elinde tutarken anlayış ve erdeme yatkın olabilirse de, bunlara karşıt amaçlarla silahlarını kullanması çok kolaydır. Bu yüzden, erdemsiz insan varlıkların en vahşisi, en adalet bilmeyenidir, cinsel tutkunlukları ve oburluğu bakımından da en kötüsüdür. Oysa, adalet devletin orta direğidir; çünkü siyasal topluluğun temeli *hak*'tır ve hak neyin adaletli olduğuna karar vermenin ayracıdır.

Aristoteles bundan sonra, Kitap I'in geri kalanında oikonomia'*yı inceleyecektir. Eski Yunancada* oikos *"ev"*, oikonomia *da "ev yönetimi" anlamına gelir; fakat Aristoteles yalnızca aile ekonomisini değil, daha geniş anlamda ekonomiyi de düşünmektedir, evin olduğu gibi devletin yönetimini de.*

3

Şehri meydana getiren parçaların neler olduğunu açıklamıştım, aile bunlardan biri olduğu için, aile ekonomisinden başlamak gerekir. Bu konu, tam bir ailenin parçalarına, yani özgür kişilerle kölelere karşılık olacak biçimde alt bölümlere ayrılabilir; çözümleme yöntemimiz bir şeyi en küçük parçalarına ayırınca hepsini incelememizi öngörmektedir. Bir ailenin en küçük parçalarına bölünmesi, üç çift ortaya çıkartır — efendi ile köle, koca ile karı, baba ile çocuklar. Öyleyse, bu üç ilişkiden herbirinin ne olduğunu ve nasıl olması gerektiğini kendimize sormalıyız. Bunların ilkini anlatmak için "despotluk" sözü kullanılır; öteki ikisine daha kesin adları olmadığı için "kocalık" ve "babalık" diyebiliriz. Bu üçünü kabul edelim; fakat dördüncü bir öğenin daha olduğunu görüyoruz — bu o kadar önemlidir ki, bazıları onun (ev yönetiminin) tümünü kapladığını öne sürerler. "Para işleri" denilen şeyden söz ediyorum.

Evlilik (kocalık) ve babalık ilişkilerinin üstünde pek az durulacaktır (aşağıda, Bölüm 12'de). Aristoteles bu kitapta daha çok öbür iki ilişkiyi inceler; bunlar, gerek aile gerekse şehir üstüne kurduğu ekonomi kuramı için zorunludur. Aynı zamanda birbirleriyle de bağıntıları vardır; çünkü yurttaşlar için yüksek bir yaşam düzeyinin sağlanması, bunların her ikisine birden dayanır. Kimilerinin gerçekten özgür olabilmesi için ötekilerin köle olmaları gerekir. Uygar bir halkın kendi kültür kalıtımını sürdürebilmesi için, öteki ırkları sömürmesi ve onları tüm insan haklarından yoksun bırakması gerekir. Aristoteles bundan başka bir çıkar yol göremiyordu.

Bu yolla hangi temel hizmetlerin yapıldığını anlamak için önce efendi ile köleyi tartışalım. Çoğu kez yapılan varsayımlardan başlamak yerine, bu konuyu kavramanın daha iyi bir yolunu bulabiliriz, sanıyorum. Örneğin, bazı kimselere göre, efendilik etmek belli bir çeşit bilgiyi gerektirir ve bu bilgi, bir evi yönetmek ya da bir devlet adamı yahut bir kral olmak için gerekenin aynıdır — başta da değindiğim yanlış görüş! Başkaları ise, efendinin köleyi yönetmesinin doğaya aykırı düştüğünü, bu ayrımın yalnızca uylaşımdan ileri geldiğini, çünkü (efendi ile köle arasında) doğadan bir ayrılık bulunmadığını ve bu yönetim türünün zora dayandığını ve onun için de haksız bir şey olduğunu söylerler.

Mal (mülkiyet konusu) ve araç olarak köle.

4

Mülk ailenin, mülk edinme de aile ekonomisinin bir parçasıdır; çünkü belli bir düzeyde servet olmadan ne yaşamın kendisi ne de iyi yaşam olabilir. Öte yandan herhangi belirli bir sanat açısından uygun araçların varolması o işi yapmak için zorunludur. Araçlar cansız olabilecekleri gibi canlı da olabilir; bir gemi kaptanı cansız bir dümen kullanır, ama gözcüsü canlı bir adamdır; çünkü bir sanatta çalışan işçi, o sanat açısından, işin araçlarından biridir. Bunun gibi, mülkiyet konusu olan herhangi bir şey, bir kimsenin yaşamasını olanaklı kılan bir araç sayılabilir, o kimsenin mülkiyeti (malvarlığı) ise, köleleri de içinde olmak üzere, bu gibi araçların bir toplamıdır; köle ise, başka herhangi bir uşak gibi canlı bir yaratık olduğu için, birçok araçlar değerinde bir araçtır. Çünkü, her aracımız, Daidalos'un yaptığı heykeller ya da ozanın "kendiliklerinden tanrıların toplantısına girerler" dediği Hephaistos'un tekerlekli sehpaları gibi, biz söyleyince ya da gerektiğini kendisi görerek işlerini yerine getirebilseydi — diyelim, dokuma tezgâhının mekiği kendiliğinden gidip gelse, lirin mızrabı kendiliğinden çalsaydı, o zaman ne yapımcıların işçiye gereksinmesi olurdu, ne de efendilerin köleye.

Olağan anlamıyle araçlar, üretim araçlarıdır; oysa mülkiyet kendi başına yararlıdır. Demek istiyorum ki, örneğin bir mekik kendi kullanımından başka bir şey üretir, ama bir yatak ya da bir elbise böyle değildir. Üstelik, üretim ve eylem ayrı nitelikte oldukları ve her ikisi de araç kullanılmasını gerektirdikleri için, araçları arasındaki ayrılık da aynı nitelikte olmalıdır; araçlar üretime uygundur, mülkiyet eyleme. Yaşam ise üretim değil, eylemdir; onun içindir ki, mülkiyet konusu olarak köle, eyleme yarayan şeylerden biridir. Bazen, mülkiyet konusu olan bir şeye parça denir; çünkü parça yalnızca bir şeyin parçası değildir, bütünüyle ona bağlıdır, mülkiyet konusu olan bir şey de böyledir. Dolayısıyle, bir köle yalnızca efendisinin kölesi değildir, fakat bütünüyle efendisinin mülkiyeti altındadır da; oysa efendi, kölesinin efendisidir, fakat ona bağlı değildir. Bu gözlemler, kölenin doğasını ve işlevlerini ortaya koymuş olmalı; Doğadan kendi kendisinin olmayan, bir başkasına bağlı olan bir kimse, doğadan köledir; bir kimse bir mülkiyet konusu olursa, yani ayrı bir varlığı olan ve yaşama amaçlarına yararlı bulunan bir araç olursa, (o zaman) bir başkasının malı olur.

5

Fakat, acaba doğadan bu tanıma uyan bir kimse var mıdır, bir kimsenin bir başkasına köle olması iyi ve haklı bir şey midir,

her türlü köleliği doğaya aykırı saymalı mıyız? — Şimdi incelememiz gereken sorular bunlar.

Bu sorulara karşılık vermekte, ne kuramsal tartışmalar ne de deneysel gözlemler bir güçlük çıkarıyor. Birinin buyruk vermesi, bir başkasının ise söz dinlemesi olgusuna ilkece karşı konamaz; bu hem zorunlu hem de faydalıdır. Gerçekten, bazı şeyler daha doğdukları anda böyle ayrılmışlardır: Bazıları yönetecekler, bazıları da yönetileceklerdir. Bu yöneten-yönetilen ilişkisinin birçok çeşitleri vardır* ve bu ilişkilere her yerde rastlanır. Sürekli ya da kesintili öğelerden oluşan ve sonuçta ortak bir birliği olan her şeyde, yöneten-yönetilen ilişkisi ortaya çıkar. Bu bütün doğaları gereğince, özellikle canlı yaratıklarda görülür**; canlı yaratık ilk önce zihin ile bedenden oluşur, bunlardan birincisi yöneten, ikincisi yönetilendir. Doğal büyümeye bağlı herhangi bir olguda bizim hep doğanın kendi biçimlerine bakmamız ve gözlemlerimizi yozlaşmış (bozuk) biçimlere dayandırmamamız gerekir. Onun için, bu bağlamda da zihince ve bedence iyi durumdadır, zihninin bedenini yönettiği apaçık görülen bir insanı düşünmeliyiz. Karşıt duruma, yani bedenin zihni yönetmesine ise, bu kendi içinde kötü ve doğaya aykırı bir şey olduğu için, kötü insanlarda ya da kötü koşullar içinde bulunan insanlarda rastlanır. Bununla birlikte, dediğim gibi, yönetme ya da buyurma gücünün kullanılmasını, bir efendinin mutlak olan ve mutlak-olmayan ya da anayasal yönetiminin her ikisini birden, ilkin canlı yaratıklarda görürüz. Zihnin beden üstündeki yönetimi (efendinin kölesini yönetişi gibi) mutlaktır; zekâ ise tutkuları (devlet adamının yurttaşlarını ya da kralın uyruklarını yönetmesi gibi) anayasal olarak ve kralca yönetir. Bütün bunlarda, beden için zihin tarafından, doğalarımızın duygusal bölümü için de akla sahip olan bölümü, yani zekâ tarafından yönetilmenin hem doğal hem de uygun olduğu açıktır. Bunun tersinin olması, hatta ikisinin eşitliği ise hepsi için zararlıdır. İnsanla öteki hayvanlar arasında da böyle olur; çünkü evcil hayvanlar, doğadan, vahşi hayvanlara oranla daha iyidir; onlar için de insanlar tarafından yönetilmek daha faydalıdır; çünkü böylesi hiç olmazsa, güvenliklerini sağlar. Yine, erkekle dişi arasında, önceki doğadan üstün, beriki aşağı ve uyruktur. Bu genel olarak tüm insanlık için de geçerlidir. Bundan ötürü, diyebiliriz ki, iki insan topluluğu ara-

* Yönetme'nin (egemenliğin) *niteliği*, daha çok uyrukların niteliğine dayanmaktadır; insanı yönetme, hayvanları yönetmeden daha yüksektir; çünkü daha iyi olanların yaptığı iş ya da daha iyi olanlardan çıkan iş, daha üstün bir iştir; yöneten-yönetilen ilişkisini de, bu ilişkiye giren insanlar yaratır.

** Böylesi cansız yerlerde de varolabilir; örneğin, müzikteki başuyum. Fakat bu nokta konu dışında kalıyor.

sında, zihinle beden ya da insanla hayvan arasındaki kadar geniş bir ayrılık olan her yerde, işleri bedenlerinin kullanımından ibaret kalan ve kendilerinden daha iyi bir şey beklenemeyecek olanlar, bence, doğadan köledir. Sözü edilen benzerlerinde olduğu gibi, onlar için de böylelikle yönetilmek ve uyruk olmak daha iyidir.

Öyleyse, "doğadan köle" bir başkasına bağlı olabilen, dolayısıyle de bağlı olan ve akıl yürütme yetisinden anlayacak kadar pay alan, ama ona sahip olacak kadar pay almayan bir kimsedir. Öteki, hayvanlar, sahiplerine akıllarını işleterek değil, söz dinleyerek hizmet ederler. Kölelerin kullanılması da, evcil hayvanlarınkinden hiç ayrılmaz; biz her ikisinden de bedensel gereksinmelerimizin giderilmesinde yararlanırız. Bu durumda, doğa özgür kişilerle kölelerin bedenlerini ayrı ayrı yapmayı amaçlamıştır: Köleler, zorunlu kol işleri için yeterince güçlü, özgür kişiler ise bu çeşit işlere yarayamayacak biçimde, dimdik, ama bir devlet yurttaşının yaşamı için, savaşla barış arasında bölünen bir yaşam için pek uygun olarak yaratılmıştır. Fakat doğanın amacı böyle olabilirse de, tersi sık sık görülmektedir. Özgür kişilere yakışır bir bedeni olan, ama zihni olmayan yahut zihni uygun olmakla birlikte bedeni uymayan insanlar vardır. Şurası kesindir ki, bedensel görünümleri tanrı heykellerinin insanüstü büyüklüklerindeki aynı üstünlüğü gösteren insanlar olsaydı, insanlığın geri kalanının onların köleleri olması gerekeceğini herkes kabul ederdi. Bedensel ütsünlük bakımından bu fark gözetme doğru olursa, zihin üstünlüğü yönünden böyle bir ayrım haydi haydi geçerli olur. Fakat zihnin niteliğini görmek bedenin niteliğini görmekten çok daha zordur. Öyleyse, apaçık, doğadan bazıları özgür bazılarıysa köledir ve bunlar için, kölelik etmek hem doğru hem de uygundur.

Aristoteles, köleliğin doğallığını gerçekten kanıtlayamadığının pekâlâ farkında olmalı. Benzetme yoluyle getirdiği kanıtların zayıflığından başka, doğanın insanlarla hayvanlar arasındaki ayrımı belirgin ve gözle görünür kıldığı halde, özgür kişilerle köleler arasında böyle yapmadığını teslim etmek zorunda kalmıştır. Aristoteles'in savunduğu görüş, her toplumda ağaç kesecek ve su çekecek birileri olmak zorundadır, demeye geliyor; bu gibi işler, doğadan kol işleri için en uygun yaratılmış kimselerce yapılmalıdır — meğerki, bir Daidalos ya da bir Hephaistos elverişli bir otomat [makine] sağlasın.

Bundan sonraki bölümde, Aristoteles, "Kuvvet, Haktır" görüşüne şaşılacak kadar yaklaşmaktadır: Savaş tutsaklarının köle edilmelerine her türlü karşı çıkışı, duygusallıktan başka bir şey değil, diye elinin tersiyle itiyor.

6

Öte yandan, karşı görüşü tutanların bir noktaya kadar haklı olduklarını görmek güç değildir. "Kölelik" ve "köle" sözleri iki ayrı anlama gelir. Ben "doğal" köleliğin sözünü ediyordum, fakat bir de yasalardan ya da uylaşımlardan ileri gelen kölelik vardır. Bu, savaşta ele geçirilen bütün ganimetlerin, yasal olarak, onları kazananın malı sayılmasını öngören bir uylaşıma dayanır. Birçok hukukçular gerçekte, şiddeti sınırlaması gereken yasaya aykırı olduğunu öne sürerek, bu hakka karşı çıkarlar. Onlara göre, bir kimsenin bir başkasının şiddet ve üstün kuvveti karşısında alt olduğu için onun malı haline gelmesi savunulamaz. Daha başkaları bunda bir sakınca görmezler; hukuk uzmanları arasında her iki görüşü tutanlar vardır. Bu görüş ayrılığı ve düşünce dalgalanmaları, "üstün" sözünün anlamından kaynak almaktadır. Hiç kuşkusuz, buyruk verme durumuna erişen ve bu nedenle de kuvveti en iyi biçimde kullanabilen, bir bakıma erdem ya da yetenektir; zafer kazanan da, bir çeşit erdemde üstün olduğu için zafer kazanmıştır. Onun içindir ki, kuvvetin kendisine özgün bir erdemden yoksun bulunmadığı anlaşılıyor; asıl çatışma, hakkın ne demek olduğu konusunda çıkar — bazıları, hak bu bağlamda insan duygularıdır diyorlar, ötekileriyse hakkın "daha kuvvetli olanın egemenliği" anlamına geldiğini söylüyorlar. Burada bir uzlaştırma olanağı yoktur; görüşlerden birine dayanan kanıtların, karşıt yan için hiçbir geçerliği ya da inandırıcılık gücü olmaz ve bizi, "erdemde üstün olan yönetecek ve efendi [egemen] olacaktır" ilkemizi yadsımaya götürür.

Bazıları (tutsaklıktan) köle olmanın, salt yasal olduğu için, içinde bir haklılık öğesi taşıdığını öne sürerler; fakat bunu her zaman söylemezler, çünkü bir kez savaş görüşünün adaletsiz olması pekâlâ mümkündür. Sonra, köle olmayı hak etmeyen bir kimse için köle deyiminin kullanılması yerinde olmaz; yoksa, köleler ve köle çocukları arasında, tutsak düşüp satılan en sovlu kişilere bile rastlayabilirdik. Bu nedenle, böyle insanlara köle demez, bu deyimi yalnız barbarlar için kullanırlar. Fakat böyle yapmakla, gerçekte uylaşımla köle olanı değil, bizim başlangıç noktamız olan doğadan köleyi tanımlamaktadırlar; bizim yukarda söylediğimizin özü şuydu ki, bazı kimseler her yerde köledir, bazı kimseler ise hiçbir yerde köle değildir.

Aynı şey soylu doğmuş olanlar için de doğrudur: Soylular, kendilerini yalnızca kendi halkları arasında değil, her yerde yüksek doğumlu saydıkları halde, Yunanlı-olmayanların soyluluğunu yalnızca barbar ülkelerinde geçerli sayarlar. Bununla, özgürlüğün ve soyluluğun iki derecesi olduğunu kabul etmektedirler: Biri

mutlak, öteki göreli*. Fakat bu görelilik öğesini işin içine sokmakla, köleyle özgür kişi, soylu olanla olmayan arasındaki ayrımı iyilik (erdem) ve kötülük üstüne dayatmış oluyorlar. Çünkü insanın insandan, hayvanın hayvandan doğduğu gibi, iyinin de iyiden doğduğuna inanıyorlar. Fakat, doğa'nın amacı çoğu kez bu olsa bile, bunu gerçekleştirememektedir. Öyleyse, görüş ayrılığına hak verdiren bir temel bulunduğu açıktır: Bir yandan, bazılarının doğadan köle, ötekilerinse özgür olduğunu söyleyemeyiz; öte yandan bazı durumlarda —birinin köle, ötekinin efendi olmasının hem uygun hem de adaletli olduğu durumlarda— bu ayrım gerçekten yapılır ve nasıl yönetme ve yönetilmenin her durumda doğal niteliklere dayanması gerekirse, efendi olmak da öyledir. Çünkü, eğer efendilik etme işi kötü yapılırsa, her iki yanın da çıkarına aykırıdır; çünkü parça ile bütünün, ruhla bedenin çıkarları özdeştir; köle ise bir anlamda efendisinin bir parçasıdır, onun bedeninin canlı, ama ayrı bir parçası gibidir. Yine bu nedenle, efendiyle köle doğadan bu ilişkiye uygun kılınmış olunca aralarında karşılıklı bir sevgi duygusunun bulunması faydalıdır. Fakat kölelik durumu zor kullanılmasından ve tartıştığımız, tutsaklarla ilgili uylaşımdan ileri gelince, taraflar doğadan bu ilişkiye uygun kılınmış olmazlar.

7

Bütün bunlardan açıkça anlaşılmaktadır ki, efendinin kölesini yönetmesiyle siyasal yönetim arasında bir ayrılık vardır. Bazılarının sandığı gibi, bütün yönetim biçimleri bir değildir. Özgür kişilerin yönetilmesi, doğadan, kölelerin yönetilmesinden ayrıdır; bir ev halkının yönetimi *monarkhia*'dır, çünkü her evin bir tek yöneticisi vardır; bir devletin yönetimi ise, özgür ve eşit insanlar üstünde bir yönetimdir. Bir kimseye ne bildiğinden ötürü değil, düpedüz ne olduğundan ötürü efendi denir; köleler ve özgür kişiler de böyledir. Bu, efendilik bilgisi ya da kölelik bilgisi diye bir şey olmaz, demek değildir. Ücret karşılığında (köle) çocuklara evdeki ödevlerini öğreten Sirakuzalı adamın yaptığı eğitim, ikinci tür bilgiye bir örnek olabilir; böyle bir öğrenim, pekâlâ aşçılık ve öteki ev hizmetlerini de kapsayacak biçimde genişletilebilir. Çünkü bazıları aşağılık, bazılarıysa daha saygıdeğer, birçok çeşitli işler vardır; atasözünün dediği gibi, "köle köleden, efendi efendiden üstündür", yani her iki topluluğun içinde tüm üyeler birbirine eşit değildir. Kölelik bilgisinden efendilik bilgisine dönecek olursak, bunun kölelerin nasıl kullanılacağını bilmekten oluştuğunu söyleye-

* Theodektes'in bir oyununda, Helena'ya şöyle dedirtilir: "Her iki yandan da Tanrı soyundan gelen bana köle demeyi kim doğru bulabilir?".

biliriz; çünkü bir kimse köle edinmekle değil, onları kullanmakla efendi olur. Fakat köle kullanma bilgisi, büyük bir önemi ya da saygıdeğerliği olan bir bilgi türü değildir, çünkü bu, köleleri —nasıl yapılacağını zaten bilmeleri gereken— ödevlerine yöneltmeyi bilmekten ibarettir. Dolayısıyle, durumları elverişli olan efendiler, bu görevi üstlenecek bir bakıcı tutarak kendilerini devlet işlerine ya da felsefeye verirler. Köle edinme bilgisi ise bunların her ikisinden de ayrıdır; bunun gerçek ve özgür yolu, yağmacılık ve avcılıktı.

Köle sahibi olmak, öteki mülkiyet türlerini edinmenin yanı sıra incelenmelidir. Fakat Aristoteles için, geçimin temeli çalışma değil, mülkiyettir. Ne var ki, ev halkının gerek şimdi gerekse gelecekte yeterince yiyeceği olmasını sağlamak, ev yönetiminin bir parçasıdır; onun için, sık sık yeni kaynaklar eklemek gerekir — böylelikle para kazanma sanatı ortaya çıkar. Aristoteles, kazanç için çalışmanın ev yönetiminin bir parçası olup olmadığına emin değildir, fakat bunu kesinlikle ayrı bir şey saymaktadır. Aristoteles'e göre, belli bir noktada mülkiyet sahibi olmanın yurttaşlığın zorunlu bir koşulu olduğunu hatırlarsak, bunun siyasal önemi açıkça anlaşılır.

8

Şimdi de, köle, mülkiyetin bir parçası olduğuna göre, yine her zamanki çözümleme yöntemimizi izleyerek, genellikle mülkiyet edinmeyi ve para kazanmayı inceleyelim. Sorulacak ilk soru şu olabilir: Para kazanmak ev yönetimiyle aynı şey midir, onun bir parçası mıdır, ya da ona yardımcı bir şey midir? Eğer yardımcı bir şeyse, bu, mekik yapmanın dokumacılığa ya da tunç dökmenin heykelciliğe yardımcı bir şey olmasıyle bir midir? Çünkü bu ikisi aynı biçimde yardımcı olmazlar; biri araçları sağlar, ötekiyse malzemeyi — yani, bir ürünün kendisinden yapıldığı şeyi: Dokumacı için yün, heykelci için tunç gibi. Ev yönetiminin para-kazanmayla aynı şey olmadığı besbellidir: Birinin ödevi (malzeme) sağlamak, ötekininse kullanmaktır; çünkü evde olanı, evi yönetmeden başka hangi etkenlik kullanacaktır? Fakat para kazanmak, ev yönetmenin bir parçası mıdır, yoksa büsbütün ayrı bir etkenlik çeşidi midir? — Para kazananın işi, çevresine bakıp, hangi kaynaklardan para ve mülkiyet edinilebileceğini görmekse, bu, tartışılacak bir sorundur.

Mülkiyet ve servet çok geniş kapsamlı deyimlerdir; onun için, çiftçilikten hem ürün edinmeyi hem de bu ürünleri saklamayı anlarsak, çiftçiliğin mülkiyet-yönetiminin bir parçası mı, yoksa ayrı türden bir şey mi olduğunu bir ilk soru diye öne sürebiliriz. Fakat,

yiyecek elde etmenin ayrı ayrı birçok biçimleri vardır; bu ise, gerek hayvanlar gerek insanlar için farklı birçok yaşam biçimleri demektir: Yiyeceksiz yaşam olmadığı gibi, beslenme ayrılıkları da farklı yaşam türleri meydana getirmiştir. Çünkü, bazı hayvanların sürü halinde, ötekilerin dağınık yaşamalarına, kimilerinin etyiyici, kimilerinin otyiyici olmalarına, daha başkalarınınsa ne bulurlarsa yemelerine yol açan, hep beslenme-alışkanlıklarındaki ayrılıklardır. Bu nedenledir ki, doğa onların besinlerini bulmalarını kolaylaştırmak için herbirine ayrı ayrı yaşayış biçimleri vermiştir. Yine, hayvanların hepsinin aynı yiyeceği sevmeyip doğalarına göre başka başka beğenileri olmasından ötürü, etyiyici hayvanların olsun, otyiyici hayvanların olsun ayrı türlerinin yaşayış biçimleri de kendi aralarında birbirinden ayrıdır. Bunun gibi, insanların arasında da birçok yaşayış çeşitleri vardır: Önce göçebeler (çobanlar) gelir, bunlar en az çalışırlar, çünkü evcil hayvanlardan en az emek ve en çok rahatlıkla yiyecek elde edilebilir, fakat hayvanların taze otlaklara götürülmeleri gerekince, bu insanların da, âdeta gezici bir çiftlik işletir gibi, onlarla birlikte gitmeleri gerekir. Sonra avcılar, daha doğrusu yakalayabildikleriyle geçinenlerin hepsi gelir: Bunların bazıları düpedüz yağmalayıcılardır, ötekileri bir gölün, bir bataklığın, bir nehrin ya da denizin balıklı bir bölümünün yakınında yaşamaları gereken balıkçılardır; daha başkaları, kuşlardan ve vahşi hayvanlardan geçinirler. Üçüncü ve en büyük sınıf topraktan ve toprakta yetiştirilen ürünlerden geçinir.

Öyleyse, geçim sağlamanın bellibaşlı yolları, yani ticaret ya da değiştokuşa bağımlı olmayıp da kendi kendilerini sürdüren türler, bunlardır: Göçebelik, tarımcılık, yağmalayıcılık, balıkçılık, avcılık. Birçokları bunların bazılarını birinin sağlayamadıklarını ötekinden katıp tamamlayarak birleştirmekle yeterince mutlu bir yaşam sürerler; örneğin, göçebeliğin yağmalayıcılıkla, tarımın avcılıkla birleştirilmesi vb. Bu insanlar, düpedüz gereksinmelerinin onları zorladığı gibi yaşarlar. Bu kendi kendine bakmaya yetecek biçimde yaşama olanağını, doğa besbelli ki, doğdukları anda olsun tam gelişkinlik çağlarında olsun tüm yaratıklarına vermiştir. Bazı hayvanlar, üremelerinin en başında, yavrularına bunları kendi kendilerine sağlayabilecekleri çağa gelinceye kadar yetecek besin verirler; örneğin yavrularını kurtçuklar ya da yumurtalar olarak yapan hayvanlar. Yavrularını canlı olarak doğuran hayvanlarınsa, kendilerinde uzunca bir süre yeterli besin bulunur — yani, bizim süt dediğimiz besin. Doğa, tam büyüdükten sonra da onlara besinlerini sağlar; çünkü bir kez bitkilerin hayvanlar için, ikinci olarak da tüm öteki hayvanların insanlar için varolduğuna inanmamız gerekir — evcil hayvanlar, insanın onlardan sağlayabileceği besinin yanı sıra, kullanabileceği gibi kullanması için, vahşi hayvanların da

hepsi değilse bile çoğu, yiyecek olarak işe yarar ve başka bakımlardan kullanılır; kendilerinden giyecekler ve araçlar yapılabilir. Doğanın amaçsız bir şey yaratmadığına, boşu boşuna bir şey yapmadığına inanmakta haklıysak, doğa tüm şeyleri özel olarak insan için yapmış olmalıdır. Buna göre, —avcılığın da bir parçasını meydana getirdiği— savaş sanatının mülkiyet edinme yollarından biri olması doğa'nın tasarısının bir parçasıdır; bu sanatın, gerek vahşi hayvanlara, gerekse doğadan yöneltilmek için yaratılmış oldukları halde boyun eğmeyen insanlara karşı kullanılması gerekir; çünkü doğadan haklı olan savaş türü budur.

Böylelikle, Aristoteles aşağı halklardan köle yağmalamanın doğal bir şey olduğunu kanıtlamak için yaşam sürdürme (geçim sağlama) gerekçesine başvuruyor.

Öyleyse, mülkiyet edinmenin bir türü olan geçim sağlama, doğaya uygundur ve yönetim ekonomisinin bir parçasıdır; buna göre, kaynaklar —yaşamak için faydalı ya da zorunlu olmalarından ötürü biriktirilebilecek kaynaklar— ya başından hazır bulunmalı ya da bu edinme sanatı onları sağlamalıdır. Ele aldığımız örgüt ev de olsa, devlet de olsa, bu doğrudur. Ben, gerçek anlamda zenginliğin, işte böyle mülkiyet kavramlarından oluştuğuna inanıyorum. Çünkü iyi bir yaşam için yeterli mali bağımsızlığı yaratacak bu çeşit mülkiyetin tutarı, Solon'un düşündüğü gibi, sınırsız değildir. Solon şiirlerinden birinde: "İnsanların zenginliğine sınır konmamıştır" der. Fakat bir sınır vardır; zenginlik bir araçtır ve nasıl her sanatın araçlarının kullanımlarının sınırları varsa, onun da öyledir: Gerek büyüklük gerekse sayıca kullanışlılığının sınırları vardır. Servet bir ailenin ya da bir devletin yönetiminde kullanılacak bir araçlar toplamıdır. Onun içindir ki, bir evin ya da bir şehrin başında bulunanların doğal ödevi olan belli bir çeşit mülkiyet edinme olduğu açıktır; bunun niçin böyle olduğu da açıktır.

Servet, kendisi bir amaç olarak değil, ancak geçim sağlamak için edinilmelidir. Aristoteles, yine para-kazanma (hrematistike) *sözünü kullanmaya başlıyor, fakat bunun en çok —doğru bulmadığı— sınırsız zenginlikler ardında koşulmasını anlattığını belirtiyor; ama bu sözü tutarlı olarak hep aynı anlamında kullanmıyor. Bu kavram, bir evin ya da devletin yönetimine değil, ticaret etkenliğine ilişkindir.*

9

Fakat, genellikle ve gayet haklı olarak para kazanma diye adlandırılan bir başka mülkiyet-edinme türü daha vardır; servetin ya

da servet edinmenin sınırı olmadığının düşünülmesi de, bundan ötürüdür. Bu, biraz önce incelediğimiz edinme biçimine yakından benzediği için, birçokları ikisinin bir ve aynı şey olduğunu sanırlar. Birbirlerinden besbelli çok ayrı olmamakla birlikte, aynı değillerdir; biri doğaldır, öteki değildir. Bu öteki tür insana doğal olarak gelmez; insanın onu deneyle edinmesi gerekir. Tartışmamıza şöyle başlayalım: Her eşya ya da mülkiyet konusu iki işe yarar; bu kullanımların ikisi de o şeyin kendi kullanımlarıdır, ama benzer kullanımlar değildir; çünkü bunların biri söz konusu eşyanın yerli yerinde kullanılışıdır, öteki değildir. Örneğin, bir ayakkabı ya ayağa giymeye yarar ya da bir başka şeyle değiştirmeye. Her ikisi de, ayakkabının kullanımlarıdır; çünkü o ayakkabıyı, bir ayakkabı isteyen birine verip karşılığında para ya da yiyecek alan bir kimse bile, ayakkabıyı ayakkabı olarak kullanmaktadır, ama gerçekten yerli yerinde kullanmamaktadır, çünkü ayakkabı asıl değiştokuş amacıyla yapılmaz. Aynı şey, mülkiyet konusu olan öteki eşyalar için de doğrudur; değiştokuş süreci bunlardan herhangi birine uygulanabilir ve bunun kaynağı çoğu kez doğadadır, çünkü bazı yerlerde bir şey bol bol bulunur da başka yerlerde yeterince olmaz. Dolayısıyle, yalnızca tarafların gereksinmelerini karşılayacak kadar değiştokuş yapılması zorunludur (Belli ki, alma ve satma süreci ayrıdır ve malları elde etmenin doğal bir yolu değildir). Eşya değiştokuşu, topluluğun ilk biçimi olan ailede yoktu; ancak daha büyük biçimlerle birlikte ortaya çıktı. Bir ailenin tüm üyeleri o evdeki her şeyi paylaşırlardı (O evdeki her şeye ortaklaşa sahiptiler). Fakat ayrı ailelerin üyeleri, öteki evlerin eşyalarından birçoğunu da paylaşıyorlardı. Ayrı ayrı mallar için duyulan karşılıklı gereksinme, bu değiştokuşların esas temeliydi; yabancı halklardan birçoğu hâlâ trampayı bu temele göre yaparlar. Çünkü trampa bir sınıf malın faydalı görülen bir başkasıyla değiştokuş edilmesidir; buğday karşılığında şarap alıp verirler vb. Fakat sözünü ettiğimiz süreci bundan daha ileri götürmezler; bir trampa olarak kalır.

Bu çeşit değiştokuş, doğaya aykırı değildir ve bir para kazanma biçimi de değildir; baştaki amacının —doğanın kendi kendine yeterlik dengesini yeniden kurma amacının— dışına çıkmaz. Yine de, para-kazanma ondan doğmuştur. Bu kolayca anlaşılabilir; çünkü gereksinmelerin başka yerlerden getirilmesi ve artık malların başka yerlere gönderilmesi ulusal sınırların ötesine yayılmaya başlayınca, uylaşımsal bir değişim aracının (paranın) bulunması ve kullanılması zorunlu oldu. Doğal olarak gereksinme duyduğumuz her şey kolay taşınmaz; bu yüzden, değişim amacıyla insanlar demir, gümüş ve benzerleri gibi, kendisi yaşam sürme bakımından faydalı olan ve kolaylıkla kullanılabilen bir başka maddeyi birbirlerin-

den alıp vermekte anlaştılar. Başlangıçta bunların tutarı, büyüklük ve ağırlıklarıyle saptanıyordu; fakat giderek bu maden parçaları damgalandı. Böylelikle —her keresinde— tartma ve ölçme gereğinden kurtulundu, çünkü vurulan damga, değerinin tutarını gösteriyordu. Para bir kez bulununca gelişme hızlı oldu ve malların zorunlu değiştokuşu olarak başlayan bu süreç; *ticaret*, yani para kazanmanın öteki çeşidi haline geldi. Önceleri, bu herhalde pek basit bir işti, fakat sonradan, insanlar daha çok deney edinip de ticari alışverişlerden en büyük kârların nerede ve nasıl sağlanabileceğini öğrenmeye başlayınca daha karmaşıklaştı. Para kazanmanın başlıca basılı parayla ilgili olduğunun ve bununla uğraşanların, hangi kaynaklardan bol para sağlanabileceğini görebilecek kimseler olması gerektiğinin düşünülmesi, bu nedenledir; çünkü, herhangi bir çeşit servet elde etmenin yolu budur, derler. Gerçekten, para kazanmanın ve ticaretin amacı böyle bir yığın meydana getirmek olduğu için, servet çoğu kez bir para yığınından ibaret sayılır.

Fakat, bazıları [kâğıt para söz konusu olmadığı için, elbette "kesilmiş sikke" anlamına] basılmış parayı hiç de gerçek servet saymazlar; paranın değeri —içine ucuz madenler karıştırılarak, "tağşiş" edilerek— kolaylıkla düşürülebilir.

Öte yandan, bazen, paranın da uylaşıma dayanan öteki kullanımların yanı sıra, doğadan kök almadığı için yapay bir iğretilik olduğu düşünülmektedir; çünkü bir para sistemini kullananlar, onu değiştirmeye karar verirlerse, basılı paraların değeri kalmaz ve artık yaşamın gereksinmelerini sağlamaya yaramaz. O zaman, bol parası olan bir adamın yeterince yiyecek bulamadığı birçok durumlar görülecektir: Bolluğu bile sizin açlıktan ölmemenizi sağlayamayan servet, ne de gülünç bir zenginliktir ama! Bu, Midas hakkında anlatılan öyküye benzer: Hani dualarının uygunsuz açgözlülüğünden ötürü, önüne konan her şey altına dönüyormuş. Onun için, biz serveti ve para kazanmayı ayrı ayrı tanımlamaya çalışıyoruz; böyle yapmakta da haklıyız, çünkü bunlar ayrı şeylerdir: Bir yanda, doğaya uygun olarak, ev yönetimine giren ve üretken olan gerçek servet vardır; öte yanda da, doğada yeri bulunmayan, ticarete giren ve tam anlamıyle mal üretici olmayan para kazanma (sanatı). Basılı paranın hem alışverişte izlenen amaç, hem de alışverişin aracı olduğu bu para kazanma türünde, elde edilecek zenginliklerin sınırı yoktur.

Aristoteles bunu araçlarla amaçların karıştırılması, ya da daha önce söylediği gibi, kullanılan araçlarla yapılan iş arasında bir karışıklık diye görür.

Sağıltma (hekimlik) sanatı, sınırsız bir sağlık ortaya koymayı erek edinir, öteki bütün sanatlar da kendi amaçlarını herhangi bir sınır koymadan, olabilecek en yüksek ölçüde elde etmeyi isterler; oysa, amaca ulaştıran araçlar sonsuz değildir, amacın kendisi her örnekte sınırı saptar. Fakat bu para kazanma türünde, amaç hiçbir sınır koymaz, çünkü servet ve para elde etmenin kendileri amaçtır. Öte yandan, ev yönetimi para kazanmak olmadığı için, onun bir sınırı vardır; çünkü para kazanmak onun işi değildir, yalnızca bir amaca yarayan bir araçtır. Öyleyse, anlaşılan her çeşit servetin bir sınırı olması gerektiği halde, uygulamada bunun tam karşıtını görüyoruz: Basılı para olarak servet toplayanlar, yığınlarını sınırsız arttırıyor, birbirlerine bu kadar çok benzedikleri için bu türü ötekinden ayrımlamıyorlar. Çünkü, her ikisi de mülkiyet edinmekle ve mülkiyet sahibi olmakla ilgili bulunmalarından ötürü birbirlerine benzerler; fakat yöntemleri ayrıdır; birinde amaç salt arttırmaktır, ötekindeyse başka bir şeydir. Bu yüzden, bazı kimseler arttırmayı ev yönetiminin amacı sanırlar ve para istiflerinin sınırsız olarak yükseltilmesi ya da çoğaltılması gerektiğine inanmaktan bir an bile geri durmazlar. Bazı kimselerin kafalarına bunu koymalarının nedeni, iyi yaşama değil, yalnızca yaşama istekli olmalarıdır; yaşam isteği sınırsız olduğu için, ona yararlı olanı da sınırsız olarak isterler. Daha başkaları da, iyi yaşamı amaçlamakla birlikte, bedenin hazlarına yararlı olanın ardından koşarlar. Böylelikle, bu da mülkiyet sahibi olmaya bağlı göründüğü için, tüm etkenlikleri para kazanma üstünde odaklaşır ve para kazanmanın ikinci türü de bundan ileri gelir. Çünkü, zevk almanın aşırılıktan oluştuğu durumlarda, insanlar zevkli aşırılığı yaratan şeyi ararlar. Eğer bunu para kazanmakla sağlayamazlarsa, bütün yetilerini bu uğurda kullanarak, onu başka yollardan elde etmeye çalışırlar. Bütün yetilerimizi böyle kullanmak ise doğaya aykırıdır: Örneğin, cesaret kendimize güvenlik vermek içindir, para kazanmak için değil; askeri önderliğin ya da hekimliğin amaçları, zafer ve sağlıktır. Fakat bu kimseler bütün nitelikleri para kazanma niteliklerine çevirirler, sanki bunlar amaçmış da, başka her şeyin bu amaca hizmet etmesi gerekirmiş gibi.

Böylelikle, para kazanmayı zorunsuz biçimiyle de, zorunlu biçimiyle de incelemiş olduk: Zorunsuz biçimi nedir ve biz niçin gerçekte bunu kullanırız; ev yönetimiyle ve bir bakıma doğaya uygun olarak geçimi sağlamakla ilgili olmasından ötürü ve sınırlı ve sınırsız türleri bulunduğu için ötekinden ayrılan zorunlu biçimi nedir, bunları hep gördük.

Bölüm 8'in başlarında, para kazanmanın ev yönetimiyle aynı şey olmadığını, çünkü bir şeyi kullananın o şeyi üretenden ayrımlan-

ması gerektiğini öğrenmiştik. Sonra, zorunlu gereksinmeleri sağlamakla ilgisi olduğu ve genel ticarî etkenliğe dönüşmediği sürece, ev yönetmesinin bir parçası sayılabileceğini öğrendik. Fakat şimdi Bölüm 10'un başında, para kazanmanın doğru türüne bile kuşkuyla bakılmaktadır: Doğa işini yaparsa, mülkiyet edinmeye gerek kalmaz. Fakat bu tutum, uzun boylu sürdürülmemekte ve bir uzlaşmaya varılmaktadır.

10

Başlangıçta ortaya atılan sorunun, ev ekonomisiyle ya da siyasal ekonomiyle uğraşan birinci ödevi, para kazanmak ve sahip olunan şeylere (mülkiyete) yenilerini katmak mıdır? sorusunun karşılığı da böylelikle veriliyor. Değildir: Bunlar, onun kullanılması için, daha başından elinde olmalıdır. Ev yönetimi para kazanmak zorunda olmamalıdır, nasıl ki siyaset biliminin de insanları yapması gerekmez — onlar, doğanın verdiği malzemedir, siyaset bilimi onları alır ve kullanır. Bunun gibi, doğanın topraktan ya da denizden yahut başka yoldan yiyecek sağlayacağı beklenebilir. Ekonomicinin (ev yöneticisinin) bu maddeleri dağıtma ödevini yerine getirebilmesi, ancak bunun sonucudur. Dokumacılık da, aynı zamanda iyi ipliği kötüsünden ayırma ve ayrı ayrı amaçlar için en elverişli türleri bilme sanatı olmakla birlikte, yünü üretme sanatı değil, onu kullanma sanatıdır. Yoksa, para kazanmayı yönetimin bir parçası sayarsak, hekimlik sanatının da niçin onun bir parçası olmadığı pekâlâ sorulabilir. Değil mi ki, bir ailenin üyelerinin canlı kalmaları ve günlük gereksinmelerini karşılamaları kadar, sağlıklı olmaları da gerekir. Buna verilecek cevap şudur: Sağlığı gözetmek, bir noktaya kadar ev ya da devlet yöneticisinin işidir, ama onun ötesinde hekimin işidir. Onun gibi, para ve mülkiyet konusunda da, bunlar bir ölçüde kadar yöneticiyi ilgilendirir, ama onun ötesinde yardımcı sanata girerler. Fakat en iyisi, az önce söylediğim gibi, servetin işin başında doğaca sağlanmış olmasıdır. Çünkü, dünyaya getirilen her canlıya besin sağlamak doğa'nın görevidir, her örnekte kendisinden yavru çıkartılanın besleyici bir artığı vardır. Bu nedenle, tahıl yetiştirmeye ve hayvancılığa dayanan her türlü para kazanma biçiminin tüm insanlar için doğaya uygun olduğu sonucuna varıyoruz.

Öyleyse, para kazanma, dediğimiz gibi iki cesittir: Biri zorunlu ve kabul edilecek niteliktedir, bunun yönetime ilişkin olduğunu söyleyebiliriz; öteki, ticari olanı, değiştokuşa dayanır ve buna haklı olarak kınamayla bakılabilir, çünkü doğadan değil, insanların birbirlerivle alışverişlerinden çıkmaktadır. Faizcilikten de pek çok nefret edilir ve bu nefret tamamıyle haklıdır; çünkü faiz, paranın adı-

na varolduğu şeyin bir ürünü değil, paranın kendisinden çıkan bir kazançtır. Para bir değiştokuş aracı olması için düşünülmüştür, faiz ise paranın kendisindeki bir artışı gösterir. Faizden, bir tahıl ürünü ya da hayvan yavrusuymuş gibi kazanç diye söz ediyoruz; çünkü, her canlı benzerini doğurur, faiz de paradan doğan paradır. Dolayısıyle, bütün servet edinme yolları arasında doğaya en aykırı olanı budur.

Uygulamada insan çeşitli yollardan geçimini sağlayabilmektedir; Aristoteles bunların doğal başlığı altında toplananlarını onaylar, ötekileriyse böyle değildir. Aristoteles, uygulamayla kuramdan çok daha az ilgilenmekte ve siyasal eğilimli okuyucularının bu konulardaki elkitaplarına başvurmalarını söylemektedir. Fakat, filozof da uygulamaya yatkın bir insan olabilir, hatta para da kazanabilir. Şimdi, ticaret yoluyle para kazanmanın bile bir ülkenin zenginliğine faydalı bir ek olabileceği ve doğa'nın kendisinin birçok durumlarda, değiştokuş için kullanılabilecek, başka yerlere gönderilmeye elverişli bir artık sağladığı da teslim edilmektedir (Karşılaştırınız: Kitap VI, Bölüm 8, başlangıç).

11

Para kazanma kavramını yeterince tartıştığımıza göre, şimdi de onun uygulamasından söz etmemiz gerekir. Bu gibi konularda kuramsal kurgular başıboş olur; uygulama ise koşullara ve gereksinmelere sıkı sıkıya bağlanmıştır. Para kazanmanın doğal türünün bazı kârlı dallarını ve bunlardan her birinin ne çeşit bir uygulama bölgesi istediğini sıralayacağız: (1) Hayvan yetiştiriciliği, hangi türlerin kârlı olduğu ve atların, sığırların, koyunların ve öteki hayvanların demek istiyorum, nereden ve nasıl satın alınacağı üstüne deney ve bilgi; ayrıca bunlardan hangisinin ötekilere oranla en kârlı olduğu ve hangi türlerin hangi yerlerde yetiştiği —çünkü bazıları burada daha iyi olur, bazıları orada— bilinmelidir; (2) Bir toprak sürme bilgisi, tahıl ekilecek ve meyve bitkileri dikilecek tarlalar; (3) Arıcılık ve insana faydalı kuşları (kümes hayvanlarını) ve balıkları yetiştirme bilgisi. Bunlar, geçim sağlamanın en uygun (doğru) yolunun üç ana dalıdır. Öteki yolun, değiştokuş yönteminin ana dalı (1) ticarettir; bu da şu alt bölümlere ayrılır: (a) deniz ticareti, (b) karadan taşıma, (c) malları satışa sunma. Bütün bunlarda, yüksek kâra mı, yoksa güvenliğe mi (işin sağlamlığına mı) bakıldığına göre büyük ayrılıklar vardır. Sonra, (2) —faizle— ödünç para vermek ve (3) vasıflı ya da vasıfsız işçi olarak ücretle çalışmak gelir. Doğaya uygun olan ve olmayan bu iki ana para kazanma

kategorişinin arasında bir üçüncüsüne yer verebiliriz, çünkü bunda hem doğadan hem de değiştokuştan öğeler bulunmaktadır: Toprağın içinden çıkarılan ya da toprakta yetişen, ekimi yapılmayan ama faydalı olan, ormanlardan kereste elde etmek ya da her çeşidinden madencilik gibi uğraşıları söylemek istiyorum. Bu ikinci (madencilik) alt bölümlere ayrılabilir, çünkü topraktan bu yolla çıkarılan birçok ürünler vardır.

Geçim sağlama yollarından ancak pek genel olarak söz ettim, ama şimdiki amacımız için bu kadarı yeterlidir. Çünkü, o uğraşılara girecekler için ayrıntılı olarak anlatılmaları yararlı olurdu, ama şimdi bunlara fazla zaman harcamanın yeri değil*. Üstelik, çeşitli kimseler bu konularda kitaplar yazmışlardır. Paros'lu Khares ile Lemnos'lu Apollodoros'un gerek tahıl gerekse meyve tarımı üstüne elkitapları vardır, başkalarının da öteki konularda. Bunlarla ilgilenenler o yazarların yapıtlarını inceleyebilirler. Fakat malzeme dağınıktır ve bu para kazanma işinde başarılı olan insanların izledikleri tüm yöntemlerin derlenip toplanması öğütlenmeye değer. Böyle bir toplama, filozof Thales gibi servet edinmeye büyük önem verenler için pek faydalı olurdu. Thales, bir filozof olarak ustalığına yakıştırılan, ama gerçekte herkesin yapabileceği parasal bir oyundan yararlanmıştır. Hikâye şöyledir: İnsanlar, Thales'e felsefenin kendisini yoksul bir adam olarak bıraktığı için faydasız olduğunu söylüyorlarmış. Fakat o, yıldızlar hakkındaki bilgisine dayanarak o yıl iyi bir zeytin ürünü alınacağını kestirmiş ve daha kıştan küçük bir sermaye toplayıp onunla Miletos ve Khios'taki tüm yağ preslerine kaparo vererek hepsini kiralamak için öncelik hakkı sağlamış. Başka rakibi olmadığı için de, bu ona pek ucuza gelmiş. Sonra, zeytin toplama zamanında yağ preslerine birden büyük bir talep olunca, Thales bunları canının istediği fiyata kiralamış. Böylece bir sürü para kazanmış ve filozofların isterlerse kolay zengin olacaklarını, fakat yaşamdaki amaçlarının bu olmadığını ortaya koymuş. Thales'in kurnazlığını nasıl kanıtladığını gösteren hikâyesi böyledir; ama dediğimiz gibi, bu ilke genel olarak uygulanabilir: Ticarette para yapmanın yolu, elimizden gelirse, kendimize bir tekel edinmektir. Bu nedenle, devletin de bazı durumlarda, paraya ihtiyaçları olunca aynı yöntemi kullandıklarını görürüz. Kendilerine bir satış-tekeli alırlar. Sicilya'da da kendisine emanet edilen [banka gibi yatırılan] belli bir miktar parayla dökümhanelerden çıkan bütün demiri satın alan bir adam varmış; sonra çeşitli işletmelerden alıcılar çıkıp gelince tek satıcı o olmuş ve fiyatı çok fazla yük-

* Yalnız şunu ekleyeceğim: Talihe en az dayanan işler en çok ustalık gerektirir; işçilerin bedenlerini en çok yıpratanlar en kötü işlerdir; en çok vücutla yapılmayı gerekseyenler en kölece olanları, iyiliği en az gerekseyenleri de en aşağılıklarıdır.

seltmeden elli talentini yüz talent haline getirmiş. Hükümdar Dionysios bunu işitince, adamı çağırıp böyle işleri ülkenin çıkarlarına aykırı saydığını, onun için Sirakuza'dan hemen gitmesi gerektiğini söylemiş, ama parasını da yanında götürmesine izin vermiş. Thales örneğiyle bu, ilkece aynı şeydir; her ikisi de kendilerine bir tekel yaratmayı becermişler. Mallar, sunu ve istem (arz ve talep) üstüne bütün bu bilgiler devlet adamları için de faydalıdır; çünkü, birçok şehirler bir aileye oranla daha çok paraya ve bu kaynaklara gereksinme duyarlar. Onun içindir ki, bazen bir devletin işlerini yönetenlerin yalnız bununla uğraştıklarını görürüz.

Kısa bir Bölüm 12, Bölüm 3'ün başında söylenenlere bir şeyler eklemektedir.

12

Ev yönetiminin, görmüş olduğumuz gibi, üç parçası vardır; bunlar üç yönetme türüne karşılıktır: Biri, efendininki gibi despotik, bunu zaten inceledik; ondan sonraki, babanın yönetimi; üçüncüsü de, evlilik ilişkisinden çıkan bir yönetme. Kadın ve çocuklar üstündeki yönetim, hepsi özgür kişiler olmakla birlikte, başka bakımlardan ayrı ayrı uygulanır; bir adamın karısı üstündeki yönetimi bir devlet adamının yönetimidir, siyasal bir yönetimdir; çocukları üstündeki yönetimi ise bir kralın yönetimidir, kralca bir yönetimdir. Çünkü erkek, yönetmeye dişiden daha yeteneklidir, meğerki koşullar büsbütün doğaya aykırı olsun; yaşlılar ve tam olgun olanlar da (yönetim için) gençlerden ve toylardan daha yeteneklidir. Hükümetin gerçekten siyasal nitelik taşıdığı devletlerin çoğunda yönetenlerle yönetilenlerin rol değiştirdikleri doğrudur; bunun amacı, eşitlik olması ve ayrım gözetilmemesidir; fakat birinin yönetmek, ötekinin de yönetilmekte olduğu sürece, dış saygınlıkta, hitap biçimlerinde, kullanılan şeref payelerinde bu ayrılıkları belirtmek için güçlü bir eğilim vardır. (Bir kimse devlet görevlisi olunca saygıya hak kazanır — tıpkı Amasis'in çamaşır leğeninden yaptığı tanrı heykeli gibi). Erkekle kadın arasındaki üstünlük-aşağılık ilişkisiyse süreklidir. Çocuklar üstündeki yönetim, kralca bir egemenliğe dayanır, çünkü baba hem sevgiden hem de yaştan ötürü yöneticidir ve bu krallık egemenliğinin ilk örneği olmuştur. Onun için, Homeros'un Zeus'a "tanrıların ve insanların babası" deyişi haklıdır, çünkü Zeus onların hepsinin kralıydı. Kralın uyruklarına karşı doğal bir üstünlüğü olması, ama onlarla bir soydan gelmesi gerekir ve işte, yaşlının gençle, babanın oğulla ilişkisi de tam böyledir.

Böylelikle, söz konusu kişilerin arasındaki ilişki, ahlakçı olarak Aristoteles için ekonomiden daha önemlidir. Besbelli, herkesin kendilerine düşen çeşitli işleri yerine getirecek uygunlukta olması gerekir ve bu uygunluk, çok genel bir "erdem" sözüyle anlatılır. Bu yeteneği kapsamaktadır, fakat Aristoteles manevi erdemi, eşit ölçüde, bir görev için uygun olmanın bir parçası saymaktadır ve bunun kullanılması, akıl yürütme yetisini de gerektirir. Erdem işleve bağlı olduğu ve kölenin efendisine hizmet etmekten başka bir işlevi bulunmadığı için, bir kölenin erdeminin efendisine bağlı olduğu söylenir. Yunanca arete, *erdem'den başka, iyilik, üstünlük, yetkinlik, yetenek vb. anlamlarına da gelmektedir.*

13

Öyleyse, ev yönetiminde insanların maddi mülkiyetten daha büyük bir önem taşıdıkları ve onların kendi niteliklerinin, servetlerini oluşturan malların niteliklerinden, özgür insanların da kölelerden daha çok ağır bastıkları açıktır. Köleler hakkında sorulacak ilk soru, araç ve uşak olarak değerlerinin üstüne, kölelere ait olan, bunlardan daha yüksek bir başka nitelik ya da erdem var mıdır? Kölelerde benlik-saygısı, cesaret, adalet ve bu türlü erdemler olabilir mi, yoksa vücutlarının hizmet etme niteliğinden başka hiçbir şeyleri bulunmaz mı?

Bu soruya iki yoldan da (yani, hem olumlu hem olumsuz) karşılık verilebilir, fakat her ikisinin de bir güçlüğü vardır. Kölelerde bu erdemlerin olduğunu söylersek, o zaman özgür kişilerden nasıl ayrılacaklar? Olmadığını söylersek, bu da kural dışı kalır; çünkü köleler de insandır ve onların da akıl yetileri vardır. Aynı soru, kabaca, kadın ve çocuk için de sorulabilir: Bunların da erdemleri yok mudur? Bir kadının benlik-saygısı bulunması, cesur ve adaletli olması gerekmez mi? Bir çocuk bazen yaramaz, bazen uslu değil midir?

Bütün bu sorular, daha geniş bir sorunun —yönetenle yönetilenin ilişkilerinin ve özellikle, birinin erdeminin ötekinin erdemiyle aynı olup olmadığını araştırışımızın— parçaları sayılabilir. Çünkü diyelim ki, aynıdır ve her ikisinden de aynı yüksek üstünlük beklenir, o zaman niçin biri hep tümüyle yöneten, öteki de tümüyle boyun eğen olsun? (Burada azlık çokluk ayrımı —derece farkı— yetmez; yönetmekle boyun eğmek arasındaki ayrılık, bir nitelik farkıdır; nicelik farkı geçerli değildir). Ama öte yandan, birinin erdemleri olması, ötekinin olmaması da ne kadar şaşırtıcı bir durum! Çünkü, yönetenin öz-denetimi ve adaleti olmazsa, nasıl iyi yönetecek? Ya yönetilen erdemden yoksun olursa, nasıl ivi yönetilecek? Çünkü (ahlakça) gevşekse ve söz dinlemezse, ödevlerini

yapmayacaktır. Dolayısıyle, gerek yönetenin gerekse yönetilenin erdemden pay almaları gerektiği açıktır, fakat doğadan yönetilmek için yaratılmış bulunanlar arasında da olduğu gibi, bunlardan herbirinin erdeminde ayrılıklar vardır.

Erdemi anmak, bizi doğruca ruhu incelemeye götürür; çünkü erdemlerini birbirinden ayrı saydığımız doğal egemen ile doğal uyruk burada bulunacaklardır. Ruhta, yönetenle yönetici arasındaki ayrılık, akıllı olan bölümle akılı olmayan bölüm arasındadır. Onun içindir ki, başka bağlamlarda da doğal ayrılıklar olacağı besbellidir. Genel olarak yöneten ve yönetilenlerin durumları da böyledir; ayrılıklar doğal olacaktır, fakat aynı olmaları gerekmez. Çünkü özgür kişinin köle, erkeğin dişi, adamın oğul üstündeki yönetimi (egemenliği) hep doğaldır, ama bunlar aynı zamanda başkadır da; çünkü, herbirinde ruhun bölümleri bulunmakla birlikte, dağılımları ayrı ayrıdır. Örneğin, ruhun düşünme yetisi kölede hiç yoktur, kadında vardır ama işlemez, çocukta daha gelişmemiştir. Onun için, ahlak erdemleri bakımından da aynı koşulların geçerli olduğunu kabul etmemiz gerekir; yani, hepsi onlardan pay alır, ama payları aynı ölçüde değildir, ancak hepsinin kendi işinin gerektirdiği kadardır. Öyleyse, yönetende ahlak erdemi tam olarak bulunmalıdır; çünkü onun ödevi başyapıcı olmaktır ve akıl başyapıcıdır. Öteki üyelerin de, herbiri için uygun olan tutarda erdemleri olmalıdır. Demek ki, sözü edilen sınıfların hepsinde ahlak erdemlerinin bulunması, besbelli gerekiyor. Ahlak erdemlerinde belirli bir çeşitlenme olduğu da açıktır: Bir erkekle bir kadında benlik-saygısı ya da adalet yahut cesaret, Sokrates'in sandığı gibi aynı değildir; biri yöneticinin cesaretidir, öteki hizmet edenin cesareti —öteki erdemler de böyledir.

Soruna ayrıntılı olarak bakarsak, bu daha açıkça anlaşılacaktır. Çünkü, genellemelerle konuşanlar ve erdem için, "ruhun iyi durumda olmasıdır" ya da "doğru davranıştır" vb. diyenler, kendilerini aldatırlar. Gorgias gibi ayrı ayrı erdemleri sayanlar, öyle genel tanımlar arayanlardan daha iyidir. Örneğin, ozan Sophokles "susma"yı "kadının şanındandır" diye ayırıyor, ama erkek için böyle değildir. Bu, işleve göre erdemi saptama yöntemi, bizim de her zaman izlememiz gereken bir yoldur. Çocuğu alalım: Çocuk daha olgunlaşmamıştır ve işlevi büyümektir; bu nedenle, onun erdeminden mutlak olarak kendisininmiş gibi söz edemeyiz; çocuğun erdemi, ancak büyümesinin gelişmesine ve eğitici her kimse ona göre söz konusu olabilir. Köleyle efendi de böyledir; bir kölenin işlevinin, aşağılık ödevleri yerine getirmek olduğunu görmüştük; dolayısıyle, ondan beklenen erdem pek büyük olmayacak, gevşek yaşamasından ya da düpedüz beceriksizliğinden ötürü işini savsaklamamasını güvencelemesi yetecektir.

Köle-işçi için bu dediğimiz doğruysa, o zaman özgür işçilere de, onları, çoğu kez çalışmalarını bozan düzensiz yaşamadan alıkoyacak erdemin gerekip gerekmediği doğal olarak sorulur. Bu sorunun cevabı "Evet"tir, fakat aradaki paralellik tam değildir; ikisinin de yaptığı iş aynı olabilir, fakat yaşama biçimleri ayrıdır; köle efendisinin yaşamına katılır, işçi ise işvereninden uzakta yaşar ve kendisi kölelikten ne kadar pay alıyorsa, yaptığı iş için gereken erdemden de aynı ölçüde pay alır; çünkü aşağılık işlerde çalışan bir işçi, sınırlı bir anlamda, bir kölelik durumundadır. Sonra şu fark da vardır ki, köle doğadan köle iken, aynı şey bir ayakkabıcı ya da bir başka zanaatçı için söylenemez. Bu nedenle, efendinin köle için uygun olan erdemin nedeni (kaynağı) olması gerektiği açıktır. (Efendi olarak kölelerine işlerini iyi yapmalarını öğretebileceğini değil, manevi erdemi demek istiyorum, elbette). Dolayısıyle, kölede hiç akıl olmadığını ve efendinin buyruk vermekten başka bir şey yapması gerekmediğini öne sürenler yanılmaktadır; kölelere yol göstermek ve öğüt vermek, çocuklara yol göstermek ve öğüt vermekten bile daha yerinde olur.

Bu kitapta, ev halkları, geniş ölçüde mülkiyet ve köleler açısından incelenmiştir; aile ilişkilerine pek değinilmemiştir ve konu burada yine ertelenmektedir. Evlilik ilişkilerinden ancak Kitap VII, Bölüm 16'da biraz söz edilecek.

Öyleyse, bu sorunlar üstünde bu kadar durmak yeter. Koca ile kadın, baba ile çocuklar ve bunların herbirine özgü erdem ve birbirleriyle ilişkileri, bu bağlamda neyin doğru olup olmadığı, iyiye nasıl erişileceği ve kötüden nasıl kaçınılacağı — bütün bu gibi soruları, anayasa biçimlerini incelerken ele almak gerekecektir. Çünkü bütün bunlar aileye ilişkin konulardır ve her aile devletin bir parçasıdır; parçanın erdemini ise, bütünün erdemine göre incelemelidir. Bu demektir ki, çocukların ve kadınların da bütün devletin anayasası göz önünde tutularak eğitilmesi gerekir — en azından, çocuklarının ve kadınlarının iyiliğinin devletin iyiliğine bir etkisi olacağı söylenebilirse. Gerçekten de böyle bir etki vardır; çünkü kadınlar ergin özgür bireylerin yarısını meydana getirirler, çocuklar da geleceğin yurttaşları olacaklar ve siyasal yaşama katılacaklardır.

Bu sorunları incelemeyi sona erdirdiğimize ve geri kalanını da bir başka yerde tartışmaya karar verdiğimize göre, ev halkları konusunu tamamlanmış sayacak ve yeni bir başlangıç yapacağız. İlk ele alacağımız konu, en iyi anayasa biçimi üstünde görüşlerini açıklayanlar olsun.

KİTAP II

Kitap I'in son cümlesi, Kitap II'nin ana konusunu haber vermiştir: Platon ve başkalarınca düşünülen İdeal Devletlerin incelenmesi. Bu kitapta, ayrıca, Aristoteles'in iyi saydığı bazı gerçek devletlerin de sözü edilmektedir. Siyasal kurumların karşılaştırmalı olarak incelenmesi üstüne ilk deneme budur.

1

Şimdi de, devlet dediğimiz birlik ya da ortaklık biçimini tartışmaya ve —dilediğimizi seçecek durumda bulunduğumuzu varsayarak— böyle bir ortaklığın en iyi türünün hangisi olduğunu araştırmaya girişeceğiz. Fakat bunun için, bazı anayasalara, örneğin, iyi yönetilmeleriyle ün salmış şehirlerde kullanılan ya da yazarlarca tasarlanmış olan ve iyi görünen anayasalara bakmamız gerekir. Amacımız, bir ölçüde, bunlarda neyin iyi ve faydalı olduğunu ve neyin böyle olmadığını görmek; fakat aynı zamanda şurasını da açıklamak isteriz ki, biz eğer hep bunlarda bulduklarımızdan ayrı bir şey arıyorsak, bunu salt bilgiçlik taslamak ya da akıllı görünmek için yapmıyoruz; bu yöntemi, yalnızca, varolan devlet anayasalarından —yazılmış olanların da gerçekte bulunanların da— hiçbiri tümüyle doyurucu olmadığı için seçtik.

Böylelikle, Aristoteles, Platon'un Devlet'*indeki en zayıf noktalara saldırmakla işe başlayacağı için özür dilemektedir; özellikle, egemen sınıfın tüm üyelerinin, yani yurttaşların kadınlarda ve mülkiyette ortaklığına ve Platon'un dayanışma ve birliğe aşırı ilgi göstermesine cataçaktır. (Bölüm 2'de kendi* Ahlak *kitabına yaptığı gönderme, 1132 ve 1133'edir). [Aşağıda "paylaşma" sözünü ortaklaşa sahip olma" anlamına kullanıyorum. - Çev.].*

Bir ortaklık biçimini tartıştığımıza göre, doğal bir çıkış noktası "paylaşılan şeyler ve onları paylaşan ortaklar"dır. Bir devlette, tüm yurttaşlar ya her şeyi paylaşırlar ya hiçbir şeyi paylaşmazlar, yahut bazı şeyleri paylaşırlar bazı şeyleri paylaşmazlar. Hiç bir şeyi paylaşmamaları besbelli olanaksızdır; tek bir devletin tüm üyeleri, en azından, o devletin arazisini paylaşırlar. Öyleyse, soru ikili oluyor: Bir devletin gerçekten iyi-yönetilmesi için, tüm yurttaşlarının paylaşılabilecek her şeyi paylaşmaları mı daha iyi, yoksa bunlardan bazılarını paylaşıp bazılarını paylaşmamaları mı? Yurttaşlar, Platon'un *Devlet*'inde olduğu gibi, elbette çocuklarda,

kadınlarda ve mülkiyette birbirleriyle ortaklaşabilirler. Çünkü o yapıtta Sokrates çocuklara, kadınlara ve mülkiyete ortaklaşa sahip olmalıdır, der. Onun için, soruyoruz: Şimdi yaptığımız gibi yapmamız mı daha iyidir, yoksa *Devlet*'te salik verilen uygulamayı mı benimsemeliyiz?

2

Kadınların ortaklaşa tutulması yolundaki öneri birçok güçlükler doğurur; bu güçlüklerin başlıcaları, şu üçüdür: (a) Sokrates'in bütün söylediklerinden, niçin bu göreneğin toplumsal düzenin bir parçası haline getirilmesi gerektiği açıkça ortaya çıkmamaktadır; (b) O diyalogta devletin uğruna varolduğu söylenen amaca varacak bir araç diye bakılınca da, bu önerinin işleyebilme olanağı yoktur; (c) Bunun nasıl gerçekleştirilebileceği hiçbir yerde belirtilmemiştir. Sokrates'in koyduğu, "Devletin olabildiğince birlik olması, en iyisidir" kuralından söz ediyorum. Bu besbelli, doğru değildir. Gitgide daha çok birlik olan bir devlet, devlet olmaktan çıkacaktır. Bir devlette sayıların (çeşitlerin) çokluğu doğaldır; çokluktan birliğe doğru gittikçe devletliği azalır ve gitgide aileleşir, aileden de bireye döner. Böyle diyorum, çünkü aile apaçık, devletten daha çok birliktir; birey de aileden. Dolayısıyle, böyle bir birlik sağlama olanağı olsa bile, ondan kaçınmalıdır; bu yol devleti yıkar. Çünkü, devlet yalnızca insanlardan oluşmaz, ayrı ayrı türde insanlardan meydana gelir; hepsi birbirinin aynı olan insanlarla bir devlet yapamazsınız.

Bu bağlamda, bir devletle bir bağlaşmanın (ittifakın) arasındaki farkı düşünün; bir bağlaşmanın amacı, askeri yardım sağlamaktır ve faydası, herhangi bir biçimde türlerinin ayrımlanmış olmasına değil, bu yardımın tutarına dayanır; ağırlık ne kadar büyük olursa, çekiş de o kadar çoktur*. Oysa, tek bir devletin oluşması için üyeler arasında nitelik ayrılıkları bulunması zorunludur. Daha önce, *Ahlak* adlı yapıtımda da söylediğim gibi, bir şehri ayakta tutan, *ayrı ayrı* parçaları arasındaki yetkin dengedir. Ayrı parçalar arasındaki bu denge, özgür ve eşit yurttaşlar arasında bile zorunludur; çünkü hepsi birden aynı anda yönetimi ellerinde tutamazlar, sırayla her defasında bir yıllığına ya da kararlaştırılmış bir süre için yöneticilik etmeleri gerekir. Bu, gerçekten de herkesin yönetim başına geçmesini sağlar — avakkabıcılarla marangozların hep aynı işle uğraşacaklarına birbirleriyle yerlerini değiştirecek olma-

* Aynı fark, bir *polis*'le (insanların Arkadia'da olduğu gibi, köyler halinde dağılmış olmayıp bir federasyon içinde toplandıkları durumlarda bile) bir *ethnos* arasında da gözlemlenebilir.

ları gibi. Bu benzetmeye göre, siyasal ortaklığın başında bulunanların, böylesi olabilirse, yer değiştirmeyip hep aynı adamlar olarak kalmaları daha iyi olurdu. Fakat, herkesin doğadan eşit olduğu durumlarda buna olanak yoktur; çünkü o zaman herkesin —bu işi ister iyi yapsın ister kötü— yönetme görevinden pay alması kesin bir hak olur; bu ikili bir ilkenin gerçek bir yansımasıdır: (1) eşitler sırayla ötekilere boyun eğerler ve (2) görevin dışında hepsi (birbirlerine) eşittir. Bazıları yönetilirken ötekiler yönetirler ve bu sıralaşmayla, sanki her keresinde farklı insanlar haline geliyorlarmış gibi olur. Yönetenler arasında da buna benzeyen bir farklılaşma vardır, çünkü bazen bir işlevi bazen bir başkasını kullanırlar. Bütün bu benzeşmeme gereğinden açıkça anlaşılmaktadır ki, devlet bazılarının sandığı anlamda doğal bir birlik değildir ve toplumlar için en yararlı olduğu söylenen şey, gerçekte onların çökmelerine yol açar; oysa bir şey için gerçekten iyi olan, onun korunmasına yarar (yaşamasını sağlar). Bir devlette aşırı birliğin kötü bir şey olduğunu şu da göstermektedir: Aile, bireyden daha çok kendi kendine yeter, devlet de aileden; insanların kurdukları topluluğun kendi kendine yeterli olduğu ana erişilince, o zaman bir şehir ya da devlet meydana gelmiştir. Daha çok kendi kendine yeterlik, daha az kendi kendine yeterliğe yeğlenmek (tercih edilmek) gerektiği için, daha az (ölçüde) birlik de daha çoğuna yeğlenmek gerekir.

3

Sonra, şurası da var ki, siyasal topluluk içinde birlik ilkesine ne kadar büyük yer verirsek verelim, ortaklaşa mülkiyetten yana getirilen kanıtlar bu ilkeyi desteklemez. Sokrates, bir şehirde herkesin "Benim" ve "benim değil" demesinin devlette tam bir birlik olduğunu kanıtladığını söylemektedir. Fakat bu böyle değildir; "herkes" sözü iki anlamda kullanılıyor: "Ayrı ayrı herkes" ve "birlikte herkes". İlk anlamda kullanılması, Sokrates'in istediğini daha iyi sağlayabilir; çünkü her bir adam her zaman aynı oğlana "oğlum", aynı kadına "karım" diyecek, sahip olduğu mülkiyetten ve kendi alanına giren başka şeylerden aynı yolda söz edecektir. Fakat kadınları ve çocukları ortaklaşa tutan insanlar, hiç de böyle konuşmayacaklardır. Hepsi birden böyle yapabilirler, ama ayrı ayrı herbiri değil; sahip olunan şeyler için de aynı olacaktır. Bu nedenle, "herkes" sözcüğünün kullanılması yanıltıcıdır; "herkes" de, "her ikisi", "tek(sayı)", "çift (sayı)" gibi daha başka birçok sözlerle birlikte, iki-anlamlılığından ötürü, akıl yürütmede son derece tartışma götürecek sonuçlara yol açar. Dolayısıyla, "herkes"in aynı şeyi söylediği bir durum hayranlığa değer olabilir, ama sözcüğün bir anlamında bu olanaksız

bir durumdur, öteki anlamındaysa dayanışma duygusuna yararlı değildir.

Ortaklaşa mülkiyetin bir sakıncası daha vardır: Sahiplerin sayısı çoğaldıkça mülkiyete saygı azalır. İnsanlar, kendilerinin olan şeylere ortaklaşa sahip olunan şeylerden daha çok özen gösterirler; kamu mülkiyetini ancak kişisel olarak etkilendikleri (ondan bir şeyler bekledikleri) ölçüde kollarlar. Öteki nedenler bir yana, ona bir başkasının bakmakta olduğunu düşünmek, savsaklamalarına yol açar. Bu durum, ev hizmetlerinde görülen bir şeye oldukça benzemektedir: Daha çok sayıda hizmetçi, çoğu kez daha az sayıda hizmetçiden daha az iş yapar. Bunu, ailelere ortaklaşa sahip olma önerisine uygulayarak diyebiliriz ki, herbir yurttaşın bir tane oğlu vardır, ama bunlar bir adamın oğulları değildir, herhangi biri eşit ölçüde herhangi bir adamın oğludur. Sonuç olarak, hiç kimse onların herhangi biriyle pek o kadar ilgilenmeyecektir.

Üstelik, bir adam "benim" sözünü bir yurttaşı bakımından bu yolda kullandığı zaman, ancak büyük bir sayının küçük bir kesimi olarak konuşmaktadır. "Benim oğlum" ya da "X'in oğlu", "iyi gidiyor" yahut "iyi gitmiyor" derken, bin babadan (ya da yurttaşların sayısı her ne ise ondan) herbirine değinmiş olmaktadır, hatta bu durumda bile bir ölçüde kuşkuludur, çünkü herhangi bir belirli yurttaşın gerçekte bir oğlun, yaşamış bir çocuğun babası olup olmadığı belli değildir. "Benim" sözünü bizim olağan kullanışımız, iki bin ya da on bin kişinin hepsinin de aynı şey için böyle kullanmasından daha iyi değil midir? Olağan kullanımda bir kimsenin "oğlum" dediği aynı kişiye, bir başkası "kardeşim", bir üçüncüsü "amcamın oğlu" der, ya da bir başka kan bağını yahut evlilikten gelen (sıhrî) bir bağı, doğrudan ya da dolaylı bir ilişkiyi anlatan bir sözü kullanır (Daha da başka biri, onunla aynı dernek ya da kabileden olduğunu söyler). Bir kimsenin, öyle paylaşılan bir oğlu olmasındansa, gerçekten amcasının oğlu olan bir amca oğlu bulunması çok daha iyidir. Sonra, insanların kendi kardeşlerinin, oğullarının, babalarının ya da analarının kimler olduğu hakkında tahminler yapmalarının da önüne geçilemez. Ana-babalarla çocuklar arasındaki benzeşmeden ötürü, karşılıklı olarak birbirlerini tanımaları, ister istemez kanıt sayılacaktır. Gezip gördükleri yerler üstüne yazılar yazanların anlattıklarına bakılırsa, gerçekten de böyle olmaktadır. Dediklerine göre, Yukarı Libya'nın bazı halkları arasında kadınlar ortaklaşaymış, fakat benzemeleri nedeniyle, kimin çocuklarının kimden olduğu her zaman bilinebilirmiş. Hatta, atlar ve sığırlar gibi başka hayvanların dişilerinde de, bazılarının babalarına benzeyen yavrular doğurma bakımından ilginç bir doğal yetenekleri vardır — Pharsalos'un Dürüst Kısrağı dedikleri hayvanın olduğu gibi.

Aristoteles, Platon'un ortak mülkiyet tasarısının onun sandığı gibi dayanışmaya yararlı olmayacağını öne sürerek eleştiriye başlamıştı. Oradan, kadınlar ve çocuklarda ortaklığa geçti; çünkü bu da sahip olma duygusunu sulandırarak dayanışma duygusunu azaltmaktadır. O sırada, öteki karşı çıkma nedenlerini de sıralıyor.

4

Böyle bir toplum düzeni kurmaya kalkışacakların kolay kolay önüne geçemeyecekleri daha başka birtakım kötü sonuçlar da şunlardır: Saldırı, bilerek bilmeyerek (kasıtlı kasıtsız) adam öldürme, kavga-dövüş ve kara çalma. Bütün bunlar, babaya ya da anaya karşı işlenirse, yalnız yasaya aykırı olmakla kalmayan, kutsallığa da aykırı düşen suçlardır; akrabalık ilişkisi ne kadar yakın olursa, böyle bir edimin kutsallığa aykırılığı da o kadar artar. Fakat insanların bu suçları,aralarında herhangi bir ilişki olduğunu bilmedikleri zaman, bilmeleri durumuna oranla daha sık işlemeleri olasılığı vardır. Böyle suçlar işlenince de, ilişkinin varlığını bilenler, hiç değilse, din göreneklerinin gerektirdiği kefareti ödeyebilirler; bilmeyenler ise bunu yapamazlar. Sonra, Platon'un oğulların ortaklaşa olmasını kabul ederken, yalnız birbirlerini sevenler arasında cinsel ilişkilerde bulunulmasını yasaklayıp, cinsel ilişkilerin erkek kardeşler ya da babayla oğul arasında olduğu gibi —böyle bir tutkunun kesinlikle yasaklanması gereken yerlerde— en uygunsuz belirimlerine göz yumması da eşit ölçüde karşı çıkılacak bir tutumdur. Salt çok güçlü bir haz veriyor diye, başka hiçbir sakıncası olmadığı halde, cinsel ilişkiyi niçin yasaklamalı da, bununla erkek kardeşler ya da baba-oğul arasındaki ilişkiyi ayırmamalı? Yine, *Devlet*'te kadınlar ve çocuklar, ortaklığı koruyucu ya da egemen sınıf için örgütlenmektedir. Oysa, bunun tarımcı sınıfa uygulanması çok daha yararlı olurdu. Çünkü kadınlarla çocukların ortaklaşa tutulduğu yerde dostluk bağları daha zayıflar ve yönetilenler arasında güçlü bir dostluğun bulunmaması, devrim çıkarmaya (ayaklanmaya) yönelmeyerek buyruklara boyun eğmeleri için faydalıdır.

Aristoteles, dostluğun devleti bir arada tutan bir bağ olduğunu kabul etmektedir; fakat Platon'un Şölen'inde anlatıldığı gibi, mutlak birliğe erişmek isteyen türden dostluğun değil.

Demek ki, her şey hesaba katılınca, bu gibi yasaları yürürlüğe koymanın sonuçları, iyi yasamanın amaçlaması gereken ve ayrıca *Devlet*'te Sokrates'in de çocuklar ve kadınlar için bu düzeni getirmekle ortaya çıkacağını sandığı sonuçlara, ister istemez, tam

karşıt olacaktır. Biz, şehirlerde dostluk duygularının olmasını, onlar için gerçekten bir nimet sayıyoruz; dostluk, iç kavgaları önleyecek bir güvencedir. Sokrates de devlette birliğe büyük değer veriyor ve bunun, dostluk duygusunun ürünlerinden biri olduğunu açıkça söylüyor. Platon'un bir başka diyaloğunda, sevgi üstüne olanda, Aristophanes'in sevenler dostluklarının sıcaklığıyle birbirlerine kaynamak ve iki yerine bir olmak isterler, dediğini okuyoruz. Böyle olunca, her ikisi birden değilse, ya biri ya da öteki yokolacaktır. Kadınların ve çocukların ortaklaşa olduğu bir devlette ise, sevgi (dostluk) duyguları ister istemez pek ılık olacaktır: Baba "oğlum" diyemeyecektir, oğul "baba" diyemeyecektir. Nasıl ki, azıcık bir tatlı şarabı çok miktarda suya katınca tadı anlaşılmazsa, onun gibi bu sevgi sözlerinin içerdiği dayanışma duyguları da sulandırıla sulandırıla hiçe iner; bu çeşit bir şehirde babaların oğullarını ya da oğulların babalarını yahut kardeşlerin birbirlerini sevdiren ve düşündüren, başka her şeyden güçlü iki içgüdü vardır: "Bu benimdir" demek ve "ben, bunu seviyorum" demek. Platon'un *Devlet*'ine göre kurulmuş bir şehirde ise, bunlardan ne biri ne de öteki söylenebilir.

Bir nokta daha — çiftçi ya da zanaatçı sınıflarından koruyucular sınıfına ve karşıt yönde yapılması öngörülen çocuk aktarması: Bu gibi aktarmaların nasıl olacağı son derece karanlıktır. Doğan çocukları verenler ve götürenler, bunların hangi çocuklar olduğunu ve kimlere verildiğini bileceklerdir. Bu gibi aktarmalar, yukarda sözünü ettiğimiz tehlikeleri çoğaltacaktır — saldırı, adam öldürme, uygunsuz tutku; çünkü iki aşağı sınıftan birine aktarılanlar, koruyucu sınıfının üyeleri için artık kardeş, oğul, baba, ana sözlerini kullanmayacaklar; koruyucular sınıfına yükseltilenler de yurttaşların geri kalanına böyle demeyeceklerdir — oysa, böyle sözler, kendi akrabalarına karşı bu gibi suçları işlememeleri için hiç değilse onları uyarırdı.

Kadınların ve çocukların ortaklığı üstüne tartışmamız, bununla sona eriyor.

Şimdi de, mülkiyet sahipliği ve mülkiyetin ürünleri üstünde hak iddia edilmesi, önce çok genel olarak ve Platon'un Devlet'*inden daha geniş bir bağlamda tartışılmaktadır. Aristoteles, kârların adaletli dağıtılması koşuluyle, üretim araçlarının özel mülkiyet altında olmasını savunur.*

5

Mülkiyet sorunu, yukarda incelediğimiz konuyla ilişkilidir. Bir devlet olabileceği en iyi biçimde kurulacaksa, mülkiyeti en iyisi nasıl

düzenlemek gerekir? Mülkiyet ortaklaşa olmalı mı, olmamalı mı? Bu sorunun karşılığı, çocuklar ve kadınlar konusunda pekâlâ ayrı olabilir. Verilebilecek bir karşılık şöyledir: Evrensel uygulamada olduğu gibi aileler ayrı ayrı tutulsa da, mülkiyetin hem sahiplik hem de yararlanma (intifa) bakımından ortaklaşa olması daha iyidir. Yahut sahiplikle yararlanma birbirinden ayrılabilir; o zaman ya toprağa ayrı ayrı kişiler sahip olur, ama ürünü herkesin kullanması için bir araya getirirler (nitekim bazı halklar böyle yapmaktadır) ya da toprak ortaklaşa olur ve birlikte işlenir, ama ürün bireysel isteklere göre dağıtılır. Bu, belli birtakım Yunanlı-olmayan halklar arasında bulunduğu söylenen bir ortak mülkiyet biçimidir. Bir de, daha önce dokunulan almaşık vardır — yani, hem toprağa hem ürünlerine ortaklaşa sahip olunması. Toprağın işlenmesine gelince — toprak, yurttaş olmayan kimselerce işlenirse, herhangi bir ortak mülkiyet düzeni daha kolay yürür; çünkü toprağı (yurttaşların) kendileri, kendi yararları için işlerlerse, ortaklaşa sahiplik konusunda daha çok hoşnutsuzluk olur. Çünkü, yapılan işle sağlanan yarar eşitse ne âlâ; ama değilse, fazla çalışmadan iyi bir gelir sağlayanlarla daha çok çalıştıkları halde fazladan bir yararları olmayanlar arasında ister istemez hoşnutsuzluk çıkacaktır. Ortaklaşa yaşam ve ortaklaşa sahiplik, zaten en iyi zamanlarda bile sağlanması güç şeylerdir, bir de üstüne üstlük böyle durumlar olması iki kat güçleştirir. Bu çeşit sıkıntılar, birtakım insanların yolculuk etmek amacıyle biraraya gelmelerinde de görülmektedir. Böyle (yol arkadaşlığı gibi) ortaklıkların hiç yoktan ve önemsiz sorunlardan çıkan kavgalar sonucunda dağıldığına sık sık tanık olmadık mı? Evde de, en çok kızdığımız hizmetçiler, sürekli işleri yapmaları için tuttuklarımızdır.

İşte, mülkiyete ortaklaşa sahip olmanın içinde taşıdığı güçlüklerden bazıları bunlar. Sağlam yasalara dayandırılırsa şimdiki özel mülkiyet düzeni, ahlakça, ondan çok daha iyidir. O zaman, gerek ortaklaşa gerek özel her iki düzenin de iyi yanlarını kendisinde birleştirir. Çünkü, mülkiyet bir noktaya kadar ortaklaşa tutulmalıdır, ama genel ilke özel sahiplik olmalıdır. Mülkiyete bakma sorumluluğu birçok bireylere dağıtılırsa, bu karşılıklı suçlamalara yol açmaz; tersine, herkes kendisininkiyle uğraşacağı için üretim her yandan artacaktır. Atasözü, "Arkadaşlar arasında her şey ortaktır" der, fakat onların ortaklaşa kullanılmalarını sağlayan, bireylerin kişisel nitelikleridir. Siyasal bakımdan da, böyle bir düzenleme hiç de olanaksız değildir; taslak halinde de olsa, bazı ülkelerde, hem de iyi yönetilenlerde vardır — ya uygulanmaktadır ya da uygulanmak üzeredir. Kısaca, şöyledir: Herkesin kendi mülkiyeti vardır, o bunların bir bölümünü kendi yakın çevresine (ev halkına) açar,

bir bölümünü de başkalarıyle ortaklaşa kullanır. Örneğin, Sparta' da insanlar birbirlerinin kölelerini, sanki kendilerininmiş gibi kullanırlar, atlarını ve köpeklerini de öyle; bir yere giderken acıkırlarsa, yollarındaki tarlalardan istediklerini alıp yerler. İşte açıkça görülüyor ki, mülkiyetin özel ellerde kalması daha iyidir; fakat biz onun ortaklaşa kullanılmasını bir hak haline getirmeliyiz. Yurttaşlara bu yatkınlığın kazandırılması, yasa koyucunun özel bir ödevidir. Üstelik, sahip olma duygusunun verdiği büyük bir haz vardır; her insan kendi kendini sever — eminim ki, doğa bunun böyle olmasını istemiştir. Bencilliği haklı olarak kötülerler, ama bencillik yalnızca kendi kendini sevmek değil, kendi kendisine aşırı düşkün olmaktadır. Onun gibi, mülkiyet edinme konusunda aşırı açgözlülük de kötülenir, ama hiç kuşkusuz, herkes bir parça malı olsun ister. Sonra şu da var ki, arkadaşlara, tanıdıklara vermek, yardım etmek, yabancıların sıkıntılarını hafifletmek çok büyük bir zevktir ve işte bunu da, ancak kendi malı-mülkü olan biri yapabilir.

Özel mülkiyeti kaldırmakla devlette en aşırı birliği sağlamaya çalışanlar, bu yararların hepsini yok etmektedir. Dahası, iki erdemin uygulanmasını da açıkça bir yana atıyorlar — cinsel tutkuda kendi kendini tutma (çünkü, özdenetim yoluyle bir başkasının karısından uzak durmak erdemli bir şeydir) ve özel (yani, kendi malından) cömertlik. Özel mülkiyetin kaldırılması, hiç kimsenin geniş gönüllü olarak görülememesi, eli açık bir davranışta bulunamaması demeye gelecektir; çünkü el açıklığı, ancak para kullanmakla gerçekleşir.

Birliğin aşırılığı denetimin aşırılığı demektir; devlet harcamalarımızı ve cinsel ilişkilerimizi denetlerse, bu alanların herhangi birinde ahlak erdemi gösterme olanağı yoktur. Bundan hemen sonraki parçada Aristoteles, kamusal ve özel mülkiyet ayrımıyle bireysel özel ve ortak mülkiyet ayrımını birbirine karıştırıyor. Sonra, yine aşırı birliğe yönelttiği eleştirileri tekrarlıyor.

Platon'un bu başlık altındaki önerileri ilk bakışta pekâlâ çekici ve insani görülebilir; bunların yurttaşlar topluluğunun bütün üyeleri arasında olağanüstü bir sevgi sıcaklığı yaratacakları sanılabilir; özellikle toplumda egemen kötülüklerin tümüyle ortak mülkiyetin olmamasından ileri geldiğini düşünenler, bunları doğru bulabilir. Egemen kötülükler derken, çiğnenen sözleşmeler dolayısıyle yapılan karşılıklı suçlamaları, yalancı tanıklıkları ve zengin mal sahiplerine yaltaklanmaları söylemek istiyorum. Fakat bu şeyler ortaklaşa mülkiyetin olmamasından ileri gelmez, insan kişiliğindeki kusurlardan kaynak alır. Gerçekten, mülkiyetin kullanım ve

sahipliğini paylaşanlar arasında, ayrı ayrı sahipler arasında olduğundan daha çok çatışma çıktığını görüyoruz; oysa ortak mülkiyet yüzünden kavga edenlerin sayısı, özel sahiplerin kalabalığına oranla çok küçüktür.

Sonra, doğrusu, mülkiyet ortaklaşmasının bizi kurtaracağı kötülükler sayıldığı gibi, bunun bizi yoksun bırakacağı yararlar da sayılmalı. Böyle bir döküm, önerilen biçimde gerçekten yaşanamayacağını gösterecektir. Sokrates'in düştüğü yanılgının nedeni, birlik hakkında yanlış bir öncülden hareket etmesidir; besbelli, ailede olduğu gibi, devlette de bir miktar birlik olması gerekir, fakat bu mutlak bir toptan birlik değildir. Öyle bir nokta gelir ki, birliğin artmasının sonucunda devlet, devlet olmaktan büsbütün çıkmazsa, kesinlikle çok daha kötü bir şey olur — tıpkı müzikte uyumun bir tek sese ya da ritmin tek bir vuruşa indirgenmesi gibi. Yukarda söylediğimiz gibi, bir şehir çokluk olmalı, ortak birliği için eğitime dayanmalıdır. Şehri iyi kılacağına inandığı bir eğitim düzeni getirmek isteyen Platon'un bu gibi yöntemlerle iyi sonuçlar elde edebileceğini sanması pek tuhaftır. Bu, ters yoldan gitmektir; mülkiyet üstüne kurallar koymak, kişiliğin ve zekânın eğitilmesinin ya da topluluğun yasalarının ve göreneklerinin o amacı gerçekleştirme yolunda kullanılmasının yerini alamaz*.

Unutulmaması gereken bir nokta daha vardır; bu ortaklık düzeni (komünizm) keşfedilmeden geçen upuzun dönem; hiç kuşkusuz, bu düzen gerçekten iyi bir şey olsaydı, daha önce keşfedilirdi. Olabilecek hemen bütün örgütlenme biçimleri şimdiye kadar bulunmuştur; ne var ki, bunların hepsi toplanmamıştır, aralarından birçoğu da hiç denenmediği için ancak kuramsal olarak bilinmektedir. Platoncu bir şehrin gerçekten kuruluşunu görebilseydik, birlik konusundaki sözlerimiz daha çok aydınlanırdı: Böyle bir şehir, ya Sparta'da olduğu gibi ortak sofralarda yemek yiyen topluluklara ya da Atina'da olduğu gibi dernek ve kabilelere bölünerek, parçaları birbirinden ayrılmadıkça kurulamazdı. Tek anlamlı yenilik, Platon'un koruyucularının tarımla uğraşmamaları olurdu ve şimdi Lakedaimonialılar, tam da bunu sağlamaya çalışıyorlar.

Nüfusun ekonomi ve anayasa bakımlarından ne durumda olacağını Platon açıkça tanımlamamıştır; Aristoteles, bu düzenlemenin, anlaşılabildiği kadarıyle, birliksizliğe yöneldiğini söylüyor.

Fakat nüfus çoğunluğu ne olacak? Devlet üyeliğine hangi ölçüde katılacaklar? Metinde elle tutulacak herhangi bir şey söylenmediği için, buna cevap vermek pek güç. Besbelli, nüfusun he-

* Örneğin, Sparta'da ve Girit'te, yasa koyucu, ortak yemekler göreneği *aracılığıyle* mallar üstünde belli bir ortaklaşma sağlamıştır; yoksa tersinden değil.

men tümünü onlar meydana getirecek, ama çiftçi sınıfının mülkiyet konusunda olsun, kadınlar ve çocuklar konusunda olsun sahipliğinin ortaklaşa mı özel mi olacağı belirtilmemiştir. Diyelim ki, onlar da bu şeylere ortaklaşa sahip olacak olsunlar, o zaman onları Koruyucular'dan ayıracak olan nedir? Koruyucuların yönetimine boyun eğmekten ne kazanacaklar ya da bunu kabul etmeleri için ne çıkarları olacak? (Belki, Giritlilerin aşağı sınıflara beden eğitimi ve silah taşıma haklarının dışında bütün ayrıcalıkları tanıma yöntemine başvurulacaktır). Öte yandan, bunlar arasında ortaklık (komünizm) olmadığını, başka her yerdeki gibi özel mülkiyet düzeni bulunduğunu varsayarsak, devlete nasıl katılacaklar? Zorunlu sonuç, bir devletin içinde iki devletin yer alması, bunların da bir ölçüde birbirlerine karşıt olması. Çünkü, bir yana bir işgal ordusu gibi Koruyucular'ı koyuyor, öte yana da çiftçileri, zanaatçıları ve geri kalan yurttaşları. Bu ancak, onun sözünü ettiği çatışmalara, davalaşmalara ve bütün öteki kötülüklere yol açabilir. Yine de Sokrates, iyi eğitim sayesinde yönetim, ticaret ve benzeri işler hakkında bir sürü kural konulmasına gerek kalmayacaktır, diyor; oysa eğitimi Koruyuculara veriyor. Sonra çiftçilere ürünlerinin sahibi olma hakkını tanıyor, fakat kira ödemelerini istiyor; ama bu durumda, bütün bir olasılıkla *heilotes*'lerden, *penestes*'lerden (serfler), kölelerden ve bildiğimiz öteki aşağı sınıflardan daha kavgacı ve hoşnutsuz olacaklardır.

Zaten, bu gibi düzenlemelerin gerekliliği konusunda ve onlarla yakından ilişkili olan, anayasanın türü, verilecek eğitimin ve konulacak yasaların niteliği gibi sorunlar üstünde herhangi bir kesin karara varılmamıştır. Bunları anlamak kolay değildir; oysa Koruyucuların ortaklığının (komünizminin) sürdürülüp sürdürülemeyeceğini bunlar etkileyecektir. Karıların paylaşılmasını, ama mülkiyetin özel olmasını düşünüyorsa, erkekler tarlalarda çalışırken eve kim bakacak? Ya çiftçi sınıfında hem kadınlar, hem de mülkiyet ortaklaşa olacaksa? Hayvanlarla yapılan bir benzetmeye dayanarak erkekle dişinin aynı işleri görmeleri gerektiğini öne sürmek boştur: Erkekler ev işi yapmaz. Yöneticileri Sokrates'in düşündüğü gibi atamak da tehlikelidir; o zaman hep aynı adamlar olacaklar. Bu kesin bir hoşnutsuzluk kaynağıdır, çünkü birçokları liyakatlarının hakkını alamadıklarına inanacaklardır — hele o "dövüşçü ve atılgan" denen sınıftakiler. Sokrates'in ilkelerinin her zaman aynı insanların egemen olmalarını kaçınılmaz kılacağı besbellidir; çünkü, sözünü ettiği, ruhtaki o tanrısal ya da "altın" öğenin çıkması değişmez, her zaman aynı insanlarda bulunur. Kendi dediğine göre, bu yoğrulma hemen doğumda olmaktadır: Kimilerinde altınla, kimilerinde gümüşle, zanaatçı ya da çiftçi olacaklarda da tunç ve demirle. Sonra, Koruyuculara mutlu olma hakkı tanı-

madığını söylerken, yasa koyucunun ödevi bütün şehri mutlu etmektir diyerek, bunu doğrulamaya çalışıyor. Oysa, büyük çoğunluk, hatta herkes ya da hiç değilse bazı bölümler mutlu olmadıkça bütün mutlu olamaz. Bir çift sayının çift oluşu bir şehrin mutluluğundan pek başka bir şeydir; iki tek sayı toplanınca bir çift sayı eder, ama iki mutsuz kesim toplanınca mutlu bir şehir olmaz. Koruyucular mutlu değillerse, ya kimdir? Her halde, zanaatçılar ve aşağılık işlerde kullanılan halk topluluğu değil.

İşte, Platon'un *Devlet*'inde Sokrates'in anlattığı türden bir devletin içinde taşıdığı zorluklardan bazıları bunlar (daha da niceleri var).

Aristoteles, Platon'un Yasalar*'ını çok özet olarak ele alıyor; onunla* Devlet *arasındaki birçok önemli farkları görmezlikten geliyor ve* Yasalar*'da Sokrates'in olmadığını unutuyor. Öte yandan, Platon'un "ikinci en iyi" devletinin ekonomik açıdan olamazlığını apaçık görüyor.*

6

Platon'un *Devlet*'ten daha sonra yazılmış olan *Yasalar*'ının durumu da, aşağı yukarı ona benzemektedir; bundan ötürü, orada çizilen anayasaya da bakmak doğru olur. Sokrates'in *Devlet*'te yalnızca birkaç konuda kesin sonuçlara vardığını görmüştük — kadın ve çocuklarda mülkiyete ortaklaşa sahip olunması, devletin sınıflar halinde genel örgütlenmesi (nüfus iki bölüme ayrılıyordu: Bir çiftçiler sınıfı, bir de savaşçılar sınıfı; ayrıca savaşçılardan, kararları veren ve şehri yöneten üçüncü bir grup çıkarıyordu). Fakat, Sokrates'in saptamadan bıraktığı birçok şeyler vardır: Çiftçilerle zanaatçıların yönetimde hiçbir payları olmayacak mı, yoksa belli bir payları mı olacak? Bunlar silah taşıyacaklar mı, taşımayacaklar mı; ülkelerini savunmakta ötekilere katılacaklar mı? Kadınların savaşmaları ve Koruyucularla aynı öğrenimi görmeleri gerektiğine inandığını söylemiştir; ama geri kalanında, anlatımını —özellikle koruyucuların eğitimi üstüne— konu dışı bir sürü ayrıntılarla doldurmuştur. *Yasalar*'a gelince bunun büyük bölümünün gerçekten "yasalar" olduğunu, anayasa üstünde ise pek az durduğunu görüyoruz. Şehirlerimiz için *Devlet*'ten daha çok kabul edilebilecek bir toplum türü kurmaya çalışıyor, ama yavaş yavaş, giderek yine eski anayasaya dönüyor. Çünkü, kadınları ve mülkiyeti paylaşma dışında, iki toplumu hemen hemen örneğe göre kuruyor — aynı çeşit eğitim, aşağılık işlerden aynı özgürlük, ortak yemekler için aynı düzenlemeler, yalnızca *Yasalar*'da kadınlar da ortak sofralara oturacaklar ve silah taşıyanların sayısı bin değil, beş bin olacak.

Bütün Sokrates diyaloglarını belli bir abartmacılık ve oyunseverlik, bir yenilik arayışı ve araştırıcı bir kafa niteliklendirir; fakat bunların her zaman doğru olması pek beklenemez. Örneğin, şu şimdi söylenen beş bin yurttaş — herhangi bir üretim işi yapmayan bu kadar çok adamın (daha da büyük sayıda olacak kadınları ve uşakları da cabası) beslenmesi, bakılması için Babylonia'nın (Babil) toprakları ya da uçsuz bucaksız bir başka ülke gerekir. Kurgularımızda dilediğimiz koşulları koyabiliriz, ama bunlar hiç değilse olanak sınırları içinde kalmalıdır. Ayrıca bir yasamacının yasaları yaparken hem ülkeyi hem de nüfusu göz önünde tutması gerektiği söyleniyor; oysa hiç kuşkusuz, komşu ülkeleri de hesaba katmalıdır. Devlet çevresinden yalıtılmış olarak yaşamayacak, normal bir *polis*'in varlığını sürdürecekse, bu besbellidir; çünkü o zaman, yalnızca işte kullanmak için değil, sınırlarının ötesindekilere karşı kendini savunmak için de ne kadar silahı olması gerekiyorsa, o kadar silah sağlayacaktır. Ulus olarak da birey olarak da komşularla bir alıp vereceğin olmasının istenmediği öteki durumda bile, gizli düşmanlara karşı —bu şehire saldırsalar da saldırmasalar da— korkutucu görünme gereği eşit ölçüde büyüktür.

Sonra, her bir adamın sahip olacağı mal-mülk tutarı var: Platon'un önerilerinin biraz daha belirlenmek isteyip istemediğini görmek için, bu soruna bakmalıyız. Bir kimsenin *erdemli* yaşamasına yetecek kadar malı-mülkü olmalı, diyor. Buna karşı iki kanıt vardır: "Erdemli yaşama" sözünü, "iyi bir yaşam sürmek"le aynı anlama gelirmiş gibi kullanıyor, oysa beriki çok daha geniş bir deyim; ayrıca, bir insanın erdemli yaşayıp da yoksul olması, pekâlâ olanaklıdır. Bence, daha iyi bir tanım "erdemli" ve "eliaçık" olurdu. Bize her ikisi de gerekir; ayrı ayrı alındıkta, biri çok rahat bir yaşama götürür, öteki çok sıkıntılı bir yaşama. Servetin kullanılmasına doğrudan doğruya ilişkin olan nitelikler yalnız bunlardır; bir kimsenin servetini nezaketle ya da cesaretle kullandığını söyleyemez, erdemli olarak kullanıyor deriz — yani ılımlılıkla ve el açıklığıyla. Onun için, servetin kullanılmasında, bunlar başlıca doğru tutumlardır.

Üstelik, yurttaşların sayısını kayıtlamak için herhangi bir şey yapmayacaksak, bildiğimiz şehirlerde öyle görünüyor diye, yalnızca çocuksuz evliliklerden ötürü, doğum-oranı ne kadar yüksek olursa olsun, nüfusun değişmeyeceği inancıyle doğumları başıboş bırakacaksak, mülkiyeti eşitleştirmenin hiçbir anlamı yoktur. Platon'un devletinde dengenin çok daha büyük bir özenle korunması gerekir. Şimdiki durumda, sayıları ne kadar çok olursa olsun, mülkiyetin bütün çocuklar arasında bölüştürülmesiyle, hiç kimse gerçekten yoksulluk içinde kalmamaktadır. Önerilen düzenlemede ise, mülkiyet bölüştürülmez oluyor ve ailede az kişi de bulunsa, çok

kişi de bulunsa, (saptanan) kalıtçının dışında hiç kimseye bir şey düşmüyor. Hatta sahip olunacak servetin tutarından çok, belli bir sayının üstünde doğum olmamasını sağlayarak, yapılacak çocukları sınırlarsak daha iyi ederiz. Bu sayıyı saptamakta, bazı bebeklerin ölmesi ve bazı çiftlerin çocuğunun olmaması gibi rastlantısal etkenler de göz önüne alınmalıdır. Çoğu devletlerde olduğu üzere, doğumların sayısını sınırlamadan bırakmak, yurttaşlar arasında ister istemez yoksulluk yaratır, yoksulluk ise hoşnutsuzluğa ve suça yol açar. En eski yasa koyuculardan biri olan Korinthos'lu Pheidon, başlangıçta hepsi başka başka *büyüklük*'lerde kalıt almış olsalar bile, evlerin *sayısı* ile yurttaşların *sayısı*'nın eşit tutulması gerektiğine inanıyordu. *Yasalar*'da ise bunun tersinedir*.

Sonra, bir kimsenin —taşınır ve taşınmaz— *bütün* mülkiyetinin (malvarlığının) baştakinin beş katına kadar çoğalmasına izin verirken, niçin *topraklı* (taşınmaz) mülkiyetin o noktaya kadar artabileceği belli bir sınır koymuyor? Bundan başka, bir evi ikiye ayırmasını da düşünün; ben bunun uygulamada yararlı olacağından şüphe ederim. Platon her adama iki ayrı ev (yeri) verilmesinden yanaydı; fakat iki evde yaşamak bir tuhaftır.

Aristoteles, Platon'un Yasa-devletinin anayasal kusurlarını tartışırken, en başta, belirli bir anayasa türünü anlatmak için politeia, *anayasa sözünün kullanılmasına değiniyor — bunun "anayasal bir anayasa" demek gibi olduğunu öne sürüyor. [Platon'un* Devlet*'inin Yunanca asıl adı da* politeia*'dır;* politeia*'yı karşılamak için dilimizde "anayasa" sözü var. Onunla karıştırılmaması için, Batı dillerindeki çevirilerde* Yasalar*'ın düzenini* polity *sözü ile karşılamak âdet olmuştur. Biz ise, buna "siyasal yönetim" diyeceğiz. - Çev.] İ.Ö. dördüncü yüzyılda siyasal yönetim'in* (politeia*'nın) herhangi bir aşırılığa yer bırakmadığı için iyi bir şey olduğu genellikle kabul ediliyordu. Bundan başka sözünü ettiğimiz kavramla ilgili her şey tartışmalıydı; nitekim, Aristoteles de Kitap IV'te kendi orta-yolcu, orta sınıf siyasal yönetimini anlatır. Burada siyasal yönetim kavramına karşı çıkmamakta, yalnızca* Yasalar*'da tasarlandığı biçimiyle, bunun Platon'un yapmak istediği şey —ideal* Devlet*'ten sonra ikinci en iyi düzen— olmadığını öne sürmektedir.*

Bütün anayasal düzenin ne demokrasi ne de oligarşi olması istenmektedir — amaçlanan, ikisi arasında, bazen "siyasal yöne-

* Bu sorunların en iyi nasıl düzenleneceği üstüne kendi görüşümüzü daha sonra söyleyeceğiz. Burada, *Yasalar*'ın bir eksiğine daha değinelim: Yöneticilerin yönetilenlerden ne ayrılığı olacağı belirtilmiyor. Yalnız, atkı ile çözgü ayrı yünlerden yapılır, yönetenle yönetilenlerin ilişkisi de öyle olmalı, diyor.

tim" dedikleri, orta bir düzendir; bunun üyeleri (yurttaşları), bütün silah taşıyanlardır. Eğer o da, böyle şehirlerimizde başka herhangi bir türe oranla bu gibi anayasalar daha çok görüldüğü için anayasasını böyle biçimlendiriyorsa, dediğini belki kabul edebiliriz. Ama bunun ideal anayasaya en çok yaklaşan, ondan hemen sonra gelen ikinci en iyi anayasa olduğunu söylemek istiyorsa, kabul edemeyiz. Çünkü bu durumda, Lakedaimonia anayasası ya da daha aristokrat nitelikte bir başka anayasa yeğlenebilir. Gerçekten, bazıları en iyi anayasanın bütün türlerin bir karması olduğunu söyler ve bu nedenle Lakedaimonia'nınkini överler. Bunların bazıları, Lakedaimonia yönetimi oligarşi, monarşi ve demokrasiden oluşur, derler: Krallığı monarşidir, yaşlılar kurulu *(gerousia)* oligarşidir, ama yine de halktan seçilen *ephor*'ların yetkesiyle demokratik olarak yönetilmektedir. Başkaları ise, *ephor*'ların erki bir tiranlıktır, demokratik öğe Spartalı yurttaşların ortaklaşa yemeklerinde ve ortaklaşa günlük yaşamlarındadır diyerek ayrı bir karşılaştırma yaparlar. Fakat, Platon'un *Yasalar*'ında en iyi anayasanın demokrasi ile tiranlıktan birleştirilmesi gerektiği belirtilmektedir; oysa besbelli, bu ikisini ya hiç anayasa saymamak gerekir, ya da anayasaların en kötüleri. Onun içindir ki, herhangi bir karma anayasaya çok sayıda ayrı ayrı öğelerin katılmasını istemek daha doğrudur.

Bu ışık altında inceleyince, *Yasalar* anayasasının hiçbir monarşik yanı bulunmadığını, oligarşiye eğilimli bir oligarşi-demokrasi bileşimi olduğunu anlarız. Devlet görevlilerinin atanma yöntemi bunu gösterir. Seçilmiş adaylar arasından kur'ayla atanma yapılmasını demek istemiyorum, çünkü bu oligarşide de demokraside de ortaktır (yahut; bunun hem oligarşik hem demokratik bir yanı vardır). Fakat, Meclis üyesi olma, devlet görevlilerinin seçiminde oy verme ve bir yurttaşa düşen başka ödevleri yapma yükümlülüğünün yalnız ve yalnız zengin yurttaşlara verilmesi — işte bu oligarşiktir. Devlet görevlilerinin çoğunluğunun zenginlerden gelmesini ve en yüksek makamların en yüksek gelirlilerce doldurulmasını sağlama çabası da öyle. Kurul üyeleri için önerdiği seçilme yöntemi de oligarşik. Herkesin seçime katıldığı doğrudur, ama önce en yüksek mülkiyet koşullarını taşıyan sınıftan adaylar seçiliyor, sonra bir alttaki sınıftan eşit sayıda aday; daha sonra üçüncü sınıftan, ama üçüncü ya da dördüncü sınıftan seçmek için genel bir zorunluk yok; dördüncü sınıftan seçmeye yalnız ilk iki sınıf mecbur. Bütün bunlardan sonra, Kurul'a her sınıftan eşit sayıda üye atanacak diyor. Ama sonuç, en yüksek mülkiyet sınıfından seçenlerin daha çok sayıda ve daha çok yukarı-sınıftan gelmeleri olacaktır, çünkü oy vermeleri zorunlu tutulmayan aşağı sınıflar oylarını kullanmayacaklar. Bu düşünceler, bu anayasa türünün, kar-

ma türün monarşiyle demokrasiden oluşturulmaması gerektiğini gösterir; daha sonra, bu türden bir anayasa üstüne kendi görüşümüzü incelerken söyleyeceklerimiz de bu sonucu pekiştirecektir. Zaten, seçenler açısından da, seçilmiş adaylar arasından seçim yapma fikri tehlikelidir. Çünkü, belli bir sayıda kişiler —bu sayının büyük olması da gerekmez— birbirlerine sağlamca destek olmaya karar verdiler mi, seçimler her zaman onların isteğine göre gider. Platon'un *Yasalar*'ının anayasası üstüne söyleyeceklerim bu kadar.

Eşitlikçi Phaleas üstüne, burada öğrendiklerimizden başka hiçbir şey bilinmemektedir.

7

Platon'unkinden başka ideal "Devlet"ler de vardır; bunların yazarları, bazen meslekten politikacılar ya da filozoflardır, bazen değildir. Bütün bunlar, insanların gerçekten altında yaşadıkları, bugün varolan anayasalara, Platon'un her iki önerisinden de daha çok yaklaşan anayasa tasarıları çizerler; çünkü ondan başka hiç kimse, çocukların ve kadınların ortaklaşa olması ya da kadınların ortak sofralarda yemek yemesi gibi yenilikler getirmeyi düşünmemiştir bile. Bunlar, temel sorunlardan başlamayı yeğlemişlerdir; bazıları için, en önemli şey servetin olabileceği en iyi biçimde dağılmasıdır; çünkü derler, çatışmalar daima bu temel gereklilikler yüzünden çıkar. Bütün yurttaşların mülkiyetinin eşitleştirilmesini ilk öneren Khalkedon'lu (Kadıköylü) Phaleas'ın düşündüğü buydu. Phaleas, bunu en başta (yeni bir devlet kurulduğu zaman) yapmanın güç olmadığına inanıyordu; kurulmuş ve işleyen devletlerde sağlanması daha güç olmakla birlikte, yine de bütün mülkiyetler (malvarlıkları) çabucak aynı düzeye getirilebilirdi — yalnızca, zenginlerin çeyiz vermeleri, ama almamaları, yoksullarınsa vermemeleri, ama almaları yeterdi. Platon *Yasalar*'ı yazarken, belirli bir noktaya kadar, mülkiyet-denetiminden özgür olunmak gerektiğini, ama daha önce söylendiği gibi, yurttaşlardan hiç birine, ayrılan en küçük mülkiyetin beş katından daha fazlasına sahip olma hakkının tanınmamasını düşünmüştür. Bu çizgide yasalar yapanlar, çoğu kez gözlerinden kaçan bir noktayı hiç unutmamalılar: Mülkiyetin tutarını saptarlarken çocuk sayısını da saptamaları gerekir; çünkü çocukların sayısı mülkiyet payına göre çok fazla olursa, yasayı öylece sürdürme olanağı bulunmayacaktır. Yok, ille de sürdürürseniz, zengin olan birçokları yoksullaşacaktır; bu ise hiç istenmeyecek bir sonuçtur, çünkü bu gibi insanların devrime yönelmelerini zor önlersiniz.

Mülkiyet eşitliğinin devlet dediğimiz ortaklık üstünde hayli etkisi olduğunu bazıları, görüyoruz ki, çok eskiden kavramışlardır: Solon'un yasalarında bu bellidir; sınırsız toprak edinmeyi yasaklayan bazı şehirler vardır; sonra, bazı yasalar, mülklerin satılmasını engellemektedir, örneğin Lokroi'da bir mülk satışa çıkartılmasını zorunlu kılan bir bahtsızlık olduğu kanıtlanmadıkça satılamaz. Eski toprak paylarının oldukları gibi korunmasını gerektiren yasalar da bulunmaktadır. Böyle bir yasanın kaldırılması, Leukas anayasasını fazla demokratlaştırmıştır; çünkü ondan sonra, devlet görevlerine yalnızca uygun nitelik taşıyanları atama olanağı kalmamıştır. Bir devlette mülkiyet eşitliği olabilir, ama öyle yüksek bir düzey saptanır ki, aşırı lüks içinde yaşanır, yahut öyle aşağı bir düzey saptanır ki, ister istemez sıkıntı çekilir. Onun için, bir yasamacının mülkiyet paylarını eşitleştirmesinin yeterli olmadığı, aşırılıklar arasında ortalama bir tutar saptamayı amaçlaması gerektiği apaçıktır. Fakat herkes için ılımlı bir tutar saptansa bile, bu da amacı karşılamaya yetmez; çünkü mülkiyetten çok insanların isteklerini (iştihalarını) eşitleştirmek gerekir, buysa ancak yasalara uygun yeterli bir eğitimle sağlanabilir. Ama belki, Phaleas kendisinin de tam bunu demek istediğini söylerdi; çünkü devletlerde mülkiyet eşitliği gibi eğitim eşitliğinin de olması gerektiğine inanıyordu. Fakat, bu eğitimin kesin niteliğini söylemek gerekir; yalnız bir ve aynı olmalı demek faydasızdır. "Bir ve aynı eğitim", kendilerine servet ya da ün yahut her ikisini birden sağlamak isteyen insanlar ortaya çıkaracak çeşitten bir eğitim olabilir, pekâlâ. İç bölünmeler servet eşitsizliği kadar ayrıcalık eşitsizliğinden de kaynak alır, ancak bu iki yanda karşıt nedenlerle olur: Halk, servet eşitsizliğini görünce kızar, şerefler eşit paylaştırılmış olursa da yukarı sınıflar — çünkü Homeros'un dediği gibi, "iyi ile kötü eşit saygı görür mü hiç".

Servet eşitliği, hırsızlığı sona erdirmeyecektir.

Servet eşitliğinin, hiç kimsenin soğuk ya da açlık yüzünden giyecek ya da yiyecek çalmak zorunda kalmamasını sağlamakla, bu gibi suçları önlemek için yeterli bir çare olacağına inanılır. Fakat insanların mülkiyete karşı işledikleri suçların tek nedeni, yaşamın zorunlu gereksinmelerini karşılamak değildir. Ayrıca, öteden beri kıskandıkları şeyleri de elde etmek isterler; tutkuları salt gereklilikleri aşarsa, doyumun yolunu suç işlemekte ararlar. Bu da tek dürtü değildir; insanlar acı getirmeyen hazların tadını çıkarmak da isterler. Böylece, ele alınması gereken üç ayrı tür insan ve üç ayrı sağıltma yolu vardır: Birinci türe (yaşamak için çalanlara) ılımlı bir ustalık bilgisi ve iş bulma olanağı; ikinci türe

özdenetim (bunlar, tutkularını dizginlemeyi öğrenmeli). Üçüncüye gelince, kendilerinin dışında bir şeyi kıskanmadan haz duymanın yolunu arıyorlarsa, buna, yalnızca felsefe, sanıyorum karşılık olabilecektir; öteki iki türün tersine, bunlar üçüncü bir kimsenin yardımını gereksemezler. Büyük suçlara gelince, insanlar bunları amaçlarının aşırılığı yüzünden işlerler, yoksa zorunlu gereksinmelerini sağlamak için değil. Soğuktan korunmak için tiran olan bir kimseyi kim duymuş ki? Aynı nedenle, yani suçun büyüklüğünden ötürü, bir tiranı öldürmek bir hırsızı öldürmekten daha şereflidir. Dolayısıyle, Phaleas'ın anayasasının özelliklerinin yalnızca küçük suçlara karşı bir koruma getireceği sonucuna varabiliriz.

Dış tehlikeleri karşılamak için gerekecek fazla servetin nereden geleceği.

Bundan başka, Phaleas, komşu ve öteki yabancı şehirlerle ilişkileri de göz önünde tutması gerektiği halde, böyle yapmayarak, daha çok şehrinin iç düzeninin iyi işlemesiyle ilgilenmiştir. Bir anayasa meydana getirirken savaş gücü sağlanmasına önem vermek zorunludur, oysa Phaleas bu konuda hiçbir şey söylemiyor. Bir ulusun serveti, gücünün bir parçasıdır; çünkü yalnızca iç gereksinmeler için değil, dış tehlikeleri de karşılamaya yetecek kadar kaynaklar bulunmalıdır. Bu nedenle mülkiyetinin toplamı kendisinden daha güçlü komşularının kıskanacakları ve sahiplerinin bir istilayı püskürtemeyecekleri kadar büyük olmamalıdır; öte yandan eşit ya da benzer güçte bir düşmana karşı savaşmayı destekleyemeyecekleri kadar küçük de olmamalıdır. Phaleas elbette hiç bir sınır koymamıştır; fazla servetin çok faydalı olduğu da ortadadır. Fakat bir sınır bulunmalıdır ve bunu saptamanın belki en iyi yolu, toplam servet daha güçlü bir devletin çokluğunun çekiciliğine kapılarak bu şehire karşı savaşa girmeyi kârlı görebileceği kadar büyük olmamalı, ancak servet çokluğunun çekiciliğinden başka bir nedenle çıkacak bir savaşta gerekebileceği gibi olmalı, demek olurdu. Örneğin, Autophradates Atarneus'u kuşatmaya geldiği zaman, bu şehrin egemeni Euboulos ona şehri tümüyle almasının ne kadar süreceğini sormuş ve bu sürede bir savaşın kendisine kaça malolacağını hesaplamasını önermiş. "Çünkü" demiş, "bundan çok daha az bir para karşılığında Atarneus'u bırakmaya hazırım". Euboulos'un bu sözleri üzerine, Autophradates yeniden düşünmüş ve (önceki kararından cayarak) kuşatmayı kaldırmış.

Autophradates, Pers İmparatorluğunun Lydia ve Phrygia satrapıydı; İ.Ö. 362 yılında Anadolu'daki Yunan kolonilerinin birleşik ordularına yenilmiştir. Atarneus, Mysia'da, Lesbos (Midilli) adasının

karşısındaki Anadolu topraklarında bulunan bir şehirdi. Bu şehri, egemeni Euboulos İ.Ö. 346'da eski kölesi Hermias'a bırakmış; Aristoteles de Platon'un Akademia'sındaki öğrencilik yıllarından tanıdığı Hermias'ın konuğu olarak bir süre Atarneus'ta yaşamıştır.

Dolayısıyle, iç boğuşmalara karşı bir güvence olarak, servet eşitliği, hiç kuşkusuz bir değer taşırsa da, bunun önemini abartmamalıyız, çünkü gerçekten pek etkili değildir. Bir kere, yukarı sınıflar arasında hoşnutsuzluk başgösterecek, (soylular) kendilerinin eşitlikten daha iyi bir şeylere layık olduklarını düşüneceklerdir (Yukarı sınıf ayaklanmalarının, komplolarının birçok örnekleri görülmüştür). İkincisi, insan doğasının bir kusuru da, hiçbir zaman gözünün doymamasıdır. Önce, yalnız iki obolos'luk bir ödenekle yetinirler, ama bir kere buna alıştılar mı, daha çoğunu isterler ve isteklerinin sonu gelmez. Çünkü, isteklerin bir sınırı yoktur; insanların çoğu yaşamlarını doymak bilmeyen isteklerini doyurmaya çalışmakla geçirirler. Onun için, durulmuş (istikrarlı) bir toplum sağlamak bakımından, mülkiyeti eşitleştirmeye oranla daha iyi bir yol, doğadan üstün bir sınıfa giren kimselerin paylarına düşenden daha çoğunu istememelerini güvencelemek, aşağı olanların ise böyle yapabilmelerine meydan vermemektir — bu da onları ezmeden zayıf durumda tutmakla olur.

Phaleas'ın servet eşitliği üstüne söylediklerinin kendi içinde yanlışlar da vardır. Çünkü, yalnız toprak sahipliğini eşitleştiriyor, servetin köleler, sığır sürüleri, basılı para ve genel olarak taşınır mülkiyet denilen şeylerden de oluşabileceğini unutuyor. Bütün bu mülkiyet biçimlerinde eşitliğin gerçekleştirilmesi ya da en azından ılımlı bir sınırın konması amaçlanmalıdır. Yahut (böyle yapılmayacaksa) her şeyi kendi akışına bırakmalıdır. Phaleas'ın yaşama önerilerinden anlaşıldığına göre, yurttaş sayısı az bir şehir düzenliyor — bütün işçiler (zanaatçılar) kamu kölesi olacaklar, yurttaş topluluğuna girmeyecekler. Oysa devletin köleleri olacaksa, bunlar bütün işçilerden değil, yalnızca kamu hizmetlerinde çalıştırılanlardan oluşmalı. Epidamnos'ta böyle olmaktadır, bir zamanlar Diophantos da Atina'da böyle yapmak istemişti. Phaleas'ın *Devlet*'i üstüne öne sürdüğümüz bu görüşler, okuyucunun o düzende neyin iyi neyin kötü olduğunu yargılamasını sağlayacaktır.

İlk şehir-plancısı.

8

Euryphon'un oğlu Hippodamos, Miletos'luydu. Edimsel olarak bir anayasa düzeni kurmaya çalışanlar bir yana bırakılırsa, En İyi Dev-

let üstüne ilk konuşan odur. Şehirleri semtlere ayırmayı o bulmuş ve Peiraieus'un (Pire) sokak planını yapmıştır. Başka insanlardan farklı olma tutkusu, onun çeşitli bakımlardan garip bir yaşam sürmesine yol açmıştır. Birçokları, Hippodamos'un uzun saçları ve pahalı takılarıyle, fakat aynı zamanda ucuz, ama sıcak tutan, yaz-kış giyilen elbiseleriyle tuhaflıklarını fazla ileri götürdüğünü düşünmüşlerdir. Bundan başka, doğa bilimi uzmanı sayılmaktan hoşlanırdı. Hippodamos, on bin nüfuslu bir şehir tasarlamıştı; halkı üçe bölüyordu: Usta işçiler (zanaatçılar), tarımcılar, silâh taşıyıp ülkeyi savunacak kişiler. Toprak da üç bölüme ayrılacaktı: Biri kutsal, biri kamusal, biri özel; tanrılara tapmanın giderleri kutsal toprakların ürünüyle karşılanacak, savunucular ortak, tarımcılar özel topraklardan beslenecekti. Yasaların da herbiri bir dava türüne karşılık olmak üzere yalnız üç çeşidi bulunduğu görüşündeydi — kişiye zarar verme, mülkiyete zarar verme, adam öldürme. Ayrıca, tek ve somut bir yargıtay kurulmasını istiyordu; kötü karara bağlanmış görünen bütün davalar bu üst mahkemeye gönderilecekti. Yargıtay'ın üyeleri, seçkin yaşlılar olacaktı. Mahkemelerde, yalnızca lehte ya da aleyhte oy taşları kullanarak hüküm verilmemeli, her üyenin bir tableti olmalıydı: (Vardığı yargı) doğrudan doğruya mahkûmiyet kararı ise cezanın ya da ödetmenin tutarını bunun üstüne yazmalı, beraat ise boş bırakmalıydı, ne biri ne öteki ise o zaman bu kanısını tablette belirtmeliydi. Hippodamos şimdiki düzenin, yargıçları ya şu ya da bu yönde karar vermeye zorlamakla, vicdani kanılarına göre oy kullanma konusunda içtikleri andı çiğnemelerine yol açabileceği için kötü bir düzen olduğunu düşünüyordu. Bundan sonraki önerilerinin birincisi, ülkeleri için yararlı buluşlar yapanlara şeref ve ödüller verilmesi, ikincisi de savaşta ölenlerin çocuklarına devlet kesesinden bakılmasıydı (Bu sonraki dediğini büsbütün yeni bir şey sanmış olmalı, oysa Atina'da ve başka yerlerde bugün bile uygulanmaktadır). Sonra, bütün hükümet görevlileri halkça seçilmeli, seçmenler az önce anılan her üç bölümden oluşmalıydı. Seçilen görevlilerin ödevi, kamu işlerine bakılmasını, yabancıların ve yetimlerin çıkarlarının kollanmasını kapsayacaktı.

Aşağıdaki eleştirilerde, Aristoteles'in silah sahibi olmayı tam yurttaşlık ve tam seçilme ehliyeti için zorunlu sayışı özellikle dikkate değer.

Hippodamos'un anayasasının başlıca özellikleri ve üstünde durulmayı en çok hak edenleri, işte bunlar. Benim ilk eleştirim, yurttaşların üçe bölünmesi konusunda olacak. Çünkü, işçiler, tarımcılar ve silah taşıyanların hepsi tam yurttaşlık haklarını payla-

şıyorlar; oysa çiftçilerin silahı yoktur, işçilerin toprağı da yoktur, silahı da yoktur; bu, onları silah sahibi olanların âdeta uşağı haline getirir. Bu durumda, devlet görevlerini ve şerefleri eşit olarak paylaşmaları olanaksızdır. Çünkü generallerin (komutanların), yurttaşları korumakla görevli olanların ve denebilir ki, en yüksek görevlerde bulunacak herkesin, silah sahibi olanlar arasından çıkması mutlak bir zorunluluktur. Öte yandan, hepsinin tam yurttaşlık hakları olmazsa, anayasadan hoşnutluk duymaları nasıl beklenir? Fakat, dediğim gibi, silah sahibi olanların öbür kesimlerin ikisinden de daha üstün güçte olmaları gerekir, ama sayıları çok olmadıkça bu kolay değildir. Sayıları çok olursa da, geri kalanlara tam yurttaşlık hakları tanınmasının, onların da devlet görevlerine seçilebilmelerinin ne gereği olur? Sonra, çiftçiler yalnız kendilerini ve ailelerini besleyeceklerse, devlete ne faydaları vardır? İşçiler elbette zorunludur; her devlet onlara gereksinme duyar; zaten, öteki ülkelerde olduğu gibi, zanaatlarından elde ettikleri kazançlarla kendi kendilerine geçinebilirler. Ama çiftçiler — eğer silah sahibi olanları besleyeceklerse, ancak o zaman devlette bir payları olması akla yakın gelir. Fakat Hippodamos'un devletinde böyle değildir; işledikleri toprak kendilerinin oluyor ve onu kendi yararlarına işliyorlar. Savaşçı sınıfı besleyeceği varsayılan ortak ya da kamusal topraklara gelince — ya onları kim işleyecek? Bu işi savaşçılar kendileri yapacaklarsa, onlarla tarımcılar arasında Hippodamos'un olmasını istediği gibi bir fark kalmayacaktır. Savaşçıların tarlalarını izleyecek kimseler, kendi yararlarına çalışan çiftçilerden farklı olacaksa, topluluğun dördüncü bir kesimi olacak demektir — hiçbir şeyde payı bulunmayan, bütünün tümüyle dışında bir kesim yahut özel ve kamusal toprakları aynı kimseler ekip biçeceklerse, bunların her birinin iki evi birden —bir kendisininkini, bir de bir savaşçınınkini— beslemesine yetecek kadar ürün olmayacaktır. Hem o zaman toprağı bölmenin anlamı ne? Niçin genel olarak topraklardan doğruca, hem kendi geçimlerini çıkarıp hem de savaşçıların gereksinmelerini karşılamasınlar? Burası çok karışıktır.

Hippodamos'un mahkemelerde verilen kararlara ilişkin önerileri de, bunlardan daha iyi değildir. Gerekli kararın basit bir 'evet' ya da 'hayır' olduğu yerde bile, çeşitli yargıçlar ayrımlar yapsın, nitelendirmelerde bulunsunlar istiyor. Fakat, bu yargıcı hakeme çevirmektir. Besbelli, hakemliklerde öyle yapılır; birkaç hakem varsa, kararlarını aralarında tartışırlar. Fakat bir mahkemede bu olanak yoktur, istenilir bir şey de değildir; çoğu yasamacılar, yargıçların birbirlerine danışmalarını önlemeye çalışmışlardır. Sonra, her yargıcın (tazminat olarak) ödetilecek tutarı belirtmesini önermesi de mutlaka karışıklıklara yol açacaktır; çünkü, bir yargıcın

kanısı belki ödetmenin yerinde olacağıdır, ama davacının istediğinden daha az bir tutarı uygun görebilir. Tutalım ki, davacı yirmi mna istiyor ve bir yargıç on mna olsun diyor, (ya da tersine), bir başkası beş, daha bir başkası dört diyor (besbelli, bu tür ayrılmalar olacaktır): Bazıları istenenin tamamını verecek, bazıları hiçbir şey vermeyecek. O zaman, onlar nasıl sayılacaktır? Zaten, bir yargıçtan yalnızca lehte ya da aleyhte bir yargı vermesini istemekle, onu içtiği andı çiğnemeye zorlayan olmamaktadır; yeter ki dava yalın bir biçimde ortaya konsun ve o da kararını dürüstçe versin. Çünkü davacının istediği ödentiyi reddeden bir yargıç, onun hiçbir şey hak etmediğini söylememektedir ki; dediği, yalnızca hakkının yirmi mna olmadığıdır. İçtiği andı çiğneyen, yalnızca, davacının bunu hak etmediğine inandığı halde, yirmi mna istediğini kabul eden olur.

Yukardaki açıklamalardan anlaşılabileceği üzere, Aristoteles'in savunduğu, eski Yunan yargılama süreci şöyle işlemektedir: Kalabalık bir yargıçlar (dikastes) *kurulu vardır, bunlar bir çeşit jüriye benzer; davacı iddialarını söyledikten ve davalının savunması dinlendikten sonra, yargıçlar iki kere oy verirler — önce iddianın geçerli olup olmadığı saptanır, geçerli olduğu kabul edilirse, sonra da istenilen ceza ya da ödentinin verilip verilemeyeceği. Hukuk davası - ceza davası ayrımı olmayan bu çok basit usulde, yargıçlar tarafların istekleriyle bağlıdır, onların dışında karar alamazlar. Aristoteles, bundan sonra Hippodamos'un yeni buluşlara ödül verilmesi önerisine karşı çıkıyor. Aristoteles'in düşündüğü teknolojik bulgular değildir; ama bunların olabileceğini bilseydi bile, her halde yine kuşkuyla bakardı — 19 ve 20'nci yüzyıllar yeni buluşların bütün* politeia'*yı nasıl hızla değiştirdiğini göstermiştir; onun için, böyle şeyler, herhangi bir yerleşmiş rejim açısından her zaman kuşku uyandırıcı niteliktedir. Bu gibi bir konuyu ortaya atmak, politikanın en önemli ve güç sorularından birini deşmek demektir. Anayasacılık ve geleneğe bağlılık, keyfi yönetime ve tiranlığa karşı bir güvence olduğu sürece bunlara saygı gösterilmesi gerekir; Yunanlıların siyasal belleğinin de bu tutucu tavrın çok genelleşmesine yardımı dokunmuştur. Aristoteles geçmişte birtakım düzeltmeler yapıldığını ve herhangi bir zamanda yeni düzeltmeler gerekebileceğini kabul etmektedir; fakat aşırı dikkat gösterilmesini ve çekingen davranılmasını salık verir.*

Devlet için yararlı bir şey bulanlara ödül verilmesi hakkındaki önerisine gelince: Böyle bir yasa göze ve kulağa hoş geliyor, ama çok sakıncalıdır. Bu, perde arkasında dalaverelere yol açacak, bazı durumlarda da anayasal yaşayışı altüst edecektir. Böyle

olunca, onu bir başka ve daha geniş sorudan ayıramayız: Şehirler için, daha iyi bir yol bulununca, geleneksel ve atalardan kalma yasa ve göreneklerini değiştirmeleri iyi bir şey midir, kötü bir şey midir? Bu sorunun cevabı, bütün böyle değişikliklerin kötü olacağı ise, Hippodamos'un önerileri kolay kolay onaylanamaz. İnsanlar, bu gibi öneriler kamu yararınadır diye, pekâlâ toplumu ve yasalarını yıkacak önerilerde bulunabilirler.

Bu soruna dokunmuşken, hele değişimden yana bir tutum da savunabileceğine göre, biraz daha ayrıntılarına gitmemiz gerekebilir. Başka bölümlere bakarsak değişimin faydalı olduğunu kesinlikle söyleyebiliriz — tıpkı belli birtakım eski yöntemlerden cayılması, beden eğitiminde ve genel olarak bütün sanat ve mesleklerin ustalık ve yöntemlerindeki gelişmeler. Siyaseti de bunlardan biri saydığımıza göre, orada da bazı düzeltmeler bulacağımızı umabiliriz. Gerçekten, olgulara bakar ve eski yasa ve göreneklerin ne denli uygarlıktan uzak, ne kaba-saba olduğunu gözlemlersek, bazı gelişmeler olmuştur. Yunanlılar eskiden silahlı gezer, gelinlerini birbirlerinden satın alırlardı; bir zamanlar, hiç kuşkusuz alışılmış olduğu halde, bugün bizi yalnızca gülümseten, öteki uygulamalardan kalmış izler hâlâ var; örneğin Kyme'de adam öldürme suçuna ilişkin bir yasaya göre, davacı kendi akrabalarından yeter sayıda tanık gösterebilirse, sanığın suçluluğu kabul edilir. Elbette, genel olarak, amaçlanan yalnızca geleneksel olan değil, iyi olandır. Topraktan-doğan ya da büyük bir âfetten kurtulan ilk atalarımızın düşüncelerine bağlı kalmak sersemlik olurdu; herhalde onların bugünkü olağan, pek zeki olmayan insanlarıyle bir düzeyde olduklarını varsayabiliriz; zekâ yoksunluğunun topraktan-doğanların özelliklerinden biri olduğu da söylenir. Biz daha ileri gidip diyebiliriz ki, yazılı hale gelmiş görenek ve yasaların bile, en iyisi değişmez sayılmamalarıdır. Öteki bilimlerle benzetme yaparsak, devletin bütün örgütlerini son ayrıntısına kadar yazıya dökmenin olanaksızlığını söylemek zorunda kalırız, besbelli. Yalnız genel ilke yazılmalıdır, seçilecek belirli adım özel duruma bağlıdır. Bütün bu düşüncelerden anlaşılıyor ki, değişiklik yapılmasını gerektiren durumlar ve değişmeleri gereken yasalar vardır. Fakat soruna bir başka açıdan bakınca, en büyük bir dikkat gösterilmesi gerektiğini söylemeliyiz. Belirli bir örnekte, küçük bir düzeltmenin yararını yasada kolayca değişiklikler yapmaya alışmanın tehlikesiyle tartmamız gerekebilir; böyle bir örnekte, yasa koyucuların ve yöneticilerin birkaç yanlışını hoşgörmemiz daha doğru olur. Bir yurttaşın, yasada değişiklik yapılmasından sağlayacağı fayda, yetkeye karşı gelmeye alışmasından doğacak zarara değmez. Sonra, sanat ve mesleklerle benzetme yapmak da yanlıştır; bir meslek yöntemini değiştirmekle bir yasayı değiştirmek

arasında fark vardır. Geliştirilmiş bir yöntemi benimsemek her bakımdan faydalıdır; oysa yasanın kendisine boyun eğilmesini sağlamak için göreneğin gücünden başka bir gücü yoktur, bunun etkinleşmesi ise uzun bir zaman ister. Dolayısıyle, yerleşmiş yasalardan yeni yasalara kolayca geçilmesi, yasanın gücünü zayıflatması demektir. Sonra, yasalarda değişiklik yapılmasına izin verilecekse, hepsinin mi, yoksa yalnızca bazılarının mı değiştirilebileceğine ve bunun her çeşit anayasaya uygulanıp uygulanmayacağına da karar vermek gerekecektir. Ve değişiklikleri kim önerebilecektir? Herkes mi, yoksa yalnızca belli kimseler mi? Bu, çok şey farkeder. Başka fırsatlarda yeniden ele almak üzere şimdilik bu tartışmaya son verelim.

Aristoteles, kuramcıların (yani Platon, Phaleas ve Hippodamos'un) önerilerini incelemeyi tamamladıktan sonra, şimdi de o sıra uygulanan yahut daha eskiden uygulanmış bulunan anayasalara dönüyor: Lakedaimonia, Girit ve Kartaca anayasalarını, sonunda söylediği gibi, bunlar haklı bir hayranlık uyandırdıkları için seçmiştir. Sparta yöntemlerinde birçok kusurlar buluyor, fakat dördüncü kitapta, Lakedaimonia anayasasının ayrı ayrı ilkeleri arasındaki dengenin, kendi "siyasal yönetim" modelini andırdığını belirtiyor.

Aristoteles'in burada anayasaları değerlendirmek için kullandığı ölçülerle ilgili olarak iki noktaya işaret edilmelidir, çünkü bunlar, onun genel yaklaşımını nitelendirir: Birincisi, en iyi ya da ideal anayasa, belirli bir yer ve zamana en iyi uyacak türden pekâlâ farklı olabilir; ikincisi, bir yurttaş, yurttaşlığa layık niteliklerini geliştirecekse, aşağılık sayılan işlerde çalışmamalıdır. Fakat şurası da teslim edilir ki, yurttaşlar kendilerinin pis işlerini yapmayacaklarsa, o zaman onların bu işlerini yapacak bir ast sınıf olmalıdır ve bu sınıf devletin başına bir belâ kaynağı kesilecektir. Aristoteles'in bu konuda söyleyecek daha çok sözü olmaması şaşırtıcıdır: Baskıcı yasalar dışında bir çare düşünemez.

9

Lakedaimonialıların ve Giritlilerin anayasası hakkında ve genel olarak ötekiler hakkında da sorulması gereken iki soru vardır: Birincisi, mutlak en iyi ölçütüyle değerlendirilince, bu anayasanın düzenlemeleri iyi midir, kötü mü? İkincisi, içinde, istediğimiz anayasanın ilkelerine ve özüne uymayan herhangi bir şey var mı? İyi yürütülen bir şehirde, bir ilk zorunluluğun yurttaşların bütün aşağılık işlerle uğraşmaktan kurtarılması olduğu kabul edilmiştir, fakat bu koşulun nasıl yerine getirileceğini söylemek kolay değildir.

Örneğin, Thessalia'da *penester*'ler (serfler) sık sık Thessalia'lılara karşı ayaklanmışlardı, tıpkı *heilotes*'lerin Spartalılara saldırdıkları gibi — her zaman, efendilerinin başına gelebilecek bir felâketi kollarlar. Fakat Giritliler arasında şimdiye kadar böyle bir şey olmamıştır. Belki şu nedenle: (Girit'te) komşu şehirler birbirleriyle savaşta olsalar bile, ayaklananlarla hiçbir zaman birleşmezler; böyle yapmak işlerine gelmez, çünkü kendilerinin de aralarında yaşayan bir ast sınıf (köleleri) vardır. Öte yandan, Sparta'nın komşuları, Argos'lular, Messenia'lılar, Arkadia'lılar hep ona düşmandır. Bunun gibi, Thessalia'lılara karşı, başından ayaklanmalar çıkmıştır; çünkü komşularıyle, Akhaïa'lılarla, Perrhaibia'lılarla ve Magnesia'lılarla sürekli olarak savaş durumundaydılar. Başka hiçbir belâ kaynağı olmasa bile, zorla boyunduruk altına alınmış bir kitleyle en iyi biçimde birlikte yaşamak için her zaman uyanık olmak gerekir; çok başıboş bırakılırlarsa, benliklerini bulur ve efendileriyle eşit hak istemeye başlarlar; yok eğer, kendilerine kötü davranılırsa, kınayıcı ve ayaklanıcı olurlar. Onun için, *heilotes*'leriyle kendilerini böyle bir ilişki içinde bulanların, sorunlarına henüz bir çözüm getirememiş oldukları apaçıktır.

Sonra, Sparta kadınlarına tanınan başıboşluk, hem anayasanın amaçlarına erişmesine hem de şehrin mutluluğu için zararlıdır. Çünkü, tıpkı koca ve karıdan herbirinin ailenin parçaları olması gibi, bir şehri de sayıca aşağı yukarı eşit iki parçaya ayrılmış sayabiliriz — biri erkekler, biri kadınlar. Bu nedenle, kadınların durumunun iyi düzenlenmediği bütün anayasalarda, şehrin bir yarısı için uygun yasama yapılmamış demektir. Sparta'da olan da, işte budur. Çünkü, orada bütün şehrin sağlam karakterli olmasını isteyen yasa koyucu, besbelli erkeklerle ilgili olarak birtakım çabalar göstermiştir, fakat kadınlar konusunda başarısız kalmış ve savsaklayıcı olmuştur. Çünkü Sparta'da kadınlar sınırsız yaşar, her türlü başıboşluğu sürer ve her lüksü tadarlar. Böyle bir yaşayışın kaçınılmaz bir sonucu, özellikle erkeklerin, kadınların buyruğu altına girdiği topluluklarda, zengin olmaya büyük önem verilmesidir; erkek homoseksüelliğinin (eşcinselliğinin) açıktan açığa onaylandığı Keltler ve öteki halklar dışında, bütün aşker ve savaşçı toplulukları hep bu durumdadır. Gerçekten, (mitolojide savaş tanrısı) Ares ile Aphrodite'yi birleştiren efsanenin âdeta akla yakın bir temeli vardır: Bütün askerler, ister erkeğe ister kadına yönelmiş olsun, cinselliğe güçlü bir düşkünlük duyarlar. İşte üstünlük günlerinde birçok şeyleri kadınların yönettiği Sparta'nın durumu. Kadınların egemen olmasıyle, egemen olanlara kadınların egemen olması arasında ne fark var? Sonuç aynıdır. Cüretlilik günlük yaşayışta faydalı bir nitelik değildir, yalnız savaşta —o da belki— işe yarar. Fakat bu konuda bile Spartalı kadınların etkisi zararlı

olmuştur. Bu dediğim, Lakonia Thebai'lilerin istilâsına uğradığı zaman ortaya çıktı: Kadınlar, başka devletlerin kadınları gibi faydalı olacaklarına, düşmandan fazla karışıklığa sebep oldular. En eski zamanlardan beri kadınların denetimsiz kalması Lakonia toplumunun bir özelliğiydi, buna şaşmamak gerekir; Spartalı erkekler Argos'lulara karşı ya da yine Arkadia'lılara ve Messenia'lılara karşı savaşırlarken, askerlik hizmeti nedeniyle, zorunlu olarak topraklarından uzak kaldıkları uzun süreler vardı. Rahat bir yaşama dönünce, birçok erdemlere yol açan askerlik yaşamı onlarda söz dinleme alışkanlığı yaratmış olduğu için, yasa koyucu Lykourgos'a hemen boyun eğdiler. Ama kadınlar böyle yapmadı. Lykourgos'un kadınları da düzenlemelerinin altına sokmak istediği fakat direnişleriyle karşılaşınca bundan caydığı söylenir. Öyleyse, olanların nedenleri işte bunlardır; onun için, tartışmakta olduğumuz kusurun nedenleri de, belli ki yine bunlar. Fakat, şimdiki araştırmamızın amacı neyin doğru neyin yanlış olduğunu ortaya koymaktır, yoksa övgü ya da yergi dağıtmak değil. Daha önce söylendiği gibi, Sparta'da kadınların konumu yanlıştır; bu durum, anayasanın ilkelerini çiğnemekte ve bugünkü para düşkünlüğüne bir hayli katkıda bulunmaktadır.

Bundan sonra, Sparta'daki mülkiyet eşitsizliği eleştirilebilir. Çünkü bazı Spartalıların pek çok malı-mülkü olduğu halde, ötekilerin gerçekten pek az şeyi vardır; toprak küçük bir sayının sahipliği altına girmiştir. Bu da, kadınların konumu gibi, anayasanın yapılmasındaki yanlışlıklardan ileri gelmektedir. Çünkü yasa koyucuları, gayet yerinde olarak, o zamanki mülklerin alınıp satılmasını onaylamadığı halde, toprağını bağışlama (hibe) ya da vasiyet etme yoluyle bir başkasına aktarılabilmesinin yolunu açık bırakmıştır ve bu da elbette aynı sonuca varır. Üstelik, bütün toprağın beşte ikisi gibi bir bölümüne kadınlar sahiptir; bunun çeşitli nedenleri vardır, kız kalıtçılar (vârisler) çoktur ve çeyizler büyüktür. Oysa, çeyizler yasayla düzenlense daha iyi olurdu: Ya büsbütün kaldırılmalı ya da çok küçük tutulmalıydı, hiç değilse orta büyüklükte olmalıydı. Kız kalıtçılara gelince, anayasanın şimdiki biçimine göre, bunlar herhangi bir kimseyle evlendirilebilir. Bir adam, bu konuyu vasiyetinde belirtmeden ölürse, onun malvarlığına yönetici olarak atanan kişi, kızları dilediğine verir.

Erkek mülk sahiplerinin sayısındaki bu düşüş yüzünden, ülke 1.500 süvari ve 50.000 ağır (zırhlı) piyade çıkarmaya yeterli olduğu halde, tam yurttaşların sayısı binin altına düşmüştür. Geçmiş bu düzenlemelerin kötülüğünü göstermektedir; Sparta tek bir savaşın [Leuktra, İ.Ö. 371] etkisini bile kaldıramadı, erkek azlığından çöktü. Söylendiğine göre, ilk krallarının zamanında, Spartalılar yurttaşlıklarını başkalarıyle paylaşırlarmış (yani, yabancıları da

yurttaşlığa alırlarmış); bundan dolayı, uzun süren savaşlara karşın, o zaman adam kıtlığı çekmemişler. Yine denir ki, bir ara Sparta yurttaşlarının *(Spartiatai)* sayısı on bini buluyormuş. Bu sözler ister doğru olsun, ister yanlış, bir devlette erkek yurttaşların sayısını korumak, mülkiyet tutarlarını düzlemekten (eşitleştirmekten) çok daha iyidir. Fakat, aynı zamanda, Sparta'da çocuk yapmayı teşvik eden bir yasa da vardır ve bu yasa, mülkiyet sahipliğinde uygun bir dengeyi korumak için uygulanacak böyle herhangi bir yöntemi etkisiz bırakır. Çünkü, Sparta yurttaşlarının olabildiğince kalabalık olmalarını isteyen yasa koyucu, yurttaşları çok çocuk yapmaya teşvik etmektedir. Örneğin, üç oğul babası olanları askerlik hizmetinden ve dört oğul babası olanları da her türlü hizmetten bağışık tutan bir yasa vardır. Fakat çok erkek çocuk doğar, toprak da ona göre dağıtılırsa birçoklarının ister istemez yoksullaşacakları apaçık ortadadır.

Lakedaimonia anayasasının bir başka kusuru da, *ephor*'luk görevinde göze çarpmaktadır. *Ephor*'luk, birçok önemli işleri bağımsız olarak denetler. *Ephor*'luğun beş üyesi de bütün halk arasından seçiliyor ve bunun sonucunda, çoğucası hiç de varlıklı olmayan, yoksullukları dolayısıyle rüşvet almaya yatkın adamlar bu görevi ellerine geçiriyorlar*. Sırf *ephor*'ların erkinin aşırı ve diktatörce olması yüzünden, Sparta kralları bile kendilerine yaltaklanmak zorunda kalmışlardır. Bu durum anayasayı daha da bozmaktadır; aristokrasi sayılan yönetim biçimi gitgide demokrasiye benzemiştir. Kendi içinde *ephor*'luk kötü bir şey değildir; anayasanın bütünlüğünü sağlar; halk da, kendisine bir erk görevinden pay verdiği için onu sever. Dolayısıyle, ister yasa koyucu Lykourgos'un buluşu olsun, ister iyi bahtlılık sonucu, koşullara pek güzel uymaktadır**. *Ephor*'ların bütün yurttaşlardan seçilmesi zorunlu olmaya zorunludur, ama şimdiki seçme yöntemi bana çocukça görünüyor. *Ephor*'ların yargı yetkileri de vardır ve önemli davalara bakarlar; fakat bu görevi herhangi bir kimse elde edebileceğine göre, diledikleri gibi hüküm vermeye değil, ancak yazılı kural ve buyruklara göre karar almaya yetkili kılınsaydılar daha

* Bunun geçmişte birçok örnekleri görülmüştür; günümüzde de Andros olayında birtakım *ephor*'lar öyle çok rüşvet yemişlerdir ki, şehirleri büsbütün batmadıysa, bu onların sayesinde olmamıştır (yani, devleti yıkmak için onlar ellerinden geleni yapmışlardır).

** Sorun şudur ki, bir anayasanın sürekli olabilmesi için topluluğun bütün kesimlerince kabul edilmesi ve devamının istenmesi gerekir. Sparta'da krallar, anayasa için bu duyguya sahiptirler, çünkü anayasa, kendilerine saygı gösterilmesini sağlar ve faydalı olur; en iyi kimseler bu duyguya sahiptirler, çünkü yaşlılar kuruluna *(gerousia)* üye olma hakkı, "en iyi" olmalarının ödülü olarak onlara tanınmıştır; halk da bu duyguya sahiptir, çünkü *ephor*'lar, onların aralarından seçilir.

iyi olurdu. *Ephor*'ların yaşama biçimi de anayasanın amaçlarına uymamaktadır. Çok rahat bir yaşam sürüyorlar; oysa geri kalan halk son derece sert bir disipline uymak zorunda — gerçekten bu disiplin kuralları o kadar sert ki, ayak uyduramadıkları için gizlice yasayı çiğneyerek duyumsal açlıklarını doyurmaya çalışıyorlar.

Bundan sonraki parçada, başlıca devlet görevlilerinden ve kurullarından kendileri ve davranışları hakkında hesap sorulması yöntemine dokunuluyor. Aristoteles'in siyasal tutkuları olanlardan onaylamayarak (hoşnutsuzlukla) söz edişi ilginçtir.

Yaşlılar kurulunun, *gerousia*'nın kullandığı yetke konusunda da, karşı çıkılacak noktalar vardır. Sanılabilir ki, bu kurulun üyeleri bütün erkekçe erdemlerde iyi yetiştirilmiş kimselerden oluştuğu için, devlet açısından yararlıdır. Fakat üyelik ölünceye kadar sürmektedir, oysa kafa da vücut kadar yaşlanır, onun için önemli konuları karara bağlama yetkilerinin devam etmesi kuşkuya çok açıktır. Bir de, yasa koyucunun bile bunların iyi kimseler olduklarına güvenmediği bir biçimde yetiştirildiklerini görünce, durumun tehlikeli olduğunu söyleyebiliriz. Bu kurul üyelerinin, kamu işlerinin yürütülmesinde rüşvet ve kayırıcılığa göz yumduklarını herkes biliyor. Bu nedenle, eylemlerinin, şimdi olduğu gibi, her türlü denetlemeden uzak tutulması daha iyi olurdu. *Ephor*'lar kurulunun bütün devletteki yetke sahiplerini denetleyeceği düşünülebilir; fakat bu *ephor*'luğun eline çok fazla yetki vermektir ve bizim bir yetke sahibinin eylemlerinin hesabını vermekten sorumlu olması derken, anladığımız hiç de bu değildir. *Gerousia* seçimlerine gelince, bu seçimlerde aday gösterme yöntemi sersemcedir; üye olma şerefine layık görülen bir adamın, üyelik şerefini kendisi dilenmek durumunda bırakılması yanlıştır. Bir devlet görevi için uygun olan kimse, istese de istemese de, o görev ona kabul ettirilmelidir. Fakat Sparta'da yasa koyucu, anayasa yapmaktaki bütün yaklaşımı açısından tipik bir biçimde, yurttaşların tutkulu olmalarını sağlamakla işe başlamakta ve sonra, onların tutkularını *gerousia*'ya üye seçtirmenin bir aracı olarak kullanmaktadır; çünkü tutkulu olmayan bir kimse, kendisinin seçilmesini istemek için ortaya çıkmaz. Oysa, gerçek şudur ki, insanların tutkuları, yükselmek ve para yapmak emelleri, önceden hesaplı adaletsizliklerin en etkin nedenleri arasındadır.

En eski zamanlardan İ.Ö. 219 yılına kadar, Sparta'da daima birlikte hüküm süren kalıtsal iki kral vardı. Erkeklerin yemeklerini evde değil de, ortak bir sofrada yemeleri ordu yaşayışının bir özelliğidir; bu Sparta'da her zaman zorunlu kılınmıştır.

Sparta krallığına gelince şehirlerin kralları olursa mı daha iyidir, olmazsa mı? — Şimdi onu söylemiyoruz, ama bugünkü Sparta'nın kralları gibi olacaksa, hiç olmaması daha iyidir diyeceğiz. Bizce, her örnekte kral kendi kişisel yaşamı göz önünde tutularak seçilmeli. Oysa, Spartalı yasa koyucunun kendisinin bile birinci sınıf nitelikte iyi insanlar çıkabileceğine inanmadığı bellidir. Açıkça, kralların o ölçüye erişeceğine güvenmemektedir. Bu durum, Spartalıların niçin kralların önemli görevlere yollarken yanlarına kişisel düşmanlarını kattıklarını ve niçin iki kral arasındaki anlaşmazlığı sağlıklı bir belirti saydıklarını açıklar. Lakedaimonialıların "*phiditia*" dedikleri ortak sofra sistemini ilk çıkaranın yaptığı düzenlemeler de sakıncalıdır. Ortak yemekler, Girit'teki gibi, devlet hesabına hazırlanmalıydı. Sparta'da ise herkesten para toplanmaktadır; bazıları çok yoksul oldukları ve bu ağır gideri karşılamaya güçleri yetmediği için, alınan sonuç yasamacının istediğinin karşıtıdır. Çünkü ortak yemeğin demokratik bir kurum olması düşünülmüştür, fakat Sparta'da uygulanan kurallarla bu demokratikten başka her şey olmaktadır. Gücü yetmeyenlerin ortak sofraya katılmaları kolay değildir, öte yandan yurttaşlığı belirlemenin geleneksel yolu da budur — yemek parasını veremeyen, dışarıda bırakılır.

Bazıları, deniz komutanları (amiraller) hakkındaki yasaya da karşı çıkmışlardır. Bu eleştiriler pek haklıdır, çünkü söz konusu düzenleme birçok ciddi çatışmanın kaynağı olmuştur. Çünkü, silahlı kuvvetlerin değişmez komutanları olan kralların üstünden aşarak, hemen neredeyse ayrı bir krallık gibi bir deniz komutanlığı kurulmuştu. Sparta düzeninin, kurucusunun ilkelerini gerçekleştirmekten uzak kaldığı bir başka nokta da, Platon'un *Yasalar*'ında eleştirilir: Toplumlarının bütün kuruluşu, erdemden yalnız bir bölümünü, askerlikte ustalığı sağlamaya yönelmiştir; çünkü erkin elde edilmesinde bunun değerli olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle, Spartalılar savaş boyunca gelişmişler, fakat [zaferden sonra] bir üstünlüğe eriştikleri anda gerilemeye başlamışlardır; çünkü barışta olmanın ne demeye geldiğini anlamıyor ve savaş eğitiminden başka bir eğitim türü bilmiyorlardı. Bir başka ve eşit ölçüde önemli yanlışları da şudur: İnsanların erişmeye çalıştıkları her şeye kötülükten çok, erdemle varılabileceğine haklı olarak inanmakla birlikte; erişmeye çalıştıkları şeylerin, yanlış olarak, erdemden daha üstün olduğunu sanıyorlar. Kamu maliyesi de, Spartalıların kötü yönettikleri bir başka şeydir. Büyük savaşlara girişmek zorunda kalırlar, fakat hazinede hiçbir zaman para yoktur. Vergi ödemekte de pek savsaklayıcıdırlar; toprağın büyük çoğunluğu Spartalı yurttaşların kendi mülkiyeti altında olduğu için, birbirlerinin hazineye yaptıkları katkıları çok sıkı araştırmazlar. Böyle-

likle, Lykourgos'un tasarladığı mutlu koşulların tam karşıtı bir durum meydana gelmiştir: Sonuç olarak öyle bir şehir yaratılmıştır ki, parası yoktur, ama kendilerine para yapmaya can atan insanlarla doludur.

İşte, Lakedaimonia anayasasının başlıca kusurları bunlar; bu konu hakkında bu kadarı yetsin.

Mülkiyet düzeni, kalıtım, kız kalıtçılar, erk ve kadınların etkisi — Aristoteles, bütün bu bakımlardan Sparta'da kusur bulmuştur; fakat kendi görüş açısından Girit'in durumu daha kötü olmakla birlikte, Girit'i incelerken bunlara dokunmaz. Kafasında, yasanın çoktan, erkek mülkiyet sahibinin elini kuvvetlendirdiği Atina ile karşıtlığı vardır. Girit'te birçok şehirler bulunmakla birlikte, ortak bir anayasa kalıpları olduğu anlaşılıyor.

10

Girit'te görülen anayasa türü, Lakedaimonia'nınkine çok benzer; bazı noktalarda, hiç kuşkusuz, ondan daha kötü değildir, fakat genel olarak daha eksiktir. Girit anayasasının Lakedaimonialılarca geniş ölçüde örnek alındığı söylenir, bu doğru görünüyor (Genellikle, daha sonraki anayasa biçimleri eskilerden daha tam geliştirilmiş olur). Denildiğine göre, Lykourgos, kral Kharillos'un vasiliğini bıraktıktan sonra yurt dışına gitmiş ve o keresinde zamanının çoğunu Girit'i gezmekle geçirmiş. Girit'i seçmesinin nedeni, iki halkın yakın olmasıdır, çünkü Lyktos'lular, Lakonia'dan gitme kolonicilerdir; oraya gittikleri zaman yerlilerin altında yaşadığı anayasayı benimsemişler ve hâlâ korumaktadırlar. Bugün bile şehirleri çevreleyen kırsal alanlarda yaşayanlar, bu yasaları ilk koyanın Minos'un kendisi olduğuna inanarak, onları hiç değiştirmeden uygularlar. Girit adası, hem çok iyi bir yere konulmuş hem de Hellen dünyasına egemen olmak için doğadan elverişli bir durumda görünmektedir. Denizimizin karşısında boylu boyunca uzanır, çepeçevre kıyılarında çoğucası Yunanlılar yaşar. Bir ucu Peloponnesos'tan uzak olmadığı gibi, Asya'ya bakan ucunda da hemen Triopion ve Rodos vardır. Bu, Minos'un bir deniz imparatorluğu kurmasını olanaklı kılmıştır; adaların bazılarını egemenliği altına almış, bazılarına göçmenler (koloniciler) göndermiştir; sonunda Sicilya'ya bile saldırmıştır — ölümü orada, Kamikos yakınlarında olmuştur.

Girit anayasasının Lakonia'nınkine benzeyen bazı yanları şöyle: Girit'in serfleri (*perioikoi* denilen toprak köleleri) Lakedaimonia'nın *heilotes*'lerine karşılıktır. Her ikisinde de ortak sofrada yemek

düzeni vardır — eskiden Spartalılar buna şimdiki gibi *"phiditia"* demezlerdi. Giritlilerle aynı adı kullanırlardı: *"Andria"*. Bu, ortak yemeğin Girit kökenli olduğunu gösterir. Siyasal örgütlenme de öyledir; Giritlilerin *"kosmos"* denilen devlet görevlileri, erkleri bakımından Sparta *ephor*'larıyle aynıdır; fakat *ephor*'ların beş tane olmasına karşılık, *kosmoi* on tanedir. Girit'te Kurul diye bir topluluğu oluşturan yaşlıların, işleri ve sayıları her iki ülkede aynıdır. Krallık eskiden Girit'te de vardı, fakat sonradan kaldırdılar; bugün savaşta önderliği *kosmoi* yapıyor. Bütün halk, yurttaşlar meclisine üyedir; fakat bu meclisin, yaşlılar ve *kosmoi* tarafından alınan kararları onaylamanın dışında bir yetkisi yoktur. Ortak yemek, Giritliler arasında Lakonia'dakinden çok daha iyi düzenlenmiştir. Sparta'da herkes adam başına belirtilen belli bir parayı öder; bunu vermeyen, daha önce söylediğimiz gibi, yurttaşlık haklarını yitirir. Girit'te ise bu yemekler daha ortakça bir temele oturtulmuştur: Bütün devlet gelirlerinden, yani kamu topraklarından elde edilen, hayvan ya da tahıl, tarımsal ürünlerle serflerin ödedikleri vergilerden, bir bölüm tanrılar ve kamu hizmetleri için bir yana ayrılır, bir başka bölüm de ortak yemekler için. Böylelikle, erkek, kadın ve çocuk, herkes kamu kesesinden beslenir. Giritli yasa koyucu yemekte azla yetinmeyi yararlı saymış ve ortak sofralarda ekonomi sağlamak için birçok yollar düşünmüştür; erkekleri ve kadınları birbirlerinden uzak tutarak ve erkekler arasında cinsel ilişkileri getirerek, doğum oranını azaltmak için de öyle yapmıştır [birçok yollar düşünmüştür]: Bunu akıllıca bir şey olup olmadığını bir başka yerde tartışacağız. Fakat, sonuç olarak ortak sofra düzenlemelerinin Giritliler arasında Lakonialılardan daha iyi düzenlendiği açıktır.

Öte yandan, Girit'teki *kosmoi*, *ephor*'lardan daha zararlı bir biçimde işler; *ephor*'luğun başlıca kusuru, bileşiminde ayrım (sınıf ayrımı) gözetilmemesi bunlarda da vardır; fakat *ephor*'luğun başlıca iyi yanı, anayasanın durulmasına (istikrarına) katkısı olması, bunlarda yoktur. Çünkü Sparta'da, *ephor*'lar herkesin arasından seçildiği için, halkın en güçlü görevde bir payı vardır, bu nedenle de anayasayı olduğu gibi koruma eğilimindedir. Fakat Girit'te *Kosmoi*'yu herkesten değil, yalnız belli ailelerden seçerler*. Halkın *kosmos*'luk görevinde bir payı olmamasından hoşnutsuzluk göstermemesine bakarak, bunu sağlam bir anayasanın varlığına ka-

* Yaşlılar Kurulu üyeleri de, *kosmos*'luk makamında bulunmuş kimselerin arasından seçilir. Bu kurul hakkında da, Sparta yaşlıları üstüne yaptığımız eleştiriler yapılabilir: Dış bir denetim altında bulunmamaları ve görev sürelerinin ömür boyu olması, kurumun faydasını aşan ayrıcalıklardır; kararlarını doğruca kurallara göre değil de, kendi dilledikleri gibi alabilmeleriyse tehlikelidir.

nıt saymamalıdır. Çünkü *kosmos*'luktan *ephor*'luktan olduğu gibi bir kazanç sağlanmaz ve Girit bir ada olduğu için, yabancı altınlarıyle yiyiciliğe kapılma tehlikesinden daha uzaktır.

Göz doyurucu olmayan görevlilerin işlerine son vermenin anayasal bir yolu bulunmadığı anlaşılıyor — meğerki kendiliklerinden ayrılsınlar.

Bu kurumun kusurlarını düzeltmek için başvurulan yöntemler, yabancı, keyfi ve anayasaya aykırı niteliktedir. *Kosmoi*'nun ya kendi aralarında bazılarının katılmasıyle ya da büsbütün dışarıdaki kimselerce düzenlenen bir fesat (komplo) sonucunda işbaşından uzaklaştırılmaları sık sık olmaktadır. Gerçekte, *kosmoi*'nun görev başındayken istifa etmeleri olanağı vardır; fakat görev süresi gibi bir konunun yasayla düzenlenmesi ve bireylerin kişisel kararlarına bırakılmaması daha doğru olur; yazılı kural dalgalanma eğilimi göstermez. Fakat en kötüsü, hiç *kosmoi* olmamasıdır ki, bu da yasanın sonuçlarından (adaletten) kaçmak isteyen güçlü kişilerin sık sık sağladıkları bir durumdur. Bütün bunlar, Girit'te belli birtakım anayasal düzenlemeler olmakla birlikte, gerçekten anayasa adına layık bir anayasa bulunmadığını oldukça açıklıkla gösteriyor; olan bir *dynasteia*'dır (hanedan yönetimi), yani şiddete dayanan bir düzen. Güçlü kişiler, arkadaşlarından ve halktan çeteler kurmayı alışkanlık edinmişlerdir, kendi aralarındaki kavgalarda bunları kullanır ve böylelikle, her türlü hükümetin etkisiz bırakılmasına yol açarlar. Bunun hiç kuşkusuz, devletin yok edilmesinden ve bizim "siyasal birlik" dediğimiz şeyin parçalanmasından aşağı kalır yeri yoktur. Devlete saldırmak isteyenler, aynı zamanda erki elinde tutanlar oldu mu, bu gerçekten tehlikeli bir durumdur. Neyse ki, yukarda belirttiğimiz gibi, coğrafyası Girit'i koruyor; uzaklığı, Sparta'da yabancıların sınır dışı edilmesi kadar etkinlikle yabancıları dışarıda tutuyor. Lakedaimonia *heilotes*'lerinin sık sık ayaklanmalarına karşılık, Giritli serflerin uslu uslu yerinde oturmaları da yine bu nedenledir. Giritliler denizaşırı herhangi bir sömürge kurmazlar. Anayasal durumlarının zayıflığı, böylece gizli kalıyor. Fakat son zamanlarda olduğu gibi, bir dış savaş adaya erişince bu zayıflık ortaya çıkmaktadır. Girit anayasası üstüne de bu kadar.

Burada incelenen Yunan-dışından tek devletin, Kartaca'nın anayasası üstüne pek az ayrıntı verilmekte, onlar da karanlık kalmaktadır. Aristoteles bu anayasayı Sparta'nınkiyle karşılaştırır ve onun için —krallar, yaşlılar, generaller gibi— Yunan deyimleri kullanarak anlatabileceğini düşünür. Romalılar, en yüksek Kartaca yöne-

ticilerini, (sufetes diye Latinceleştirerek) yerli adlarıyle anmışlardır. Aristoteles, (W. E. Heitland'ın dediği gibi) "Kartaca siyasetinde temel gücün, başka her şeyden önce para olduğu"nu pek iyi bilmektedir; bu, onun gözünde aristokratik ilkenin gerektirdiği üstünlük ve yetenek ölçülerinden ciddi bir sapma meydana getirir. Kartaca yönetimi biçiminin lehinde söylenebilecek olan, genellikle kabul edilebilir sayılması ve işlemeye devam etmesidir.

11

Kartacalılar da siyasal işlerini yönetmek bakımından çok başarılı sayılmışlardır — çoğu devletlerden daha başarılı. Bazı noktalarda Lakedaimonialılara yakından benzerler; zaten bu üç anayasa, Girit, Lakedaimonia ve Kartaca anayasaları, birbirlerine birtakım benzerlikler ve geri kalanlarından birçok ayrılıklar gösterir. Kartaca kurumlarının birçoğu iyidir; halkın kendisine ayrılan konumdan hoşnut olması, ciddi bir iç çatışma olmaması ya da hemen hiç olmaması ve bir diktatörün başlarına efendi kesilmemesi, bir anayasanın iyi kurulmuş olduğunun bir belirtisidir.

Derneklerinin ortak sofraları Sparta'nın *phiditia*'sı gibidir; yüz dört kişilik kurulları *ephor*'luğa karşılıktır, ama ondan daha iyidir; üyeleri *ephor'lar* gibi hiçbir ayrım gözetmeden herkesin arasından değil, en iyi kimselerden (yukarı sınıftan) seçilir. Kralları ve yaşlıları, Sparta krallarına ve *gerousia*'sına karşılıktır; ne çok geniş ve çok dar bir temele göre seçilirler; kralları yalnız bir tek aileden gelmez, ama rasgele her aileden de gelmez. Seçim, yaştan çok değere dayanır. Bu önemlidir; aşağı düzeyden kişilerin önemli ağırlığı olan işlere bakacak yerlere atanmaları, Lakedaimonia devletinde olduğunu gördüğümüz üzere, bir sürü zarara yol açabilir. Kartaca devleti, gerçekten, yetkin bir kalıptan ayrıldığı noktalar dolayısıyle biçimsel açıdan eleştirilebilir; fakat o bakımdan (Kartaca'ya karşı) söylenebilecek şeylerin çoğu, burada andığımız devletlerin her üçüne de yöneltilebilir. Bir aristokrasi kalıbına ya da benim "siyasal yönetim" dediğim kalıba oranla, bazı özellikler oligarşiye saptıkları, bazı özellikler de demokrasiye saptıkları için karşı çıkılacak nitelik taşırlar. Bu ikinciye (demokratik sapmaya) bir örnek şu olgudur: Kartaca'da krallarla yaşlılar belli birtakım sorunların halka sunulması için anlaştıkları zaman böyle yapılır, fakat anlaşmadıkları zaman da yine böyle yapılır! Üstelik, krallarla yaşlıların üstünde anlaştıkları bir sorun halka sunulunca, yalnızca yüksek kurulların sorun hakkındaki kararlarını dinlemekte kalmazlar. Bağımsız yargı vermek hakları da vardır; kendilerine sunulan önerilere karşı çıkmak ve karşıt konuşmalar yapmak olanağı herkese açıktır. Bu hak, öteki iki anayasada yoktur. Sonra,

oligarşik özellikler gelir: Birçok önemli konuları denetimleri altında tutan Beşler Kurulu, yalnız kendi aralarındaki boşlukları kendileri doldurmaya (*co-optation*'a) değil, en yüksek anayasal organ olan Yüzler'i atamaya da yetkilidir. Ayrıca, geri kalanlardan daha uzun bir görev süreleri vardır; daha kurul üyesi olmadan yetkelerini kullanmaya başlarlar ve üyelikleri sona erdikten sonra da böyle yapmaya devam ederler. Öte yandan, ücret almamalarını, kur'ayla seçilmemelerini ve daha böyle bir iki özelliği aristokratik nitelikte saymamamız gerekir; örneğin, bütün davaları bu kurullar karara bağlamaktadır, Sparta'da olduğu gibi, bazılarını bir grup kişi, ötekilerini bir başka grup kişi değil.

Kartaca anayasasının, aristokratik olmaktan oligarşik olmaya doğru en göze batan kayışı, Kartacalıların genel zihniyetine pek uygun düşen bir noktadır: Yöneticilerin yalnızca en iyi değil, fakat aynı zamanda en zengin kimselerden seçilmesi gerektiğine inanırlar. Bol bulamaç yaşamayan bir adamın iyi bir yönetici olamayacağını ve öyle olabilmek için yeterince bol zaman bulamayacağını ileri sürerler. Zenginliğe göre seçmenin oligarşik, liyakate göre seçmenin aristokratik olduğu kabul edilirse, o zaman bu üçüncü bir ilke sayılmalıdır — Kartacalılara anayasal olarak zorlanan bir ölçü. Çünkü seçim yaparken, özellikle en yüksek görevlileri, kralları ve generalleri seçerlerken ikisini birden, yani hem liyakati, hem serveti göz önünde tutarlar. Fakat aristokrasiden yapılan bu sapma, Kartacalı yasa koyucunun bir yanlışından başka bir şey diye görülemez. Çünkü, en iyi kimselerin en başından boş zamanları olmasını ve yalnız görevdeyken değil, özel yurttaş oldukları zaman da gerek davranışlarında gerekse uğraşılarında uygunluk ölçülerinden herhangi bir biçimde ayrılmamalarını sağlamak son derece önemlidir. Devlet görevlerinin yerine getirilmesi amacıyle boş zaman bulmak için her ne kadar servete bakmamız gerekirse de, Kartaca'da krallık ve generallik için yapıldığı gibi, en yüksek görevlerin kendilerinin para ile satılması pek kötü bir şeydir. Bu uygulamanın yasal olduğu ve görenekleştiği bir yerde, servet liyakatten daha ağır basar ve bütün ulus para düşkünü olur. En yüksek yetkeyi ellerinde tutanlar, en çok neye değer verirlerse, o şey kaçınılmaz bir biçimde geri kalanların da amacı haline gelir — bunların görüşleri, yalnızca baştakileri izlemektedir. Liyakatin en çok değer verilen şey olmadığı bir yerde, sağlam bir aristokratik anayasa olanaksızdır. Makam elde etmek için büyük para harcayan kimselerin bir karşılık bekleyecekleri hiç de akla aykırı değil. Yoksul, ama dürüst bir adam bile kazanç elde etmek isteyeceğine göre, pek o kadar dürüst olmayan, üstelik elini cebine atmış bulunan bir kimsenin de kazanç elde etmek istemeyeceği umulmaz. Onun içindir ki, bir göreve o görevin işlerini en iyi

yerine getirebilecek olanların atanmaları gerekir. Yasa koyucu bütün dürüst insanları servet sahibi etmek düşüncesinden caymış olsa bile, hiç değilse görev başındakilere boş zaman sağlamalıdır.

Kartacalıların pek beğenmelerine karşın, çoğu insanlara sakıncalı görünecek bir başka özellik de görev çokluğudur, aynı adamın birden çok makamı elinde tutması. Elbette, bir işi bir kişi yaparsa en iyisi olur. Yasa koyucunun bunu sağlaması ve aynı bir adamın hem profesyonel bir müzikçi hem de ayakkabıcı olmasını istememesi gerekir. Hükümet işlerinde de öyledir: Şehir buna elverişli olacak kadar küçük değilse, görevleri ayrı ayrı kimselerin paylaşmaları, daha demokratik olacağı gibi devlet adamlığına da daha çok yakışır. Çünkü, önce de söylemiş olduğumuz üzere, bu yoldan işler daha geniş bir tabana yayılır ve bireysel her ödev daha etken ve daha uygun olarak yerine getirilir. Bunun doğruluğu için ordu ve donanmayı örnek gösterebiliriz; çünkü her ikisinde de komut vermek ve komuta altına almak bütün herkesi kapsamaktadır.

Elbette, Kartaca'da en zengin insanlar bütün makamları ellerinde tuttukları sürece, buna olanak yoktur. Öyleyse, Kartacalılar varlıklarını nasıl sürdürebiliyorlar? Bunun cevabı şudur: Genel yaşama düzeyi yüksek tutulursa onların yaptıkları gibi yapılabilir.

Fakat anayasaları oligarşi olduğu halde, düpedüz zengin olmaları sayesinde bunun (kötü) sonuçlarından kurtuluyorlar. Zaman zaman halkın bir kesimini dışarıdaki şehirlere (kolonilerine) gönderiyorlar. Bu yolla, sıkıntı çıkmasını önlüyor, toplumlarını istikrarlı ve sürekli kılıyorlar. Fakat bu bir siyasetin sonucu değil, bir baht işidir; oysa, bütün hoşnutsuzlukların önünü almak, yasamacının güttüğü siyaset olmalıdır. Şimdiki haliyle, (Kartaca'da) ciddi bir ayaklanma patlak verse ve uyruk halk kitlesi başkaldırsa, yasalarda barışı geri getirecek bir yol yok.

İşte, hepsinin de haklı bir saygıdeğerlik iddiası olan, Lakedaimonia, Girit ve Kartaca anayasaları üstüne benim söyleyeceklerim bu kadar.

Yasa koyucular, özellikle de Atinalı Solon üstüne rasgele bazı gözlemler ve Solon'un yapıtının çok farklı iki değerlendirilişi.

12

Siyasal anayasalar üstüne görüşlerini belirtenler iki sınıfa ayrılırlar. Birinci sınıf, yani kamu yaşamında yer almamış, bütün

ömürlerini özel yurttaş olarak geçirmiş kimseler hakkında, buradaki amacımıza ilişkin olduğu ölçüde bazı şeyler söylemiş bulunuyoruz. İkinci sınıftakiler ise, kendileri siyasette deney kazandıktan sonra, ya kendi şehirlerinde ya da yabancı şehirlerde yasa koyucu olmuşlardır. Bunların bazıları yalnızca yasa tasarıları hazırlamışlardır, ama Lykourgos ve Solon gibi daha başkaları anayasalar yapmış, hem yasaları koymuş hem de toplumsal yapıyı kurmuşlardır. Lykourgos ve Sparta anayasasından yukarda söz ettim; Solon'un anayasasının değeri hakkında ise görüş ayrılıkları vardır. Onun iyi bir yasa koyucu olduğunu savunanlar, şu nedenleri öne sürüyorlar: (1) mutlak ve su katılmamış oligarşiyi parçalaması; (2) halkın köleleştirilmesine son vermesi; (3) anayasayı iyice kararak geleneksel Atina demokrasisini kurması. Bunlara göre, Solon'un meydana getirdiği (karma) harmanda oligarşik bir öğe vardır — Areios Pagos Kurulu, aristokratik bir öğe vardır — görevlilerin seçimi, demokratik bir öğe vardır — yargı düzeni. Aslında öyle anlaşılıyor ki, Solon bunların ikisini, kurulla görevlilerin seçimini Atina'da hazır bulmuş, yalnızca kaldırmaktan geri durmuştu. Ancak, üyeleri bütün yurttaşlar arasından seçilen yargı düzenini getirmekle, Atina'da demokrasiyi kurmuştur. Karşıt görüşü tutanlar, işte tam bu noktada Solon'u hatalı görürler; kur'ayla atanan jürili mahkemelere bütün sorunlar üstünde yetki vermekle, yapıtının öteki yarısını da batırdığını söylerler.. Bu mahkemeler güç kazanınca hemen tıpkı bir tirana yaltaklanıyormuşcasına, halkı hoşnut edecek her şeyi yapmaya başladılar ve böylece bugünkü durumuyla demokrasiyi meydana getirdiler. Ephialtes ve Perikles, Areios Pagos Kurulu'nun yetkilerini azalttı, Perikles ayrıca mahkeme üyelerine ücret ödenmesi kuralını koydu; bu yolla, birbiri ardından, her halk önderi anayasayı gitgide daha demokratlaştırdı. Fakat bana öyle geliyor ki, bütün bunlar Solon'un isteklerine uygun olmaktan, çok, ortaya çıkan koşulların sonucudur. Örneğin, Pers savaşlarında Atina'nın deniz gücü bütün Atina *demos*'una dayanıyordu; bu, kendilerini pek beğenmelerine yol açtı, aralarından en aşağılık olanları önder seçtiler, daha iyi kimseler karşıt kalmıştı. Yoksa, Solon'un kendisi halka en az bir erk payı vermiştir —görevlileri seçmek ve onlardan hesap sormak hakkı— bu da olmasa, halkın kölelerden ya da düşmanlardan farkı olmazdı. Solon'un anayasası devlet görevlilerinin ileri gelenler ve varlıklı kimseler arasından seçilmesini öngörüyordu, yani yalnız en alt mülkiyet sınıfı dışarıda bırakılmıştı*.

Öteki yasa koyucular, Zephyria'daki Lokroi'lılar için yasalar

* *Thetai* denilen yoksullar. Üç yukarı-sınıf *Pentakosiomedimni* (Büyük toprak sahipleri), *Zeugitai* (Çiftçiler) ve *Hippeis* (Atlılar) idi; görevliler bunlardan seçiliyordu.

yapmış olan Zaleukos ve gerek kendi yurttaşları, gerekse İtalya ve Sicilya'daki Khalkidikelilerin kurduğu öteki şehirler için yasalar yapan Katana'lı Kharondas'tır*. Sonra, Thebai'liler için yasalar yapan Korinthos'lu Philolaos vardı. Philolaos, Bakkhiades ailesindendi. Olimpiyat şampiyonlarından Diokles'in âşığı olmuştu. Diokles, annesi Alkyone'nin kendisine karşı cinsel bir tutku beslemesinden tiksinerek Korinthos'tan Thebai'ye kaçmıştı. Philolaos da onun yanına gelmiş, iki dost ömürlerinin sonuna kadar burada yaşamışlardı. Hâlâ oralara yolu düşenlere birbirini gören iki mezar gezdirilir; fakat bunlardan biri Korinthos topraklarından görülebilir; öteki görülmez. Aktarıldığına göre, mezar yerlerini kendileri seçmişler: Diokles, annesinin yasak tutkusunun anılarını taşıyan Korinthos toprakları kendi yattığı yerden görülmesin diye, Philolaos ise kendisininkinden görülsün diye. İşte, bundan dolayı Thebai'de yerleşmişlerdir. Philolaos, onların yasa koyucuları olmuş. Hazırladığı tasarılar arasında en çok kayda değerleri çocuk sahibi olmaya ilişkindir. Thebai'liler bu yasalara, "Evlât edinme yasaları" derler. Bunlar toprak parçalarının sayısını sabit tutmak amacına yönelen, Philolaos'a özgü bir düzenleme meydana getirmektedir. Kharondas'a gelince, onun yasaları hakkında, yalancı tanıklığa ilişkin olanların dışında, söylenecek özel bir şey yoktur; yalan yere ant içmeyi cezalandırılacak bir suç sayan ilk oydu. Yasalarının özenli ayrıntıları, çağdaş yasamacılardan bile daha pekindir. Phaleas'ın özelliği mülkiyeti eşitleştirmesidir; Platon'un tasarıları arasında, mülkiyetin, kadınların ve çocukların ortaklığı, erkekler gibi kadınların da ortak sofralarda yemek yemeleri, ayrıca içkili toplantılara ayıkların başkanlık etmesini öngören sarhoşluğa karşı yasası, sonra askerlerin eğitiminde bir eli yararlı bir eli yararsız bırakmamak için her iki elleriyle silah kullanmayı öğrenmelerini istemesi dikkati çekiyor. Drakon'un da yasaları vardı; fakat bunlar varolan bir anayasaya yapılmış eklemelerdi. Cezalarının sertliğinden başka özellikle anılmaya değecek bir yanları yoktu. Pittakos da anayasa yapıcısı değil, yasa yapıcısıydı; ona özgü bir yasa, sarhoşlar kabahat işlerse, ayıklardan daha ağır bir para cezası ödemelerini öngörür. Pittakos, bunun sarhoşluk halini "hafifletici bir sebep" saymaktan çok daha uygun olduğunu düşünmüştür. Trakya'daki Khalkidike yarımadasının halkına da Rhegium'lu Andromas yasa koyuculuk etmişti: Onun yasaları adam öldürme suçlarına ve

* Bazıları, Onomakritos'un yasa yapıcılıkta ilk uzmanlaşan kişi olduğunu, onun Lokroi'da doğup Girit'te bakıcı (bilici-kâhin) olarak yetiştiğini ve orada bu sanatı yaptığını, Giritli Thales'in Onomakritos'un arkadaşı olduğunu, Lykourgos'la Zaleukos'un Thales'ten ders aldıklarını, Kharondas'ın Zaleukos'u dinlediğini söylerler. Fakat bütün bunlar, tarih sırasına uygun değildir.

kız kalıtçılara ilişkindir, fakat bunlar hakkında söyleyecek bir şey düşünemiyorum.

Gerçekte varolan ya da tasarlanan anayasalar üstüne yaptığımız araştırma için bu kadarı yetsin.

Son bölümde, Aristoteles'in uygulamacıları anlatırken 7'nci Bölümde kuramcı olarak tanıttığı Phaleas'tan ve onun eşitlikçiliğinden çağrışım yaparak, kuramcı olduğu, (Sirakuza'daki sonuçsuz girişimleri dışında) uygulamayla uğraşmadığı halde yine Platon'dan da söz etmesi ilginç bir atlama. - Çev.

KİTAP III

Üçüncü Kitap, Aristoteles'in siyaset üstüne en iyi incelemelerinin birçoğunu ve kalıcı nitelikte birçok görüşlerini kapsamaktadır. Bu kitabın büyük bölümü, Yunan siyasal düşünüşünün öteden beri üstünde durduğu demokratik, oligarşik, monarşik anayasalara ayrılmıştır. Kitap zor bir parçayla başlar; ilk bölüm sürekli bir anlatımdan çok, ders vermek için hazırlanmış notlara benzemektedir. Bir devletin anayasasını tartışmaya girişeceğini doğru dürüst söylemeden, polis *(devlet),* polites *(yurttaş) ve* politeia *üstüne gözlemlerini sıralar. Bu gözlemler arasındaki bağıntı açık değildir, ama şöyle demek istiyor olabilir:* Politeia*'yı tartışmaya geçmeden önce* polis*'i tanımlamak gerekir; bunun tanımı üstünde anlaşma yoktur, fakat bir şehir yurttaşlarından oluştuğuna göre ["şehir" deyince, "hemşehri" sözünü kullanmalıydık; ya da "yurttaş"ı kullanacaksak "yurt" dememiz daha uygun düşerdi. Fakat* polis*'i "yurt" (kökeninde bir Asya çadırı) diye düşünmek güç oluyor; "hemşehri" de bugünkü Türkçede "yurttaş"tan öte anlamlar kazandı. - Çev.], yurttaşı tanımlayarak işe başlayabiliriz. Bu tanımda da bir o kadar tartışmalı nokta vardır, fakat anayasayı incelemeye bir giriş yapmak için bunu denememiz gerekiyor, çünkü anayasa devletle yurttaşları yöneten bir çeşit ilişkiler düzeninden başka bir şey değildir.*

Böylelikle, Aristoteles, yurttaşın tanımını tartışıyor. Yurttaşı şehirden önceye almak bize tuhaf görünebilir, fakat unutmamalıyız ki, bir kere, yalnızca "yurttaş bir şehrin üyesidir" demek, kendiliğinden "bir şehrin üyeliğini ne meydana getirir?" sorusunu ortaya koymaktadır — bu da şimdi tartışılacak olan sorudur; ikincisi, Aristoteles'in buradaki bakışı, çoğu verlerde olduğu gibi, biyoloji çalışmalarının etkisi altındadır; yurttaşı bir "tür" olarak düşünmek ve tanıtıcı özelliklerini aramak eğilimindedir.

Geri kalanında, kitabın malzemesi büyük bir çeşitlilik göstermektedir; sanki Aristoteles daha önceki bir yapıtının parçalarından yararlanarak bunları toplamış gibidir.

1

Şimdi, *Anayasa*'yı çeşitli tür ve biçimleriyle incelerken, devlete bakmakla işe başlamamız ve onun bir tanımını yapmamız gerekiyor. Bu konuda genel bir anlaşma yoktur; örneğin, işleyişi bakımından, bazıları (kamusal) eylemi yapan devlettir derler, bazılarıysa eylemi devlet değil, oligarşi ya da diktatör ya da her neyse o yapar derler. Besbelli ki, devlet adamının ve yasamacının etkenlikleri dev-

leti yakından ilgilendirmektedir. Anayasa, bir devlet içinde yaşayanları örgütlemenin bir yoludur. Parçalardan oluşan herhangi bir bütün gibi, devlet de parçalara ayrılarak çözümlenmelidir; biz önce yurttaşı incelemeliyiz, çünkü devlet, yurttaşlarının toplamıdır. Öyleyse yurttaş kimdir? Ve bir kimseye yurttaş demeyi doğru kılan nedir? diye sormamız gerekiyor. Burada da genel bir anlaşma yoktur, bir yurttaşı neyin meydana getirdiği üstünde anlaşılamamaktadır: çoğu kere, bir demokraside yurttaş olan (bir kimse) bir oligarşide yurttaş değildir*. Önerilen bir tanım şöyle: "Mahkemeye gidebilen, dava açabilen ya da dava edilebilenler". Fakat bu çok geniştir; bir ticaret sözleşmesine (taraf olarak) giren herkes için mahkemeye gitme yolu açıktır ya da yarı yarıya açıktır, çünkü bir ülkede oturan bir yabancı, kendisi adına hareket edecek birini atamak zorunda tutulabilir, böylelikle devlete katılması eksik olur**.

Bence, yurttaşı bütün ötekilerden etkinlikle ayıran Yargı'ya ve Yetke'ye katılması, yani yasal, siyasal ve yönetsel görevler almasıdır. Bazı görevler süreleri bakımından ayrılır, bazılarını aynı kimse her ne olursa olsun iki kere yapamaz, başkalarına aradan belli bir süre geçmedikçe üst üste iki kere gelinmez. Bir yargıçlar kurulu ya da bir şehir meclisi üyeliği gibi daha başkalarında ise hiç böyle bir sınırlama yoktur. Bu gibi kimselerin gerçekten "yönetmedikleri" ve dolayısıyle yetkeye katılmadıkları ileri sürülebilir. Fakat erkleri vardır ve yetkeye katıldıklarını yadsımak gülünç olur. Zaten bu bir şey farketmez; bütün sorun, jüri yargıcı *(dikastes)* ile yasama kurulu üyesi *(ekklesiastes)* için her ikisini de kapsayan ortak bir ad bulunmamasıdır. Tanımlamak amacıyle, "belirlenmemiş yetke" dememizi öneriyorum. Yurttaşları, işte buna katılanlar diye tanımlıyoruz. Böyle bir tanım, gerçekte yurttaş adı verilenlerin hemen tümüne uyar gibi görünüyor.

Öte yandan, devletin altbölümleri başka başka türlerden meydana gelebilen ve birisinin birincil, ötekinin ikincil vb. olabildiği bütün bunlarda onları ne iseler o kılan, ortaklaşa hiç bir şey yada hemen hiç bir şey bulunmayan şeylerden biri olduğunu unutmamalıyız. Bundan ötürü, çeşitli anayasa biçimlerinin birbirlerinden türce ayrıldıklarını, bazılarının mantıkça ötekilerden önce gel-

* Sanıyorum ki, yalnızca bu adı elde edenleri, yurttaş yapılanları bir yana bırakabiliriz. Yalnız bir yerde oturmak da yurttaşlığı getirmez; yabancılar ve köleler yurttaş değillerdir, ama ülkede sürekli olarak yaşayabilirler.

** Yeterli yaşta olmayan oğlan çocuklarıyle görevlerden emekliye ayrılmış yaşlı kimselere bir anlamda yurttaş denebilir, ama ancak bu sıfatın başına ya "küçük" (daha erginleşmemiş) ya da "kocamış" (yaşı geçmiş) yahut kolayca anlaşılan bu gibi bir başka söz ekleyerek. Oysa, biz böyle bir nitelenmesi olmayan mutlak yurttaşı arıyoruz. Sürgüne gönderilen ya da haklarından yoksun edilen kişilerle ilgili sorular, gerçekte herhangi bir güçlük çıkarmaz.

diklerini görüyoruz, çünkü bozulmuş ya da yoldan çıkmış olanlar, yanlışsız olanlardan sonra olmak gerekir*. Onun içindir ki, yurttaşın anlamı da her örnekte söz konusu olan anayasaya göre değişecektir. Bu nedenle, bizim yurttaş tanımımız, en iyi, bir demokrasiye uyar; öteki anayasalara da uyabilir, ama zorunlu olarak uyması gerekmez. Örneğin, bazı anayasalarda *demos*'a karşılık bir Kurul, üyeliği belirli bir Meclis yoktur, yalnız zaman zaman bir toplantı olur. Sonra, adaleti (bütün) yurttaşlar sırayla dağıtmayabilir, bu görev bir kesime verilmiştir. Örneğin, Sparta'da sözleşmelerden çıkan davalara *ephor*'lar bakar, aralarından biri ya da öteki; adam öldürme davalarına, yaşlılar; öteki davalara da hiç kuşkusuz başka kurullar. Bunun gibi, Kartaca'da da bütün davaları resmi kurullar yargılar. Fakat, bizim yurttaş tanımımızı bırakmamız gerekmez; onu demokrasi-olmayan anayasalara da uyacak biçimde düzeltebiliriz. Yargıcın ya da üyenin "belirlenmemiş yetke" si yerine, yalnızca "resmen belirlenmiş" deyiveririz. Çünkü, yasal ya da siyasal kararlar alma ödevi, bunların hepsine ya da bazılarına, tümüyle ya da kısmen verilmiştir. Bütün bu sözlerden yurttaşın kim olduğu anlaşılmıştır: Bir kimse, görüşme (yasama) ya da yargılama yetkesine katılmaya hak kazanır kazanmaz, onu bu devletin yurttaşı sayarız; merkezi-kendinde bir varlık sürdürebilecek (kendi kendine yetebilecek) kadar çok sayıda bu gibi kimseler olunca da, bunlara aşağı yukarı bir devlet diyebiliriz.

2

Gündelik amaçlar için, yurttaş çoğu kere, hem babası hem anası yurttaş olan bir kimse diye tanımlanmaktadır; başkaları daha ileri giderek, iki, üç, hatta daha çok kuşakta yurttaşlık aramak isterler. Yurttaşlardan doğmuş olma tanımı, kısa ve kolay bir belirleme yöntemi getirmekle birlikte, bazıları üç ya da dört kuşak geriye gidilmesine karşı çıkar, bir büyük dedenin yurttaşlığının nasıl belirlenebileceğini sorarlar**. Bunlara verilecek karşılık basittir: Bizim tanımımıza göre, yönetime katılmışlarsa, onlar da yurttaştılar. Ancak, yurttaştan-gelme ayracı, elbette kolonicilere ya da ilk kuruculara uygulanamaz. Fakat sanıyorum ki, burada daha önemli bir sorun vardır, anayasada bir değişiklik (bir devrim) yapıldıktan sonra, yurttaşlığın belirlenmesi: Örneğin, Atina'da tiranların

* Yoldan çıkmış olmakla ne demek istediğimi daha sonra açıklayacağım.

** Leontinoi'lu Gorgias yarı şaka yarı ciddi şöyle demiş: Harç nasıl harç-yapıcılarının yaptığı şeyse, Larissaios, yani Larissa yurttaşı da öylece "halk-yapıcıları"nın yaptığı şeydir — Larissa'da başyöneticilere böyle denirdi, Larissaios ise aynı zamanda bir çeşit testiydi.

kovulmasından sonra, Kleisthenes'in birçok yabancıları ve köleleri kabilelere sokarak yurttaş yapmasında olduğu gibi. Burada sorulacak soru: "Bu kimseler, yurttaş mıdır?" değil, haklı olarak mı haksız olarak mı yurttaş yapıldıklarıdır*.

3

Bu soru, yukarda dokunduğumuz daha geniş sorudan ayrılamaz — örneğin, oligarşiden ya da tiranlıktan demokrasiye bir değişim olduğu zaman, devlet-eyleminin niteliği ve geçerliliğinin süregelişi. Böyle bir değişiklikten sonra bağlı bulundukları sözleşmenin gereklerini artık yerine getirmek zorunda olmadıklarını iddia edenler vardır; bunlar, çünkü derler, sözleşmeyi devlet değil, tiran yapmıştır. Oligarşi ve tiranlık gibi zora dayanan ve ortak yarara aldırış etmeyen yönetim türlerinden birinde üstlenilmiş daha başka yükümlülükler varsa, benzer bir biçimde bunları da yadsırlar. Bundan şu sonuç çıkıyor ki, zora dayanan, bu türden bir demokrasi varsa, onun eylemlerinin de, oligarşinin ya da tiranlığın eylemleri gibi, devletin değil, demokrasinin eylemleri olduğunu söylememiz gerekir. Bu bana, daha başka bir sorunun bir parçası gibi görünüyor — bir devletin hâlâ aynı devlet mi, yoksa bir başka devlet mi olduğunu nasıl bileceğiz? Bu soruyu, ülke ve nüfusu ayraç olarak kullanmakla cevaplandırmaya çalışabiliriz; fakat bu karşılık bizi çok uzağa götürmez, çünkü ülkeyi de, nüfusu da ikiye ayırmak, bir bölüme halkın bir kesimini, öteki bölüme de geri kalanını koyarak, bunlara iki ayrı devlet demek pekâlâ olanaklıdır. Ama belki bu çok ciddi bir sorun değildir. Bizim *polis* sözünü hem devlet hem de devletin ülkesi anlamında kullanmamızdan ileri gelmektedir. Bir başka etken de büyüklüktür: Aynı yerde yaşayan bir nüfus olunca, şehir ya da devletin bir'liğini belirleyen sınır nedir? Surlar olamaz, çünkü bütün Peloponnesos'un çevresine tek bir sur çekilebilir. Babylonia belki benzer bir örnektir; bir şehirden çok bir ulusu kapsayan herhangi bir başkası da olabilir**.

* Bazıları daha ileri gidip, bir kimse hakkıyle öyle olmadıkça, gerçekten (doğru olarak) yurttaş olabilir mi?» diye de sorarlar, çünkü haksız ile yanlış aynı anlama gelir. Fakat birtakım kimseler yetkelerini haksız ya da adaletsiz bir biçimde kullanınca, onların —adaletsizce de olsa— yönetimlerini sürdürdüklerini söyleriz; yurttaş da o tür yetkeye katılmasıyla tanımlanmış olduğuna göre, bu adı kullanmanın uygunluğunu yadsıyamayız.

** Denildiğine göre, [İ.Ö. 555'te Kyros (Keyhüsrev) tarafından] Babil alınalı iki gün olduğu halde, şehrin bir bölümünün hâlâ bundan haberi yokmuş. Bu büyüklük, soruna ve nüfusun sayısı ve ırk çeşitliliği, ileride (Kitap VII'de) yeniden döneceğimiz önemli sorunlardır.

Fakat, aynı nüfusun aynı ülkede yaşamaya devam ettiğini varsaysak bile, ana sorun olan devletin sürekliliği konusu hâlâ ortadadır. Bir bakıma, ırk sürekliliği oldukça devletin kimliği aynı kalır, diyebiliriz; çünkü, içinden geçen su durmadan değiştiği halde, bir nehri nasıl aynı adla anıyorsak, onun gibi bir kuşak halkın ölmesine ve bir başkasının doğmasına karşın, devletten de aynı devlet diye söz etmemiz gerekir. Ama bir bakıma da, belirtilen nedenlerden ötürü nüfustan aynı nüfus diye söz etmekle birlikte, devletin farklı olduğunu söylememiz gerektiği öne sürülebilir. Çünkü devlet, yurttaşların bir anayasa içinde birleşmeleri demek olduğuna göre, yurttaşların anayasası değiştiği ve ayrı bir türden olduğu zaman, devlet de değişmiş olur. Bunu bir koroya oranlayabiliriz — nasıl ki bir koro da, bir keresinde bir trajedide oynar, bir başka keresinde bir komedide ve hep aynı kişilerden oluştuğu halde farklı türden olur. Aynı ilke öteki bileştirmelere de uygulanabilir; aynı ses birimleriyle Dor makamında da müzik yapılabilir, Phryg makamında da. Eğer bu doğruysa, o zaman sürekliliğin ya da sürekli kimliğin ayracı ırktan çok, *anayasa* olarak görünür. Bu, nüfusu ister aynı olsun ister farklı olsun, bir *polis*'in *adını* değiştirmeyi ya da değiştirmemeyi tümüyle açık bırakmaktadır (öyle de olur, böyle de).

Anayasanın biçimini sürekliliğin ayracı yapan bu karar, yeni bir hükümet biçiminin eskisinin sözleşmelerden gelen her türlü yükümlülüğüyle bağlı olmadığı iddiasına temel olabilecektir. Fakat, Aristoteles bu sonuca sıçramak istemez, çünkü şunu ekler:

Fakat, acaba bir anayasa değiştiği zaman, borçları yerine getirme yükümü devam eder mi, etmez mi? — Bu başka bir sorundur.

Aristoteles, anayasaya ilişkin olarak yurttaşı ve devleti tartışmış, ama gerçekten tartışmayı bitirmemiştir. Yurttaşı tanımlamakta karşılaştığı güçlük, bütün anayasa türlerine de uygulanabilecek niteliktedir. Aynı güçlük şimdi bir başka biçim altında yeniden ortaya çıkıyor; iyi yurttaşın ne olduğunu ararken, burada da cevabın geniş ölçüde, yurttaşı olunan politeia*'ya dayandığını görüyor.*

Burada kendimize, politeia*'yı "anayasa" diye çevirmenin yetersizliğini ve Yunan'da "iyilik" ya da "erdem"in* (arete) *kişilikten çok, işleve ilişkin olarak düşünüldüğünü ("neyim"i olduğu kadar, "ne yapabilirim"i de kapsadığını) hatırlamamız doğru olabilir. Şimdi* iyi insan, iyi yurttaş ve iyi yönetici ya da görevli üstüne gelecek *sözler, bu noktalar akılda tutulursa daha büyük bir açıklıkla anlaşılacaktır.*

4

Şimdi tartıştığımız konularla yakından ilgili bir başka soru da, iyi bir adamın iyiliğiyle, ciddi ve ödevine bağlı bir yurttaşın iyiliğini aynı iyilik saymamızın gerekip gerekmediği. Bu bağlamda, önce bir yurttaşın iyiliğinin ne olduğu üstüne bir anlayış oluşturmalıyız. Bir gemicinin tayfalardan (mürettebat'tan) biri olduğu gibi, bir yurttaş da topluluktan biridir; tayfalardan her birinin kendi işlevi ve ona uygun bir adı —kürekçi, dümenci, gözcü vb.— olmasına ve dolayısıyle o belirli işte bir iyiliği (ustalığı) bulunmasına karşın, bütün tayfalarda olması gereken bir iyilik türü, hepsinin pay aldıkları bir işlev de vardır — yolculuğun güvenli geçmesi; çünkü tayfalardan her birinin hedefi, bunu sağlamaktır. Benzer bir biçimde, birbirlerinden ne kadar ayrı olursa olsunlar, bütün yurttaşların hedefi de topluluğun, yani yurttaş olarak öğelerini oluşturdukları anayasanın güvenliğidir. Onun içindir ki, yurttaşın iyiliği anayasaya ilişkin bir iyilik olmak gerekir; ve birden çok anayasa türü olduğu için de, iyi yurttaşın yalnızca bir tek yetkin iyiliği olamaz. Öte yandan, biz iyi bir *adam*'ın bir tek yetkin iyilik açısından iyi olduğunu söyleriz. Öyleyse, iyi bir adamı iyi kılan iyiliğe sahip olmadan da iyi ve ciddi bir yurttaş olunabileceği besbellidir.

Şimdi, soruna bir başka açıdan yaklaşın ve en iyi anayasanın iyiliğini düşünün, bir devletin tümüyle, iyi ve ödevlerine bağlı adamlardan oluşabileceğini varsayın; o zaman herkesin kendisine düşen (uygun) işi yapması ve iyi yapması gerekir ve bunu iyi yapması da o işteki iyiliğine (ustalığına) bağlı olur. Fakat bütün yurttaşların birbirlerinin aynı olmalarına olanak bulunmadığından, o zaman bile birbirinin aynı bir iyi insan ve yurttaş iyiliği olamaz. Çünkü iyi yurttaşın iyiliği herkesin erişebileceği bir şey olmalıdır; devletin kendisi ancak böyle gerçekten iyi olabilir. Fakat herkes için iyi insanın iyiliğine sahip olmak olanaksızdır, meğerki, bütün yurttaşlarının iyi adamlar olmaları iyi bir şehir için zorunlu bir koşul sayılsın.

Bir şehir de birbirine benzemeyen parçalardan oluşur. Bir canlı yaratığın (hayvanın) beden ve ruhtan, ruhun akıl ve tutkudan, bir çiftin koca ve karıdan, bir işyerinin efendi ve kölelerden meydana gelmesi gibi, bir şehir de bütün bunlardan ve hepsi ayrı ayrı, daha birçok şeylerden oluşur. Dolayısıyle, bütün yurttaşların iyiliği *bir* olmaz — tıpkı bir dansçı topluluğunda başoyuncuyla onu izleyenlerin iyiliğinin (ustalığının) bir olamadığı gibi.

Bu noktada, insan şu soruyu ortaya atmak isteyebilir: "Öyleyse, yurttaşta bulunması gereken nitelikler arasında manevi erdeme yer

yok mudur?" Gerçekten de, bundan sonra, böyle bir sorunun karşılığı gibi bir şeyler gelir. Hiç kuşkusuz, bir yöneticinin manevi erdemi olması gerekmektedir; birçok pek yetkin anayasalarda da yurttaşlar sırayla yöneticilik ederler. Dolayısıyle, en azından bir yönetici adayı (gizil bir yönetici) olduğu ölçüde, bir yurttaştan manevi erdemi olması beklenecektir. Fakat bu, normal olarak iyi bir adamla iyi bir yurttaşın erdemlerinin özdeş olması demek değildir.

Şimdi, bütün bunların genel olarak kesinlikle doğru olmalarına karşın, acaba belirli bir durumda aynı iyiliğin hem iyi yurttaşa hem de iyi adama ait olmasına (iki iyiliğin birleşmesine) olanak yok mudur? Bu soruya, böyle bir durum vardır diye karşılık vermemiz gerekir, çünkü iyi bir yöneticinin hem de bilge olacağına kesin gözüyle bakarız; devlet işleriyle uğraşan bir kimse için bilgelik zorunludur*. Fakat her ne kadar iyi yöneticinin ve iyi adamın iyiliği birdir diyebilirsek de, yönetilen yurttaş olduğu için, mutlak olarak yurttaşla adamın iyiliğinin bir olduğunu söyleyemeyiz, ancak belirli bir yurttaşta böyle (iki iyiliğin birleşmiş) olabileceğini söyleyebiliriz. Çünkü besbelli, yöneticinin iyiliğiyle yurttaşın iyiliği aynı değildir. Pherai'li Iason'un, iyi yapabildiği tek iş egemenlik olduğu için, egemen olmaktan çıkınca karnının acıktığını söylemesinin nedeni de, hiç kuşkusuz buydu.

Ama, buyruk vermeyi bilmek kadar söz dinlemesini (itaat etmeyi) bilmek de elbette iyi bir şeydir ve sanırım, yurttaşın iyiliği işte tam budur diyebiliriz — yönetmeyi ve yönetilmeyi iyi bilmek. Eğer yöneticinin iyiliğinin yönetmede iyi olmak, yurttaşın iyiliğinin ise hem yönetmede hem söz dinlemede iyi olmak olduğunu söylersek, bu iki erdem aynı düzeyde olamaz.

Bundan sonra, "Şundan anlaşılıyor ki" diye biten anlaşılmaz iki satır geliyor. Aristoteles'in "şu" dediği yerde anlattığı efendi-uşak türü yönetmedir; böyle bir ilişkide "sırayla yönetmek ve yönetilmek" gibi bir şey hiç olmaz.

Despotça yönetme diye bir şey vardır. Böyle koşullarda yapılan işler zorunludur, ama uşakçadır; efendinin bu gibi bir işgücünü nasıl kullanacağından fazlasını bilmesi gerekmez. Bunun ötesinde, uşakların işini yapabilmek ve gerçekten de yapmak, düpe-

* Bazıları bunun bir eğitim sorunu olduğunu ve başından itibaren yöneticiler için ayrı bir eğitim olması gerektiğini söylerler. Örneğin, (1) kral çocuklarına binicilik ve savaş sanatının öğretilmesi ve (2) Euripides'in egemen sınıfın eğitimine ilişkin olarak söylediği sanılan bir sözü: — "Eğitimde fantezi istemez, yalnızca ulusa ne gerekiyorsa o".

düz uşaklıktır. Bu, vasıflı ya da vasıfsız her türlü kol emeği de dahil, çeşitli iş türleri için de doğrudur; zanaatçılar (işçi sınıfı) ancak aşırı demokrasilerde devlet görevlerine katılma hakkını elde etmişlerdir. Öyleyse, bir efendiye bağlı olanların işi, —kendileri isterlerse yapmalarının dışında— iyi adamın ya da devlet adamının yahut iyi yurttaşın öğrenmesi gereken bir iş değildir. Yoksa, efendiyle uşak arasındaki ayrım varolmaktan çıkar.

Ve elbette böyle bir şey düşünülemez. Şimdiden konumuzla daha yakından ilgili bir yönetme türüne dönüyoruz.

Fakat, doğuştan özgür ve eşit adamlar arasında uygulanan bir başka yönetim (egemenlik) türü vardır. Buna, "anayasal" ya da "siyasal" yönetim diyoruz. Bir yöneticinin ilkin yönetilerek öğrenmesi gereken budur, tıpkı silahlı kuvvetlerin herhangi bir dalında bir kimsenin önce küçük bir subay olarak komuta etmeyi öğrenmesi gibi. Bu sağlam bir ilkedir; önce söz dinlemeyi öğrenmeden iyi bir komutan olunamaz. İyi yönetmekle iyi söz dinlemenin aynı şey olduğundan değil, yalnızca (şundan ki) iyi yurttaşın hem yönetme hem yönetilme bilgi ve yeteneği olması gerekir. Bir yurttaşın iyiliğiyle bizim demek istediğimiz budur — özgürlerin özgürler tarafından yönetilmesi.

Şimdi iyi *adama* dönecek olursak, aynı çift yönlülüğü görürüz; iyi adam yönetilmekte de yönetmekte de iyidir. Ve bu, bir uyrukta iyi davranış ve adalet, yönetim alanındakiyle aynı olmasa bile, yine doğrudur. Çünkü besbellidir ki, özgür olan, ama bir yönetim altında bulunan iyi adamın iyiliği, örneğin adaleti, her zaman bir ve aynı olmayacaktır; yönetmekte mi, yoksa yönetilmekte mi olduğuna göre değişik biçimler alacaktır, tıpkı iyi davranış ve cesaret ölçülerinin erkeklerle kadınlar arasında farklı olduğu gibi. Yalnızca bir kadın kadar cesur olan bir erkek korkak sayılır, bir kadın da görgülü bir adamdan daha sessiz olmazsa geveze sayılır. Erkeklerle kadınların evde birbirlerinden farklı ödevleri vardır: Erkeğinki kazanmaktır, kadınınki tutmak. Fakat bir yönetici için tek özel nitelik ya da iyilik, zekâdır; bütün ötekiler, bana öyle geliyor ki, hem yöneticilerde hem uyruklarda bulunacak niteliklerdir. Uyruk olmak için gerekli nitelik, zekâ değil doğru bilgidir; yöneticiyi flüt çalan birine benzetirsek, uyruk flüt yapan biri gibidir.

İyi adamın iyiliği ile iyi yurttaşın iyiliği arasındaki ayrılıklar ve bu ayrılıkların nitelik ve kapsamı, böylelikle anlaşılmış oluyor.

Aristoteles, şimdi de yurttaşlık konusuna dönüyor. Yazar, bazı devletlerde banausoi*'nin, yani işçilerin tam yurttaşlık hakları olduğu-*

nu bilmektedir; fakat onca, bu sınıf, işlerinin doğası gereği, bir yurttaş için gerekli nitelik ve yeteneklere sahip olamaz. Öyleyse, yeni bir tanım mı yapmalı? Aristoteles bunun gerekli olduğunu sanmıyor. Ona göre, yurttaşlar belirli bir sınıftır; sürekli olarak ticaretle uğraşanlar ya da kol gücüyle çalışanlar bu sınıfa asla giremezler.

5

Geriye yurttaşın tanımıyle ilgili bir sorun kalmaktadır. Bir yurttaş, gerçekten, "devlet yönetimine katılma yeteneği ve olanağı bulunan bir kimse" midir, yoksa işçileri de yurttaş sayacak mıyız? Eğer sayarsak, yönetimden pay alamadıkları halde, onlara da yurttaş adını verirsek, o zaman yurttaşın iyiliği her yurttaşın iyiliği olmaktan çıkacaktır, çünkü işçi buna sahip değildir ve o da yurttaştır. Öte yandan, yurttaş değilse nereye girecek? Yerleşmiş bir yabancı *(metoikos)* ya da gelip geçen bir gezgin değildir; onu toplumun hangi katına koymamız gerekiyor? Belki böyle bir akıl yürütme, bizi ilk bakışta sanılabileceği kadar saçma sonuçlara götürmemektedir. Örneğin, köleler de yukarda anılan katlardan herhangi birine girmezler, azatlılar da öyle. Devletin varolması için bulunması gereken bütün insanlara yurttaş demeliyiz diye bir düşünceyi bir an bile aklımızdan geçirmiyoruz. Çocuklar da ergin adamlar kadar gereklidir, fakat yukarda söylediğimiz üzere, onlara ancak koşullu bir anlamda yurttaş denebilir. Eski zamanlarda belli birtakım ülkelerde, işçi sınıfı kölelerle ya da yabancılarla eşit sayılırdı, çoğu yerlerde durumları genellikle hâlâ böyledir. Fakat en iyi devlet, işçiyi yurttaş yapmaz. İşçi, yurttaş olacak olsa bile, o zaman da yurttaşın iyiliği dediğimiz şey herkese ya da yalnız özgür kimselere yakıştırılamaz, ancak gerçekte her türlü aşağılık işlerden kurtulmuş bulunanlara özgü olur*.

Biraz daha inceleme, bunların durumlarını gösterecek ve gerçek konumun açıklanmasına yetecektir: Ayrı ayrı anayasalar olduğu gibi, ayrı ayrı yurtaş türleri de olmalıdır — özellikle, yönetim ya da egemenlik altında yaşayan yurttaşın. Böylece, işçinin ya da ücretle çalıştırılan bir kimsenin yurttaş olması bir anayasada gerekli, bir başkasında ise olanaksız sayılacaktır. Örneğin, aristokratik denilen bir anayasada ya da ilerlemenin liyakat ve yeteneğe dayandığı herhangi bir başkasında, böyle bir şeye olanak yoktur; çünkü bir işçinin ya da ücretle tutulmuş bir kimsenin yaşamını sürerken, bütün gerekli liyakat ve yetenekleri edinmek tü-

* Bu işler, bir kimsenin kendi kölelerince ya da kamu hizmetindeki işçilerce yapılabilir.

müyle olanaksızdır. Oligarşilerde devlet görevlerine atanmak için aranan yüksek mülkiyet koşulları nedeniyle, bir işçinin yurttaş olması olanağı bulunmaz; ama zanaatçılar için bulunabilir, çünkü bunların birçoğu zengin olmaktadır.

"Yüksek yürütücü sınıf" dediğimiz katta bile olsa, sürekli olarak ücretli bir iş görmenin, yurttaşlığa ve devlet görevlerine atanmaya engel olduğu görüşü yalnızca Aristoteles'e özgü değildir. Fakat sayılar korunmalıdır.

Thebai'de bir kimsenin ticaretten ayrıldıktan sonra, bir devlet görevine atanabilmesi için aradan on yıl geçmesi gerektiğini söyleyen bir kural vardı. Birçok anayasalarda, kural, yabancılardan bile belli bir sayıyı yurttaşlığa kabul etmektir; bazı demokrasilerde yabancı bir babayla yurttaş bir ananın oğlu yurttaş olur, birçoklarında bu, evlilik dışı çocuklar için de geçerlidir. Bu gibi göreneklerin nedeni, çoğucası nüfus azlığıdır. Fakat, sahici yurttaşların kıtlığı yüzünden bu gibi kimselerin kabul edilmesiyle devlet gerekli sayıyı doldurunca, yavaş yavaş yeni yurttaşlığa almaları azaltır: Önce köle babanın ya da köle ananın oğullarını almamaya başlar, sonra (yurttaş babanın değil) yurttaş ananın oğullarını; en sonunda da yurttaşlık hakkını yalnız her iki yandan da yurttaş olanlara tanır.

Bütün bunlardan iki nokta açıkça ortaya çıkıyor: Birincisi, birçok yurttaş türleri vardır, fakat ikincisi, tam anlamıyle yurttaş, yönetim ayrıcalıklarında payı olan bir kimsedir. Homeros'un "(toplumda) yeri olmayan bir yabancı gibi" sözünü hatırlarız. Çünkü, toplumdaki yeri ona bu ayrıcalıklardan bir pay verdirmeyen bir kimsenin yabancıdan kalır yeri yoktur*.

Şimdi, iyi bir adamı ve iyi bir yurttaşı yapan iyiliğin aynı mı, farklı mı olduğu sorusuna karşılık, bir devlette bunların ikisinin aynı, bir başkasında ise farklı olacağını gösterdik; aynı oldukları yerde de, buna her yurttaş sahip olmaz, yalnızca "devlet adamı", yani devlet işlerinin yürütülmesini ya yalnız başına ya da başkalarıyle birlikte denetimi altında tutan, yahut denetimi altında tutmaya yetenekli olan bir kimse sahip olur.

Aristoteles şimdi yurttaşlığı bırakıyor ve Kitap III'ün başında söz verdiği gibi anayasalara dönüyor. Polites *için tek bir tanım arayışında gerçekten başarılı olamamış ve yurttaşların, yurttaşlığın içinde anlatımını bulduğu toplumların farklarına göre farklılaştıkla-*

* Bazen ne gibi bir uygulama yapıldığı kamuya açıklanmıyor, böylelikle de halkın bir kesimi kendi hakları ve toplumdaki yeri konusunda bilisiz tutuluyor.

rını teslim etmek zorunda kalmıştır. Şimdi politeia *hakkında benzer bir soru sormaktadır, fakat bunu cevaplandırmaya gerek yoktur, çünkü anayasaların çokluğu zaten kabul edilmiştir. Fakat önemli olan, bunların aralarındaki farkın ne olduğunu bilmek ve böylelikle bunları sınıflamaktır. Ana ayraç* politeuma*'dır, yani yurttaşlar topluluğunun tümü. Genel olarak tutulan görüş budur; örneğin, bir oligarşide "azınlık" bütün yurttaşlar topluluğudur. İkinci bir ayraç* cui bono*'dur, yani hükümet "kimin yararına" işlemektedir? Başa yapılan göndermenin yeri Kitap I, Bölüm 3 oluyor.*

6

Bu sorunları çözüme bağladıktan sonra, bir sonrakine geçmeli ve tek bir anayasa mı, yoksa birden çok anayasa mı kabul edeceğimizi sormalıyız; eğer birden çoksa, o zaman da, bunların neler olduğunu, sayılarını ve aralarındaki ayrılıkları sormamız gerekir. "Anayasa"dan biz çeşitli yetkelerin ve özellikle bütün ötekilerin üstünde olan egemen yetkenin örgütlenişini anlıyoruz. Yurttaş topluluğu her yerde egemendir; anayasa da *politeuma*'nın toplamıdır. Örneğin, demokratik anayasalarda en üstün olan halk ya da *demos*' tur, oligarşilerde ise azınlıktır. İşte bir anayasayı ötekinden *bu* ayırmaktadır — yurttaş topluluğunun bileşimi; aynı ayraç ötekilere de uygulanabilir.

Başlangıçta, devletin hangi amaçla varolduğunu, şehrin insanlarını ve ortak bir toplumun üyeleri olarak yaşamlarını denetim altında tutan egemenlik ya da yetke türlerinin doğasını ve sayısını belirtmeliyiz. Bu yapıtın başında, bir evin yönetilmesiyle despotça egemenlik arasında bir ayrım yaptığımız zaman, insanın doğadan siyasal bir hayvan olduğunu da söylemiştik. İnsanların birbirlerinin yardımını aramaya gerek duymadıkları zaman bile, toplumda yaşamak için doğal bir istekleri vardır. Yine de, ortak yarar onları biri araya getiren bir etkendir, çünkü hepsinin yararı her birinin iyi yaşamına katkıda bulunur. *İyi* yaşama ise, gerçekten devletin gerek topluca gerekse bireysel olarak baş amacıdır: fakat insanlar bu çeşit birlikleri, yaşamın kendisi için kurmakta ve sürdürmektedirler. Belki, sıkıntılarla aşırı derecede dolu olmadıkça, salt yaşamda bile bir değer öğesi bulunduğunu söyleyebiliriz. Hiç kuşkusuz, çoğu insanlar sağ kalma tutkuları nedeniyle birçok acılar çekmeye razıdır; yaşamın kendisinde belli bir mutluluk ve canlı olmanın iyi bir şey olduğu duygusunu bulurlar.

Fakat, yetkeye dönecek olursak, bunun belirli çeşitlerini ayrımlamak güç değildir — ben, genel konuşmalarımda bu tanımları sık sık yaparım. Önce efendinin köle üstündeki yetkesi; bu yetke, birincil olarak efendinin yararına ve ancak ikincil olarak kö-

lenin yararına işler; aslını ararsanız, doğası kölelik olanın doğadan efendisi olan kimseninkinin dışında (kendine özgü) bir yararı yoktur. Fakat bu ilişkiyi sürdürmek efendinin yararınadır, onun için de kölenin sağ ve çalışabilir durumda olması gerekir. Sonra, bir adamın karısı, çocukları ve ev halkı üstündeki yetkesi vardır; bu yönetim biçimine "ev yönetimi" diyoruz. Bu, ya o yetkeye uyruk olanların faydası için kullanılır ya da her iki yanın ortak faydası için. Bir hekimin ya da bir atletin yetiştiricisinin (antrenörünün) çalışmaları gibi, başka ustalık gerektiren etkenliklere benzetme yoluyle gördüğümüz gibi, böyle bir yönetim (yetke kullanışı) doğru olarak ve kendi içinde uyrukların faydasınadır, ancak dolaylı (ya da rastlantıya bağlı) olarak kendi yararlarınadır*.

Üçüncü olarak siyasal yetke gelir: Devlet, yurttaşlar arasında eşitlik ve benzerlik temeline dayandırılmış olunca, bu yurttaşlar kendilerinin sırayla yetkeyi kullanmak, devleti yönetmek (hükümet etmek) hakları olduğunu iddia ederler**. Öyleyse, ortak iyiliği amaçlayan bu anayasaların, mutlak adalete uygun olmakla *doğru* oldukları açıktır; yalnız yöneticilerin iyiliğini amaçlayanlarsa *yanlış*tır. Onların hepsi doğru ölçütten (örnekten) *sapmalar*'dır. Bunlar, efendinin yararının en üstün önemi taşıdığı, efendinin köle üstündeki yönetimine benzerler. Fakat devlet, özgür adamların bir birliğidir.

7

Bu ayrımı yaptıktan sonra, şimdi de kaç türlü anayasa bulunduğunu ve bunların neler olduğunu inceleyelim. "Doğru" dediğimiz, herkesin iyiliğini sağlamayı amaçlayanlarla başlıyoruz, çünkü bir kere bunlar tanımlanınca, bunlardan sapan türleri görmek kolay olacaktır. Yukarda gördüğümüz gibi, gerçekte anayasa ile *politeuma* aynı şeydir; devletlerde yurttaşlar topluluğu egemen erk olur. Ege-

* Elbette, bir yetiştiricinin kendisinin de, arasıra, yetiştirdiği takıma katılmasına bir engel yoktur, nasıl ki geminin dümenini tutan adam da her zaman gemi mürettebatından biridir. Yetiştirici olsun, dümenci olsun, yön verdiklerinin iyiliğini sağlarlar, fakat kendileri de onlardan biri olunca, rastlantısal olarak aynı iyiliği kendileri için de elde ederler.

** Bu ilke çok eskidir, ama eskiden doğal ve uygun bir biçimde uygulanıyordu; herkes kamu hizmetinde sırası gelince yer almayı kendine ödev biliyor ve görev süresi boyunca, aynı şeyi ileride kendisi için yapacak olan ya da geçmişte yapmış bulunan başkalarının yararlarını gözetiyordu. Fakat bugünlerde kamu hizmet ve görevlerinden sağlanabilecek kazanç çok daha büyüktür, bu yüzden adamlar sıralaşmayla yetinmek yerine, hep işbaşında kalmak istiyorlar. Hasta olsalardı da, sağılmaları kendilerine bir devlet görevi bulmalarına bağlı olsaydı, makam-avcılıklarında bundan pek daha gayretli olamazlardı.

menlik ya bir adamın, ya bir azlığın ya da bir çokluğun elinde bulunacaktır. Bir Kişi, Azlık ya da Çokluk, ortak yararı sağlama amacını güderek devleti yönettikleri zaman, bu anayasalar doğru olmak gerekir; fakat yalnız bir kesimin —bu kesim ister Bir Kişi, ister Azlık ya da Kitle olsun— çıkarını gözetirlerse, söz konusu anayasa bir sapmadır. Çünkü ya katılanların yurttaş olmadıklarını söylememiz ya da bunların ortak iyiliği paylaşmaları gerekmektedir. Doğru anayasalara genellikle verilen adlar şunlardır:

(1) Ortak iyiliği amaçlayan bir kişinin yönetimi - Krallık.
(2) Bir kişiden çoğunun, ama bir azlığın yönetimi - Aristokrasi*.
(3) Bütün topluluğun iyiliği için yurttaşların hepsinin uyguladığı yönetim - Siyasal Yönetim**.

Bunlara karşılık olan sapmalar da şunlardır: Krallıktan tiranlık, aristokrasiden oligarşi, siyasal yönetim ya da çokluğun anayasal egemenliğinden demokrasi. Çünkü tiranlık tek yöneticinin çıkarı için tek'in yönetimidir, oligarşi varlıklı adamların çıkarı için, demokrasi yoksulların çıkarı için. Üçünden hiçbiri bütün topluluğun yararını amaçlamaz.

Aristoteles'in incelemeleri, siyasal erkin dağılımının politeia*'nın niteliğini belirleyen tek şey olmadığını gösterecektir; servet dağılımı da eşit ölçüde etkilidir.*

8

Bununla birlikte, çeşitli anayasaların doğası üstünde biraz daha ayrıntılı olarak durmamız gereklidir. Burada, amaçları kesinlikle uygulamaya dönük olan kimselerin geçiştirebilecekleri bazı sorular vardır; ama biz her konuya felsefe açısından baktığımız için, bunları savsaklayamayız. Her birinin gerçek doğasını ortaya koymalıyız.

Tiranlık, daha önce söylenilmiş olduğu gibi, devlet dediğimiz siyasal birlik üstünde despotça yürütülen monarşi biçimidir; egemen erk mülkiyet sahiplerinin ellerinde bulununca oligarşi olur; birikmiş bir serveti bulunmayanların, varlıksızların ellerinde olun-

* Ya *en iyi* adamlar yönettiği ya da devlet ve bütün üyeleri için *en iyi* olanı amaçladığı için, bu adla anılır.

** Bu söz, anayasayla aynıdır *(politeia)*. Fakat bu deyimi kullanmak akla yakın olur, çünkü bir kişinin ya da bir azlığın olağanüstü yetenekli olabilmesine karşılık, geniş bir sayının bütün üstünlük biçimlerinde yüksek bir ölçüte (düzeye) erişmesi güçtür. Böyle bir "anayasal anayasa"da yurttaş ordusunun egemen topluluk olmasının ve yalnız silah taşıyanların üye sayılmasının nedeni de budur.

ca da demokrasi. Bu soru gruplarının ilki, oligarşinin ve demokrasinin tanımlarına ilişkindir: Tutalım ki, çoğunluk varlıklıdır ve devlette egemen erki elinde bulundurmaktadır, o zaman bir demokrasimiz var diyeceğiz, çünkü halk kitlesi egemendir. Bunun gibi mülkiyeti bulunmayanlar bulunanlardan daha az sayıda olursa, ama daha güçlü olur ve hükümetin denetimini elinde tutarsa, o zaman bu bir oligarşidir, çünkü azlık erk başındadır. Onun için, bizim anayasaları tanımlayışımızda yanlış bir yan var gibi görünüyor. Her iki ayracı da işin içine katsak, birinde serveti sayı azlığıyle, ötekinde servetin yokluğunu büyük sayılarla birleştirsek (yani, oligarşiyi zengin azlığın, demokrasiyi yoksul çokluğun yönetimi diye tanımlasak) bile, o zaman da yalnızca yeni bir güçlük ortaya çıkarmış oluyoruz. Çünkü gerçekte, sıraladığımız altı anayasadan başka anayasa türü yoksa, şimdi söylenen ikisine — birinde zenginlerin daha çok sayıda, ötekinde zengin-olmayanların daha az sayıda olduğu ve her birinde de bu sınıfların yönetime egemen bulunduğu anayasalara ne ad vereceğiz? Bu düşünce, gerçek ayracın mülkiyet olması gerektiğini, erk başında bulunanların oligarşilerde azlık ya da demokrasilerde çokluk olmalarının bir rastlantı olduğunu gösteriyor gibidir. Her yerde zenginler azlık, yoksullar çokluk olduğu için öyle olmaktadır, yalnızca. Dolayısıyle, ayrılığın temeli yanlış gösterilmiştir; oligarşiyle demokrasiyi birbirinden ayıran, servetin varlığı ya da yokluğudur. Esas nokta, siyasal erke sahip olmanın ekonomik erke ya da servete sahip olmaktan ileri geldiği yerde, kişilerin sayısı çok da olsa az da olsa, bunun oligarşi; mülkiyetsiz sınıf erke sahip olunca da bunun demokrasi olmasıdır. Fakat, dediğimiz gibi, gerçekte berikiler az, ötekiler çoktur. Zenginler azlıktır, ama herkes özgürlüğü paylaşır; ve işte, *politeia*'dan pay almakta hak iddia etmelerinin dayanakları bunlardır: Birinde mülkiyet, ötekinde özgürler katında bulunmak.

Bir başka ayraç Adalet ya da Hak'tır. Besbelli ki, ahlak ölçülerindeki ayrılıklar, toplumları sınıflandırmak ve birbirleriyle karşılaştırmak için yetkin bir yol olabilir. Ne yazık ki, Aristoteles yeni ayracı böyle kullanmıyor. Bunu da sıkı sıkıya eski sınıflamasına bağlıyor ve adaleti dağıtıcı adalet olarak daraltıyor: Yani, herkese âdil payının verilmesi. Devletin kendisine gelen değerle orantılı olarak yararlanma hakkı tanıması gerektiğini kabul ediyor, ama değerin parayla ölçülmesini öngören oligarşi ilkesine karşı çıkıyor. Buradan, devletin ahlaki temelini ve onu öteki ortaklık biçimlerinden ayıranın ne olduğunu daha genel olarak ele almaya geçiyor (Nikomakhos'a Ahlak*'a yaptığı gönderme, 1131 a 15'edir).*

9

Önce, oligarşi ve demokrasinin tanımlayıcı belirtileri nelerdir ve özellikle, *Adalet*'i oligarşi nasıl görür, demokrasi nasıl görür, bu soruları incelemeliyiz. Çünkü herkes şu ya da bu çeşit bir adaleti amaçlıyor; ama belli bir noktanın ötesine geçmiyorlar ve ondan söz ederken, mutlak adaletin tümünü göz önünde bulundurmuyorlar. Örneğin, adalet eşitlik diye görülüyor ve öyledir de, ama herkes için değil, yalnızca eşit olanlar arasında. Eşitsizlik de adalet diye görülüyor ve o da öyledir, ama yine herkes için değil, yalnızca eşit olmayanlar arasında. Neyin adalet olduğuna karar verirken, bu "kimin için"i gözümüzün önünde tutmazsak, kötü yanlışlıklar yaparız. Şu nedenle ki, kendimiz hakkında kararlar veriyoruz ve insanlar kendi çıkarları söz konusu olunca, genellikle kötü yargıçlardır. Böylelikle, adalet belli kimseler için ve yine belirli şeylere ilişkin olarak, âdil olan demeye gelirken (bu ayrım *Ahlak* adlı yapıtımda belirtilmiştir), bu insanlar söz konusu şeyin eşitliği üstünde anlaşmakla birlikte, kimler için olduğu konusunda anlaşmazlığa düşüyorlar; bunun baş nedeni de, söylediğimiz gibi, kendi durumlarında yargıya varmaya kalkmaları ve onun için kötü yargıçlık etmeleri oluyor. Sonra şu neden de var: Her iki taraf da, yalnızca belli bir ölçüde haklı oldukları, sınırlı bir anlamda adalete dayandıkları için, kendilerinin mutlak adaletten söz ettiklerini sanıyorlar. Bundan ötürü, bir bakımdan, örneğin mülkiyet bakımından birbirlerine eşit olmayan insanların her bakımdan eşit olmadıklarını varsaymak yanlıştır; tıpkı insanların bir bakımdan, örneğin özgür olmaları bakımından eşit oldukları için her bakımdan eşit olduklarını varsaymanın yanlış olduğu gibi. Böyle düşünenler işin özünü gözden kaçırmaktadırlar: İnsanlar en başında bir araya gelir de, mülkiyet sahipliğine dayanan bir birlik kurarlarsa, o zaman o birlikte, devletten mülkiyet sahiplikleriyle orantılı olarak pay alırlar.

Oligarşi yanlılarının devlete ve adalete ilişkin görüşlerinin temeli budur; bu görüşün lehine olarak, hiç kuşkusuz, yüz mna'lık bir toplama bir mna koymuş olanın, geriye kalan doksan dokuz mna'yı bulanla eşit pay almasının adaletli olmadığı söylenebilir ve bu ilke, başlangıçtaki yüz mna'lık sermaye için de, daha sonra sağlanan kârlar için de eşit ölçüde geçerlidir. Fakat devlet bir yatırımdan fazla bir şeydir; amacı, yalnızca yaşamayı olanaklı kılmak değil, yaşanmaya değer bir yaşamı kurmaktır. Yoksa, kölelerden ya da hayvanlardan da bir devlet kurulabilirdi; oysa buna olanak yoktur, çünkü köleler ve hayvanlar özgür varlıklar değildir ve mutluluktan pay alamazlar.

Devlet, bir karşılıklı koruma sözleşmesinden ya da mal ve

hizmetleri değiştokuş etmek için yapılan bir anlaşmadan da fazla bir şeydir, çünkü öyle olsaydı, Etrüskler, Kartacalılar ve birbirlerine sözleşmeden kaynak olan yükümlülüklerle bağlı bulunan bütün ötekiler tek bir devletin yurttaşları sayılmak gerekirdi. Elbette, bunların arasında ticaret anlaşmaları, saldırmazlık sözleşmeleri ve bağlaşmalarını tanımlayan yazılı belgeler vardır. Fakat bu, tek bir devlet ve tek bir yurttaşlıktan çok farklıdır: Çünkü bir kere, her birinin ayrı hükümeti bulunmaktadır ve eşit ölçüde uyruk oldukları resmi bir makam (ortak bir üst) yoktur. İkincisi, bunların hiç biri ötekinin yurttaşlarının *niteliğine*, hatta kendi devletinin üyeleriyle alışverişlerinin dışında, davranışlarının dürüst olup olmadığına karışmaz. Oysa, bütün yasal davranışla ilgilenenlerin, yurttaşların iyiliğini ya da kötülüğünü göz önünde bulundurmaları gereklidir. Dolayısıyle, yalnızca sözde değil, sahiden devlet adını taşımaya layık olacak bir devletin erdemle ilgilenmesi gerektiği besbelli anlaşılmaktadır. Yoksa devlet ortaklığı düpedüz bir bağlaşma (ittifak) olur; olağan anlamdaki bağlaşmalardan yalnızca yeri ve kapsamıyle ayrılır; bu gibi koşullar altında Yasa basit bir sözleşmeden ya da sofist Lykophron'un deyişiyle, "karşılıklı bir haklar güvencelemesi"nden ibaret kalır, yurttaşları iyi ve âdil yapacak gücü olmaz, oysa olmalıdır.

Bunun bir devletin öz niteliği olduğu, birtakım örnekler daha gösterirsek anlaşılacaktır. Tutun ki, Korinthos ile Megara'nın surlarını birleştirerek ülkeleri birbirlerine eklediniz, bu onları tek bir devlet haline getirmez; hatta, evlilik düşünülebilecek en yakın bağlardan biri olduğu halde, ikisi arasında evlenme hakları tanısanız bile, yine olmaz. Onun gibi, birbirlerinden bir parça uzakta yaşayan, ama temaslarını kaybetmeyecek kadar yakında olan on bin kişi var diyelim: Marangoz, çiftçi, derici ve gerekli bütün zanaatçılar hep aralarında; üstelik, birbirleriyle iş ilişkilerinde eğriliği yasaklayan yasa ve düzenlemeleri de kabul ediyorlar; bütün bunlara karşın, aralarındaki birlik, alışveriş ve savunmanın ötesine geçmedikçe, bu yine de bir devlet değildir. Peki ama niye? diyebilirsiniz. Neden, hiç kuşkusuz, bunun gevşek örgülü bir topluluk olması değildir. Çünkü, birbirlerine daha yakın yaşasalardı da, aralarında yalnızca anlattığım gibi ilişkiler olsaydı, onun dışında her biri kendi evini bir devlet gibi yönetseydi ve yalnız, saldırılara karşı bağlaşmayla birbirlerini karşılıklı olarak destekleselerdi, o zaman bile bu bir devlet olmazdı, hiç değilse kesin anlamında bir devlet olmazdı; çünkü ister birbirlerine yakın yaşasınlar ister uzak, birliklerinin doğası aynıdır.

Öyleyse, açıktır ki, devlet yalnızca, aynı yerde yaşayan ve üyelerini kötülükten alıkoyan, mal ve hizmetlerin değiştokuşunu sağlayan bir topluluk diye tanımlanamaz. Besbelli, bir devlet olacaksa

bütün bunlar varolmalıdır, fakat bunların topunun varlığı bile bir devleti kendiliğinden meydana getirmez. Devlet, herkesin, aileleri ve akrabaları içinde *iyi* yaşamalarını, yani tam ve doyurucu bir yaşam sürmelerini olanaklı kılabilmek içindir. Bu aile grupları ayrı bir yerde yaşamazlar ve aralarında evlenemezlerse (birbirlerinden kız alıp veremezlerse), bu amaca erişilemez. İşte gerçekten, çeşitli şehirlerde evlilikle akraba olmuş kimselerden meydana gelen birlikler, kardeşlikler, tanrılara kurban kesmek için aile toplantıları ve öteki toplumsal ilişki türleri görmemiz hep bundandır. Bütün bu etkenlikler bir dostluk anlatımıdır; çünkü bize toplum içinde yaşamayı yeğleten, başkalarını sevmemiz oluyor ve bunların hepsi, devletin amacı olan iyi yaşamın sağlanmasına katkıda bulunuyorlar*; ve iyi yaşam demek, bizce, mutlu ve soylu yaşamaktır. Öyleyse, şurasını teslim etmeliyiz ki, devlet dediğimiz siyasal birlik, yalnızca bir arada yaşamak için değil, soylu eylemlerde bulunabilmek içindir. Bu nedenle, soylu eylemlerde bulunanlar, siyasal birliğin niteliğine hizmet etmektedirler ve buna en çok hizmet edenler, özgür doğmuşluk ve aile bakımından onlara eşit, hatta üstün olsalar bile, soylu eylemlerde bulunmak ve dolayısıyle *polis*'e ilişkin olan öz iyilik bakımından onlardan aşağı olanlardan daha büyük bir pay hak ederler. Bunun gibi, servetçe daha üstün, ama iyilikçe daha aşağı olanlardan da daha büyük bir payı hak ederler.

Bütün bunlar, çeşitli anayasa türlerine ilişkin olarak *adalet*'ten söz edenlerin, bu terimi sınırlı ve göreli bir anlamda kullandıklarını her zamankinden daha büyük bir açıklıkla ortaya koymuştur.

Varılan bu sonuçla, üstü örtülü olarak 6'ncı Bölüm'ün başındaki tartışmaya bağlanan gelecek bölüm arasında pek açık bir ilişki yoktur.

10

Bir başka soru da şudur: "Devletin egemen erki kimin elinde olmalı?" Halkın mı? Varlıklı sınıfların mı? İyilerin mi? İyilerin en üstünü olan bir tek kişinin mi? Tiran olan bir tek kişinin mi? Bunların hepsine karşı söylenebilecek şeyler vardır. Tutun ki, en üstün yetke halktadır, dedik; fakat halk sayı çokluğuna dayanarak zenginlerin malını mülkünü kendi arasında paylaşırsa, bu ada-

* Amaç tam ve doyurucu bir yaşam oldukça, soy (klân) ve köylerin birliğinden de bir *polis* meydana getirilebilirdi.

letsizlik değil midir? Bu işlem, egemen erkin geçerli bir kararıyle yapılmıştır, ama ona adaletsizliğin doruğundan başka ne ad verebiliriz? Sonra, çoğunluk her şeye el atarak azınlığın malını mülkünü paylaşırsa, bu besbelli devletin yıkılmasına varır. Fakat, sahibini yıkan bir şey iyilik olamaz ve adalet devleti yıkmaz. Dolayısıyle, bu sürecin yasal olsa da âdil olamayacağı açıktır. Yok âdil ise, o zaman tiranın yaptığı eylemlerin de âdil olması gerekir; tıpkı, kitlelerin kendi iradelerini zenginlere zorlamaları gibi, tiranın üstün erki de, zor kullanabilmesini olanaklı kılar. Üçüncü olarak, azlığın ve varlıklıların egemen olması âdilse ve eğer onlar da çokluğu soyar ve mallarını yağmalarlarsa, bu adaletli mi olur? Adaletli olursa, o zaman önceki durum (yani, azlığın çokluğu soyması) da adaletli olmak gerekir. Dördüncü seçenek, iyilerin egemen olması ve en üstün yetkeyi ellerinde tutması da sakıncasız değildir; çünkü böyle olursa, geri kalan herkes anayasaya göre devlet görevlerinden uzak tutulacağı için yönetim şereflerinden yoksun kalacaktır*. Beşinci seçenek, en iyi bir adamın egemen olması, bundan daha iyi değildir; yöneticilerin sayısını ne kadar azaltırsak, yönetim şereflerinden yoksun kalanları o kadar artırmış oluruz. Sonra şu da ileri sürülebilir ki, insan zihninin olabilecek bütün düzensizlik ve etkilerine açık (maruz) bulunan bir tek kişiye egemen yetkeyi vermek kötü bir şeydir, egemen yetke yalnız yasanın kendisine ayrılmalıdır. Fakat, bu da tartıştığımız sorunlar bakımından hiçbir şey farketmez; yasanın kendisi oligarşiye ya da demokrasiye eğilimli olabilir, dolayısıyle tıpkısı tıpkısına aynı sonuçlar ortaya çıkar.

Bu kısa eleştiriler, devlet görevlerine atanabilecek ve egemen erki paylaşacak kişilerin sayısının uygunsuz bir biçimse sınırlı tutulmaması ya da yukarda Bölüm 6'nın diliyle söylersek, politeuma' *nın çok küçük olmaması gerektiğini düşündürmektedir.*

11

Egemenlikle ilgili öteki noktaları bir başka yerde ele alacağız; şimdilik bu sorunun en savunulabilir, hatta belki en doğru karşılığı, en iyilerin azlık olduğu yerde, bir azlıktansa çoğunluk egemen olmalıdır demek gibi görünüyor. Çünkü, tek tek alınınca aralarından hiçbiri iyi adam olmayan çokluğun hep birlikte alındığı zaman —bireysel olarak değil, topluca— azlıktan daha iyi olması mümkündür; nasıl ki, herkesin katkıda bulunduğu bir şölen, tek

* Devlet görevlerini şeref *(time)* verici sayıyoruz; eğer hep aynı kimseler bu görevlerde bulunursa, ötekilerin şerefli bir yeri olamaz.

bir adamın kesesinden verilen şölene oranla daha iyi olur. Her birinin iyilik ve zekâdan bir payı olan birçok kişi bir araya getirilince, bunların hepsi birden, birçok eli ve ayağı ve birçok kafası olan çok parçalı tek bir adam gibi olur. Kişilik ve algılama güçleri bakımından da öyledir. Kamuoyunun (kalabalığın) müzik ve şiir hakkında daha iyi bir yargıç olması da bu nedenledir; bazıları bazı parçaları, bazıları ötekileri yargılarlar (değerlendirirler), fakat ortak hükümleri bütün üstünde bir karardır. Zaten, iyi adamın kitleden herhangi bir bireye üstün olmasını sağlayan da, eskiden ayrı ayrı olanların tek bir yerde toplanmasıdır. Güzel adamlar çirkinlerden, resimler gerçek nesnelerden farklıdır, çünkü bunlar önceden oraya buraya dağılmış olanları tek bir yerde birleştirir, oysa öğelerden herhangi biri ayrı ayrı alınınca bir adamın gözü, bir başkasının bir başka yeri, resimdekinden daha güzel olabilir. Fakat çokluğun iyi azlığa bu üstünlüğünün her halkta ve her büyük çoğunlukta bulunacağı hiç de kesin değildir; hatta bunun aralarında asla olamayacağı bazıları vardır, bu ilkeyi hayvanlara uygulamanın ne sonuç vereceğini bir düşünün — bazı adamların isé vahşi hayvanlardan kalır yeri yoktur. Fakat belirli bir örnekte, bu kalabalığın ortaklaşa bilgeliği kuramını pekâlâ kabul edebilir ve uygulayabiliriz.

Bundan, zorunlu olarak bütün egemenliğin üyeler arasında eşitlik üzere paylaştırılması gerektiği sonucu çıkmaz. Fakat bir erk böldüştürme tasarısı yapmaya kalkışınca da, çok geçmeden güçlüklere ve kargaşalıklara uğrarız.

Bu düşünceler, egemenlik kimde olmalı? sorusunu ve ona bağlı olan bir başka soruyu da cevaplandırabilmemizi olanaklı kılıyor —bu özgür adamlar çoğunluğunun egemenliği hangi iş alanlarında ve kimlerin üstünde kullanılmalıdır? Bu adamların özgür olmakla birlikte, varlıkları ve toplum içinde önemli bir yerleri olmadığı için, herhangi bir şeyde üstünlük ya da iyilik iddiaları bulunmadığını unutmamamız gerekir. Bunların en yüksek yönetim görevlerinden pay almalarına izin vermek çok tehlikelidir; aşağı nitelikte olmaları yüzünden yanlışlar yapacaklar, yargı gücünden yoksun bulunmaları, onları yanılgılara sürükleyecektir. Öte yandan, onlara hiçbir ödev vermemenin, toplumda bir yer tanımamanın da tehlikesi vardır; çünkü bir şehirde malı mülkü ve yönetim görevi olmayan birçok kişi olursa, bunlar ister istemez devletin içinde düşman bir öğe meydana getirirler. Fakat onları en yüksek görevlerin dışında tutsak bile, genel görüşmelere (yasamaya) ve yargılama sürecine katılmalarının yolu yine açık olacaktır.

Solon ve daha başka yasa koyucuları, devletin içinde böyle bir düşman öğe yaratılmaması için, halka yönetim görevlilerini seçme ve görev sürelerinin sonunda onlardan hesap sorma hakkını tanımış, ama kendilerinin bu gibi görevlere geçmelerine izin vermemiştir. Bu, bizim hep birlikte hareket eden bütün yurttaşlar topluluğunun gerekli anlayışı olduğu, ama her birinin tek tek karar verecek nitelikte bulunmadığı yolundaki ilkemize uygundur. Halk böylelikle, daha iyi türden yurttaşlarla işbirliği ederek kendi şehirlerine faydalı olabilir, bir bakıma, kaba besinlerin arıklanmış besinlerle karıştırılınca, bütün yemeğin hem daha besleyici olması hem de daha çoğalması gibi.

Fakat, anayasal erklerin bu gibi bir dağıtımı, karşımıza birtakım sorunlar çıkarır. Bir kere, bu görevlilerin halka kendi davranışları konusunda hesap vermek zorunluluğu; tıbbi bir işin doğru yapılıp yapılmadığına karar verebilecek olan kişi, böyle işlerle uğraşan aynı türden bir kişidir, hastayı sağıltmaktan anlayan biri, bir başka deyişle, hekimin kendisi. Bu, öteki uzmanlık alanları için de doğrudur. Bir doktorun, yaptıklarının hesabını doktorlar arasında vermesi gerektiği gibi, öteki meslektekiler de kendi meslektaşları arasında vermelidir. Hekim derken, yalnızca sıradan hekimi (pratisyeni) ve daha bilimsel nitelik taşıyan uzmanı değil, bu sanatın eğitimini görmüş amatörü de anlıyorum — hemen bütün mesleklerde böyleleri vardır. Biz, bu eğitim görmüş amatörlerin yargılarına tam meslek adamı (profesyonel) olanlarınkilerle eşit önem veriyoruz. İkincisi, seçme sorununda da, aynı şey geçerli olabilir. Doğru seçme yapmak, hangi iş söz konusuysa, ancak o iş üstüne bilgisi olanların harcıdır: Toprak ölçümünde kadastrocu, denizcilikte kaptan, vb. Evet, bazı işlerde ve bazı ustalık alanlarında oldukça bilgili olan amatörler bulursunuz, ama bunlar yine de uzmanlardan daha bilgili değillerdir. Öyleyse, bu kanıtlara bakılırsa, halk kitlesine görevlileri seçme ya da onlardan hesap sorma yetkisi verilmemelidir.

Ancak belki de, bunlar öne sürülebilecek yegâne kanıtlar ya da haklı kanıtlar değildir. Bir kere, az önce kullandığımız, kitlenin ortak zekâsı kanıtı vardır — halk belli bir ölçütün altına düşmedikçe, bu kanıt geçerliğini korur. Her biri tek tek, uzmanlardan daha kötü bir yargıç olacaktır; fakat hep birlikte çalışınca onlardan daha iyi olacaklar ya da en azından, daha kötü olmayacaklardır. İkinci olarak, yapıcısının en iyi ya da tek yargıç olmadığı birtakım işler vardır; yapım ustalığı olmayanlar bile, bu gibi işlerde ortaya konulan sonuç üstüne görüşlerini belirtebilirler. Hemen akla gelen bir örnek, ev yapımı; yapıcı, elbette bir ev üstüne yargı verebilir; fakat ondan daha iyi bir yargıç, ister ev sahibi olsun ister kiracı, evi kullanan olacaktır. Onun gibi, dümeni

tutan dümenci de, dümenin iyiliğini onu yapan marangozlardan daha iyi yargılar; yemeklerin güzelliğine de, onları pişiren (aşçı) değil, yiyen karar verir. Sanırım ki, bu iki kanıt, soruyu çözmeye yeter.

Böylelikle, "yalnız uzmanlar" kanıtı çürütülüyor ve halkın ortaklaşa eleştiri yeteneği tutuluyor. Oysa bu, Platon'un öğretilerine tamamıyle karşıttır, fakat bir itiraz daha ele alınıp Atina'daki uygulamaya dayanarak yadsındıktan sonra, ortaklaşa yargı öğretisi yeniden savunuluyor.

Fakat, buna ilişkin bir başka karşı-koyma vardır. Aşağı kimselerin büyük sorunlarda daha iyi insanlardan çok denetimleri olması, yanlış (haksızlık) sayılmaktadır. Hiç kuşkusuz, görevlileri seçmek ve yaptıklarını gözden geçirmek çok önemli sorunlardır. Fakat, bu işleri halk kitlesi (topluca) yerine getirebilir ve zaten dediğimiz gibi, bazı anayasalarda bu yetki onlara verilmiştir: Yurttaşlar meclisinin böyle konularda tam denetimi vardır. Meclisin ve ondan daha küçük bir organ olan kurul'un üyelerinden birçoğunun düşük mülkiyet düzeyinde ve hemen herhangi bir yaşta olması, hiçbir şey farketmemekte, yalnız hazine görevlileri, generaller ve öteki çok yüksek makamlar için yüksek mülkiyet koşulu aranmaktadır.

Bu karşı-koyma, biraz önce kullandığımız kanıtların benzerleriyle cevaplandırılıp, bizim savunduğumuz görüşün haklılığı belirtilebilir. Egemenliği elinde tutan, birey olarak jüri üyesi, kurul üyesi ya da meclis üyesi değil, mahkeme, kurul ve halktır; o bireyler bunlardan her birinin yalnızca bir parçasıdır. Dolayısıyle, halk (meclisi), kurul ve mahkeme hep çokluktan alınıp meydana getirildiği için, yurttaş kitlesinin önemli sorunlarda denetimi olması gayet doğrudur. Aranan mülkiyet koşuluna gelince, bunların hepsinin birden sahip oldukları mülkiyetin toplamı, en yüksek görevlerde bulunanların topluca ya da bireysel olarak mülkiyetinden çoktur.

Yasa ve mülkiyet konusunun özetle toparlanışı.

Bu konular, böylelikle çözülmüş sayılabilir; fakat biz, baş taraftaki sorumuza dönmeliyiz. Egemenlik üstüne yaptığımız gözlemlerden çıkan en açık sonuç, doğru olarak çerçevelenmiş yasaların ayrıntılarıyle yol gösteremeyecekleri çeşitli sorunlarda da hükümet görevlilerinin teker teker ya da bir kurul halinde harekete geçmek için egemenlik yetkileri bulunduğudur; çünkü her bir özel noktayı kapsayan genel düzenlemeler (yasalar) yapmak hiçbir zaman kolay değildir. "Doğru olarak çerçevelenmiş yasalar" dedik,

ama bunların neler olduğunu henüz bilmiyoruz; onun için de, soru tam olarak cevaplandırılmadan kalıyor. Fakat şu kadarını söyleyebiliriz ki, anayasalar başka başka olduğu gibi, yasaların da onlara benzer bir biçimde iyi ya da kötü, adaletli ya da adaletsiz olması gerekir; fakat şurası da açıktır ki, anayasanın türü önce gelir ve yasaların kalıbını saptar; bu böyle olduğuna göre, "doğru" anayasa türlerine uygun olarak çerçevelenen yasalar adaletli olacaktır, "sapmalar"dan birine uygun olarak çerçevelenenlerse adaletsiz.

Bundan sonra gelen sözler, yeni bir başlangıç gibi görünmektedir (bize biraz da Ahlak'ın *açılışını hatırlatır), ama çok geçmeden, Bölüm 9'a ve dağıtıcı adalet konusuna bağlanırlar. Her devlet —mutlak olarak değil, belirli koşullarda ve ilgili olduğu kimseler bakımından— neyin dürüst ve âdil olduğu hakkında bir düşüncenin anlatımı olmak gerekir. Yunanca* isos *sözü, hem "dürüst" hem de "eşit" demektir, bu durum önceki gibi bir miktar güçlük yaratır;* Nikomakhos'a Ahlak'ın *beşinci kitabına yine bir gönderme yapılır* (V, 3).

Şimdi bu bağlamda adalet, siyasal erk, ayrıcalık ve toplum içindeki yerlerin (statülerin) dürüst dağıtılması anlamına gelmektedir. Bu tanımlama çabası, "A, B'den daha iyiyse, yani A, B'ye üstünse, o zaman A'nın B'den daha büyük bir paya hakkı vardır" gibi bir varsayımdan hareket etmektedir. Dolayısıyle, sorun, ne çeşit üstünlüklerin görev ve ayrıcalık açısından bir iddiaya hak kazandıracağına gelir. Aristoteles, ondan bekleyeceğimiz üzere, iyi doğumu ve mülkiyet sahibi olmayı listesine ekler; ayrıca adalet ve cesaret gibi manevi nitelikleri de alır; eğitim ve yüksek bir kültür düzeyi de, amacı iyi yaşamı sağlamak olan bir devletin işlemesinde yer alacak bir kimse için bir liyakat belirtisi olacaktır. İnsanlar bu bakımlardan eşit değildir; bu gerçeği görmezlikten gelen ve mutlak eşitlik terimleriyle düşünen bir devlet yanlış "sapma" türlerinden biri olmak gerekir (Sapma, daha önce böyle tanımlanmamıştı; yanlış anayasa türleri topluluğun bir kesiminin çıkarlarının bütün ötekilere öncelik almasıyle oluyorlardı; doğru bir anayasayı ayıran "herkesin iyiliği" ayracına ise yine bağlı kalınmaktadır). Yukarı sınıflar eğitim ve yetenek bakımından her zaman daha üstün olacaklardır, fakat sayı üstünlüğü de hesaba katılabilir.

12

Her çeşit bilgi ve etkenlikte amaçlanan erek, *iyilik*'tir. Bu, özellikle onların en yükseği, devletin ve yurttaşların etkenlikleri için

doğrudur. Devlette amaçlanan iyilik adalettir, buysa bütün topluluğun iyiliği için olandır. Şimdi, bir toplulukta adaletin herkesin iyiliği demek olduğu besbellidir. *Ahlak* üstüne yapıtımda açıkladığım adalet kuramıyle bunun arasında bir tutarsızlık yoktur, çünkü her ikisi de aynı ilkelere dayanır — adalet kişilere ilişkindir ve eşitlik eşitler için eşit olmak gerekir. Şimdi bulmak istediğimiz ise, eşitlik ya da eşitsizliğin türüdür (hangi türden olacağıdır); bu "eşit" kavramı, ne gibi sorunlarda siyasal kurama ilişkin olmaktadır?

Belki, bunun her soruna ilişkin olduğu öne sürülebilir ve herhangi bir türden üstünlüğün devlet görevlerinin eşitsiz —bundan başka bütün bakımlardan adamların eşit ve benzer oldukları varsayılmakla birlikte— dağıtımını haklı kıldığı söylenebilir; çünkü kişiler arasında herhangi bir genel fark, farklı adalet ve farklı hak demektir. Fakat besbelli ki, bu kabul edilirse, boy-bosta, ten renginde üstünlüğün ya da başka herhangi bir iyi şeyin siyasal hakların dağıtılmasında bir ayrıcalık sağlamasına izin vermek zorunda kalırız. Buradaki yanlışlık apaçık değil mi? Öteki bilgi ve yetenek türleriyle bir karşılaştırma yapmak, öyle olduğunu hemen gösterir. Çünkü, diyelim, flütçüler eşit ustalıkta iseler, en iyi çalgıları en iyi doğumlulara vermeyiz, çünkü bu onların daha iyi çalışmalarını sağlamaz. En iyi çalgıyı kullanma hakkı, o çalgıyı en iyi çalanındır.

Bu şimdi yeterince aydınlanmamışsa bile, biz ilerledikçe aydınlanacaktır. Eğer bir kimse flüt çalmakta son derece üstünse, ama doğum ve güzellikçe çok aşağıysa, (soylu-doğumun ve güzelliğin flüt çalmaktan daha büyük bir iyilik [erdem] olduğu ve bu çalgıcının geri kalanlara üstünlüğüne oranla da daha büyük olduğu varsayılsa bile) o zaman dahi, bence, en iyi çalgı en iyi çalana verilmelidir. Çünkü üstünlük, ancak çalışın (eylemin) niteliğine bir katkıda bulunacaksa, konuya ilişkin olur, oysa servetin ve iyi doğumun hiç böyle bir etkisi yoktur. Üstelik, o akıl yürütme yoluna göre, her iyi şey bir başkasıyle (ortak bir birimleymiş gibi) ölçülebilir olmalı. Çünkü, siyasal adalette uzun boyluluğa bir ağırlık verilecekse, o zaman uzun boyluluk servetle ve özgür doğumla sürekli bir yarış içinde olacaktır. Eğer X boyca, Y'nin erdemce olduğundan daha üstündür dersek, o zaman her şeyi her şeyle ölçülebilir sayıyor olmalıyız; çünkü eğer *p*'den büyük bir miktar varsa, *p*'ye eşit bir başkası da olmalıdır. Fakat böyle ölçmeler burada olanaksızdır ve apaçıktır ki, insanların devletle ilgili sorunlarda, görevlerin dağılımını tartışırken her önlerine çıkan eşitsizlik türünü —örneğin, atletizm yarışlarında ne denli önemli olsa da, ayağına çabukluk gibi özellikleri— hesaba katmamaları, yalnız ilişkin olan, yani bir bütün olarak devletin yapısına katkıda bulunan eşitsizliklere bakmaları gayet haklıdır. Toplumda önemli olan

ve dolayısıyle düşünülebilecek nitelikler soylu doğmuşluk, özgür doğmuşluk ve mülkiyettir; çünkü üyelerin özgür olmaları ve vergi vermeleri gerekir — kölelerden bir şehir yapamayacağınız gibi, ipsiz sapsızlardan (yoksullardan) da yapamazsınız. Fakat bunların yanında, başka şeyler de gerekir: Adalet ve askerce yiğitlik erdemlerini söylemek istiyorum. Bunlar olmadan bir şehrin yaşamının ve işlerinin devam edebilmesi olanaksızdır; özgür nüfus ve servet olmadan bir şehir hiç olamaz, adalet ve yiğitlik olmadan da iyi yönetilemez.

13

İnsanlar, devletin dokusunu tartışırken, bu noktaların bazılarını ya da hepsini haklı olarak göz önüne almışlardır, fakat ben şurasını tekrarlamalıyım ki, iyi yaşamı sağlamak bakımından eğitim, erdem ve yetenek en yüksek öneme hak kazanır. Belirli bir noktada eşit olanların her şeyde eşit olmaları ya da bir tek yönde eşitsiz olanların hepsinde eşitsiz olmaları gerekmediği için; bundan, böyle mutlak bir eşitliğin tümüne birden ağır bastığı anayasalar bozuk biçimler ya da sapmalar diye sınıflandırılmalılar, sonucu çıkar. Bütün insanların iddialarında bir çeşit adalet (haklılık) olduğu, fakat hepsinin mutlak bir hakları olduğunu iddia edemeyecekleri yukarda belirtilmişti.

Zenginler, toprakta daha büyük bir payları bulunduğunu, toprağın ise ortak (yani, devlet içinde ortak öğe) olduğunu, üstelik sözlerinde durma bakımından kendilerine daha çok güvenilebileceğini ileri sürerler. Özgür doğumlularla iyi doğumluların iddiaları birbirleriyle yakından ilişkilidir, her ikisi de doğuma dayanır; (buna göre) daha soylu olarak doğanlar soylu olmayanlardan daha tam yurttaştırlar, iyi doğuma her toplulukta saygı gösterilir, iyi (soylu) insanların çocuklarının da iyi olmaları olasıdır, çünkü iyi doğumlu olmak iyi bir soydan gelmek demektir. Bundan sonra ve eşit ölçüde haklı olarak, üstünlük ya da erdemin hak iddialarını anacağız; adaletten, her zaman bir topluluk için iyi bir nitelik ve kendisinin yanı sıra öteki erdemleri de getiren bir erdem diye söz ederiz. Sonra sayı gücünü de bu listeye eklememiz gerekir; sayıları göz önünde tutarsak, daha güçlü, daha zengin ve daha iyi olmak bakımından çoğunluğun azınlıktan daha geçerli bir iddiası vardır.

Öyleyse bütün bu yönetimden pay alma iddiaları nasıl uzlaştırılacak? Bunların hiç birinde kısmi ya da göreli bir geçerlikten fazla bir hak görünmüyor.

Şimdi, bu sınıflardan üçünün de tek bir şehirde bulunduğunu varsayalım —yani, iyiler (erdemliler), zenginler, iyi doğumlular (soylular) ve onların yanında öteki yurttaşlar— hangi sınıfın devlet görevlerine geçeceği ve yönetimi ele alacağı konusunda bir anlaşmazlık olacak mıdır, olmayacak mıdır? Pek doğaldır ki, daha önce incelediğimiz üç anayasa türünde herhangi bir sorun çıkmaz; bunları birbirlerinden ayıran tam budur; egemenliği oligarşide zenginler kullanır, aristokraside iyiler vb. Fakat çatışan hak iddialarının hepsi bir arada bulunduğu zaman nasıl bir karar alınacağını kendi kendimize sormak zorundayız. Örneğin, diyelim ki, erdem ve yeteneği olanların sayısı çok az; o zaman erk nasıl dağıtılacak (paylaşılacak)? Azlıklarını, yapılacak iş yönünden mi göreceğiz — bunlardan şehri yönetmeye yetecek kadar adam olup olmadığını mı sormalıyız? Yoksa, sayıları şu kadar olmadıkça bunlardan bir şehir oluşturamayız dememiz mi gerekiyor? Bu, sürekli bir sorudur ve bütün siyasal erk iddialarında ortaya çıkar. Böylelikle, hak iddialarını servete dayandıranların hiç de haklı bir iddiaları olmadığı anlaşılmaktadır, hak iddialarını doğuma dayandıranların da; çünkü eğer bir kimse geri kalanlardan çok daha zenginse, bu ilkeye kesinlikle uyulması halinde, onun hepsinin üstünde tek egemen olması, onun gibi iyi doğumda üstün olanın da hak iddiaları özgür doğmuşluğa dayananların hepsinin üstünde egemen olması gerekecektir. Anayasanın aristokrasi olduğu, iyiliğe dayandığı bir yerde aynı şey pekâlâ olabilirdi; çünkü eğer bir kimse yurttaş topluluğu içindeki iyi adamların hepsinden daha iyiyse, bu ilke uyarınca onların üstünde yetkesi olmalıdır. Yine, tutun ki, azlıktan daha güçlü olduğu için çoğunluğun egemen olması gerekiyor ve tutun ki, bir tek kişi ya da birden çok, ama yine de çoktan daha azı, geri kalanlardan daha güçlüdür; o zaman çoğunluğun değil, bunların egemen olmaları gerekir.

Bütün bu düşünceler, bu ayraçlardan hiç birinin doğru olamayacağını gösteriyor gibidir: her biri birtakım insanların kendilerinin egemen olmaları, geri kalanların ise onlara uyrukluk etmeleri gerektiği iddiasına varmaktadır. Çünkü besbelli ki, iddiaları ister servete dayansın, ister zenginliğe, onların iddialarına karşı çoğunluğun, tek tek değil de hep birlikte ele alınınca, azlıktan daha iyi ve daha zengin olması olanağı vardır. Bu koşulların bulunduğu durumlarda, sık sık sorulan bir soruyu, gerçekten, en haklı yasaları yapmak isteyen bir yasa koyucu, çoğunluğun iyiliği için mi, yoksa daha iyi insanlar için mi yasa koymalı? sorusunu cevaplandırmak hiç de zor değildir.

Çünkü bu durumda çoğunluk ve daha iyiler aynı insanlardır. Fakat, Aristoteles hemen şunu ekler ki, doğru ilke bütün topluluğun iyiliğidir.

"En haklı"dan "dürüst ve eşit olarak haklı"yı anlıyoruz; bu ise bütün devletin iyiliğine ve yurttaşların ortak yararına olan demektir. Bir yurttaş, genel olarak hem yönetmek ve hem de yönetilmekten pay alır; bu, her anayasa türünde özdeş olmayacaktır, fakat en iyi anayasada, böyle bir yurttaş iyiliğe uygun düşecek bir yaşamı amaçlayarak hem yönetebilen hem yönetilebilen ve bunu seçen bir kimsedir.

Doğum, servet, erdem — bu değerlerden hiç biri erke sahip olmak için mutlak bir hak içermemekle birlikte, hiç kuşkusuz, erdem, yani manevi ve fikri yetenek erkin kullanılması için her zaman gerekli olan bir niteliktir. Bu nitelik çoğunlukta bulunursa, şimdi söylendiği gibi, hiçbir güçlük doğmaz, fakat çok olağanüstü yetenekleri olan bir adam ortaya çıkarsa [zuhur ederse] o normal anayasanın dışında sayılmak gerekir. Ya sürülecektir (ostrakismos, *Yunan devletlerinde ortak bir uygulamadır, fakat iyi bir adamın harcanması demektir) ya da eşsiz değerinin layığı olan üstün duruma geçecektir. Yunanlılar için, pek kalburüstü bir kimse hakkında, "insanlar arasında bir tanrı" demenin hiçbir yadırganacak yanı olmazdı.*

Fakat son derece üstün bir (ya da birkaç kişi — ama kendileri bir şehrin bütününü oluşturacak kadar çok sayıda değil) bütün geri kalanların iyiliği ve yeteneği onunkiyle (ya da onlarınkiyle) karşılaştırılamayacak kadar üstün bir kimse varsa; böylelerini biz devletin bir parçası sayamayız, onu aştığını kabul ederiz. Erdem ve siyasal yetenekçe o kadar üstündürler ki, onları geri kalanlarla yalnızca eşit olmaya layık görmek adaletsizlik olur. Böyle birinin insanlar arasında bir tanrı sayılması akla yakındır. Amacını tartışmakta olduğumuz yasama kararları, açıktır ki, bu gibi durumlara ilişkin değildir; çünkü yasalar doğum ve yetenekçe eşit olanları bağlar; bu olağanüstü kişileri yönetebilecek yasa yoktur. Onlar kendileri yasadır ve onları bağlamak için yasa yapmaya kalkışacak bir kimsenin çabaları boşa gider. Büyük adamlar, Antisthenes'in masalında kendileriyle eşitlik iddia eden tavşanlara aslanların söylediğini söyleyebilirler, pekâlâ — "pençelerinizi ve dişlerinizi görelim bakalım". İşte, onları denetim altına sokmanın bu olanaksızlığıdır ki, demokratik olarak örgütlenmiş şehirlerde *ostrakismos* uygulamasına başvurulmasını gerektirmiştir. Bunlar, eşitlik ilkesine öyle büyük bir değer verirler ki, bu erki ister servetten gelsin, ister halkça çok tutulmasından ya da siyasal etki ka-

zanmanın başka yollarından, erkini aşırı saydıkları herhangi bir kimseyi belli bir süre için şehirden uzaklaştırır, sürgüne yollarlar*. Tehlikeli bir rakibini ortadan kaldıran bir tiran düpedüz bu ilkeye göre hareket etmektedir ve Periandros'un Thrasyboulos'a verdiği öğüdü —"tepelerini biç"— kınayanlar büsbütün haklı sayılmazlar**. Bu yöntem, yalnızca tiranlara yaramamaktadır, bunu kullananlar yalnızca tiranlar değildir; oligarşiler ve demokrasiler de tıpkı böyle yaparlar. Çünkü *ostrakismos* da, tepelerini kesmek ve ileri gelenleri şehirden sürmekle aynı sonucu verir. Olası rakipleri güçsüz kılma yöntemi iç siyasete özgü de değildir; büyük ve güçlü devletlerin öteki şehir ve uluslara karşı her zaman yaptıkları budur***. Gerçekten, bütün bu rakip erk sorunu yalnızca yöneticilerinin bu gibi yöntemlere kendi kişisel çıkarları için başvurdukları bozulmuş olanları değil, her türlü hükümeti yakından ilgilendirir.

Böylelikle, Aristoteles olağanüstü kişileri bir yarardan çok bir sorun gibi görmektedir. Normalden her ayrılışı hoşnutsuzlukla karşılıyor ve bu onu, birtakım gülünç benzetmelere götürüyor.

Aynı şey (sivrileni hoşgörmeme), öteki sanat ve bilimlerde de vardır. Örneğin, bir ressam bir ayağı —ne denli görkemli olursa olsun— oransız büyüklükte yaparak, onun canlı bir yaratığı betimlemesinin bakışıklığını (simetrisini) bozmasına izin vermez. Bir gemi yapımcısı, dümeni ya da geminin herhangi bir başka parçasını orantısız yapmaz. Bir korobaşı, sesi bütün ötekilerden daha güzel ve daha güçlü bir şarkıcıya korosunda yer vermez. Bu hesapça, zor kullanarak rakiplerini ortadan kaldıran yöneticilerin uyruklarıyle aralarının iyi olmaması için hiçbir neden yoktur; yeter ki bir yandan bu hareketi yaparken, bir yandan da yönetimleri uyrukları için faydalı olsun. Öyleyse, aşırı zenginlik ya da halkça tutulmak gibi besbelli oransız durumlarda, *ostrakismos*'un

* Mitolojiden bir örnek: *Argo* (gemisi) öteki yolculardan bu kadar büyük bir kimseyi taşımaya yanaşmadığı için, Argonautlar Herakles'i gemiye almayıp geride bırakmışlar.

** Thrasyboulos'un ulağına Periandros hiçbir şey söylememiş, yalnız bir tarladan geçerken en uzun başakları keserek bütün buğdayları bir düzeye getirmiş. Ulak, bunun anlamını kavrayamamış; fakat Thrasyboulos'a aktarınca, o sivrilen adamları yok etmesi gerektiğini anlamış.

*** Örnekler: (1) Atinalılar, yeterince güçlü olur olmaz, konfederasyon anlaşmasını çiğneyerek Lesbos, Khios ve Samos'u boyunduruğu altına aldılar; (2) Pers kralı da, birçok kereler, geçmişteki egemenlikleriyle gururlanan Medleri, Babylonialıları ve başkalarını ezdi.

gerisindeki kuram siyasal adaletten büsbütün yoksun değildir (haklı olduğu yanlar vardır). Elbette, yasa koyucu toplumu daha başından hiçbir zaman böyle keskin bir çareye gerek duymayacak biçimde kurabilseydi, en iyisi o olurdu. Bu olmayınca, gerektiğinde böyle bir yöntemle işleri yoluna koymak zorundayız*.

Anayasanın sapmalı biçimlerinde, başka her şey gibi *ostrakismos* da yöneticilerin kişisel faydası için kullanılır ve bu, onun ancak sınırlı anlamında âdil kılar. Aşırı etki (nüfuz), yahut servet ya da halkça tutulmak gibi durumlarda *ostrakismos*'a başvurmanın haklı olduğunu teslim edebiliriz, fakat kişilik ve yetenek bakımından üstün bir insan olunca ne yapacağız? Hiç kimse böyle bir adamı şehirden kovmalı ya da sürmeli diyemez; öte yandan onu yönetimimiz altına da sokamayız, çünkü bu da Zeus'tan egemenliğini insanlarla paylaşmasını istemek gibi olur. Bu nedenle, tek çıkar yol doğayı akışına bırakmaktır; o egemen olacaktır, biz de sevine sevine ona boyun eğeceğiz. İşte, bu gibi insanlar şehirlerinde kraldır, sürekli olarak kral.

Yukarda Bölüm 7'de altı anayasa biçimi ayrımlanmıştı: Üçü doğru ya da normal, üçü normalden sapma. O zamandan beri, devlette adalet ve egemenlik üstüne yapılan tartışmalar, anayasal temel olarak azlığın ya da çokluğun egemenliği göz önünde tutulmak üzere yürütülmüştür. Bu bağlamda monarşi hiç anılmamıştır — bu pek doğaldır, çünkü hiç değilse monarşi mutlak bir egemenlik türü olduğu sürece, egemenlik ya da siyasal erkin âdil dağılımı gibi soruların onunla bir ilişiği bulunmaz. Fakat bir kere, bütün monarşiler mutlak değildir, çeşitli monarşik erk dereceleri vardır; ikincisi, mutlak monarşi, doğru türdense, bir tiranlık değilse onun da yeri olmak gerekir.

Aristoteles, monarşinin doğru biçimlerini anlatmak için "krallık" sözünü, yanlış biçimlerini anlatmak için de "tiranlık" sözünü kullanıyor. Tiranın kişiliği nasıl olursa olsun, tiranlık yanlıştır (kötüdür), bir kere baştaki neden dolayısıyle, yönetimi kendi faydasına yaptığı için; ikincisi, tiran yönetimini zorla ele geçirir, yasalara dayanmaz; üçüncüsü, yönetimini kendisini istemeyen uyruklar üstünde sürdürür. Krallıklar doğrudur, çünkü bütün topluluğun yararını amaçlarlar, uyrukları isteklidir ve erkleri gerek elde edilişinde gerek kullanılışında yasaldır. Mutlak erk bile yasal olarak edinilebilir, ya kalıtçılıkla ya seçimle.

* Gerçekte, böyle olmamış, *ostrakismos*'la işler yoluna konmamıştır; çünkü bunu, ulusal yaşamı korumak yerine, parti çatışmalarında bir silah olarak kullanmışlardır.

14

Şimdi söylediklerimizden sonra, bir an için yana dönmek ve krallığı incelemek iyi bir şey olabilir; çünkü onu doğru ya da dürüst hükümet biçimlerinden biri sayıyoruz. Herhangi bir ülke ya da şehirde yaşamın iyi düzenlenmesi için, bir başka yönetim türündense krallığın daha yararlı olup olmadığını, ya da bazıları için yararlı, ama bazıları için yararsız mıdır, bunu araştırmamız gerekiyor. Fakat önce şuna karar vermeliyiz: Yalnız bir tek çeşit mi krallık vardır, yoksa birçok çeşit mi? Krallığın birçok çeşitleri olduğunu ve yönetim biçiminin hepsinde aynı olmadığını görmek kolaydır.

Anayasal krallığın en açık örneği, Lakedaimonia anayasasında görülenidir. (Sparta krallarının) erkleri sınırlıdır, fakat bir kral ordunun başında sefere çıktığı zaman, savaşa ilişkin bütün sorularda en üstün yetkeyi taşır; dinsel işlere bakma yetkisi de iki krala verilmiştir. Böyle bir krallık sürekli ve bağımsız bir ordu komutanlığına benzer; sefer sırasında olmadıkça, hiç kimseyi öldürtmeye hakkı yoktur*. Öyleyse krallık türlerinden biri budur — ömür boyu ordu komutanlığı; babadan da kalabilir, seçimle de gelinebilir. Bunun yanı sıra belli birtakım Yunanlı-olmayan krallıklarda görülen, bir başka tek egemenlik türü vardır. Bunların erki tiranlarınkine eşit ve eksiksizdir, ama yasaya dayanır ve babadan oğula geçer. Böyle olmakla birlikte, egemenlikleri efendinin köle üstündeki egemenliği gibidir; barbarlar doğal kişilikleri gereği, Yunanlılardan (ve Asyalılar, Avrupalılardan) daha köle ruhlu oldukları için, bu despotça yönetime gık demeden boyun eğerler. Onun için, her ne kadar böyle yönetimlere bu nedenlerle tiranlık denebilirse de, yasal olmaları ve kalıtçılıkla başa gelmeleri kendilerine bir durulup oturmuşluk (istikrar) sağlar. Tiranlıktan şurada da ayrımlanırlar ki, egemenin muhafızları kral muhafızlarıdır, tiran muhafızları değildir — kral muhafızları silah taşıyan yurttaşlardan kurulur, tiran muhafızlarıysa parayla tutulan (kiralık) yabancı askerler olur. Sonra, kral yasa uyarınca kendisini isteyen uyrukları yönetir, tiransa istemeyen uyrukları; dolayısıyle birini kendi yurttaşları korur, öteki onlara karşı korunmak zorundadır.

İşte bunlar monarşinin iki türüdür; eskiden Yunanlılar arasında bulunan bir üçüncüsü daha vardır. Bu tür egemenliğe *aisym-*

* Bunu, Homeros'un eski zamanlarda bir komutanın savaş alanında ne gibi yetkileri olduğunu anlatmasıyle karşılaştırın. Agamemnon, meclis toplantılarında kendisine satışılmasına katlanmak zorunda kalmıştır; fakat bir sefer başlar başlamaz, ölüm-kalım'a karar vermeye hakkı olur. Sözlerinden bu anlaşılıyor: "Dövüşten kaytaran birini buldum mu... leşi, kurtlara kuşlara (köpeklere ve akbabalara) yem olur, çünkü öldürme yetkisi benim elimdedir" [*İlyada*, II, 391-393].

neteia [Roma'daki anlamıyle diktatörlük] denir; bu bir çeşit seçilmiş tiranlıktı. Bu egemenlik türü, şimdi değindiğimiz barbar krallıklarından yalnızca babadan oğula geçmeyişiyle ayrılır; ikisi de eşit ölçüde yasaldır. Krallık görevi bazen ömür boyu sürer, bazen belirtilen bir süre boyunca ya da belli birtakım işler yapılıncaya kadar devam ederdi; örneğin, Mytilene (Midilli) halkı, Antimenides ve ozan Alkeus'un önderliğinde geri gelmeye kalkan sürgünlere karşı Pittakos'u seçmişti. Pittakos'un seçildiğini Alkeus'un şarkılarının birinden biliyoruz: "Soysuz Pittakos'u, topluca yaltaklanarak, beceriksiz ve bahtsız şehirlerine tiran diye atadılar." Bu çeşit egemenler için, yönetimleri bir efendininki ya da bir despotunki olduğu ölçüde, tirandılar diyebiliriz; istekli uyruklar tarafından seçildikleri ölçüde de, kraldılar.

Kahramanlık çağlarında bulunan dördüncü bir krallık türü vardı. Bu, hem babadan oğula kalırdı ve yasaldı, hem de uyrukların isteğine dayanırdı. Bu krallar, barış ve savaş sanatlarında bulgular yaparak ya da halkı birleştirerek yahut onlara toprak dağıtarak, halkın iyilik-bağışlayıcıları (velinimetleri) olarak başlamışlardı. Böylelikle uyrukları tarafından kabul edilen krallar oldular; bir sonraki kuşakta, kalıtçıları babadan-kalma monarklar haline geldi. Bunlar savaşta önderlik eder ve rahiplere ayrılmamış kurban işlerine bakarlardı. Ayrıca, davaları da görürlerdi; bunların bazılarını yeminli, bazılarını yeminsiz olarak görürlerdi, yemin krallık sopasını ya da âsayı havaya kaldırmakla ediliyordu. Eski zamanlarda bu kralların devletin bütün —iç ve dış— işleri üstünde denetimi vardı; fakat sonradan bazı durumlarda birtakım ödevlerini kendileri bıraktılar, başka durumlarda da birtakım ödevlerini halk ellerinden aldı. Her yerde, hâlâ bu adı *(arkhon)* taşıyan kralların üstünde kalan tek görev, tanrılara kurbanları sunmaktır; fakat gerçekte, ancak orduların ve sefer kuvvetlerinin önderliğini sürdürdükleri yerlerde, kral adını kullanmamız yerinde olur.

Öyleyse, anayasal krallığın dört çeşidi işte bunlardır: (1) kahramanlık çağlarındaki monarşi; bu, halk tarafından kabul ediliyor ve açıklıkla tanımlanmış belli birtakım ödev ve ayrıcalıklara dayanıyordu; kral yargıçtı, ordu komutanıydı ve dinsel başkandı; (2) barbarların monarşisi; bu, yasal olarak ve babadan oğula geçerek elde edilir ve elde tutulur, fakat despotça kullanılır; (3) *aisymneteia* ya da seçimli diktatörlük; ve (4) Lakedaimonia türü krallık; bu, babadan oğula geçen, ömür boyu generallikten başka bir şey değildir. Bu dört türü birbirlerinden ayıran özellikler bunlardır. Fakat bir beşincisi de vardır ki, bu yollardan hiç biriyle sınırlanmamıştır; onda kral tek başına her şeye egemendir: Ayrı ayrı her ulus ya da devlet, —tıpkı bir ailenin yönetildiği gibi yönettiği— kendi işlerini denetlemekte nasıl bağımsızsa, bu kral da öylece ba-

ğımsızdır. Çünkü bir ailenin yönetilmesi, âdeta evde bir krallık erkidir; işte benim Mutlak Krallık dediğim şey, bir devletin ya da bir ulusun yahut ulusların bütün yönetimidir.

Monarşinin ilk dört türünden hepsi de bazı bakımlardan sınırlıydı; beşincisi sınırsızdır. Dolayısıyle, gerçekte yalnızca iki ana sınıf vardır. Karşılaştırma yapmak için, dört sınırlı monarşiden Lakedaimonia'nınki alınıyor, çünkü en çok sınırlı olanı odur. Fakat tam bu nedenle, Lakedaimonia krallığı tipik bir monarşi değildir; krallık erkinin sınırlandırılması, erkin bir ölçüde dağılımını gerektirir, bu başka herhangi bir hükümet sisteminde de olmaktadır. Dolayısıyle, bu bağlamda yalnız mutlak monarşiyi tartışmak zorunluluğu vardır. Fakat bu da hemen ortaya bir sorun çıkarır: Oligarşide ya da demokraside erkin dağılımını tartışırken, *(Bölüm 11'in sonunda) yasaların olabilecek her yerde egemen olmaları gerektiği sonucuna varmıştık. Oysa şimdi burada, kendi yasalarını kendisi yapan ve büyük üstünlüğü, ona bu hakkı veriyor gibi görünen bir monark düşünüyoruz. Bu gibi bir durumda ne yapılması gerektiği sorusu, kitabın sonundan önce verilmiyor (bkz. Bölüm 17 ve 18); şimdi anlatılanlar ise, kişisel yetkeyle yasal yetkenin yan yana varolabileceği herhangi bir devlet türü için geçerlidir.*

15

Öyleyse, gerçekte incelenmesi gereken yalnızca iki krallık türü olduğunu söyleyebiliriz — mutlak krallık ve Lakedaimonia krallığı. Ötekiler, çoğucası, bu iki ucun arasında bir yerlerde bulunurlar; birincisinden daha az erkleri vardır, ikincisinden daha çok. Demek ki, iki soru sormamız gerekiyor: Birincisi, devletler için, ister doğumla ister seçimle atanmış olsun, sürekli bir başkomutan bulunması iyi bir şey midir, değil midir ve ikincisi, bir adamın bütün konularda tam erkli olması iyi bir şey midir, değil midir? Andığımız türden bir generalliğe ilişkin olan ilk soru, anayasadan çok yasalara bağlıdır, çünkü herhangi bir anayasa düzeninde böyle bir görev varolabilir. Bu nedenle, onu bir yana bırakıyorum ve ötekinin üstünde duruyorum, çünkü ikincisi bir anayasa türü olarak krallıkla ilgilidir. Onun için, bu türü inceleyelim ve orada karşılaştığımız sorunları çözmeye çalışalım.

Eski ve temel bir soruyu sorarak işe başlamalıyız: En iyi Adam tarafından yönetilmek mi daha iyidir, En İyi Yasalar tarafından yönetilmek mi? Monarşik hükümetin iyi olduğuna inananlara göre, yasalar yalnızca genel ilkeleri koyarlar ve bu nedenle, çıkacak günlük konularda ne yapılması gerektiğini gösteremezler; işte, onun için, diyorlar, ustalık (beceri) gerektiren herhangi bir işi hep ki-

tabın ya da harfi harfine yasanın kılavuzluğuyle yapmaya kalkmak saçmadır. Mısır'da bile bir hekimin, hasta dört günde iyileşmezse, elindeki kitabın buyruklarından ayrılmasına izin verilir (daha önce böyle yaparsa, üstüne sorumluluk almış olur.) Aynı nedenle, harfi harfine bir yasa uyarınca ya da kitaba göre egemenlik etmek, en iyi yöntem değildir, besbelli.

Öte yandan, yöneticilere kılavuzluk edecek bir genel ilke olmadan da olmaz; kişisel duyguları olmadığı için bu, onlara, doğasından duygulu olana oranla daha iyi yol göstericilik yapar. Bir insanın mutlaka duyguları vardır, yasanın ise yoktur. Buna karşı denebilir ki, bireysel örneklerde (ayrıntılarda) bir insan yasadan daha sağlam karar verir. Öyleyse, bir yasa koyucu —yani, egemenin kendisi— olması gerektiği açıktır; ama, durumu karşılayamadıklarının dışındaki bütün örneklerde bağlayıcı olacak yasalar da bulunmalıdır. Fakat bu gibi (karşılanmayan) örneklerde ne olacaktır? Yasa ya hiç işlemeyecekse ya da kötü olarak işleyecekse, (sorunu çözmek üzere) harekete geçmek yetkisi bir tek en iyi adamda mı olmalıdır, yoksa bütün yurttaşlarda mı?

Bugün birlikte hareket eden insanlar tarafından yargılara varılmakta, öğütler verilmekte, kararlar alınmaktadır; bütün bunlar ayrı ayrı sorunlara ve bireysel durumlara ilişkindir. Şimdi, herhangi bir birey, başkalarıyla karşılaştırıldığı zaman, onlardan aşağı olabilir. Fakat devlet birçok adamlardan oluşur ve bu ona, tıpkı giderleri toplulukça karşılanan bir şölenin tek bir kimsenin hazırlayacağı bir şölenden daha üstün olması gibi bir üstünlük sağlar. Onun içindir ki, çokluk birçok durumlarda, her kim olursa olsun tek bir adamdan daha iyi bir yargıçtır. Sonra, çokluk daha güç bozulur yahut "kıstırılır". Nasıl büyük bir miktarda su daha güç kirlenirse, daha çok sayıda insan da bir azlıktan daha güç bozulur. Bir adamın, kötü bir anındaysa ya da bir şey hakkında çok kuvvetli duyguları varsa, yargısı ister istemez çarpık olacaktır. Fakat öteki türlü (bir kitlenin söz konusu olması halinde), hepsinin birden aynı anda duygularına kapılmalarını ve yargılarını çarpıtmalarını ayarlamak hayli zordur.

Bunu kabul edersek, ilk iş, çokluğun da özgür doğmuş olmalarını, ikinci olarak yasanın hükümlerinden, ancak yasanın kendisiyle kapatılamayacak durumlarda ayrılmalarını güvencelemeliyiz. Bu ikincisinin, bir kalabalık olduğu zaman, sağlanması hiç de kolay olmayabilir; ama eğer iyiler, yani iyi insanlar ve iyi yurttaşlar çoğunluktaysa, o zaman "hangisi daha güç bozulma (yoldan çıkma) eğilimindedir — tek bir egemen mi, yoksa hepsi de iyi olan sayıca geniş topluluk mu?" sorusunun cevabı, ancak "geniş topluluk" olabilir. Ve eğer, çokluğun hiziplere ayrılacağı, oysa bir tek'in böyle olamayacağı ileri sürülürse, bunun karşılığı onların

da "tek adam"dan aşağı kalmayan iyi ve ciddi insanlar oldukları-dır. Öyleyse, hepsi iyi olan bu çoğunluğun egemenliğine, en iyilerin egemenliği, gerçek aristokrasi ve tek'in egemenliğine de krallık (ve dolayısıyle, kendi türünün iyisi) diyebilirsek, o zaman devletler için bir yönetim biçimi olarak, aristokrasi krallığa yeğdir*.

Şimdi, konudan bir ayrılma geliyor. Aristoteles ilk anayasal gelişmelerin nasıl olmuş olabileceği üstüne kurgularda bulunmaktadır. Bir sonraki kitapta, farklı bir kurgu verecektir (IV, 13). Fakat, Platon'da ve Aristoteles'te gördüğümüz geçmiş hakkındaki bu genelleme ve kurguları, tarihçiliklerinin değil, felsefe yapmalarının bir parçası saymak gerekir.

Niçin ilkin monarşik yönetimin başladığını, belki buradan çıkarabiliriz: Yeterli sayıda üstün bir yetenek ve erdemi olan insan bulmak, hele o günlerde şehir nüfusları küçük olduğu için daha da güçtü. İyi adamların bir özelliği fayda sağlamaktır ve işte, yaptıkları iyilikler bilindiği içindir ki, iyi adamları kral diye atadılar. Sonra, daha çok sayıda eşit ölçüde iyi adam bulununca, insanlar artık tek adamın egemenliğine katlanmadılar, ortak bir şey aradılar ve anayasayı kurdular. Fakat iyi adamlar iyi olarak kalmadı; herkesin ortak mülkiyeti altında olandan kendilerine bir kâr çıkarmaya başladılar. İşte, oligarşilerin kökenini herhalde buna bağlayabiliriz, çünkü oligarkın özelliği paraya düşkünlüğüdür. Bundan sonraki değişme, tiranlıklara dönüş oldu ve tiranlıklardan da demokrasiye. Şunun için ki, her ne pahasına olursa olsun zenginleşme mücadelesi zenginlerin sayısını azaltır, dolayısıyle kitlelerin erkini artırır, onlar da ayaklanır ve demokrasileri kurarlar. Şimdi şehirlerin büyüklüğünde genel bir artma olduğu için, demokratik bir anayasası olmaktan kaçınmak zordur, diyebiliriz.

Krallıkla ilişkili bazı sorunlar.

Devletler için krallarca yönetilmenin en iyi olduğuna inananlar, daha başka birtakım soruları da düşünmek zorundadır, örneğin kralın oğullarına ilişkin soruları. Onun soyundan gelenler de kral olmalı mı? Bunlardan bazılarının ne çeşit kişiler olduğunu gözümüzün önüne getirince, krallığın babadan oğula geçmesinin zararlı bir şey olduğunu söylemek durumunda kalırız. Krala bu kuraldan ayrılmak yetkisini tanıyarak ilkeyi biraz değiştirebilirsiniz. Fakat krallığı ne olursa olsun kendi çocuklarına bırakmaya-

* [Egemenliği zorla ellerinde tutmak için] silahlı kuvvetlerin olup olmaması önemli değildir; asıl olan türdeş (homojen) bir iyi çoğunluk bulunmasıdır.

cağına inanmak zordur; bu insan doğasından çok fazla şey beklemek olur. Sonra şu silahlı kuvvet sorusu vardır; isteyen monarkın, yönetimine karşı direnmeye kalkanlara kendi iradesini zorlayabileceği bir muhafız günü olacak mıdır? Olmayacaksa, yetkesini nasıl etkin kılacaktır? Yetkesi, ancak yasaya uygun hareket etmesine elverişli bulunsa ve yasaya aykırı olarak kendi keyfine göre hiçbir şey yapmayacak olsa bile, yine de yasalara uyulmasını sağlamak için yeterli gücü olmalıdır. Yetkileri anayasayla sınırlanan türden bir krala ilişkin olduğu ölçüde, bu soruyu cevaplamak belki zor değildir. Silahlı kuvveti olmalıdır ve bu kuvvet bir kişiyi ya da birkaç kişiyi altedecek kadar güçlü olmalı, ama bütün halkı altedecek kadar güçlü olmamalıdır. Eskiden, bir kimse tiran ya da *aesymnetes* atandığı sırada kendisine muhafız verilirken bu ilke uygulanıyordu; bunun gibi, Dionysios da muhafız istediği zaman, birisi Sirakuzalılara ancak bu amaç için gereken sayıda muhafız vermelerini öğütlemişti.

Aristoteles, Bölüm 15'in başında ortaya koyduğu sorudan uzaklaşmıştır. Monarşiyle yasanın ilişkileri üstüne bütün bu tartışmalar, mutlak değil, anayasal monarşinin çevresinde geçmiştir — oysa kendisi bu konuyu bir yana bırakacağını söylemişti. Şimdi yeniden mutlak monarşiye dönüyor, bölümün başında söylediklerinin bazılarını tekrarlıyor, sonra yine yasanın yetkesiyle bireyin yetkesini tartışıyor. Aristoteles'in bu konuları anlatmak için ayrı ayrı iki notu varmış gibi görünmektedir.

16

Şimdi, her hareketini kendi keyfine göre yapan öteki kral türünü, ele alıp incelemeliyiz. Çünkü, "anayasal" denilen monarşi türü, yukarda da belirtildiği üzere ayrı bir anayasa biçimi değildir; sürekli generallikler bir demokraside, bir oligarşide ya da herhangi bir başka anayasada olabilir; bütün iç yönetimin başına bir adamın getirilmesi de görülmedik şey değildir, Epidamnos'ta ve daha küçük ölçüde Opus'ta da böyle yapılmıştır. Fakat biz şimdi mutlak krallıktan söz ederken, kralın kendi irade ve keyfine göre her şey üstünde egemen olduğu bir düzeni düşünüyoruz.

Devlet birbirlerine eşit kimselerden oluştuğu zaman, bir adamın bütün yurttaşlar üstünde yetkesinin bulunmasını doğaya aykırı sayanların aynı doğal hakları ve (toplum içinde) yerleri olması gerekir; nasıl, birbirlerinden ayrı ve onun için de eşitsiz kimselerin, birbirleriyle aynı ve onun için de eşit yiyecek ya da giyecekleri olması sağlığa aykırıysa, bu şerefler ve görevler bakımın-

dan da doğrudur; ve tersi de doğrudur (eşitsizlere eşit pay verilmesi gibi, eşitlere eşitsiz pay verilmesi de). Bu yüzden, adalet hiç kimsenin yönetilmekten daha çok yönetmemesini, herkesin (yönetme ve yönetilmede) sıralaşmasını gerektirir. Böylelikle yine yasaya gelmiş oluyoruz, çünkü bu sıralaşmanın düzenlenmesi *yasa*'dır. Onun için, yasanın egemen olması, yurttaşlardan herhangi birinin egemen olmasına yeğdir. Bu düşünüş çizgisini izleyerek, şunu da eklemeliyiz ki, bazı kimselerin egemen olmaları gerektiği gösterilebilse bile, bu kimseler yasanın koruyucuları ya da hizmetlileri durumuna getirilmelidir. (Bu görüşü savunanlar) yüksek devlet görevleri elbette bulunacaktır, derler, ama onları yalnız bir adamın elinde tutması doğru değildir, en azından herkesin eşit olduğu yerlerde.

Sonra, "yasanın bir karar verme olanağından yoksun göründüğü konular vardır" yolunda her zamanki karşı çıkışa cevap olarak, bu gibi örneklerde bir insan da çözüm bulamaz, deniyor. Yasanın insanları önce eğitmesi, sonra da böyle kararlaştırılmamış konuları âdil yargı verme yeteneklerinin yapabileceği en iyi biçimde ele alıp çözüme bağlamakla yetkilendirmesi, işte bu gibi durumları karşılamak içindir. Üstelik, bu, denedikten sonra yeni bir önerinin o sıra yürürlükte olan düzenlemelerden daha iyi olduğu gösterilirse, düzeltmelerin yapılabilmesine de izin verir. Bu nedenle, Yasa'nın egemen olmasını isteyen, başka hiçbir şeyin değil, yalnız Tanrı'nın ve Zekâ'nın egemen olmasını istiyor demektir; bir insanın egemenliğini isteyense, bir vahşi hayvanı işin içine sokmaktadır; çünkü insanların tutkuları bir vahşi hayvan gibidir ve güçlü duygular yöneticileri ve insanlarm en iyilerini bile yoldan çıkarır. Yasada, tutkuları olmayan zekâyı bulursunuz.

Yasanın egemenliğine karşı kullanılan bir başka kanıt da, tıp ya da öteki sanatlardan benzetme yoluyle, sağıltma sanatının bir kitaba göre yapılmasının kötü olduğunu, bunu uygulamayı bilenleri çağırmanın çok daha iyi olacağını ileri sürmektedir. Fakat bu benzetme yanlıştır. Doktor arkadaşlık hatırı için, aklıyla vardığı yargıya aykırı herhangi bir şey yapmaz; hastasını sağıltır ve ücretini alır; fakat devlet görevlerindeki kimseler, hoşlanmalarına ve hoşlanmamalarına göre çoğucası her şeyi yaparlar. Elbette, düşmanlarınızın sizi haklamak için doktorlara rüşvet verdiğinden kuşkulanıyorsanız, o zaman besbelli "kitaptan sağılma"yı yeğlersiniz. Sonra, doktorlar hastalanınca kendilerine baksınlar diye başka doktorları çağırırlar, (atletizmde) yetiştiriciler kendileri çalışırken başka yetiştiricilere uyarlar — bir kimsenin kendi çıkarları ve kendi duyguları söz konusu olunca, doğru yargı vermesi olanaksızdır da onun için.

Bu cümleyle bundan sonra gelen cümle arasındaki bağı anlamak için, Aristoteles'in hep orta-yolu arama ve bütün erdemleri iki aşırı uç arasında bir ortalama diye görme merakını hatırlamalıyız. Yasa, önceden taraf tutmaz, ağırlığını şu ya da bu yana koymaz ve böylesi doğrudur. Bundan sonra, bağıntısız birtakım gözlemler sıralanıyor.

Öyleyse, haklı olan nedir? arayışının, ortalamayı aramak olduğu açıktır; çünkü *yasa ortalamadır.*

Ahlak yasaları (görenekler) yapılmış (pozitif) yasadan hem daha bağlayıcıdır, hem daha temel niteliktedir, dolayısıyle egemen olarak, bir adam, yazılı yasalardan (belki) daha az yanılabilir, ama ahlak yasalarına oranla yanılmaya daha çok açıktır.

Elbette, bir adam tek başına egemense, kolaylıkla bakamayacağı birçok şeyler olacaktır; onun için altında atanmış başka görevliler bulunması da gerekecektir; bunların egemenliği başladığı zaman yerlerinde olmalarıyle sonradan atanmaları hiç farketmez. Ayrıca (şu da var ki), daha önce söylendiği gibi, eğer iyi bir adamın daha iyi olduğu için egemenlik etmeye hakkı olursa, iki iyi adam bir adamdan daha iyidir. Nitekim, Homeros'ta: "İki kişi birleşmeli" denir, Agamemnon da: "Bunun gibi on danışmanım olsaydı keşke!" diye hayıflanır.

Bugün, yasanın bir karara bağlayamadığı sorunlar hakkında karar vermeye yetkili olan, örneğin yargıçlar gibi, devlet görevlileri bulunmaktadır. Fakat genellikle, yasanın kapsadığı konularda, onun hükümlerinin kesin olması gerektiği kabul edilir. Ama yasaya sokulabilecek şeyler vardır, sokulamayacak şeyler vardır; zaten güçlük çıkaran ve "Hangisini yeğlemeli, en iyi adamın egemenliğini mi, en iyi yasanın egemenliğini mi?" diye o eski soruya yol açan da bu olgudur. Yasalara sokulamayacak konular arasında, genellikle (meclislerde) görüşülerek karara bağlanan bütün sorunlar yer alır. Yasa egemenliğini savunanlar bunu yadsımazlar; bu gibi kararların bir insana bırakılmasının gerekmediğini söylemezler; dedikleri yalnızca, bunun bir tek kişi değil, birçok kişi olmasıdır. Egemen bir kişiden, yasaca eğitilmişse, iyi kararlar vermesi umulabilir; fakat böyle bir kimsenin yalnız bir çift gözü ve kulağı, bir çift ayağı ve eli vardır; onun birçok çift organları olan birçok kimselerden daha iyi yargılara varması ve daha iyi hareket etmesi beklenemez. Kendi zamanımızda gördüğümüz gibi, monarşik yöneticiler bunu bildikleri için, kendilerine göz ve kulak, el ve ayak olsunlar diye bir sürü adam edinirler; bu adamlar onların yönetimine dost oldukları için, (yönetimlerini) bunlarla paylaşırlar. Ama bu adamlar dost değillerse, kralın iradesine göre hareket etmeyeceklerdir, oysa monarşinin temeli budur. Öte yandan,

hem krala hem de onun yönetimine dost iseler, bu kere monarşi ortadan kalkar; çünkü dost, eşit ve benzer olmak gerekir. Onun için, eğer kral bu adamların yönetimi paylaşmaları gerektiğini düşünüyorsa, bununla eşit ve benzer kişilerin egemen olmaları gerektiğini açıklıyor demektir; ve işte krallığa karşı çıkanların iddiası budur.

Böylelikle, aleyhindeki itirazlardan bazılarının belirtilmiş olduğu mutlak krallığa dönüyoruz.

17

Fakat bu itirazlar bazı örneklerde geçerli olmakla birlikte, belki başkalarında geçerli değildir. Çünkü, hiç kuşkusuz, şeylerin doğal düzeninde (1) bir efendi tarafından yönetilmeyi gerektiren, (2) bir kral tarafından yönetilmeyi gerektiren ve (3) yurttaşların anayasal yönetiminin hem âdil, hem de uygun olduğu durumlar vardır*. Fakat şimdiye kadar söylenmiş bulunanlardan açıkça anlaşılmaktadır ki, eşit ve benzer olanlar arasında tek bir adamın —ister yasalarla yönetsin, ister yasalar olmadan, kendisi yasa olarak— bütün ötekiler üstünde yetke sahibi olması ne âdil ne de uygundur; hem ister iyi adamlar üstünde egemen olan iyi bir adam olsun, ister iyi olmayanlar üstünde iyi olmayan, hatta belirli birtakım koşullar dışında, iyilikçe en üstün olsa bile durum değişmez.

Şimdi bu (istisnai) koşulların neler olduğunu belirtmeliyim, zaten bunlar (Bölüm 13'ün sonunda) bir ölçüde sayılmışlardı. Fakat önce, bu bağlamda "krallık", "aristokrasi" ve "yurttaşlık" ya da bir siyasal yönetime özgü sözleriyle ne demek istendiğini tanımlamam gerekiyor.

Bir halk, üstün iyilikteki bir krallık ailesini devletin önderleri diye doğal olarak kabul edecek türden bir halksa, o halka Krallık Yönetimi uygundur. Bir halk, siyasal görevler için gerekli yetenek ve erdeme sahip bulunmakla kendileri önder olan özgür kimselerce yönetilebilirse, o halka Aristokratik Yönetim uygundur. Yurttaş-yönetimi için ise, halkın biraz savaş yeteneği olmalı ve mali bakımdan varlıklı olanlara, bir liyakat temeline göre, devlet görevlerini dağıtan bir yasa uyarınca, sırayla yönetebilmeli ve yönetilebilmelidir.

Bunun içindir ki, eğer iyiliği geri kalan herkesinkini geçecek kadar, erdem ve yetenekçe ileri bütün bir aileye ya da tek bir birey

* Tiranın yönetimi, doğanın düzeninde yoktur; "sapmalar" dediğimiz anayasa türleri de yoktur, çünkü bunlar doğaya aykırıdır.

bulunabilirse, o zaman yukarda değindiğim koşullar var demektir: Bu ailenin krallık ailesi ve egemen olması ya da bu ileri gelen adamın kral yapılması haklı ve âdil olur. Çünkü, daha önce söylendiği üzere, bu durum (devletlerini) ister aristokratik, ister oligarşik, ister demokratik yapıyor olsunlar, anayasaları kurmakta *hepsinin* aradığı adaletin gereklerini karşılamaktadır. Çünkü hepsi de iddialarını üstünlüğe dayatırlar, ancak her örnekte söz konusu edilen üstünlük aynı değildir, yukarda [Bölüm 8'de] belirtildiği gibi, başka başkadır. Bir kimsenin her şeyde birden üstünlüğü çok ileriyse, böyle bir adamın öldürülmesi, sürülmesi, *ostrakismos*'a uğratılması ya da sırasında yönetilmesi yanlış olur. Çünkü, parça doğal olarak bütünden büyük olamayacağı halde, anlattığım gibi o çok üstün kişinin durumu işte tam böyledir. Bunun için de, böyle bir adama, sırayla değil, mutlak ve tam olarak boyun eğmekten ve onu egemen kabul etmekten başka yapılacak hiçbir şey yoktur.

Öyleyse, krallık, krallığın çeşitli biçimleri, devletler için iyi bir şey olup olmadığı ve hangi devletler için, nasıl (iyi bir şey) olduğu — bütün bu sorulara cevabımız bunlar olsun.

Aristoteles'in gerçekte mutlak krallık üstüne pek az şey söylediği dikkati çekmektedir; mutlak kralın ne çeşit bir adam olduğunu da belirtmemiştir, hangi koşullar altında mutlakçılığın iyi bir şey olduğunu da. Bunun, Büyük İskender'i düşünmesi yüzünden olup olmadığını kesinlikle bilemeyiz; fakat en azından şunu söyleyebiliriz ki, monarşi için gerekli bir nitelik olarak büyük fetihleri hiç anmamaktadır. Şimdi, Kitap III'ü toparlayan ve Kitap VII'deki tartışmaları haber veren bir kuyruk parçası geliyor.

18

Fakat, üç doğru anayasa bulunduğunu ve bunlardan en iyisinin, zorunlu olarak, en iyi adamlar tarafından yönetileni olduğunu söylediğimize göre, ("en iyi" yalnız bir adam olabilir ya da bütün bir aile olabilir, yahut en çok istenilir yaşama ulaşmak amacıyle, bazıları yönetmeye ötekileri yönetilmeye yetenekli bir halk olabilir), ayrıca daha önceki bölümlerde [Bölüm 4'te] en iyi devlette iyi adamın iyiliğiyle iyi yurttaşınkinin özdeş olmak zorunda bulunduğu da gösterildiğine göre, bunlardan iyi bir adamı ve ister monarşik olarak yönetilsin, ister aristokratik olarak iyi bir devleti meydana getirmek için aynı yöntemin ve aynı araçların gerekli olduğu sonucu apaçık çıkar. Böylelikle, iyi bir adamı meydana getiren aynı eğitim ve aynı görenekler (ahlak), aynı zamanda bir

kimseyi bir yurttaşın ve bir kralın ödevlerini yapabilecek duruma da getirecektir. Bu sorunlar sonuçlandırıldığına göre, şimdi *en iyi* anayasadan söz etmeye, onun ne gibi bir doğası olduğunu ve nasıl gerçekleştirileceğini anlatmaya çalışalım.

Burada verilen söz, Kitap VII ve VIII'de tutulmaktadır. Bunun için, bir zamanlar yayıncılar o iki kitabı buraya alır, hatta numaralarını değiştirirlerdi. Kitap IV, V ve VI'da, daha çok, anayasaların mutlak olarak en iyisi üstünde değil, gerçekte görülen en işe yararı üstünde durulmaktadır. Buna, Kitap III, Bölüm 7'de olduğu gibi, "siyasal yönetim" adı veriliyor. Bu üç kitap arasında genel bir tutarlılık vardır ve Kitap IV'ün ikinci bölümünde, Aristoteles bir çeşit içindekiler listesi bile verir. Fakat ayrıntılarda birçok değişiklikler olur.

KİTAP IV

Dördüncü kitap, Aristoteles'in genellemelerinden biriyle başlar (Karşılaştırınız: III, 1); bu genellemenin konuya ilişkin olduğu, örnekler verildikçe anlaşılacaktır. Politiké *sanatına uygulandığı zaman, bu görüş, siyasetin ne kadar geniş bir alanı kapsadığını ortaya koymaktadır. Siyaset kuramcıları, uygulamayla pek ilgilenmemek ve yerel koşulları göz önünde tutmamak eğiliminde olurlar; ve belirli durumların ötesinde, genel olarak (her yerde) işleyebilecek bir anayasa yapılabilmelidir. İşte, Aristoteles, "siyasal yönetim" adını verdiği (III, 9) "aristokratik" demokrasiyi böyle bir model sayıyor.*

1

Konusu, parça olmayıp bütün olan ve kendisi tümüyle bir sınıf nesneye ilişkin bulunan sanat ve bilimlerde, o nesneler sınıfına giren her şeyi araştırmak, tek bir sanat ya da bilimin ödevidir. Örneğin, beden eğitimi böyle bir sanatsa, incelediği nesne de vücutsa, onun ödevi ne gibi şeylerin hangi tür vücutlara yaradığını ve dolayısıyle, en iyi eğitim türünün hangisi olduğunu belirlemektir; çünkü en iyi olan, zorunlu olarak, doğuştan en iyi gelen ve sonradan en iyi biçimde gelişene ilişkindir. En büyük sayıya en uygun olacak tek eğitim biçiminin ne olduğunu aramak da jimnastiğin işidir. Ayrıca, bir kimsenin atletizm yarışmaları için gereken duruma (form ya da kondisyona) erişmek yahut beceriyi edinmek isteği yoksa, daha az bir şey istiyorsa [burada metin kesin değildir], o yetenek ölçüsünü verebilmek de, öğretmen ya da yetiştiricinin işidir. Aynı kapsayıcı ilkenin hekimlikte, gemi yapımında, kumaşçılıkta ve bütün öteki meslek beceri biçimlerinde geçerli olduğunu görüyoruz. Bu, besbelli, ödevi en iyi anayasayı, en iyi anayasa nedir ve herhangi bir dış engel çıkmasaydı da tam dilediğimiz gibi kurulabilseydi nasıl bir şey olurdu? sorularını tartışmak olan siyaset bilimi için de doğrudur. Fakat bu, siyaset biliminin yalnızca ilk ödevidir. Bir başka ödevi, hangi anayasanın hangi halka uygun olduğunu araştırmaktır. Çünkü, en iyiye erişmek belki olanaksızdır; bundan ötürü, iyi yasa koyucu ve gerçek siyasetçi, hem "mutlak olarak en iyi"yi, hem de "koşullara göre en iyi" yi bilecektir. Bir üçüncüsü de, belli bir anda varolandan başlayarak olur; verilen bir anayasayı, gerek özgün durumuyle gerekse bir kez başladıktan sonra, nasıl en uzun ömürlü olabileceği açısından tartışabilmeyi söylemek istiyorum; düşündüğüm, biraz önce anı-

lanların her ikisinden de daha uzak bir şehir — yani, ne gereksinmelerinin bol bol karşılandığı en iyi anayasası olan, ne de koşullara göre olabileceklerin en iyisi. Bilinmesi gereken bir dördüncü soru da vardır: Şehirlerin hepsine ya da hemen hepsine uygun olacak anayasa hangisidir? Bu, uygulamayla ilgili bir sorundur ve *politeia* konusunda görüşlerini belirtenlerin çoğunluğu, başka bakımlardan ne denli başarılı olsalar, uygulama konusunda başarısızlığa uğruyorlar. Çünkü, yalnızca en iyiyi değil, olabileceği de, kolayca ve her yerde bulunabileceği de incelememiz gerekir.

Fakat bugün, doğal olarak, dikkatlerini en yüksek yetkinlik arayışında odaklaştıran bazı yazarlar vardır; bazıları da mutlak olarak en iyi yerine genel bir türün sözünü eder, ama varolan anayasalara hiç bakmadan, yalnızca Lakedaimonia'nınkini ya da bir başkasını onaylamakla yetinirler. Oysa, gerekli olan halkın kabul edeceği, sonra da sahip oldukları şeylerden hareketle işletebileceklerine inanacağı bir hükümet sistemi getirmektir. Çünkü, varolan bir anayasayı (düzelterek) ayaklarının üstüne dikmek, yepyeni bir anayasa yaratmaktan daha kolay değildir; nasıl ki öğrenilmiş bir dersi akıldan çıkarıp atmak, onu ilk başta öğrenmekten daha zor olur. Bu nedenle, bir siyaset uzmanı, yukarda belirtilenlerden başka, şimdi söylediğimiz gibi, varolan devletlere yardım da edebilmelidir. Fakat kaç çeşit anayasa olduğunu bilmeden bunu yapamaz. Bugün bazı kimselerin yalnızca iki çeşit anayasa olduğunu söylemeleri âdet olmuştur: Bir tek demokrasi, bir tek de oligarşi. Fakat bu görüş doğru değildir, anayasalar arasında birçok ayrılıklar olduğunu ve bunları bir araya getirmenin birçok yolları bulunduğunu gözden kaçırmaktadır.

Siyasal uzmanımızın bunları ayırt edebilmesini sağlayan aynı anlayış gücü, onun hangi yasaların en iyi olduğunu ve çeşitli anayasalara hangilerinin en iyi uyduğunu kavramasını da olanaklı kılar. Çünkü, yasaları anayasalara göre yapmak gerekir (nitekim öyle yapılır), yoksa anayasaları yasalara göre değil. İkisini şöyle ayırımlayabiliriz: *Anayasa* devletlerin erk görevlerinin (makamlarının) dağılımı, egemenliğin ve her topluluğun gerçekleştirmeyi amaçladığı hedefin belirlenmesi için benimsedikleri düzenleniş biçimidir. *Yasalar* ise, yöneticilerin uyarınca hareket edecekleri ve çiğnenmesini önleyecekleri kuralları göstermeleri bakımından, anayasa tanımlarından ayrılırlar. Yasa yapmak için, anayasaların sayısını ve birbirlerinden farklarını bilmek gerektiği, bundan apaçık anlaşılmaktadır; aynı yasaların bütün oligarşiler ve bütün demokrasiler için iyi olması olanaksızdır, çünkü gerek oligarşinin ve gerek demokrasinin her birinin birden çok biçimi vardır.

İdeal olarak en iyi devlete en iyi bir ya da birden çok adam egemen olacaktır — yani, bu devlet ya bir krallık ya da bir aristokrasidir. "Siyasal yönetim" ideal düzeyde en iyi olan değildir, fakat genel kullanım için (harcıâlem olarak) en iyi olandır. "Siyasal yönetim"in kolaylıkla kabul edilme olasılığı da yüksektir, çünkü yurttaş sayısını hayli geniş tutar; fakat yurttaşlık, erdemli, yeterince zekâsı ve malı mülkü olan kimselerle sınırlanarak, aristokratik ilke de gözetilir.

2

Anayasalar üstüne ilk araştırmamızda, onları şöyle çözümlemiştik: *Doğru* anayasalar üç taneydi — krallık, aristokrasi ve siyasal yönetim; bunlardan sapmalar da üç taneydi: Krallıktan tiranlık, aristokrasiden oligarşi ve siyasal yönetimden demokrasi. Aristokrasi ve krallık* yukarda tartışılmış, aralarındaki ayrım belirtilmişti; krallığın hangi noktada benimseneceğini de belirlemiştik. Onun içindir ki, şimdi geriye, hepsine ortak bir adla anılan siyasal yönetimi tartışmak kalıyor ["siyasal yönetim" diye çevirdiğimiz *politeia*'nın genel olarak "anayasa" anlamına geldiğini söylemiştik], sonra da öteki üçünü, oligarşi, demokrasi ve tiranlığı. Bu üç sapmadan hangisinin en kötü ve hangisinin ikinci en kötü olduğuna gelince, bu besbellidir; çünkü birinci ve en yetkin olanından yapılan sapmanın en kötü olması gerekir. Krallık, eğer layık olmadığı bir adı taşımıyorsa, krallık görevini yapanın büyük üstünlüğü sayesinde varolmaktadır. Dolayısıyle, tiranlık en kötüsü ve siyasal yönetimden en uzak olanıdır; oligarşi (en kötülük sırasında) ikinci gelir, çünkü aristokrasi bu anayasa türünden çok farklıdır; demokrasiyse, sapmaların en az karşı çıkılması gerekenidir. Öncellerimden (seleflerimden) biri [Platon, *Devlet Adamı*, 330 a'da], bu konuların üstüne görüşlerini açıklamıştır, fakat onun görüşü benimkinden farklıdır. Onca, hepsinin iyi oldukları, oligarşi ve geri kalanların da pekâlâ işler durumda bulunduğu zaman aralarında en kötüsü demokrasidir, fakat hepsi kötü oldukları zaman, en iyileri demokrasidir. Benim görüşümce ise, bu anayasalar tümüyle kötü ve yanlıştır; onun içindir ki, bir oligarşinin bir başkasından daha iyi olduğunu söylemek uygunsuz olur, ancak daha az kötü denebilir.

Şimdi özetlenen program, önce buradan Bölüm 13'ün sonuna kadar

* En iyi anayasayı araştırmak, bu iki sözcüğün anlamlarını araştırmakla özdeştir; çünkü her iki anayasa biçimi de aynı amaca yönelmişlerdir, yani varlıkla bezenmiş (kendisine varlıklılık bahşedilmiş) erdeme dayanan bir yaşama.

sürecek kesimi haber vermektedir, orada yine bir kesinti gelecektir. Burada sayılan dördüncü ve beşinci konular, sırayla Kitap VI ve V'in içinde incelenmektedir.

Fakat bu sorunu bir yana bırakalım ve şunları tartışmaya girişelim: (1) anayasalar arasındaki farklar — oligarşi ve demokrasinin birden çok biçimi olduğunu veri sayıyoruz, (2) en iyiden sonra, en evrensel, en genel olarak kabul edilebilir anayasa hangisidir ve gerçekte (varolan anayasalardan) yapısı iyi kurulmuş ve en iyi adamları toplamak ilkesine dayanan, fakat aynı zamanda devletlerin çoğu için uygun olan hangisidir — hangi anayasa bu tanımı karşılar? (3) öteki anayasalar arasında hangileri kimlere uygundur; çünkü herhalde bazıları için demokrasi gerekecektir, başkaları için oligarşi, (4) bu anayasaları kuran bir kimse, gerek demokrasinin gerekse oligarşinin çeşitli biçimlerinden her biri için nasıl çalışmaya girişmelidir ve sonuncusu da (5) bütün bu konuları elimizden geldiğince iyi ve derli toplu olarak inceledikten sonra, anayasaların yıkılmasına yol açan ve onları işler durumda tutan nedenlerin —hem genel nedenlerin, hem de belirli örneklere ilişkin olanların— neler olduğu ve bunların nelerin hazırladığı sorusunu da cevaplandırmaya çalışmalıyız.

Bu bölümde ve bundan sonraki bölümün ilk parçasında, daha önce söylenenlerin birçok tekrarlamaları yer almaktadır, ama ayrılıklar da göze çarpar; örneğin, burada anayasalar üç yerine ikiye, ya da sapmalarıyla birlikte altı yerine dörde bölünüyor.

3

Anayasaların çokluğunun nedeni, devletlerin parçalarının (öğelerinin) çokluğudur. Bir kere, bütün devletlerin birtakım ailelerden oluştuğunu gözlemliyoruz; sonra halktan bazılarının her zaman zengin, bazılarının yoksul, bazılarının da orta halli olmaları gerektiğini; ayrıca, zenginlerin silahları vardır, yoksulların yoktur. Avam halkın üç uğraşı sınıfına ayrıldığını da gözlemliyoruz: Tarım, ticaret ve kol gücüyle çalışma... Servetlerine ve mülkiyetlerinin genişliğine göre, yukarı sınıflar arasında da farklar vardır. Örneğin, bir adamın kaç atı olduğunu sorarız*. Servetten başka ayı-

* At beslemek, her zaman pahalı bir şeydir. Eski zamanlarda süvarileri olan şehirler zengin oligarşilerdi ve sınır komşusu oldukları devletlere karşı savaşlarında at kullanırlardı. Bunu Khalkis ve Eretria'da, Asya tarafında da Maiandros üstündeki Magnesia'da (Menderes nehri boyundaki Manisa'da) ve öteki at yetiştiren bölgelerde görüyoruz.

rıcı özellikler de vardır — doğum, erdem ve devletin belli başlı parçalarını çözümlerken aristokrasi bölümünde değindiğimiz bütün öteki öğeler. Bazen topluluğun bütün bu kesimlerinin yurttaşlıkta payı olur, bazen çoğunluğun, bazen ondan daha azının. Böylelikle, parçaları biçimce birbirlerinden ayrıldığı gibi, biçimce birbirlerinden ayrılan birçok anayasalar olması gerektiği açıktır. Anayasa, yetke görevlerinin düzenlenmesidir; her yerde bu dağılım, ya (yönetime) katılanların erk ve etki gücüne göre bir eşitsizlik temeli üstünden yapılır ya da bir eşitlik temeli üstünden, yani varlıksızlarla varlıklıların eşit sayılmasına göre. Bundan ötürü, parçalar arasındaki ayrılıklar göz önünde tutularak, üstün erkleri düzenlemenin kaç tane yolu varsa, o kadar anayasa biçimi olmalıdır. Fakat bunların hepsi iki gurupta toplanabilir. Nasıl, rüzgârlar bazen kuzey ve güney rüzgârları diye sınıflanıp geri kalanları bunlardan sapmalar sayılıyorsa, onun gibi anayasalar da iki türlüdür — demokratik ve oligarşik. Çünkü aristokrasi bir çeşit oligarşidir, bizim siyasal yönetim dediğimiz de biri çeşit demokrasi; tıpkı batı rüzgârının kuzeyle, doğu rüzgârının güneyle birlikte sayıldığı gibi. Bazı kimseler aynı ikiliği müzikte de görüyorlar; Dor ve Phryg diye iki makam ortaya koyup bütün bestelere bu adlardan ya birini ya ötekini veriyorlar. Onun için ,insanlar anayasalara da böyle bakmaya alışmışlardır. Fakat, oligarşi ve demokrasi deyimlerini sapmalara ayıran kendi sınıflamamız hem daha iyi hem daha doğrudur. İyi kurulmuş devletler ikidir (hatta belki yalnız birdir) ve bütün ötekiler ya mutlak olarak en iyiden ya da uyumlu ve dengeli bir karışımdan sapmalardır. Bu sapmalara. çok sıkı ve baskıcı iseler oligarşik, çok gevşek ve başıboş iseler demokratik adını veriyoruz.

Oligarşiyi demokrasiden ayrımlayan tek ayraç sayı değildir. Bunu, Kitap III, Bölüm 8'e karşılaştırınız.

4

Demokrasi ve oligarşiyi çok yalın ve mutlak terimlerle tanımlamak, bugün alışılagelmiş bir yanlışlıktır: Halk kitlesinin egemen olduğu yerde demokrasi vardır, diyorlar (sanki çoğunluk, oligarşilerde ve her yerde egemen değilmiş gibi), azlığın egemen olduğu yerde de oligarşi. Tutun ki, (bir şehirde) bütün nüfus 1.300 kişi; bunların 1.000'i zengin, geri kalanlar da özgür oldukları ve başka bakımlardan kendilerine benzedikleri halde, 300 yoksula yönetimden hiçbir pay vermiyorlar; hiç kimse bu 1.300 kişinin bir demokraside yaşadığını söyleyemez. Ya da yine, tutun ki yoksullar azlıktır,

ama kendilerinden daha kalabalık olan varlıklara boyun eğdirmişler; bütün haklardan ötekilere, yani zenginlere de bir pay verilmedikçe, böyle bir anayasaya hiç kimse oligarşik diyemez. Öyleyse, özgür kimseler egemen olunca anayasa demokrasidir, zengin kimseler egemen olunca oligarşidir dememiz daha doğru olur, ama gerçekte birinciler çokluk, ikinciler azlıktır; çokluk özgürdür, azlık zengin. Devlet görevlerinin, denildiğine göre Ethiopia'da yapıldığı gibi, boy ya da sevimli görünüş uyarınca dağıtıldığını varsayarsak, bu da bir oligarşi olurdu, çünkü çok uzun boylu ya da çok sevimli adamların sayısı azdır. Yine de o ayraçlar (yani, özgürlük ile zenginlik) bu anayasaları (demokrasi ile oligarşiyi) birbirlerinden ayırmaya yetmez. Her ikisi de birtakım parçalardan, halk gruplarından (sınıflardan) meydana gelirler; özgürlerin kalabalık olmadıkları, fakat özgür olmayan çoğunluk üstünde egemenlik kurdukları bir anayasaya yine de oligarşi diyemeyiz; zenginlerin sayı çokluğuna dayanarak egemen oldukları bir anayasa da demokrasi değildir. Bu örnekleri büsbütün hayali sanmamalı; birincisi Apollinia'da ve Thera'da varolmuştu; çünkü bunların her birinde özgür halk geri kalanlardan çok daha küçüktü ve devlet görevleri yalnızca ataları ile kuruluşa katılmış bulunan soylu kişilere ayrılmıştı. İkinciyse bir zamanlar Kolophon'da varolmuştu — burada Lydia savaşından önce çoğunluk büyük servet edinmişti. Özgür olan ve varlıklı olmayanlar, çoğunluğu oluşturarak yönetimi ellerine alınca anayasanın biçimi demokrasidir; egemenlik bir azlık meydana getiren zengin ve iyi doğumluların ellerinde olunca da oligarşi.

Hayvanların ve (türlerin değişmezliğiyle birleşen) parçalarının çeşitliliği ile devletlerin çeşitliliği arasında bir karşılaştırma.

Anayasaların birçok oldukları ve niçin birçok oldukları, böylelikle gösterilmiş bulunuyor. Şimdi o noktadan başlayalım [Bölüm 3, başlangıç] ve yukarda belirtilenden daha bile çok olduklarını gösterelim, neler olduklarını ve onları nelerin varettiğini söyleyelim. Her devletin tek bir varlık olmadığı, hepsinin birçok parçalardan meydana geldiği kabul edilmiştir. Şimdi, bizim seçtiğimiz konu, anayasanın biçimleri değil de, hayvan yaşamının biçimleri olsaydı, önce şu soruya cevap vermemiz gerekirdi: "Her hayvanın yaşamak için neleri olması zorunludur?" Bu zorunlu öğeler arasında, duyum organlarını, besin alma ve özümleme organlarını, yani ağız ve mideyi, ayrıca hayvanın hareket etmesini olanaklı kılan vücut parçalarını sayardık. İncelememiz gereken şeylerin hepsi bunlar olsaydı ve aralarında farklı ağız, mide, duyum organı ve hareket gibi ayrılıklar bulunsaydı, o zaman bunların çeşitli yol-

larda birleşmeleri zorunlu olarak ayrı ayrı birtakım hayvan türlerini meydana getirecektir. Çünkü, aynı bir türden hayvanların farklı ağız ya da kulak biçimleri olmasına biyolojik olarak olanak yoktur. Hepsini hesaba katınca, bunların olabilecek bütün birleşmeleri, canlı yaratık biçimlerini ortaya koyacak ve hayvan yaşamının ayrı ayrı biçimlerinin sayısı, zorunlu öğelerin yan yana bileşimlerinin sayısına eşit olacaktır. Bunu yukarda andığımız anayasalara uygulayabiliriz; çünkü sık sık söylendiği üzere, devletlerin de birçok parçaları vardır. Bunlar, (1) yiyecek üretimiyle uğraşan halk kitlesi yani toprağı sürenler (çiftçiler), (2) *banausoi* denilen sınıf, yani bir şehrin işleyebilmesi için zorunlu uğraşıları izleyenler*, (3) tüccarlar, yani zamanlarını, toptan ve perakende alışverişle geçiren kesim, (4) kiralık işçi kesimi, (5) şehri savaşta savunacak sınıftır. Halkın eğer saldırganların merhametine kalması istenmiyorsa, bu sonuncusu da ötekileri kadar zorunludur (onsuz olmaz). Çünkü doğadan uyruk ya da kölece bir kuruma "devlet" adını vermek, olanaksız şeylerden biridir; devlet kendi kendini yönelten ve bağımsız bir varlıktır, kölede olmayan ise işte tam bu niteliktir.

Bu son cümle, Platon'un Devlet*'ine (II, 369) yöneltilen bir eleştiridir; orada toplumsal örgütlenmenin en yalın biçimi kuramca anlatılırken, askerler topluma katılmamıştır. Aristoteles şimdi bu noktayı geliştiriyor.*

Onun için, bu konunun *Devlet*'te ele alınışını, ben inandırıcı olmaktan çok, kurnazca buluyorum. Çünkü, Sokrates bir şehrin dört zorunlu öğeden oluştuğunu, bunların dokumacı, çiftçi, derici ve yapımcı olduklarını söyler; sonra bunları yeterli bulmaz, maden işçilerini, onlarsız olunmayacak hayvan sürülerine bakacak kimseleri (çobanları), daha sonra da tüccarı ve dükkâncıyı ekler. Bu ilk şehrin tamamıdır ve besbelli, bütün böyle örgütlerin daha yüksek bir amaç için değil, yalnız varolmak için kurulduğu ve ayrıca, deri işçilerini gerekseyişinin çiftçileri gerekseyişlere eşit olduğu varsayımına dayanmaktadır, (Platon) savaşta savunuculuk yapacak kişilere (askerlere), şehir toprak yayılımı için komşularıyle çatışıp savaş patlayıncaya kadar hiçbir yer vermez. Sonra, elbette, ilk dördün (ya da kurucu öğe sayısı her ne olacaksa onun) arasına, adalet işlerinde karar ve vargı verecek biri de girmelidir. Eğer ruh, canlı bir yaratığın vücudundan bile önde gelen bir parçası sayılmak gerekiyorsa, o zaman şehirlerde de ruha karşılık olan

* Bunlar da, ayrıca, mutlak olarak zorunlu işleri yapanlar ve daha yüksek bir konfor ya da kültür düzeyine hizmet edenler diye ikiye ayrılır.

(tekabül eden) parçaları salt zorunlulukları karşılayan ve (maddî) işlere yarayan öğelerden daha önemli saymalıyız; bununla, savaşçılık niteliklerini ve adalet dağıtmaya ilişkin her şeyi, onların hepsinin üstünde de somutlaşmış siyasal bilgelik demek olan görüş belirtme yetisini söylemek istiyorum. Bu niteliklerin ayrı ayrı çeşitli insanlarda ya da aynı kimselerde bulunması, geliştirmeye çalıştığım kanıt bakımından önemli değil; çünkü aynı adamların hem silah taşıdıklarını hem de toprağı sürdüklerini görmek gayet olağandır. Öyleyse, bunların her ikisi de devletin parçaları olacaklarsa, askerlik öğesinin başından beri devletin parçalarından biri olduğu açıktır.

Malları-mülkleriyle hizmet edenler yedinci bir sınıftır; bunlara, varlıklılar diyoruz. Sekizinci bir sınıf, devletin çalıştırdığı ya da yönetim görevlerine ilişkin olarak hizmet gören kimselerden oluşur. Yönetsel görevlileri olmayan bir devlet olamaz; sürekli olarak ya da sıralaşarak görev yapmaya ve bu tür hizmetlerde bulunmaya yetenekli kimseler olmalıdır. Geriye, biraz önce sözünü ettiğimiz kişiler kalıyor; görüş belirtenler ve adaletle ilgili konularda çatışma olunca karar verenler. Şimdi eğer bütün bunlar şehirlerde bulunacak, ahlak ve adalet üzere hareket edecek iseler, şehrin işlerinde yer alacak kimseler arasında *erdem*'e sahip olanların daha çok olmaları gerekir. Bütün öteki yetenekler pekâlâ hep birlikte aynı kişilerde varolabilir; aynı adamlar asker, çiftçi, zanaatçı olabilir; yargıçlar ve siyasal görüş belirtenler aynı olabilir. Bütün bu insanlar erdemden de pay aldıklarını sanırlar. Ama aynı kimseler hem zengin, hem yoksul olamazlar ve işte bir devlette, baş sınıf bölünmesinin varlıklılar — mülksüzler diye olmasının nedeni budur. Üstelik, bir sınıfın çoğucası sayıca küçük, ötekininse büyük olması olgusundan ötürü, bu ikisi karşıt sınıflar olarak görünmektedir.

Bir iki sayfa önce söyleneni tekrarlayan aşağıdaki ilk cümleden ve daha sonraki tekrar ve tutarsızlıklardan, Aristoteles'in bıraktığı malzemenin dağılmış (düzensizleşmiş) olduğu anlaşılıyor

Anayasaların birçok oldukları ve niçin birçok oldukları yukarda söylenmişti; şimdi de gerek oligarşinin gerek demokrasinin birden çok biçimleri olduğunu gösterelim. Fakat bu da söylenilmiş olanlardan açıkça anlaşılmaktadır. Bir yanda avam halk, *demos* vardır, öte yanda yüksek kimseler, ileri gelenler (eşraf) dediklerimiz. Bunların her birinde çeşitli türler ya da sınıflar bulunur. Örneğin, halkın arasında birtakımı tarımla uğraşır, bir başkası el sanatlarıyle, bir üçüncüsü de pazaryerinde bulunur, alışveriş ya-

par. Daha başka birtakımı denize açılır ve orada çeşitli uğraşılar tutar — savaşırlar yahut ticaret yaparlar yahut yolcu taşırlar yahut balık avlarlar*. Bunlara işçi sınıfını ve boş zaman bulamayacak kadar malı-mülkü az olanları, sonra her iki yandan da özgür yurttaş doğumlu olmayanları ve bunlara benzeyen daha başka kimseleri de ekleyebiliriz. Yukarı sınıfın ya da ileri gelenlerin, ayırıcı özellikleri servet, doğum, erdem, eğitim ve benzerleridir.

Demokrasilerin ılımlıdan aşırıya sınıflandırılması Aristoteles'in karar ile yasa arasında [ya da biçimsel anlamıyle kanun ile hukukun ilkeleri arasında, diyebiliriz] gözettiği ayrım Atina'da yoktu. Burada, yazar bir olguyu belirtmekten çok, onu onaylamadığını gösteriyor.

Demokrasinin birinci ve bu adı en çok hak eden çeşidi, eşitlik ilkesine dayananıdır. Böylelerinde, yasa, yoksulların zenginlere herhangi bir üstünlüğü olmamasını öngörür, sınıflardan biri ötekine ağır basmayacak (tek başına egemen olmayacak), ikisi de tam aynı ağırlıkta olacaktır. Çünkü eğer genellikle denildiği gibi, özgürlük özellikle demokraside bulunmak gerekiyorsa ve eşitlik de öyleyse, bu koşul, herkes bütün *politeia*'dan eşit ölçüde pay alınca en iyi biçimde gerçekleşir. Fakat halk daha kalabalık sınıf olduğu ve çoğunluğun kararı geçtiği için, görünüşteki eşitsizlik bunun bir demokrasi olmasını engellemez.

Demokrasiler, ılımlı bir mülkiyet koşulu aranıp aranmadığına ve anayasanın kendisinin ne ölçüde yasaya bağlı olduğuna göre de sınıflandırılabilirler. Böylelikle bir sıralama elde ederiz: (1) görevlere getirilebilmek mülkiyetin ölçülmesine bağlanmıştır, bu ölçü düşük tutulmuştur, ama sürekli olarak gözetilir; gerekli mülkiyet tutarı olan seçilebilir, fakat bunun altına inerse seçilebilme hakkını da yitirir; (2) doğum bakımından bir engeli çıkmadıkça, bütün yurttaşların seçilme hakları vardır, ama yasalar her şeyden üstündür; (3) herkesin seçilme hakkı vardır, yalnız yurttaş olma koşulu aranır, ama yine yasalar her şeyden üstündür; (4) bir önceki gibi, ama egemen olan yasa değil, halktır. Bu, kararlarda anlatımını bulan halkın iradesi yasanın hükmüne ağır bastığı zaman olur. Bu durumu, halkın tuttuğu siyasal önderler, yani demagoglar yaratır.

Devletler, yasa uyarınca demokrasiyle yönetildikleri zaman de-

* Birçok yerlerde nüfusun geniş kesimleri denizle ilgili işlerde çalışır; Tarentum ve Byzantium'da balıkçılar çoktur, Aigina ve Khios'ta ticaret gemicileri; Atina'da birçokları savaş gemilerinde (*trieres* denilen kadırgalarda) tayfalık eder, Tenedos'ta da yolcu taşıyan teknelerde.

magoglar yoktur, en iyi yurttaşlar sağlamca baştadır; oysa yasaların egemen olmadığı yerde demagoglar başgösterir. Halk monarklaşır, birçok kişilerden oluşan tek bir yönetici gibi olur. Homeros'un kötü bir şey diye sözünü ederken, ne gibi bir çoklu-egemenliği anlatmak istediğini bilmiyorum; ortaklaşa mı, bireysel mi? Fakat o ne olursa olsun, şimdi tartıştığımız monarşik *demos*, yasaların denetimi altında bulunmadığı için mutlak erke erişmeyi amaçlar ve bir despot gibi olur, ancak kendisine yaltaklananları yükseltir ve şereflendirir. Dolayısıyle, monarşiler arasında tiranlığın yeri ne ise, böyle bir demokrasinin de demokrasiler arasındaki yeri tam odur; genel niteliği tıpkı onun gibidir. Her ikisi de, daha iyi sınıftan yurttaşlar üstünde efendilik ederler ve birinin kararları ötekinin buyruklarıdır; tiranın dalkavuğuna karşılık, halkın demagogu vardır; bunların ikisi de kendi alanlarında etkili olurlar, dalkavuklar tiranların üstünde, demagoglar bu türden halk toplulukları üstünde. Demagogların böyle yapabilmeleri, her sorunu halk meclisine getirmeleriyle olmakta, meclisin kararları yazılı yasaların üstüne çıkabilmektedir. Bu durum onların kişisel erkini büyük ölçüde artırır, çünkü halk her şeye egemenken, çoğunluk arkalarından geldiği için onlar da halkın görüşlerine (kamuoyu'na) egemendir. Üstelik, halk, yetkenin kendilerinde olduğu gerekçesiyle, görevlilerin yetkesine karşı çıkınca, demagoglar devlet görevlerini kaldırmak için bunu fırsat bilirler. Böyle bir demokrasinin hiç de bir anayasa olmadığını söylerseniz, bence yerden göğe haklı olursunuz. Yasaların egemen olmadığı yerde, anayasa yoktur. Yasa her şeye egemen olmalı ve devlet görevlileri bireysel örneklerde hüküm vermeli (yasayı uygulamalı), işte o zaman bir anayasanın varlığından söz edebiliriz. Dolayısıyle, eğer demokrasi tanınan anayasalardan biriyse, her şeyin halkın kararıyle yönetildiği böyle bir düzenin gerçek bir demokrasi olmadığı apaçıktır; çünkü hiçbir kararın evrensel geçerliği olamaz. Demokrasinin sınıflandırılmasından bu kadar söz etmek yeter.

Şimdi de, devrimler ve karşı devrimler üstüne bir notla birlikte, oligarşiler için de paralel bir liste veriliyor.

5

Oligarşinin dört türü vardır: (1) devlet görevlerine atanabilmek bir mülkiyet koşuluyle sınırlandırılmıştır; pek varlıklı olmayanlar yönetimde yer almazlar, ama mülkiyet sahibi olanlara katılma yolu açıktır; (2) çok yüksek bir mülkiyet koşulu aranır; bu sınır öyle yüksektir ki, bütün görevler dolmaz, boş kalan yerleri görevliler

toplanıp kendi aralarında verdikleri kararlara göre *(co-optation'*la) doldururlar*; (3) kalıtsal, oğlun babanın görevine geçmesi; (4) yine kalıtsal, ama egemen erkin yasada değil, görevlilerin elinde olması. Bu aşırı oligarşi türünün oligarşiler arasındaki yeri, tiranlığın monarşiler arasındaki yerine ve biraz önce sözünü ettiğimiz o aşırı demokrasiye benzemektedir. Bu tür oligarşiye bazen bir "erk grubu" da denir *(dynasteia* = güçlü ailelerin egemenliği).

Oligarşi ve demokrasi türlerini sıralayışımız, böylelikle tamamlanıyor; fakat şeylerin uygulamada çoğu kez farklı çıktığı unutulmamalı. Bir anayasanın kendi yasasına göre demokratik olmadığı, fakat işleyişinde göreneklerden ve yetiştirilme biçiminden ötürü demokratik olduğu birçok örnekler vardır; bunun gibi, yasası uyarınca demokrasiye eğilimli olan, ama görenek ve yetiştirilme nedeniyle daha çok oligarşiler gibi işleyen başkaları da. Bu durum, çoğu kez bir anayasa değişikliği getiren bir devrimden sonra görülür. Yurttaşlar eski alışkanlıklarını hemen değiştirmezler, başlangıçta karşı taraf üstünde kazandıkları zaferin —bunlar her neyse—ılımlı kazançlarıyle yetinirler. Sonuç olarak, devrimden önceki yasalar geçerliliğini sürdürür, ancak erk anayasada değişiklik yapanların elinde olur.

Şimdi, aynı konu üstüne bir başka açıdan notlar geliyor; bunlar yer yer Bölüm 13'ü haber vermektedir. Yasalara göre, bir anayasanın işleyişine tam olarak katılma yeterliliği olanların, yine de yasal ya da yönetsel görevleri üstlenmeye (paraca) güçleri yetmeyebilir. Görev sahiplerine, başka yerlerden sağlanan devlet gelirlerinden ödenek verilmesi, aşırı demokrasinin bir belirtisiydi.

6

Buraya kadar söylenenler, demokrasi ve oligarşinin çeşitli biçimlerini göstermiştir. Çünkü, bütün halkı oluşturan nüfus kesimlerini düşünecek olursak, ya bütün kesimlerin anayasada bir payı vardır ya da bazılarının vardır, bazılarının yoktur. Orta halli bir mülkiyet sahibi olmak çiftçiler sınıfı ağır basan kesim olduğu zaman, anayasanın işleyişi yasalara göre olur; çünkü ancak çalıştıkları sürece yaşayacak kadar kazanç sağlarlar, fakat kendileri görev almak için zaman ayıramazlar, böyle yasayı yol gösterici ilke olarak kabul eder ve kendileri yalnızca halk meclisinin zorunlu toplantılarına giderler. Fakat nüfusun geri kalanının da, yasaya

* Böyle *co-optation*'la atananlar, (gerekli nitelikleri taşıyan) herkesin içinden alınırsa bu uygulama aristokratik, yalnızca dar bir gruptan alınırsa oligarşik sayılır.

göre onları yeterli kılacak kadar mülkiyet edinir edinmez, katılma hakkı doğar. Dolayısıyle, bütün mülkiyet sahiplerinin yönetime katıldıklarını ve bunun bir demokrasi olduğunu söylemek doğru olur. Çünkü, herkesin *katılmadığı* yerde, bu genel olarak bir oligarşi belirtisidir. Fakat devlet gelirleriyle desteklenmedikçe, kamu ödevleri için zaman ayırabilme olanağı yoktur. İşte öyleyse, bu demokrasinin bir biçimidir; ona böyle denmesinin nedenlerini de gösterdik.

Demokrasinin, bundan sonraki ayrıma göre, bir başka biçimi doğuma dayanır; çünkü mülkiyete ek olarak özgür doğum da olağan bir ayraçtır. Burada, devlet görevleri doğumuna kimsenin bir şey diyemeyeceği herkese açıktır, yani zaman ayırabilecek herkese. Böyle bir demokraside yasalar egemendir, çünkü devletin (yurttaşlara ödenek diye dağıtılacak) geliri yoktur. Yine, katılma özgür olan herkese açıktır, fakat belirtilmiş bulunan nedenden ötürü gerçekte herkes yönetime katılmaz; onun için burada da yasa, ister istemez egemendir. Demokrasinin dördüncü ve aşırı biçimi, zaman sırası bakımından da en son gelişir. Bunun nedeni, şehirlerin büyümesinde yatmaktadır. Şehirler ilk başta olduklarından, yalnız çok daha genişlemekle kalmazlar, gelirleri de çok daha artmış olur. Bu, bütün yurttaşların devlet yönetimine katılmalarını olanaklı kılar; kendilerinin malı mülkü olmayanlar, devletin yasal ve yönetsel işlerinde yer alabilirler, çünkü bunun için onlara bir ödenek verilir. Bu, en çok avam halkı etkiler, çünkü onların herhangi bir engelleri yoktur; oysa zenginler mallarına mülklerine bakmak zorundadır, bu yüzden birçok kereler genel mecliste ya da mahkemede bulunamazlar. Böylelikle, demokrasinin bu dördüncü türünde egemen olan yasalar değil, mülkiyetsiz sınıf çoğunluğudur.

Demokrasinin dört türü üstünde bu kadar durmamız yeter; oligarşilerde de buna benzer bir sıralanma gözlemlenebilir. Birincisi, mülkiyet sahiplerinin büyük sayıda olmaları, fakat mülkiyetleri toplamının çok olmaması ve hiç kimsenin pek fazla malı mülkü bulunmaması durumudur. Yönetime katılmak her mülkiyet sahibine açıktır ve böylelikle yurttaş topluluğuna üye olanların sayısının büyüklüğünden ötürü, zorunlu olarak yasalar üstündür, insanlar değil. Çünkü, bu tek kişinin egemenliğinden en uzak olanıdır ve yurttaşların ne aldırış etmeyip hiç çalışmayacakları kadar çok malı mülkü vardır ne de devletin desteklemesine muhtaç olacak kadar az. İşte bu nedenle, devleti kendilerinin değil, yasaların yönetmesinin en iyi olacağını düşünmek zorundadırlar. Bundan sonra, mülkiyet sahiplerinin bir öncekinden daha az sayıda ve mülkiyetlerinin daha büyük olması durumunda, oligarşinin ikinci türünü buluruz. Daha çok erkleri olduğu için, konumlarını da daha kârlı hale getirmek isterler. Onun için, kendilerinin dışından yurt-

taşlar topluluğuna girişi, ancak kendi seçtikleriyle sınırlarlar; fakat henüz yasa olmadan yönetmeye yetecek kadar güçlü olmadıkları için, bu yöntemi yasama kararlarıyla yasallaştırırlar. Bu sınırlayıcı süreç yoğunlaştırılırsa, sayıları azalır ve servetleri çoğalırsa, oligarşinin üçüncü aşamasına erişilmiş olur. Bunda erk görevlerini ellerinde tutarlar, ama oğulların babaları ölünce onların yerini almalarını öngören bir yasa uyarınca böyle yaparlar. Servet ve etkice geri kalan herkesin üstüne çıktıkları zaman, son aşamaya erişilir; bu türlü erk grubu egemenliği *(dynasteia)* tek kişinin egemenliğine yakındır; devlete yasa değil, bu ailelerin üyeleri egemendir. Bu, oligarşinin dördüncü ve aşırı türüdür, tıpatıp demokrasinin aşırı biçimine benzer.

Kesin anlamıyle aristokrasi Kitap III'te incelenmişti, zaten bu bölümde de oraya gönderme yapılıyor. Fakat aristokratik bir anayasanın özü, en iyi adamlardan oluşması olduğu için, bu söz çoğu kez gevşek bir anlamda, en iyi adamları seçmeye resmi olarak ya da olmadan önem veren herhangi bir anayasa hakkında da kullanılmaktadır — hatta bu anayasa, servet ardında koşmakla oligarşik ya da avam halka ilgisinden ötürü demokratik nitelikte olsa bile. Bu gibi anayasalarda bir amaç karışımı vardır; ama bunlar (o da çoğucası "aristokratik" diye nitelenen) "siyasal yönetim" gibi biçimce de karma anayasalar değildir. Bölüm 8'e bakınız.

7

Demokrasi ve oligarşiden başka iki anayasa daha vardır, bunlardan biri —aristokrasi— genellikle dörtlük listede sayılır (monarşi, oligarşi, demokrasi, aristokrasi). Öteki, bu listeye göre bir beşincidir; buna hepsi için ortak olan bir ad verilmektedir, çünkü *politeia*, siyasal yönetim diyoruz*. Bu yapıtta daha önce incelediğimiz aristokrasi, pek yerinde olarak "en iyilerin egemenliği" demektir; fakat doğrusu, bu adı yalnız erdemce mutlak olarak en iyi olanlardan oluşana vermek gerekir, yoksa kolayca rasgele bir ölçüte oranla alınırsa [ya da yetkin devlette], iyi adam ve iyi yurttaş bir ve iyi olanlardan oluşana değil. Çünkü, ancak mutlak erdem ölçüt alınırsa [ya da yetkin devlette], iyi adam ve iyi yurttaş bir ve aynı olabilir; öteki örneklerde iyi adamlar ancak kendi toplum biçimlerine oranla iyidir. Böyle olmakla birlikte, aristokrasi adı, hem oligarşiden hem de bizim siyasal yönetim dediğimiz türden

* Bu, uygulamada ender bulunması yüzünden, Platon gibi anayasaları sıralamaya çalışanların (anayasaların tipolojisini yapanların) gözünden kaçmıştır; listelerine yalnızca dört tür almışlardır.

ayrı bir şeyi belirtmek için kullanılır, yani bu söz, görevlilerin servete değil, liyakate göre seçildikleri bir anayasayı anlatır. Bu anayasa öteki ikisinden ayrılır ve aristokratik diye anılır. Çünkü kendilerini doğrudan doğruya erdemin geliştirilmesine adamamış anayasalarda bile, iyi adamlar olarak tanınan liyakatçe sivrilmiş yurttaşlar vardır. Dolayısıyle, Kartaca'da olduğu gibi anayasanın üç amacı (servet, erdem ve halkın yararı) bulunan yerlere de aristokrasi adı verilebilir, iki amaç (erdem ve halkın yararı) ve ikisinin, yani demokrasiyle erdemin bir karışımının olduğu Sparta'ya da. Öyleyse, haklı olarak bu adı taşıyan ve en iyileri olan aristokrasiden başka, siyasal yönetim dediğimiz şey, azlığın egemenliğine eğilim gösterdiği zaman ortaya çıkan bu ikinci ve üçüncü (aristokrasi) türleri de vardır.

"Siyasal yönetim" için Kitap II, Bölüm 6'nın son ayrımına bakınız.

8

Daha, siyasal yönetim dediğimiz şeyi (ve ayrıca da tiranlığı) tartışmamız gerekiyor. Onu burada ele almamızın nedeni, bir sapma biçimi olmamasıdır, nasıl ki yukarda andığımız aristokrasiler de sapma değildi. Kesin gerçeği söylemek gerekirse, bunların hepsi en yetkin anayasadan saparak ayrılmışlardır, onun için sapmalar arasında sayılırlar; bu ikinci aristokrasiler ise daha önce sözünü ettiğimiz anlamda sapmalardır. Tiranlığın anılmasını ise en sona bırakmak doğru olur, çünkü ötekilere oranla bu gerçekte bir anayasa değildir, oysa biz bütün araştırmamızı anayasa üstüne yapıyoruz. Sıradaki bu yerinin nedenini böylelikle açıkladıktan sonra, şimdi de siyasal yönetimi tartışmaya geçiyorum; oligarşi ve demokrasi tanımlandığına göre, siyasal yönetimin anlam ve işlevi de ortaya çıkmaktadır, çünkü bir kelimeyle söylemek gerekirse, siyasal yönetim oligarşiyle demokrasinin bir karışımıdır.

Aristoteles, burada bir çıkmaz içinde görünmektedir. "Siyasal yönetim" adını, —bunlar iyilikle bir arada oldukları sürece, yani gerçekten aristokratik oldukları sürece— içinde birçok oligarşik öğeler, eğitim ve iyi doğum bulunan bir karışım için kullanmak istiyor, ama bir yandan da böyle anayasalara aristokrasi denmesini onaylamıyor, çünkü (Bölüm 13) eskiden bunlara demokrasi denmişti. Aynı zamanda, "en iyilerin egemenliği"yle bir arada bulunan iyi niteliklerin bazılarının bu anayasalarda da olduğunu belirtmeye çalışıyor.

Böyle karışımlardan daha çok demokrasiye yaklaşanlara genel olarak "siyasal yönetimler" denir, oligarşiye yaklaşanlara ise, "aristokrasiler" — çünkü, eğitim ve iyi doğum daha çok varlıklılarda bulunur. Üstelik, öyle görünüyor ki, varlıklılarda kötülük yapmaya eğilimli kişilerin uğrunda suç işledikleri şeyler de vardır, onun için bunlara yukarı-sınıf, iyi eğitim görmüşler (aydınlar), "ileri gelenler" denir. Aristokrasinin en yüksek yerleri yurttaşların en iyilerine dağıtmayı amaçladığı gibi, oligarşilerin de bütünüyle eğitilmiş sınıflardan oluştuğu söylenir. Fakat, bence bir şey kesinlikle olanaksızdır: En iyilerin değil, en kötülerin denetlediği bir devletin iyi ve yasaya uygun olarak yönetilmesi ve onun gibi, iyi yasaları olmayan bir devlete de en iyilerin egemen olması. Yasaların iyi olduğu, ama onlara uyulmadığı yerde iyi ve yasal bir yönetim olamaz. Böylelikle, İyi Düzen'in iki öğesi vardır — konulmuş olan yasalara uyulması ve uyulan yasaların iyi olması (kötü yasalara da pekâlâ uyulabilir). Ya koşullara göre bulunabilecek en iyi yasalara ya da mutlak olarak en iyi olan yasalara uymak gerekir.

Devlet görevlerinin ve ayrıcalıkların, onları alacak kimselerin üstünlük ve erdemine göre olması, aristokrasiye özgü bir niteliktir. Aristokrasinin yol gösterici ilkesi erdemdir; oligarşininkinin servet, demokrasininkinin özgürlük olması gibi*. Çoğu şehirlerde siyasal yönetimin anayasal biçimi, gerçekte olduğundan daha aristokratik hale getirilir. Bir oligarşi ve demokrasi karmasının amacı, yalnızca hem zenginlerin hem yoksulların çıkarlarını, hem serveti hem bireysel özgürlüğü kollamaktır. Fakat oligarşik nitelik kolayca aristokratik nitelik yerine geçer, çünkü hemen her yerde varlıklı olanlarla iyi eğitim görmüş yukarı-sınıf eşboydadır (birdir). Fakat bir anayasada eşit haklar iddia etmek için üç nedene dayanıldığından —"Ben özgür bir adamım", "Ben mal mülk sahibi bir adamım" ve "Benim kişiliğim ve yeteneğim var"**— açıkça bellidir ki, "siyasal yönetim" deyimi ikili karışım (zengin ve yoksul) için, aristokrasi deyimi ise üçlü karışım (zengin, özgür ve "erdem"li adamlar) için kullanılmak gerekir. Ancak bu yalnızca ikinci düzeyden bir aristokrasidir, gerçek ve birinci değil.

Böylelikle, monarşi, demokrasi ve oligarşinin dışında başka anayasalar da bulunduğunu ve bunların neler olduğunu gösterdim. Bir aristokrasinin ötekinden ve siyasal yönetimin aristokrasiden nasıl ayrıldığı da ortadadır; ama bu ikisi birbirine çok yakındır.

* Çoğunluk-ilkesi ayırıcı bir nitelik değildir; her üçünde de vardır. Oligarşilerde de, aristokrasilerde de, demokrasilerde de anayasaya katılanların çoğunluğunca ne kararlaştırılırsa bağlayıcı olur.

** Dördüncü bir dayanak, yani soylu doğmuş olmak, gerçekte bu üç nedenin son ikisinden, mülkiyet ve erdemden çıkmaktadır. Çünkü soylu doğum, bir kimsenin atalarına kadar giden servet artı erdemdir.

Oligarşiyle demokrasiyi karıştırarak bir siyasal yönetim kurarken ya (1) her birinden birer tane ilgili özellik alır ve bunlar bağdaşırsa her ikisini birden benimseriz, ya (2) her ikisinden de oldukları gibi almaz, bir uzlaştırma yaparız, yahut (3) her birinden yarımşar alırız.

9

Şimdi de, yukarda söylediklerimizin ışığında, siyasal yönetim dediğimiz şeyin demokrasi ve oligarşiyle nasıl bir ilişki içinde olduğunu ve bunu varedebilmek için neler yapılması gerektiğini tartışmalıyız. Demokrasi ve oligarşinin karakteristik özellikleri aynı anda ortaya çıkacaktır; çünkü önce bunların arasındaki farkları kavramamız, sonra da âdeta her birinden bir parça alarak onları üç yoldan birine göre birleştirmemiz gerekmektedir. Birincisi, ikisinden karakteristik birer yasama parçası almaktır. Örneğin, oligarşilerde mahkemelerdeki yargıçlık görevlerine gelmeyen zenginler için bir para cezası koyarlar, daha az zenginlere ise göreve geliyorlar diye bir ödenek vermezler; demokrasilerde zenginlere göreve-gelmeme nedeniyle para cezası koymazlar, daha az zenginlere ise hizmetlerine karşılık bir ödenek verirler. Bunların bir birleşimi, her ikisiyle de bağdaşır ve aralarında bir orta durum olurdu; dolayısıyle de, bizim siyasal yönetimi ikisinin bir karışımı olarak düşünmemize uygun düşerdi. Bu, iki rejimi birleştirmenin bir yoludur. İkinci bir yol, iki kurallar dizisi arasında ortalama bir şey almaktır. Örneğin, demokrasilerde ulusal meclis üyeliği için mülkiyet koşulu yoktur (ya da çok küçüktür), oligarşilerde ise aranan mülkiyet düzeyi yüksektir. Burada, iki durum birbiriyle bağdaşmaz, fakat aralarında bir orta düzey saptanabilir. Üçüncü yöntem, iki düzenleyiş dizisinden, bir bölümü oligarşik sistemden, ötekini demokratik sistemden almaktır. Örneğin, görevlerin doldurulması: Bunu kur'ayla yapmak demokratik sayılır, seçmeyle yapmak oligarşik; bir mülkiyet koşulu aranması oligarşiktir; aranmaması demokratik. Öyleyse, her birinden bir parça alın, görevlilerin oligarşik bir seçmeyle belirlenmesi ve demokratik olarak mülkiyet koşulu aranmaması; sonuç, hem siyasal yönetime benzer, hem de aristokratik olur.

Yöntem üstünde bu kadarı yetmeli; karışımın niteliğine gelince, sonuç olarak ortaya çıkan anayasaya, demokrasi de oligarşi de denilebilirse, birleşme iyidir. Onun sözünü eden bir kimsede bu ikili izlenimi yaratan, hiç kuşkusuz karışımın yetkin oluşudur. Ortalama bir durum aynı izlenimi yaratır; aşırılıkların (kutupların) her ikisi de ondan kendilerini göstermektedir. Lakedaimonialıların anayasası bu ikili izlenimi verir. Birçokları, birtakım de-

mokratik özellikleri olduğu için onda bir demokrasi görmeye kalkarlar: Zenginlerin çocuklarının da, uyarınca, yoksulların çocuklarıyle aynı biçimle yetiştirildiği ve yoksulların çocuklarına da verilebilecek bir öğrenim gördüğü eğitim sistemi; gençliğin bundan sonraki aşamasında ve ergin olduktan sonra da öylece, zenginle yoksul arasında dış görünüş bakımından hiçbir ayrılık yoktur; ortak sofralarda beslenme bakımından aynı düzenlemeler yapılmıştır ve zenginler herhangi bir yoksulun kendisine alabileceği elbiseleri giyerler. Üstelik, şu da vardır ki, yaşlılar kurulunun üyelerini halk seçer ve *ephor*'luğa halktan adamlar seçilebilir — bu ikisi, devletin en önemli organlarıdır. Daha başkalarıysa, oligarşik özellikleri olduğu için ona bir oligarşi derler: Devlet görevlileri seçimle işbaşına getirildikleri için kur'aya hiç başvurulmaz; azlığın ölüm cezasına ya da sürgüne hükmetme yetkisi ve daha böyle birçok yetkileri vardır. Oligarşi ile demokrasinin gerçekten iyi-yapılmış bir birleşimi, hem her ikisine benzemelidir, hem de hiç birine. Bundan başka, kendi kendisine dayanmalıdır (yani, kendi olanaklarıyle kendisine bakabilmelidir), yoksa dış güçlere değil. Onun devamını isteyenlerin sayısı dışta, içtekilerden daha çok olursa böyle yapmıyor demektir (kötü bir anayasada da bu gibi bir durum pekâlâ ortaya çıkabilir), ancak topluluğun hiçbir kesimi başka bir anayasa olmasını istemediği zaman [devlet kendi kendisine dayanmaktadır]. Böylelikle, siyasal yönetimin ve onun gibi, aristokrasiler denilen türlerin nasıl kurulmaları gerektiğine değinmiş olduk.

Bundan sonra gelen, öteki monarşi türleriyle ilişkili olarak tiranlığın incelendiği kısa bölümde, Aristoteles, bizi önceki tartışmalara gönderir (Kitap III, Bölüm 14). Teknik anlamıyle bir tiranın egemenliği olan şeyin mutlaka yasasız olması gerekmez ve krallıkla arasında açık birtakım benzerlikler vardır. Onun için tiranlıktan da söz edilmesi yanlış değildir.

10

Tiranlık üstüne de bir şeyler söylemeyi üstlendik — söylenecek çok şey olduğundan değil, araştırmamızda o da yerini alsın diye; çünkü anayasalar listesinde ona bile bir çeşit bir yer verdik. Bu yapıtın daha önceki bir bölümünde krallığı tanımladık ve bu deyimin en olağan anlamıyle devletler için iyi bir şey midir, değil midir onu tartıştık ve kimlerin —nasıl ve hangi kaynaktan— kral olarak atanmaları gerektiğini de. Krallığı incelerken, ayrıca, tiranlığın iki biçimini tanımladık, çünkü hem bir tiranın kullandığı erk

türü kralların kullandığıyle neredeyse özdeştir, hem de her iki egemenlik biçimi yasaya uygun olabilir*. Fakat tiranlığın bu iki türü birbirinden farklıdır; birinde, krallığa daha yakın olanında, yürütülen egemenlik hem yasaya uygundur, hem de uyrukların isteğine dayanır, ötekiyse daha "tiranca"dır, tiranların keyfine göre despotlukla yürütülen bir egemenliktir. Tiranlığın üçüncü bir türü vardır; bu, en aşırısı ve mutlak krallığın tam karşılığıdır. Hesap vermek zorunda olmayan, hepsi kendisine eşit ya da kendisinden üstün uyruklar üstünde egemenliğini sürdüren ve yönetimi, onların çıkarlarını değil, kendi çıkarlarını gözeten bir (tek başına) egemene ancak tiran denebilir, egemenliği de bu üçüncü türden bir tiranlıktır. Özgür bir adam böyle bir hükümete isteyerek boyun eğmez. İşte, tiranlığın türleri ve dayanakları bunlardır.

On birinci bölümde Aristoteles siyasal yönetime dönüyor ve onu çeşitli gerekçelerle savunuyor. Burada kullandığı kanıtlama, kendisinin en iyi bilinen felsefe ilkelerinden birine; erdemin iki aşırılık arasında bir ortalama olduğu görüşüne dayanmaktadır. Bu ahlaki ilke, şimdi geliştirilen bir anayasal orta yol öğretisine —çok inandırıcı olarak değilse bile, kolaylıkla— uyar; fakat mutlak krallıkla bağdaştırılması zordur. Orta türden anayasalar son derece enderdir — çünkü Yunan'da siyasal çekişmeler çok şiddetliydi; Aristoteles Yunan tarihinde bir tek örnek bildiğini söylemektedir, kastettiği herhalde Solon'unkidir.

11

Devletlerin ve insanların çoğunluğu için en iyi anayasa ve en iyi yaşam nedir? (Bu sorulara karşılık ararken) erdem ölçütleri sıradan insanlarınkini aşmayan, büyük bir doğal yetenek ya da geniş bir özel servet gerektirecek bir eğitim aramayan, ülküsel düzeyde yetkin bir anayasa ardında koşmayan, fakat bir kere mümkün olduğu kadar çok sayıda kimsenin katılabileceği bir yaşam yolu, sonra da şehirlerin çoğunun ulaşabilecekleri bir anayasa isteyen insanları düşünüyoruz. Biraz önce tartıştığımız aristokrasiler bu koşulları karşılamaz; aristokratik bir anayasa, siyasal yönetim dediğimiz şeye iyice yaklaşmadıkça çoğu şehirlerin erişebileceği bir düzen değildir (Her ikisinin de aristokratik ilkelere bağlanmaları,

* Örneğin, belli birtakım Yunanlı-olmayanlar (barbarlar) arasında mutlak (despotik) erki olan bazı (tek başına) egemenler bu makama *seçimle gelmişlerdir;* çok eskiden Yunanlılar arasında da *aisymneteia,* seçimli tiranlar denilen bu türlü (tek başına) egemenler vardı [Kitap III, Bölüm 14].

bir tek ad kullanmamıza izin veriyor). Bütün bu noktalar hakkında varılacak yargı, tek bir temel ilkeler dizisine dayanmaktadır. *Ahlâk* yapıtımızda Erdem'in bir Ortalama ve mutlu yaşamın özgür ve engelsiz ve erdeme uygun bir yaşam olduğunu söylediğimiz zaman, bunda haklı idiysek, en iyi yaşam da orta yol olmalı — kutuplar arasında, her iki uçtakilerin de erişmelerine açık bir ortalama. Aynı ilke, şehirlerin ve devletlerin iyilik ya da kötülüklerine de uygulanabilir olmak gerekir. Çünkü bir şehrin anayasası, gerçekte yaşama biçimidir.

Bütün devletlerde topluluğun üç kesimi vardır — çok zenginler, çok yoksullar ve orta halliler (aradakiler). Ilımlılık ve orta bir durumun en iyi şey olduğu üstünde anlaşıldığına göre, mal-mülk sahipliğinde de hepsinden iyisinin ortalama bir derece olacağı açıktır. Bu durum akla en uygunudur; akla uygun olmak ise, aşırı ölçüde zengin, güzel, kuvvetli ve iyi-doğumlu (soylu) olanlarla bunların karşıtları, aşırı ölçüde yoksul, zayıf ve ezik olanlara tam da güç gelen şeydir. İlk gruptakiler büyük çaplı şiddet suçları işlerler, ikincidekilerse küçük şeylerde serserilik ve kötülük yaparlar. Bir sınıfın günahları taşkınlıktan ileri gelmektedir, ötekinin düzenbazlıktan. Buna bir de, orta kesimin üyeleri arasında devlet görevlerine geçmek için can atmanın en aşağı düzeyde oluşu gibi, çekingenliğin de en az olduğu gerçeğini ekleyin; bunların her ikisi devletler için zararlıdır. İki aşırılığın daha başka sakıncaları da vardır. Başarı, kuvvet, zenginlik ve benzerlerini oluşturan her şeyde aşırı bir bolluğa sahip olanlar devlet görevlerine atanmak istemedikleri gibi böyle işlerden de anlamazlar; bu, onlarda çocukluklarından beri yerleşmiştir; okuldayken bile, üstün olduklarının öylesine bilincindedirler ki, kendilerine söyleneni yapmayı asla öğrenmemişlerdir. Öte yandan bu nitelikleri çok eksik olanlar da, fazlasıyle boynu büküktürler. Buyruk veremezler, ancak bir rejime kölece boyun eğmeyi bilirler; ötekilerse hiçbir rejime boyun eğmezler ve ancak bir efendi-köle ilişkisi içinde buyruk verirler. Bunun sonucu, özgür insanlardan değil, kölelerden ve efendilerden oluşan bir devlet olur — berikiler kıskançlıktan kıvranır, ötekiler onları aşağılayıp durur. Oysa, bir devlette paylaşılan bir ortaklık anlayışından ya da dostluktan bunun kadar uzak düşecek bir şey yoktur. Paylaşmak dostluğun bir işaretidir, insan hoşlanmadığı kimselerle bir yolculuğu bile paylaşmaz (yol arkadaşlığı bile yapmak istemez). Devlet, alabildiğince, benzer ve eşit insanlardan oluşmayı amaçlar — bu koşul ise, başlıca orta sınıfta bulunur. Dolayısıyle, en iyi yönetimin de, bileşiminin doğal bir bileşim olduğunu söylediğimiz bu tür şehirlerde bulunacağı kesindir. Orta sınıf aynı zamanda en istikrarlı öğedir, değişikliği en az isteyenidir. Yoksullar gibi başkalarının malını mülkünü kıskanmaz, başkaları da

—yoksulların zenginlerinkini kıskandığı gibi— onların malını mülkünü kıskanmaz. Bu nedenle, orta sınıfın üyeleri daha tehlikesiz yaşamlar sürerler; ne kendileri başkalarına karşı düzenler kurar, ne de başkaları onlara karşı. Phokylides'in dileği haklıdır: "Ortada olanların birçok yararları vardır; ben toplumun işte orasında olmak isterim".

Öyleyse, şu iki şey apaçıktır ki, orta sınıf aracılığıyle işleyen siyasal ortaklık en iyisidir ve orta sınıfın geniş olduğu, mümkünse öteki iki sınıfın toplamından, hiç değilse bunların (her) birinden daha güçlü bulunduğu şehirlerin iyi yönetilme olasılığı çok yüksektir. Çünkü ağırlığını iki yandan birine katması, dengesini değiştirir ve karşıdakilerin aşırı gitmelerine engel olur. Bu nedenle, devlet yaşamında yer alanların ılımlı, ama yeterli bir tutarda malı mülkü olması sevindirici bir durumdur; çünkü halkın bir bölümünün pek çok malı mülkü bulunması, ötekilerinse hiçbir şeyi olmaması halinde, sonuç ya aşırı demokrasi ya katıksız oligarşi ya da bu ikisinin aşırılıklarından çıkan bir tiranlıktır. Tiranlık çoğu kez, taşkın bir demokrasiden ya da bir oligarşiden doğar, ama orta sınıf anayasalarından ya da onlara pek yaklaşanlardan doğması çok daha enderdir. Daha sonra, anayasalardaki değişiklikleri incelerken bunun nedeninin üstünde duracağız.

Orta türden anayasanın üstünlüğünü, (hizipler arası) iç çatışmalardan yalnızca onun uzak kalışı da belli eder. Orta öğenin geniş olduğu yerlerde, yurttaşlar arasında en az hizip ve karşı-hizipler çıkar. Aynı nedenle, büyük devletler bölünme tehlikesine daha az açıktır; ortaları kuvvetlidir de ondan. Küçük devletlerde bütün yurttaş topluluğunu, hiçbir orta (sınıf) bırakmadan, hepsi ya zengin ya yoksul olmak üzere ikiye bölmek kolaydır. Demokrasiler de, orta sınıfları sayesinde, bu bakımdan oligarşilere oranla daha güvenli ve daha süreklidirler; orta sınıf, demokrasilerde her zaman oligarşilerdekinden daha kalabalık ve siyasetçe daha önemlidir. Çünkü, bir orta sınıfın desteği olmadan mülksüz sınıf salt sayısal ağırlığına dayanarak başa geçince işler kötü gider ve çok geçmeden hüsrana uğrarlar.

Söylediğimizin doğruluğuna bir kanıt, en iyi yasa koyucuların orta sınıf yurttaşlardan çıkmış olmasıdır — örneğin, orta durumu şiirlerinden anlaşılan Solon, Sparta'da kral olmayan Lykourgos, Kharondas ve geri kalanların da çoğu. Olgular, ayrıca, niçin çoğu devletlerin ya demokratik ya oligarşik olduğunu da gösteriyor, çünkü çoğu örneklerde orta sınıf küçük olduğu için iki aşırı uçtan, mülkiyet sahipleriyle halktan hangisi başta bulunsa orta kesime aldırış etmez ve devleti kendi dilediği gibi yönetir, sonuç da, ya demokrasi ya oligarşi olur. Sonra şu da var: Halkla zengin sınıf arasında sürekli çatışma ve iç savaş çıkması yüzünden, ikisinden hangisi

egemenliği ele geçirmeyi başarırsa başarsın, asla âdil ve herkes için kabul edilebilir nitelikte bir anayasa (düzeni) kurmaz. Siyasal üstünlüğü bir zafer ödülü sayarak, duruma (kazananın kim olduğuna) göre, ya demokratik ya da oligarşik bir rejim kurar. Büyük şehirler de, öteki Yunan devletleri üstünlük sağladıkları zaman, kendi vatanlarında hangi anayasa varsa ona göre bunlarda da demokrasiler ya da oligarşiler kurdurmuşlar, yalnız kendi çıkarlarına bakmış ve bu şehirlerin çıkarlarını hiç umursamamışlardır. İşte bu nedenlerden ötürü, gerçekten "orta" bir anayasa herhangi bir yerde ender olarak görülmüş ya da hiç görülmemiştir. Art arda gelen uzun bir devlet adamları dizisi içinde yalnız bir tek kişi, yurttaşlarının rızasıyla bu türden bir toplum düzeni kurmayı başarmıştır. Bugün de hangi şehre gitseniz, hiç kimsenin adaletli bir uzlaşmayı bile istemediğini görürsünüz; hepsinin amacı başa geçmektir, bunu başaramayınca da yenikliği kabul ederler.

Hangi anayasanın çoğunluk için en iyi olduğu ve onu en iyi saymanın nedenleri, yukarda söylenenlerden anlaşılacaktır. Bütün geri kalanlara, varolduğunu söylediğimiz çeşitli oligarşi ve demokrasi türlerine gelince, onları şu daha iyidir, bu daha kötüdür diye bir üstünlük sırasına sokmak zor olmaz; çünkü şimdi en iyiye karar verdikten sonra, ona yakınlık daha iyi olmayı, orta-siyasal yönetimden uzaklık ölçüsü ise daha kötü olmayı gösterir; elbette, meğerki, ayrı bir ölçüt benimsensin, çünkü daha yeğ olan, daha çok işimize gelen uğruna pekâlâ gözden çıkarılabilir.

12

Şimdi, hangi anayasanın hangi devletler, hangi tür bir toplum, hangi tür bir halk için yararlı olduğu sorusu üstündeki tartışmada söylenenleri izlemek çok uygundur. Önce, evrensel olarak hepsine uygulanabilecek bir ilkeyi kavramalıyız: Nüfusun anayasanın devam etmesini isteyen bölümünün, istemeyen bölümünden daha büyük olması zorunludur. Her devlet, ya nitel ya da nicel olarak ölçülebilir; özgürlük, zenginlik, eğitim ve iyi-doğum gibi niteliklerle, yahut nicelikle, yani sayı çokluğuyle demek istiyorum. Bir devleti oluşturan parçalara bakın; nitelik birinde, nicelik ötekinde bulunabilir. Soylu olmayanlar soylulardan, yoksullar da zenginlerden sayıca daha büyük olabilir; fakat nicel üstünlük nitel aşağılığı bastırmaya yetmez. Bunları birbirleriyle karşılaştırmak (tartmak) gerekir. Yoksulların sayısının, herhangi bir nitel açığı bastırmaya yetecek kadar geniş olduğu bir yerde demokrasi doğaldır; demokrasinin ne türden olacağı da, her örnekte sayısal üstünlüğü olan halkın ne türden olacağına dayanacaktır. Örneğin, toprağı işleyenler çoğunluktaysa, demokrasinin en üst biçimi meydana ge-

lecektir; aşağı işleri yapan ve ücret alanlar ağır basarsa, o zaman en alttaki biçimi; arada da ortadaki. Öte yandan, zengin ve önemli kişilerin nicel aşağılıklarını bastıran daha büyük bir nitel üstünlükleri varsa, oligarşi meydana gelir; yine onun türü de, oligarşiyi oluşturanların nitel üstünlük derecesine bağlı olacaktır. Fakat her zaman, bir yasa koyucunun nüfusun orta kesimini sağlamca anayasaya bağlama çabasında olması gerekir. Oligarşik nitelikte yasalar yapıyorsa, hep orta sınıfı göz önünde tutmalı; demokratik ise, yine bu yasaları orta sınıf için çekici kılmalı. Orta sınıfın sayısı iki aşırının toplamından, hatta yalnız birinden daha çoksa, anayasanın sürekli olma olasılığı yüksektir. Zenginlerle yoksulların *onlara* (orta durumdakilere) karşı birleşmeleri tehlikesi yoktur; çünkü hiçbiri ötekine hizmet etmek istemeyecektir, bir uzlaşma arıyorlarsa da, zaten ellerinde olan orta sınıf siyasal yönetiminden daha iyisini bulamayacaklardır. Birbirlerine güvenmemeleri, yönetimde sıralaşmalarını olanaksız kılacaktır. Fakat her durumda taraflar aracıya güvenirler, ortadaki ise aracıdır. Bir anayasa ne kadar iyi karılmış olursa, o kadar uzun ömürlü olur. Zenginlere gereğinden büyük bir ağırlık tanımakla kalmayıp, üstelik halkı da aldatmak, birçoklarının, hatta aristokratik bir anayasa yapmak isteyenlerin bile düştükleri bir yanlıştır. Uzun vadede, yanlış (yanılılan) bir iyilikten gerçek bir kötülük çıkar; çünkü zenginlerin erke sarılışları, topluma, halktaki erk tutkusundan daha çok yararlı olur.

Bir devlette, çoğunluğu, anayasanın devamının kendi çıkarları için yararlı olduğuna inandırmak gerektiği, yukarda iki kere söylenmiştir. Şimdi bu amaçla kullanılan daha dolaylı birtakım yollar anılmaktadır. Oligarşi, beş şekilde, halka, karşı çıkılması daha az gerekli bir şey gibi gösterilebilir, hatta bunlar onun durumunu bile pekiştirebilir. Demokrasilerin oligarklardan kurtulmaları ise daha az kolaydır ve bu soru, ikisini ılımlı bir siyasal yönetim içinde karıştırmakla ilgili olan daha genel bir soruyla birleşir. Fakat burada Aristoteles'in politeia *sözünü, genel olarak anayasa anlamına mı kullandığı, yoksa bununla kendi orta sınıf siyasal yönetimini mi anlatmak istediği hiç de açık değildir.*

13

Bir anayasaya daha çekici bir görünüş vermek için kullanılabilecek çeşitli yollar vardır. Bir oligarşi. halka beş çizgiden yaklaşır — Meclis, devlet görevleri (iktidar makamları), mahkemeler, silah taşıma ve beden eğitimi kurumları. Böylelikle, ilkin, meclis üyeliği herkese açık olabilir, yalnızca zenginlere devamsızlıktan ötürü para cezaları konabilir (ya da onlara, başkalarına konulandan çok daha

büyük para cezaları konabilir). Sonra, devlet görevleri: Belli bir mülkiyet koşulunun üstünde olanların, kendilerine önerilen bir görevi masraflı diye reddetmelerine izin verilmez, fakat yoksullara izin verilir. Üçüncüsü, mahkemeler: Zenginler göreve gelmezlerse para cezasına çarptırılır, fakat yoksullar bağışık tutulur (yahut Kharondas'ın yasalarında olduğu gibi, bunlara küçük para cezaları verilir, berikilere ise büyük). Bazen, gerek Meclis gerekse Jüri üyelikleri, adlarını kütüğe kaydettirmek isteyen herkese açılmıştır; ama böylece kaydolduktan sonra meclise ya da mahkemeye devam etmezlerse ağır para cezalarına çarptırılırlar. Amaç, para cezası tehdidinin halkı kendilerini kaydettirmekten caydırmasıdır; kaydolmayınca da ne mahkemeye devam edebilirler ne meclise. Silah taşıma ve jimnastik yapma konularında da, buna benzer düzenlemelere başvurulur. Yoksullar silah sahibi olmak zorunda değildir; zenginlerin ise silahı olmazsa kendilerinden para cezası alınır. *Gymnasion*'lara (jimnastikhanelere ya da spor alanlarına) devam etmezlerse zenginlere ceza kesilir, yoksullara kesilmez. Ceza verme olasılığı zenginleri devama zorlar; yoksullar ise ceza korkusu olmadığı için kaytarırlar.

Bunlar, düzenlemelerin yapılmasında yararlanılan oligarşik araçlardır; demokrasilerde bunlar karşıt anlamda yapılır. Demokrasiler, meclise ve mahkemeye devam eden yoksullara para öder ve devam etmeyen zenginlere para cezası koymazlar. İşte, oligarşiyle demokrasinin âdil bir karması yapılmak isteniyorsa, her iki yandan da öğeler almak, hem para ödemenin hem de ceza koymanın olması bunun için gereklidir. Böylelikle, herkesin bir payı olur; yoksa işin sonucunda ortaya çıkan anayasa ya bir partinin ya da ötekinin elinde kalır. İlke olarak, yurttaşlık silah taşımaya (paraca) gücü yetenlere ayrılmalıdır. Bu, bir mülkiyet koşulu aramak demeye gelir; oysa böyle bir kural mutlak olarak ve kesinlikle (bir kere saptandı mı, bir daha değişmemek üzere) konulamaz. Saptanacak tutar, yurttaşlık hakları için yeterli sayılacakların, yeterli sayılmayacaklardan daha çok sayıda olmasını güvencelemek için mutlak olarak zorunlu bulunan düzeyden daha aşağı olmamak gerekir. Çünkü yoksullar genel olarak, yüksek devlet görevlerine atanma bakımından yeterli sayılmamaya razıdırlar; yeter ki, kendilerine kötü davranılmasın ve hakları olan şeyden yoksun bırakılmasınlar. Fakat bunu sağlamak hiç de kolay değildir; siyasal erki ellerinde tutanlar her zaman insanca hareket etmezler. Savaş sırasında, kendi olanakları bulunmayan kimseler, karınları doyurulmadıkça askerlik etmek istemezler, ama karavana verilince dövüşmeye hazır olurlar. Bazı devletlerde yurttaşlar topluluğu, şimdi silah taşıyanlar gibi, eskiden *hoplitai* (ağır piyade) olarak askerlik yapmış olanları da kapsar; Meclis'te durum böyleydi, ancak

devlet görevlerine atanacaklar, şimdi silah taşımakta olanlar arasında seçilirdi. Yunanlılarda (krallıktan sonra) en eski anayasal yönetim, gerçekten savaşçılardan, en başta da süvarilerden oluşuyordu*, sonra şehirler büyüyüp piyade güçlenince, bunların da katılmasıyle yurttaşların sayısı çok daha arttı. Bu nedenle, bizim şimdi "siyasal yönetim" dediğimiz rejimlere, eskiden demokrasi derlerdi. Fakat o eski zamanların siyasal yönetimleri, bize büyük bir doğallıkla oligarşi ya da krallık olarak görünür; çünkü nüfuslarının küçüklüğünden ötürü, bunların orta sınıfları geniş değildi; sayıları çok ya da iyi-örgütlenmiş olmayınca da, başkalarının egemenliğine daha kolay rıza gösteriyorlardı.

Böylelikle, anayasaların niçin çeşitli türleri olduğunu, niçin genel olarak sayılanlardan daha başkaları da bulunduğunu (demokrasinin yalnız bir türü yoktur ve geri kalanları da onun gibi), ayrıca aralarındaki ayrılıkların ve bunların nedenlerinin neler olduğunu ve yine, genel olarak anayasaların hangisinin en iyi olduğunu ve ötekilerden hangilerinin ne türlü halklara uyduğunu söylemiş bulunuyoruz.

Yukardaki özet, Bölüm 2'de verilen "içindekiler" listesinde yer alan ilk üç maddeyi ancak kısmen karşılamaktadır. Bu kitabın geri kalanı, başlıca ayrı ayrı anayasalarda yönetimle ilgili süreçlerin incelenmesine ayrılmıştır. Bu konuya pek doğal olarak geçilmektedir. Çünkü bunun uygulamaya yönelik bir değeri vardır ve Kitap IV kuramla olduğu kadar uygulamayla da uğraşma gereğini belirterek başlamıştır. Yönetimin biçimi ne olursa olsun, üç gereği karşılaması gerekir: (1) ne yapılacağının tartışılması ve kararlaştırılması, (2) kararlaştırılan siyaseti yürütecek her dereceden devlet görevlileri ve (3) bir yargı sistemi. Bu bölümde değinilen soruşturma (euthuna) *hakkında aşağıda Bölüm 16'ya bakınız.*

14

Şimdiki konumuzu, yönetimin nasıl işlediğini ele almak için, yine anayasalardan söz etmemiz gerekiyor — hem hepsine birden uyacak genel bir açıdan hem de her bir örnekte uygun bir çıkış noktasından hareket ederek ayrı ayrı. Bütün anayasalarda üç öğe vardır ve ciddi bir yasa koyucunun, bunların her biri için en iyi düzenlemeyi araması gerekir. Bu öğelerin birincisi, topluca görüşüp

* Çünkü savaşçı birlikleri olarak ilkönce onlar örgütlendiler ve bu durum, süvarilere ağır basan bir kuvvet sağladı. Eskilerin deney ve örgütleri yoktu, oysa bunlarsız piyadenin faydası olmaz; onun için kuvvet süvarideydi.

düşünmedir ["meşveret"], yani ulus çapında önem taşıyan her şeyin tartışılması; ikincisi, yürütmedir, yani bütün görev ve yetkeler karmaşası, bunların sayıları ve nitelikleri, yetkilerinin sınırları ve seçilme yöntemleri; üçüncüsü, yargı düzenidir.

Görüşüp düşünme ya da güdülecek siyaseti kararlaştırma öğesinin yetkileri, savaş ve barış; bağlaşmalar yapma ve bozma; yasama; ölüm, sürgün ve (mallarına) el koyma cezaları; görevlilerin seçilmesi ve görev süreleri boyunca davranışlarını soruşturma konularını kapsar. Bütün bunları karara bağlama hakkı, (1) ya bütün yurttaşlara verilmelidir, (2) ya hepsi bazılarına (örneğin, bir ya da birden çok resmi organa), (3) ya bazıları belli kimselere, ötekileri başkalarına, (4) ya da bazıları bütün yurttaşlara, ötekileri bazılarına. Bütün yurttaşlara bütün konularda egemen erk verilmesi, demokratik niteliktedir; *demos*'un amacı, her yerde işte bu tam eşitliktir.

"Hepsine hepsi" ilkesinin uygulanabileceği çeşitli yollar vardır: Birincisi, hepsi bu işleri yaparlar, ama (sırayla) kesim kesim yaparlar*, ancak yasama ve anayasa konuları için ve görevlilerin bildirilerini dinlemek için bir araya gelirler. İkinci bir yöntem de, hepsinin (herkesin) ortaklaşa sorumluluğunu gerektirir, fakat yurttaşlar ancak görevlileri seçmek, yasaları yapmak, savaş ve barışa karar vermek ve soruşturmaları sürdürmek için bir araya gelirler; geri kalan işler, her biri için özel olarak —ya kur'ayla ya seçimle— atanan özel görevlilerin uygun bulduğu biçimde görülür. Üçüncü bir yöntem, bütün yurttaşların görev ve soruşturma konularında, savaş ve bağlaşmaları görüşmek ve düşünmek için toplanmalarıdır, ama geri kalan işlerde, olabildiğince o amaca göre seçilmiş olan görevliler her şeye bakarlar; bu gibi görevliler için, uzmanlık bilgisi zorunlu bir önkoşuldur. Dördüncü yöntemde, her şey hakkında görüşüp düşünmek için herkes bir araya gelir; ve görevliler hiçbir kesin karar vermezler, ancak geçici kararlar verirler. Çağdaş bir aşırı demokrasi bu yolda çalışır ve bu yöntem bir erk grubunca yönetilen bir oligarşiye ve gerçekte tiranlık olan bir monarşiye karşılıktır.

Bu yöntemlerin dördü de ilkece demokratiktir; ancak bazılarının bütün sorunları karara bağladığı yerde ise, ilke oligarşiktir. Bu ilke de tıpkı öbürü gibi çeşitli biçimlerde uygulanabilir: Birincisi, topluca görüşüp düşünmelere katılmak için yeterli sayılacak

* Miletos'ta Telekles'in anayasasında olduğu gibi. Daha başkalarında da, şöyle bir düzenleme vardır: Ancak belli bir anda görev başında bulunanlar kendi aralarında görüşüp düşünürler, fakat kabilelerden ve en küçük bölümlerden bütün yurttaşlar bu süreç tamamlanıncaya kadar sırayla görev başına gelirler.

kişilerin çok yüksek olmayan bir mülkiyet koşuluna göre seçilmeleri ve bu nedenle de hayli çok sayıda olmaları, (bu yurttaşların) yasaya boyun eğmeleri ve onun yasakladığını yapmaya kalkmamaları, aranılan mülkiyet düzeyine erişmenin katılma hakkını kendiliğinden vermesi — o zaman, bu gibi bir anayasa, bir oligarşi olmakla birlikte, ılımlılığı nedeniyle "siyasal" adını hak eder. Ondan sonra, bütün bunlar topluca görüşüp düşünmelere katılmaz da, ancak önceden seçilen bir azlık katılırsa, bunlar önceki düzende olduğu gibi, devleti yasaya uygun olarak yönetseler bile, ona "oligarşik" demek gerekir. Sonra yine, görüşüp düşünme yetkesini oluşturanlar yeni üyeleri kendileri seçerlerse ve ayrıca, oğul, babanın yerine geçerse ve bunların yasaların üstünde yetkileri olursa, bu düzenleme özünde ve tam anlamıyle oligarşiktir. Nihayet, herkesin savaş, barış ve soruşturmalar gibi belli birtakım konular üstünde egemenliği olur ve geri kalanı seçimle atanmış görevlilere bırakılırsa anayasa bir aristokrasidir. Yine, bazı işler seçilmiş kimselerin, ötekileriyse kur'ayla atanmışların denetimi altında bulunabilir ve bu ikinciler ya herkesin arasından ya da önceden seçilen bir azlığın içinden kur'ayla ayrılabilir, yahut seçilenler ve kur'ayla atananlar birlikte iş görebilirler. Bu özelliklerden bazıları aristokrasiye, bazıları da siyasal yönetimin kendisine özgüdür.

Böylelikle, anayasalar açısından topluca görüşüp düşünme öğesini çözümlemiş olduk. Ve her anayasanın yürütülmesi, çözümlememizde ayrı bir noktaya karşılık gelir. Fakat tam anlamıyle bir demokraside (halkın yasalardan bile üstün olduğu bir demokraside demek istiyorum) oligarşilerin yargı öğesi için kullandıkları bir süreci, görüşüp düşünme öğesi için kabul etmenin yararlı olduğu görülecektir. Söylemeye çalıştığım şey, oligarşilerin yargıç olarak istedikleri kimselerin gerçekten mahkemeye gelmelerini sağlamak için devamsızlığı para cezasıyle cezalandırmaları*. Bunu yurttaş meclisi için kabul etmek, dediğim gibi, yararlı olacaktır; çünkü böylelikle, avam halk gibi yukarı sınıfın da devamı güvencelenecek ve ikisi birlikte daha iyi görüşüp düşüneceklerdir. Görüşüp düşünme öğesi üyeliğinin seçme ya da kur'ayla belirlenmesi ve kur'ayla belirlenecekse, o zaman nüfusun bütün kesimlerinden eşit sayıda üye alınması da iyi olacaktır; eğer halk tabakası *polis*'in geri kalanlarından sayıca çok üstünse, devam etmeleri için hepsine değil, yalnızca yukarı-sınıf üyelerinin sayısına eşit bir sayıya ödenek vermek doğru olur. Ötekilere ya para vermemeli ya da büsbütün dışarıda bırakılmalı.

Öte yandan, oligarşilerde ise, ya halktan fazla olarak birkaç

* Demokratik yönetimler yoksulların devamını sağlamak için onlara ödenek verirler.

üye almanın ya da sık sık yapıldığı gibi, bir kurul atayıp (bunlara bazen ön-danışmanlar *[probouloi]*, yasa-bekçileri gibi adlar verilir). Yalnız, önce bunların elinden geçen işlerle uğraşmanın uygun olduğu görülecektir. Bu yolla, *demos* anayasasının ilkelerini bir yana bırakacak güçte olmadan topluca görüşüp düşünmelere katılacaktır; üstelik, kurulun öğütleriyle özdeş ya da en azından onlarla tutarlı kararlar verecektir. Bir başka seçenek, bütün organa (meclise) yalnız görüş belirtme yetkileri tanıyarak, bu organ kendi üyeleri arasında görüşüp düşündükten sonra sorunları karara bağlama yetkilerini kurulun görevlilerine ayırmaktır. Bunu yapabilmek için, siyasal yönetimlerde yapılanın tam karşıtının yapılması, bir konuda ret kararı verdiği zaman halkın egemen kılınması (kararının kesin olması), bir başka karar verdiğinde ise egemen sayılmaması zorunludur; çünkü bu kere, onaylanması için konu yeniden kurula gönderilmelidir. Oysa, gerçekten siyasal yönetim olan anayasalarda tam tersine hareket ederler; küçük organın mutlak bir veto yetkisi vardır, ama bu organ, başka herhangi bir anlamda kesin bir karar almaya yetkili değildir; her türlü sorun büyük organa gönderilir. İşte, öyleyse, anayasadaki egemen öğe olan görüşüp düşünerek karara bağlama öğesi üstüne söylenmesi gerekenler bunlardır.

Bütün yürütme görevleri, egemenlik gerektiren yetke görevleri değildir: Fakat kesin sonuca varmayan birtakım sözlerden sonra, tanım arayışı, yalnızca akademik bir ilgi konusu diye bir yana bırakılır.

15

Bundan sonra, yürütme öğesinin de işleyişinde, görevlilerinde ve bunların görevlerinde (makamlarında) büyük bir çeşitlilik bulunmaktadır; sayıları ve yetkileri, görev süreleri üstüne sorular ortaya çıkmaktadır (bazılarında altı ay, bazılarında daha bile az; çoğu kere bir yıl, ama daha uzun dönemler de olur). Görev süresi ömür boyu ya da çok uzun bir dönem olmalı mı? Her ikisi de değilse, o zaman, bir kimse yalnız bir dönem mi görev yapmalı, yoksa ikinci bir dönem de atanabilmeli mi? sorusu ortaya çıkar. Sonra yürütme yetkelerinin kurulması işi vardır — bunlar kimlerden oluşacak, bunları kim ve nasıl atayacak? Bütün bu konularda ne gibi ayrı ayrı yolların bulunduğunu belirleyebilmeli ve sonra da hangi çeşit görev ve görevlilerin hangi anayasa türleri için en uygun olduğunu anlamaya çalışarak bunları uygulayabilmeliyiz.

Bir başka ve cevaplandırılması kolay olmayan soru da, "yetke

görevi"nin nasıl tanımlanacağıdır; hangi çeşit görevliler (egemenlikle) yönetiyor sayılabilir? Siyasal dediğimiz birlik, yani devlet birçok kimselerin çeşitli işlerin başına geçmelerini gerektirir; bunlar o kadar çoktur ki, hepsine birden (egemenlikle) yönetici diyemeyiz, ne kur'ayla atananlara ne de seçilenlere. İlkönce, rahipleri düşünüyorum; bunların görevi siyasal görevlerden büsbütün ayrıdır. Sonra çığırtkanlar ve koro yetiştiricileri gelir; yurt dışına gönderilen delegeler de seçmeyle atanmaktadır. Başına geçilecek işlerden bazıları kendi içlerinde siyasal niteliktedir, ama başkaları daha çok ekonomiktir. Siyasal olanlardan bazıları bütün yurttaşları etkisi altına alabilir (örneğin, yurttaşlar askerliklerini yaparken, generallik görevinde bulunanlar) ya da yalnızca bir kesimi etkisi altına alabilir (örneğin, kadınların yahut çocukların denetleyicileri). Sık rastlanan bir ekonomik görevli, besin-denetçisidir (o da birçok örneklerde seçimle işbaşına gelir). Sonra, kaynaklar elverişli olunca kölelere yaptırılan aşağılık işler vardır. Kabaca söylemek gerekirse, yetke görevleri, belli konularda görüşmeye ve karar almaya ve buyruklar vermeye yetkilendirilmiş görevlerdir, diyebiliriz — özellikle bu sonuncusu; çünkü buyruk vermek, yönetimin ve yetkenin özüdür. Bütün bunlar uygulamada pek bir şey farketmez; deyimler üstüne çatışmalar herhangi bir karara bağlanmamıştır. Fakat bu, daha ileri felsefi içerikleri olan bir sorudur.

Şimdi, daha çok uygulamaya ilişkin sorulara dönerek, temel görevlerin —yani, devlet diye bir şey olacaksa onun varlığı için temel nitelik taşıyan görevlerin— neler ve kaç tane olduklarını soralım; sonra, hangi görevlerin de temel olmamakla birlikte, iyi bir anayasaya faydalı olduklarını soralım. Bu gibi soruları her anayasaya, özellikle de küçük devletlere ilişkin olarak tartışmak gereklidir. Çünkü, büyük devletlerde ayrı ayrı ödevleri ayrı ayrı görevlilere, bir adama bir tane olarak vermek hem olanaklı hem zorunludur*, oysa küçük devletlerde birçok görevin birkaç elde toplanması gerekir**. Fakat bazen küçük şehirlerin de büyüklerle aynı görevleri ve yasaları olmak gerekir; ama (o zaman) küçüklerde aynı kimselerin sık sık hizmete koşulmaları gerekecek, ötekilerde ise bu gereklilik ancak uzun aralarla ortaya çıkacaktır. Bundan ötürü, gerçekte, bir tek organa ayrı ayrı birçok sorumlulukların verilmemesi için hiçbir neden yoktur; uygulamada bunlar ayrı tutulabilir; insan gücü azlığını karşılamak için de, kurulları

* Olanaklıdır, çünkü nüfusları çoktur; görevler birçoklarına açık tutulur ve bir adam aynı görevi iki kere almaz ya da uzun bir aradan sonra alır; zorunludur, çünkü bir iş birçoklarına değil de bir tek görevliye verilince o işe daha iyi bakılır.

** Nüfusun azlığı yüzünden. Birçoklarının görev başında olmaları kolay değildir; çünkü onlardan sonra yerlerine kim geçecektir?

birden çok amaca hizmet ettirmek zorunlu olur. Bir kancaya kızartma et de asılır, lamba da. Onun içindir ki, biz eğer herhangi bir şehir için kaç tane görevin zorunlu ve kaç tanenin de zorunlu -değil, ama yine orada olması faydalı olduğunu söyleyebilirsek — bütün bunları bilince, hangi görevlerin tek bir görev halinde birleştirilmeye elverişli bulunduğunu anlamak daha kolay olacaktır.

Gözden kaçırılmaması gereken bir başka noktayı da burada anmak uygun düşer: Hangi işler ayrı ayrı yerlerde farklı yetkeler kurarak ele alınmalı, hangileri ise gücü her yerde geçerli tek bir yetkeye bırakılmalı? Kalabalık şehir-merkezlerinde düzeni korumak gibi sorunları düşünüyorum. Her yerde ayrı bir pazaryeri denetçisi mi olmalı, yoksa hepsi için bir tek mi? İşler, işin türüne mi, görev başında bulunan kişilere mi göre dağıtılmalı? Düzen sağlama ödevi bir tek adama mı verilmeli, kadınlar ve çocuklar için ayrı ayrı kimselere mi? Anayasalara ilişkin görevleri düşündüğümüz zaman da, buna benzeyen sorular ortaya çıkar. Anayasa, görevde bir nitelik ayrılığı yaratır mı? Dolayısıyle, demokraside, oligarşide, aristokraside ve monarşide, elbette bunları oluşturan kişiler farklı —aristokrasilerde iyi eğitilmişler, oligarşilerde zenginler, demokrasilerde özgür doğumlular— olmakla birlikte, aynı görevliler yasaca eşit yeterlilikte midir? Yoksa görevler arasındaki farklar açısından bazıları gerçekten farklı mıdır ve bazı yerlerde aynı görevler en iyi olur da, bazı yerlerde ayrı görevler mi? Çünkü burada güçlü, şurada ise küçük bir görevin duruma en iyi uyması olanaklıdır.

Bununla birlikte, yalnızca belirli yerlere özgü olan ve her yerde bulunmayan görevler de vardır. Örneğin, "kurul-öncesi danışmanlar"dan *(probouloi)* yukarda söz etmiştik. Bu, demokratik bir kurum değildir, ama kurulun kendisi *(Boule)* öyledir; çünkü ödevi, önceden sorunları elden geçirmek ve bir düzene koymak olan bu çeşit bir organ, *demos*'un işini yapabilmesi için gereklidir.

Bu kurul yalnız birkaç kişiden oluşursa, bütün devlet yapısı oligarşiktir. Bir önceden düzene koyma topluluğuysa ister istemez az sayıda üyeden oluşacaktır, onun için de bu her zaman oligarşik bir özelliktir. Hem danışmanlar topluluğunun hem kurulun olduğu yerlerde, danışmanların kurulun olağan üyelerinden daha büyük yetkisi vardır; çünkü kurul üyeliği demokratik bir görevdir, ön-kurul üyeliği *(proboulos*'luk) ise oligarşik.

Kurulun erki karşı yönden de zayıflatılabilir; halkın her şeye el attığı o demokrasilerde olduğu gibi. Halk Meclisi'nin üyelerine devamlarını sağlamak için iyi bir para ödendiği zaman, böyle olmaya yatkındır, çünkü bu durum onlara düzenli olarak toplantılara gelmek ve her şeyi kendileri karara bağlamak olanağını verir. Çocukların denetleyicisi, kadınların denetleyicisi ve bunlara benze-

yen görevliler demokratik değil, aristokratiktir; çünkü aşağı-sınıftan kadınların canı isteyince sokağa çıkmalarına kim engel olabilir ki? Oligarşik de değildir, çünkü oligarşik yöneticilerin karıları zengin ve çıtkırıldım olur.

Bu bölümün geri kalanında, Aristoteles çok parlak ve açık görünmüyor. Yazar yine her zamanki yöntemini uygulamaktadır; ancak burada, mekanik çözümlemeyi ve şemalaştırmayı, herhangi bir faydası olmayacak kadar ileri götürmektedir.

Bu sorunlar üstünde şimdilik bu kadar durmak yeter; bundan sonra, başlangıcından tutarak, görevlerin kurulmasını anlatmaya çalışmalıyım. Görevlerin kurulabileceği ayrı ayrı yollar, üç ana gruba bölünmektedir; bunların birleşme ve değişmeleri, zorunlu olarak, (olabilecek) bütün yolları kapsayacaktır. Birincisi, atamaları kimin yaptığını sorarız; ikincisi, kimlerin arasından yapıldığını; üçüncüsü de, nasıl yapıldığını. Bu soruların her biri için (birer çiftten) üç çift cevap seçeneği vardır: Atamaları ya bütün yurttaşlar yapar ya da bazıları; atamalar ya bütün yurttaşlar arasından yapılır ya da ayrılmış bir sınıftan (yeterlik koşulu mülkiyet tutarı olabilir, yahut iyi doğum, liyakat, hatta büsbütün başka bir şey olabilir)* ve yöntem de ya kur'adır ya seçme. Yine, bu çiftlerin her biri şöyle birleştirilebilir: Bazı görevlere bazıları atama yaparlar, ötekilere hepsi; bazı görevlere herkes arasından atama yapılır. ötekilere bazıları arasından; bazıları kur'ayla atanır, ötekileri seçmeyle. Bunların her biri için dört ayrı seçenek vardır: Hepsine herkesten seçmeyle, hepsine herkesten kur'ayla (ya bir anda hepsinden birden ya da kesim kesim — bütün yurttaşlara sıra gelinceye kadar kabile *[phyle]*, mahalle *[demos]* yahut kardeşlik derneklerine *[phratria]* vb. göre yahut her bir durumda herkesten) ya da ikisi arasında bir öyle bir böyle olabilir. Atayanlar herkes değil de, bazıları iseler, atamalar ya herkes arasından seçmeyle, ya herkes arasından kur'ayla olabilir, yahut bir sınıftan seçmeyle ya da bir sınıftan kur'ayla, yahut bir kesimi öyle bir kesimi böyle olabilir — yani bir kesimi kur'ayla, bir kesimi seçmeyle demek istiyorum. Bu hesapça, iki birleşik biçimin üstüne on iki yöntem olmaktadır. Bunlardan, iki "hepsine herkesten" yöntemi demokratiktir — ya kur'ayla ya seçmeyle ya da her ikisiyle birden (yani, bazı görevlere kur'ayla, bazı görevlere seçmeyle atama yapmak) "hepsine herkesten". Fakat atayanların herkes değil bazıları olması, bunu aynı bir zamanda veya herkes arasında ya bir sınıftan,

* Örneğin, Megara'da yalnızca, halka karşı dövüşmüş olan sürgünden dönmüş kimseler yeterli sayılırdı.

ya kur'ayla ya seçmeyle yahut her ikisiyle birden (yani, bazılarını kur'ayla, bazılarını seçmeyle) yapmaları — işte *bu* "siyasal" niteliktedir, siyasal yönetime özgüdür. Bazılarını herkesin arasından ya kur'ayla, ya seçmeyle yahut her ikisiyle birden atamak da siyasal niteliktedir, ama aristokratça siyasaldır; bazı görevlere herkesin arasından, ötekilereyse yalnız bir sınıftan atama yapmak daha çok oligarşiktir. Bir sınıfın bir sınıftan atama yapması iyiden iyiye oligarşiktir: Gerek bir sınıfın bir sınıftan kur'ayla atama yapması (gerçekte böyle bir şey olmamasının önemi yoktur), gerek bir sınıfın bir sınıftan her iki yöntemle atama yapması. Yalnızca bazılarının herkesin arasından seçme yapması, sonra herkesin böylelikle seçilmiş olanlar arasından seçmesi işe aristokratiktir.

İşte, ayrı ayrı anayasalara ilişkin olarak, görevleri kurma yollarının sayıları, doğaları ve dağılımı böyledir. Hangi yolun hangi çeşitli insanlar için en iyi olduğu ve nasıl işletilebileceği, ancak hangi görevlerin bulunacağı ve bunların yetke alanlarının ne olacağı kararına bağlı olarak kararlaştırılabilecektir. "Yetki alanı" ile, gelir denetimi ve güvenlik denetimi gibi şeyleri söylemek istiyorum; bir *stratégos*'un, yani generalin yetkesine giren bu ikinci konu, merkezi ticaret işleri ve sözleşmelerinden çok farklıdır.

Bundan sonra, yargı düzeni özetle inceleniyor. Sekiz türlü ana dava türünden her biri için ayrı bir mahkeme olacağı varsayılmaktadır. Bunlardan ilk anılanı, euthyna*'dır, yani işbaşından ayrılan bir görevlinin "temize çıkma [ibra] kararı" elde edebilmesi için yapılan bir soruşturma ya da inceleme ki, mutlaka o görevli hakkında bir dava açılmasına varmaz. Vasiyetler ve genel olarak mülkiyete ilişkin davaların —gerçekte çok sık görüldüğünü bildiğimiz halde— hiç anılmaması gariptir. Fakat zaten bütün bu bölüm, bölük pörçük bir dizi parça ve yerine getirilmeyen niyetlerden ibaret kalmaktadır.*

16

Şimdi üç öğeden geriye, tartışılacak yalnızca yargı organı kalıyor. Bunun çeşitli biçimleri de, öteki ikisiyle aynı ilkelere göre çözümlenebilir. Mahkemeleri birbirlerinden ayıran üç temel vardır: Bunları (1) mahkeme üyelerini oluşturan kimseler, (2) yetki alanlarına giren konuların türüne ve (3) atanma biçimlerine göre sınıflayabiliriz. Birincisi bakımından şunu sorarız: Üyeler herkes arasından mı, yoksa bir sınıftan mı seçilmektedir?; ikincisi bakımından: Kaç türlü mahkeme vardır?; üçüncüsü bakımından da: Atamalar kur'ayla mıdır, seçmeyle mi? Bunların ikincisinden, mahkeme türlerin-

den başlıyorum. Sekiz çeşit mahkeme vardır: (1) soruşturmalar, (2) kamu yararına karşı işlenen suçlar, (3) anayasaya karşı işlenen suçlar, (4) görevlilerle başkaları arasında, para cezası koyma konusundan çıkan çatışmalar, (5) belli bir büyüklükteki sözleşmelerden doğan özel yükümlülüklerle ilgili davalar, (6) adam öldürmeler*, (7) yabancılar**, (8) bir drahma'dan beşe ya da biraz daha çoğuna kadar tutarlara ilişkin küçük alışverişlerden çıkan davalar; çünkü bunlar da geniş bir mahkeme olmasa bile, yargısal bir karar verilmesini gerektirir. Bu davalar hakkında, ya da cinayet davaları hakkında, yahut yabancılara ilişkin davalar hakkında başka bir şey söylemeyeceğim; siyasal topluluğa ilişkin olanların üstünde duracağım; çünkü eğer bunlara doğru dürüst bakılmazsa, ciddi ayrılıkların, hatta anayasalarda devrimci değişikliklerin başgöstermesi olasılığı vardır.

Sınıflandırılan bütün bu davalarda, herkes ister istemez ya kur'ayla ya seçmeyle, yahut bir kesimi öyle bir kesimi öyle, ya da başka biçimde atanmış olarak, özdeş davaların belirli türlerine, kimi kur'ayla kimi seçmeyle bakmak üzere, yargıçlık edecektir. Böylece dört tür olmaktadır; mahkeme jüriliklerine atamaların genel bir temel üstünden değil, yalnızca bir kesimden yapıldığı dört tür daha vardır. Çünkü yine, bütün konularda yargıçlık edenler yalnız bir kesimden seçilebilir (ya da bir bölümü seçmeyle, bir bölümü kur'ayla olabilir) yahut bazı konulara bakan mahkemeler hem seçilmiş üyelerden hem kur'ayla atanmış üyelerden oluşabilir. Öyleyse, türler işte bunlardır. Fakat yargı organına atamalarda da, yöntemlerin bir birleşmesi olabilir; bir mahkemenin bir bölümü herkesin arasından, bir bölümü ise bir kesim ya da sınıftan atanabilir; ya da aynı bir mahkemenin üyelerinin bazılarının herkes arasından, ötekilerin bazılarının arasından ve ya seçmeyle ya kur'ayla ya da ikisiyle atanmasında olduğu gibi her ikisi birden. Şimdi, mahkemeleri kurmanın olabilecek yollarını belirtmiş bulunuyoruz; bunlar arasında birincisi (hepsi herkesten) demokratiktir, ikincisi (bazıları herkesten) oligarşiktir, üçüncüsü (bir bölümü herkesten, bir bölümü bazılarından) aristokratik ve siyasaldır.

* Bu yargılamalar (ister aynı, ister ayrı yargıçlar önünde olsun) dört çeşittir: (1) bile bile [kasten] öldürme, (2) bilmeden [kasıtsız olarak] öldürme, (3) suçun kabul edilmesi, fakat haklı olarak işlendiğinin öne sürülmesi, (4) cinayetten ötürü sürülen, ama şimdi geri gelen kimselere karşı dava açılması. Bunun ünlü bir örneği, Atina'da Phreattoi'daki mahkemedir; fakat bu gibi mahkemeler her zaman enderdir ve bunlara ancak büyük şehirlerde rastlanır.

** Bunlar da iki türlüdür: Biri yabancılarla yabancılar arasındaki çatışmalar için, öteki yurttaşlarla yabancılar arasındaki çatışmalar için.

KİTAP V

Beşinci kitap, Kitap IV'ün ikinci bölümünde tartışılacağı vaadedilen konulardan birini kapsamaktadır: Anayasaların korunması ve dağılması ve bunlara yol açan nedenler. Dağılmaya kadar varmayan küçük değişikliklere de kısaca değinilmektedir; fakat Aristoteles'in daha çok üstünde durduğu, şiddet yoluyle gerçekleştirilen ve yeni bir anayasayla sonuçlanan devrimlerdir. Yunan'da en iyi bilinen ve en çok korkulan değişiklik türü buydu; her türlü değişiklikten kaçınmak ve durulma (istikrar) sağlamak tutkusu bundan ileri geliyordu: Hoşnutsuzluk, durulganlığa sürekli bir tehdit teşkil eder — eşitsizlik de, bir çeşit adaletsizlik olduğu için, her zaman bir hoşnutsuzluk nedenidir. "Âdil" ve "eşit"le eşitliğin iki türünün tartışıldığı Kitap III, Bölüm 12'ye bir gönderme yapılmaktadır. Demokraside oligarşidekinden daha fazla eşitlik olduğu için, o berikinden genellikle daha durulgandır. Bu kitapta bol bol geçen Yunanca "stasis" sözcüğü, tamı tamına devrim değildir; daha çok, gerilim, bir şiddet patlamasının kaçınılmaz olacağı kadar büyüyünce ortaya çıkan bir durumdur. "Eşitsizlik"ten genellikle "üstünlük"ün anlaşıldığı görülecektir.

1

Böylelikle, incelemeye söz verdiğimiz hemen bütün sorunları ele almış bulunuyoruz; yalnız daha, anayasalardaki değişikliklerin nedenlerinin neler olduğunu, bunların niteliğini ve sayısını, her anayasayı etkileyen yıkıcı etkenleri ve anayasaların genellikle hangi türlerden hangi türlere dönüştüğünü tartışmamız gerekiyor. Onun gibi, hangi etkenlerin gerek genel olarak gerekse ayrı ayrı her türden anayasaların korunmasına yaradığını ve yine, anayasa türlerinden her birinin en iyi hangi yollarla korunabileceğini incelemeliyiz.

Her devletin temel dayanağına —amaçlanan adalet ve eşitlik türüne— değinerek söze başlamamız gerekir. Daha önce söylendiği gibi, bütün üyelerince adaleti ve orantılı eşitliği gerçekleştirdiği —yanlış olmakla birlikte— sanılan birçok anayasalar vardır. Demokrasi, herhangi bir bakımdan eşit olan insanların, mutlak olarak eşit oldukları fikrine dayanır. Herkes aynı derecede özgürdür, derler, öyleyse herkes mutlak olarak eşittir. Oligarşi de, bir bakımdan eşitsiz olanların, mutlak olarak eşitsiz oldukları varsayımına dayanır; servetçe eşitsiz oldukları için kendilerini mutlak olarak eşitsiz sayarlar. Yine, demokratlar, herkes eşit olduğu için

her şeyde eşit katılma olması gerektiğini iddia ederler; oligarklar ise, eşitsiz oldukları için kendilerinin daha büyük bir payları olması gerektiğini iddia ederler, çünkü "daha çok", eşitsiz bir durumdur. Şimdi bütün bunlarda bir çeşit adalet vardır, fakat bunu mutlak adalet diye düşünmek yanlıştır. İşte bundan dolayı bir devletin üyeleri, her örnekte temel ilkeye göre o devlete katılmalarını artık düzenlememeye başlayınca, kendilerini devrim çıkmasına elverişli bir durumda bulurlar. Liyakatçe herkesten ileri olanların ayaklanmaya en çok hakları vardır, fakat en az onlar ayaklanır; "mutlak eşitsiz" sözü doğru olarak yalnız bu gibi kimseler için kullanılabilir. Sonra, doğuştan üstün bulundukları için kendilerinin (başkalarıyla) yalnızca eşit sayılmayacak kadar iyi olduklarını iddia edenler vardır; çünkü atalarından hem üstünlük hem de servete kalıtçılık (tevarüs) edenler, soylu-doğmuş sayılırlar. Genel olarak söylendikte, devrimlerin kökenleri, çıktıkları kaynaklar bunlardır.

Bundan ötürü, yer alabilecek değişiklikler iki türlü olur: Biri, bir anayasanın tümüyle bir başkasına dönmesini gerektirir, ötekiyse varolan bir anayasada yalnızca birtakım değişiklikler yapılmasını. İlkine örnekler, demokrasiden oligarşiye, oligarşiden demokrasiye, bunlardan siyasal yönetime ve aristokrasiye ve tersine geçişlerdir. Öteki durumda, değişiklik arayanlar, oligarşi olsun monarşi olsun varolan anayasanın sürüp gitmesini, fakat kendi ellerinde işlemesini isterler. Yahut bu bir derece sorunu olabilir; bir oligarşinin daha geniş ya da daha dar bir tabana dayandırılması istenebilir, bir demokrasinin daha çok ya da daha az demokratik bir durum alması ve öteki anayasalarda da buna benzer bir biçimde ya bir gevşeme yahut bir sertleşme olması. Anayasanın yalnızca bir bölümünü etkileyen değişiklikler de vardır — belirli bir görevin konulması ya da kaldırılması gibi; örneğin, söylendiğine göre, Lysandros Lakedaimonia krallığını, kral Pausanias da *ephor*'luğu kaldırmak istemiştir. Epidamnos'ta da anayasanın bir parçası değiştirilmişti: Kabile önderlerinin *(phylarkhos*'ların) yerine bir kurul getirdiler — bu oligarşik bir değişiklik oldu; fakat orada kural hâlâ, yeni bir görevli seçilirken, işbaşındaki görevlilerin yurttaşlar meclisi toplantısında hazır bulunmasıdır. Tek *arkhon*'u oluşu da, bu anayasanın yine oligarşik bir özelliğiydi.

Dediğim gibi, devletlerdeki iç savaşların temelinde genellikle eşitsizlik vardır; çünkü insanlar haklı ve eşit olana erişme uğrundaki mücadelelerinde bölünürler*. İki çeşit eşitlik vardır: Biri sayısal denkliğe dayanır, ötekiyse değerce denkliğe. Büyüklük ya

* Eşitsizler için durumlarıyle orantılı bir karşılığın bulunmadığı devletlerden söz ediyorum. Eşitler üstünde sürekli bir krallık her zaman eşitsizlik demektir.

da nicelik bakımından eşit ve aynı olanı anlatmak için "sayısal eşit" diyorum, değerce eşit olan için de "orantılı eşit". Örneğin, sayısal olarak üçle iki arasındaki fark, ikiyle bir arasındaki farkla aynıdır; onun için, bu farkların tutarları sayısal olarak eşittir. Fakat dördün ikiyle ilişkisi; ikinin birle ilişkisine orantılı olarak eşittir; iki dördün ne kadarıysa, bir de ikinin tam o kadarı, yani yarısıdır. Fakat insanlar, mutlak adaletin değere göre orantılı adalet olduğu üstünde anlaşmakla birlikte, önce de söylendiği gibi, değer üstünde anlaşmazlığa düşüyorlar. Bir grup, insanlar herhangi bir bakımdan eşit iseler, onların her bakımdan eşit olduklarına inanıyor; başkaları da, bir bakımdan eşit değil, üstün iseler, her konuda kendilerine ayrıcalık tanınması gerektiğini iddia ediyorlar. İşte bu nedenledir ki, kabaca söylendikte, iki türlü anayasa vardır: "Halkınki" ve "azlığınki" — demokrasi ve oligarşi. Soylu doğumun ve erdemin bulunduğu insanların sayısı çok küçüktür, fakat öteki eşitsizlik belirtileri daha geniş bir sayıda görülür; onun için, hiçbir yerde yüz tane iyi doğumlu ve (erdemce) yüksek ölçütte adam bulamazsınız, ama birçok yerlerde bu sayıda zengin bulabilirsiniz.

Eşitliğin yalnız bir türden ya da ötekinden olması kuralını koymak, uygulamada olanlardan görüldüğü gibi, kötü bir şeydir; böyle bir temel üstüne kurulan hiçbir anayasa uzun ömürlü olmaz. Bunun nedeni şudur ki, bir ilk ve temel yanlıştan işe başlamak, sonunda felâkete düşmemeyi olanaksız kılmaktadır. Onun için, hem sayısal eşitlikten hem orantılı eşitlikten yararlanmalıyız. Yine de, demokrasi oligarşiden daha istikrarlı ve devrimce daha az açıktır. Oligarşilerde çıkabilecek iki ayrılık vardır: Biri oligarklarla halk arasında, öteki de oligarkların kendi aralarında. Öte yandan, demokrasilerde çıkacak bir devrim oligarşiye yönelebilir; demokrasinin içinde bir iç *stasis* diye bir şey hemen hiç olmaz. Ayrıca (şu da var ki), orta sınıfların oluşturduğu bir anayasa, "azlığınki"nden çok "halkınki"ne yakındır ve bütün bu gibi anayasaların en güvenilir olanıdır.

Devrimin daha önceki nedenleri: Bölüm 2-4.

2

Devrimlerin ve anayasayı etkileyen değişikliklerin nereden çıktığını incelerken, temel nedenlerden başlamamız gerekir. Bunlar üç gruptur ve ona göre sınıflamalıyız: Birincisi devrime yol açan koşullar, ikincisi amaçlanan hedefler, üçüncüsü de yurttaşlar arasında siyasal karışıklıkların ve şiddetli çatışmaların bütün çeşitli kökenleri.

Değişime yol açan koşulların başlıca ve genel nedeni, yukarda söylediğimiz gibi eşitsizliktir. Eşitliğe eğilim gösterenler, daha yukarı olanlardan aşağı bulundukları halde, kendilerinin onlarla eşit olduklarına inanırlarsa bir devrim başlatırlar. Eşitsizliği ve üstünlüğü amaçlayanlar da, eşitsiz oldukları halde kendilerine daha çok değil, eşit ya da daha az pay verildiğine inanırlarsa, öyle yaparlar*. Daha küçükler eşit olmak, eşitler ise daha büyük olmak için ayaklanırlar. İşte, devrim için önyatkınlık yaratan nedenler bunlardır. Dürtülere gelince, bunların kâr, saygınlık ve karşıtları olduğunu görüyoruz; çünkü insanlar, dostları için olsun kendileri için olsun, para kaybetmekten ve şerefsizliğe düşmekten kurtulmak amacıyle devletlerini çoğu kez devrime sürüklerler. Üçüncü olarak, insanların anlatılan yolda hareket ve anılan amaçlar uğrunda mücadele etmelerini gerektiren düzensizliklerin köken ve nedenleri — bunlar belki yedi tanedir, ama sayıları yediden de çok olabilir. Bunların ikisi, yukarda belirtildiği gibidir —kâr ve saygınlık— ama bir başka yoldan. Biraz önce söylendiği üzere, bunları elde etmek için insanlar birbirleriyle dövüştüklerinden değil, başkalarının —kimi haklı kimi haksız olarak— daha büyük bir pay aldıklarını gördüklerinden birbirlerine düşerler. Bu gruptaki öteki beş neden de zalimlik, korku, aşırı güç, başkalarını aşağı gören tutumlar, oransız büyümedir. Bunlara, biraz ayrı bir açıdan, kulis yapmayı ve entrikayı, düpedüz aldırmazlığı, farkedilmez değişiklikleri ve benzemezliği de ekleyebiliriz.

3

Zalimliğin ve kâr sağlama dürtüsünün ne gibi bir etkisi olduğunu ve neden olarak nasıl işlediğini göstermek gerekmez bile. Erk başındakiler zalim ve baskıcı olunca ve kendilerine kâr sağlamaya bakınca, gerek birbirlerine gerekse yetkilerinin kaynağı olan anayasaya karşı harekete geçerler; aşırı kâr, bireylerin zararına olduğu gibi, ulusun zararına da elde edilebilir. Saygınlığın önemi de apaçık ortadadır ve bunun nasıl bir hoşnutsuzluk kaynağı olabileceği de — başkalarına şeref ödülleri verildiğini ve kendilerinin alçaldığını görenler hemen devrim yanlısı olurlar; şeref ve şerefsizlik de hak edilenin tersine dağıtılınca, durum besbelli adalete aykırıdır; fakat hak edenlere uygun olunca adaletlidir. Bundan sonra, aşırı güç gelir: Bu, bir ya da birden çok kimsenin elinde, devlete ya da yurttaş topluluğunun gücüne oranla çok büyük bir erk toplandığı durumlarda görülür. Monarşi ya da bir erk grubu-

* Bu amaçlar bazen haklı görülebilir, bazen görülmez.

nun egemenliği (aile oligarşisi), genellikle, bu koşullardan doğar*. Korku ise, iki biçimde işler: Bir suç işlemiş kimseler, cezadan korktukları için hükümeti devirmeye bakarlar; başkalarının kendilerine kötülük edeceğinden korkanlar da, böylelikle bunun önüne geçmeyi umarlar — tıpkı, kendileri hakkında açılan davalardan ötürü halka karşı fesat kuran Rodos'taki yukarı-sınıfın yaptığı gibi.

Başkalarını aşağılayan tutumlar da, devrime ve iç savaşa yol açar. Oligarşilerde, anayasada hiçbir payı olmayanlar en kalabalık sınıf olunca, bunlar kendilerini oligarklardan daha büyük görürler ve onlara yukardan bakarlar. Bu tutum, zenginlerin düzensizlik ve etkinsizliği horgördüklerini belli ettikleri demokrasilerde de görülür**..

Topluluğun geri kalanı karşısında oransız büyümenin bir devrimci değişikliğe nasıl neden olabileceği, vücutlarımızla bir benzetme yaparak gösterilebilir. Vücut birçok parçalardan oluşur ve bütün dengesinin korunabilmesi için, her türlü büyüme orantılı olmalıdır; yoksa vücut bir işe yaramaz — örneğin, bir karış uzunluğunda bir vücuttan üç karışlık ayaklar çıksaydı ya da vücudun bir parçasındaki kemik yahut doku bir başka hayvanınki gibi olsaydı; çünkü, büyümenin niteliği de tutarı (niceliği) kadar önemlidir. Öylece, bir devlet de, her biri farkedilmeden büyümeye başlayabilecek birçok parçalardan oluşur. Örneğin, demokrasilerde ve siyasal yönetimlerde varlıklı olmayan yurttaşların sayısı artmak eğilimi gösterir. Bazen oransız bir artış, düpedüz bir olaylar zincirinden ileri gelir. Örneğin, Tarentum'da önemli yurttaşlardan birçoğu Iapygia'lılar tarafından yenilmiş ve öldürülmüşlerdi; sonra Pers savaşlarının hemen ertesinde, siyasal yönetimin yerini bir demokrasi aldı. Argos'ta da, Spartalı Kleomenes'in "yedinci gün sınıfı" denilen (yüksek tabakadan) insanları kesmesi sonucunda yoksul halkın sayısı arttı; bu yüzden şehrin dışında —çevrede— yaşayanların *(perioikoi)* bazılarını içlerine almak zorunda kaldılar. Atina'da savaş kayıpları yukarı-sınıfın sayısını azaltmış ve Sparta'yla savaş sürüp gittikçe adlarının yazılı olduğu kütük de durmadan küçülmüştü. Böyle bir durum daha ender olmakla birlikte demokrasilerde de ortaya çıkabilir, ama değişiklik tam ters yönde olur. Çün-

* Bazı yerlerde, örneğin Argos'ta ve Atina'da *ostrakismos*'a başvurulması aşırı erk toplanmasına son vermek içindir. Fakat ileriyi görüp bu gibi sivrilmiş güçlü insanların yükselmesini önlemek, işleri elden kaçırdıktan sonra çare aramaktan çok daha iyidir.

** Thebai'de Oinophyta savaşından sonra işler o kadar kötü yönetilmişti ki, demokrasi devrildi; kendi kargaşa ve anarşisi yüzünden yıkılan Megara'daki de öyle oldu; Gelon'un tiranlığından önce Sirakuza'daki de ve kendisini sona erdiren ayaklanmadan önce Rodos'taki halk hükümeti de.

kü zenginlerin sayısı artınca ya da servetleri büyüyünce, erkleri de daha büyür ve bunun sonunda, oligarşi ya da erk-grupları (*dynasteia* yönetimi) kurulur.

Böylelikle, yedi neden tamamlanmaktadır. Bunlara, Aristoteles yukarda, en azından dört neden daha eklenebileceğini söylemişti; ama bunlar ayrı bir biçimde işlediği için aynı paralelde değildir, üçü şiddete başvurmayan devrimlere yol açar.

Anayasada değişiklikler, şiddete başvurmadan da yer alabilir. Kulis ve entrika yapılması, uyuşukluk ve farkedilemeyecek kadar yavaş değişim — böyle bir şeyin olabileceği üç yol bunlardır. Heraia'da seçim yapma yerine kur'a çekmeyi getirdiler; çünkü en başarılı adayların en çok kapı kapı gezerek propaganda yapanlar olduğu anlaşıldı. Anayasaya karşı olanların bazen kilit görevlere geçebilme olanağını bulmaları da, uyanık durulmamasındandır. Oreus'ta böyle bir şey oldu: Herakleodoros diye biri işbaşına (*arkhon*'luğa) geçti ve oligarşi yerine bir siyasal yönetim ya da yasalarında ve göreneklerinde, küçük küçük değişikliklerin gözden kaçmasıyle, farkedilmeden bir hayli değişikliğin yer aldığı sık sık görülür. Örneğin, Ambrakia'da yurttaşlık için küçük bir mülkiyet koşulu aranıyordu; bu yavaş yavaş azaltıldı ve öyle düşük bir düzeye geldi ki, büsbütün kaldırılsa da olurdu.

Dördüncü olarak, küçük ve daha çok dışla ilgili bir grup neden vardır.

Sonra ırk ya da ulus farkı vardır; iki topluluk birlikte yaşamayı öğreninceye değin, bu fark bir ayrılık kaynağı olarak kalır. Çeşitli insanların birlikte yaşamayı öğrenmeleri, uzun bir süreç olabilir; çünkü bir devlet her türlü halkın bir araya toplanmasıyle yapılamayacağı gibi, istenen herhangi bir anda da yapılamaz. Nüfusta yabancı bir öğe bulunduğu zaman —ister bunlar kuruluşta elbirliği etmiş, daha sonra bir araya gelmiş olsunlar— iç çatışmalar son derece olağandır. Örneğin, Akhaia'lılar Sybaris'in kuruluşunda Troizen'lilerle birleşmişlerdi, sonra daha kalabalıklaşınca Troizen'lileri kovdular (Sybaris'lilerin günahının kökeni buydu). Thourioi'de de Sybaris'liler öteki kurucularla kavga ettiler; haksız yere, bu ülkenin kendilerinin olduğunu öne sürdüler ve kendileri sürgün edildiler. Bizans'ta (Byzantion) birtakım yeni koloniciler yönetime karşı bir fesat hazırlamaya başladılar, fakat bu hazırlık ortaya çıkarıldı ve bir dövüşmeden sonra, onlar da memleketten atıldılar. Antissa halkı Khios'tan sürülenleri aralarına al-

dıktan sonra, bunlarla dövüştüler ve kovdular. Zagkle halkı bazı Samos'luları ülkelerine kabul etti, fakat sonunda, kendileri yurtlarından ayrılmak zorunda kaldılar. Karadeniz'deki Apollonia'nın halkı şehre yeni göçmenler getirdi, ama onlarla kavga ettiler. Sirakuza'da tiranlık döneminden sonra, tiranın yabancı ücretli askerlerini yurttaşlığa aldılar, sonra araları açıldı ve gerginlik dövüşle sonuçlandı. Amphipolis'lilerin çoğu, ülkelerine kendilerinin getirdikleri Khalkis'liler tarafından sürüldüler*.

Bazen iç çatışmaların coğrafyayla ilgili nedenleri vardır; ülkenin konumu devletin birliği için elverişli olmayabilir. Örneğin, Klazomenai'de kıtada yaşayanlarla adada yaşayanlar anlaşamadılar; Kolophon'lularla Notion'lular da öyle. Atina'da şehirde yaşayanlarla Peiraieus'ta oturanlar arasında gerilim vardır; berikiler daha çok demokratik eğilimlidir. Savaşta, nehir ve öteki suyolu geçişlerinin çok küçük olsalar bile, birliklerin nasıl dağılmalarına yol açtığını biliyoruz. Siyasette de tıpkı öyle görünüyor: Her ayrılık bir bölünmeye varmaktadır. Elbette, bu coğrafya ayrılıkları (bölünme nedenlerinin) en önemlileri değildir. Bana kalırsa, önce iyi adamlarla kötüler arasındaki ayrılık gelir, sonra zenginle yoksul arasındaki ayrılık ve türlü derecelerde geri kalanları.

Değişimin bazı başka nedenleri ya da vesileleri; devrime yol açması olası bazı olay ve durumlar.

4

Devrimler büyük sorunlarla ilişkili olmakla birlikte, küçük nedenlerden patlak verebilir. İşin içine çok büyük farklar karışır ve erk merkezlerinde ortaya çıktığı zaman, en küçük anlaşmazlıklar bile önem kazanır. Eskiden Sirakuza'da böyle olmuştur. Anayasa, her ikisi de egemen sınıfın üyesi olan, iki genç adamın arasında bir aşk hikâyesi yüzünden çıkan anlaşmazlığın sonucu olarak değiştirilmişti. Bu gençlerden biri yurt dışındayken, öteki onun oğlan sevgilisini ayartmış. O da öç almak amacıyle ötekinin karısını gelip kendisiyle birlikte yaşaması için kandırmış. Bunun üzerine, yurttaş topluluğunun bütün üyeleri ya birinden ya ötekinden yana olmak zorunda kalmış ve iki kesime bölünmüşler. Onun için bu çeşit şeylere karşı daha başından uyanık davranmak ve önderle-

* Oligarşilerde çokluk, âdil davranılmadığı gerekçesiyle ayaklanır; daha önce dediğim gibi, eşit oldukları halde kendilerine eşit pay verilmemektedir. Demokrasilerde, ayaklananlar ileri gelenlerdir; çünkü eşitten daha çok (üstün) oldukları halde, kendilerine yalnızca eşit pay verilmektedir [Yanlış yere konulmuş bir not].

rin, işbaşında bulunanların kendi aralarındaki bütün anlaşmazlıkları hemen çözmek gerekir. Başlangıçta yanlış bir adım atmak, ölümcül olur, fakat atasözünün dediği gibi, bir işe iyi başlamak yarı yarıya yapmaktır; onun için başlangıçta yapılan küçük bir yanlış daha sonraki aşamalarda yapılacak iki kat büyük bir yanlışa eşdeğerdir.

İleri gelen yurttaşlar arasında çıkan çatışmalar, genellikle bütün şehri etkiler. Nitekim, Pers savaşlarından sonra Hestiaia'da, iki erkek kardeş, babalarından kalan mirası paylaşırken kavgaya tutuşunca böyle olmuştur. Bunlardan biri yoksulmuş; öteki kardeş malın·mülkün tutarını açıklamayınca ve babasının bulmuş olduğu hazineyi de saklayınca, demokratlar yoksul kardeşi desteklemiş. Çok malı mülkü olanıysa zengin sınıf tutmuş.

Delphoi'de bir evlilik sorunu yüzünden akrabalar arasında çıkan bir kavga, ardından gelen siyasal çatışmalara yol açmıştır. Damat adayı, gelini almaya geldiğinde bir uğursuzluk belirtisi gördüğü için, onu almadan gitmiş. Gelinin ailesi bunu kendilerine hakaret saymışlar ve genç adam tanrılara kurban keserken, malları arasına birtakım tapınak eşyaları sokuşturmuşlar, sonra da kutsal şeyleri çaldı diye öldürülmesini sağlamışlar.

Mytilene'de de, şehrin başına gelen ve Pakhes'in şehirlerini zaptettiği Atinalılarla savaşa da yol açan birçok belâların kökeni, kalıtçılıktan çıkan bir çatışmaydı: Timophanes adlı bir zengin ölmüş ve ardında evlenme çağında iki kız bırakmış. Deksandros diye bir adam bu kızları iki oğluna almak istemiş, fakat isteği reddedilmiş ve elleri boş dönmüş. Onun üzerine, kendisi Atina işlerine bakan yerel işgüder olduğu için, Atina'yı harekete geçmeye kışkırtmış. Phokis'te (Mnason'un babası) Mnaseas'la (Onomarkhos'un babası) Euthykrates arasında bir kalıtçılık kavgası çıkmış ve bu olay, Kutsal Savaş'taki Phokis'lilerin başlangıcı olmuştur. Epidamnos'ta da evlenme işlerinden patlak veren anlaşmazlıklar bir anayasa değişikliğine yol açmıştır. Yurttaşlardan biri kızını bir delikanlıyla nişanlamış; damat adayının babası ise, bir yönetici-yargıçlık görevine getirilince, bu yurttaşa bir para cezası kesmiş; o da kendisine karşı adalete aykırı bir işlem yapıldığı inancıyle, anayasadan pay almayanları ayaklandırmış.

Herhangi bir yönde —demokrasiye, oligarşiye ya da siyasal yönetime dönüşen— değişikliğe yol açabilecek bir başka nedenler dizisi, bir hükümet ya da hükümetin bir bölümü daha çok güç kazanınca, yahut halk tarafından daha çok tutulmaya başlayınca görülür. Örneğin, Atina'da Areios Pagos Meclisi, Pers savaşları sırasında büyük bir saygınlığa ulaşmıştı: Anayasanın etkinliğini onun artırdığına inanılıyordu. Sonra, yine Atina'da demokrasi iki nedenle çok kuvvetlenmişti: Birincisi, donanmada çok sayıda halkın

hizmet etmiş ve Salamis zaferini sağlamış olması; ikincisi de, böylelikle erişilen Atina'nın üstünlüğünün (hegemonyasının) deniz-gücüne dayanması. Argos'ta aristokratlar Mantineia'da Spartalılara karşı kazanılan zafer nedeniyle büyük bir saygınlık elde ettiler ve bundan yararlanarak demokrasiyi ortadan kaldırmaya çalıştılar. Öte yandan, Sirakuza'da Atinalılara karşı savaşta kazanılan zafer halkın bir başarısıydı, onlar da anayasayı siyasal yönetimden demokrasiye çevirdiler. Khalkis'te halk, tiran Phoksos'u devirmek için yukarı-sınıflarla birleşti ve sonra erki hemen kendi eline geçirdi; Ambrakia'da halk, tiran Periandros'u işbaşından kovmak için istilâcılarla birleşti ve anayasayı kendi eline aldı.

Akılda tutulması gereken önemli nokta şudur ki, erkin kullanılmasından sorumlu olanlar, ister bireyler ya da hükümet organları, ister kabileler ya da büyük-küçük her ne ise o olsun, devrime yol açan huzursuzluğu onlar yaratır. Bunu geri kalanların, elde ettikleri erki kıskandıkları için bir devrim başlatmaları durumunda olduğu gibi, dolaylı olarak yapabilirler, ama kendileri artık başkalarına eşit sayılmakla yetinmeyecek kadar üstün oldukları zaman doğrudan doğruya da yapabilirler.

Nüfusun zengin sınıfla halk gibi karşıt kesimleri denk olup da, bir orta sınıf bulunmayınca yahut çok küçük olunca, anayasal değişiklikler yine görülebilir. Çünkü, nüfusun bir kesimi —herhangisiyse— çok üstün olduğu zaman, öteki kendisinden besbelli daha kuvvetli olanlara karşı çıkmayı pek göze alamaz. Bu nedenledir ki, iyilikte üstün olanlar, hemen hiçbir zaman bir devrimi başlatmazlar; çokluğa karşı onlar azlıktır.

İşte, genel olarak bütün anayasa türlerinde devrimin nedenleri ve başlayışları bu anlattıklarım gibidir. Yönteme gelince, şiddet ve hilenin her ikisi de kullanılır; bazen başta şiddete başvurulmaz, ama sonradan ve zorunlu olarak işin içine şiddet girer. Hilenin kullanılması da iki çeşit olur. Birinde, devrimciler kandırmalarında başarıya ulaşırlar ve egemenlikleri önce kolaylıkla kabul edilir, fakat sonradan, durumlarını koruyabilmek için zor kullanırlar*. Ötekinde, işin başından inandırma yöntemi kullanılır ve bu yöntem öyle sürdürülür ki, egemenlikleri halkça isteye isteye kabul edilir.

Yukarda söylenenler, genel olarak herhangi bir devletteki herhangi bir anayasa değişikliğine uygulanabilir; fakat biz her bir anayasa türünü ayrı ayrı ele alarak her birinde devrimlerin nasıl olduğunu da görmeliyiz.

* Bunun bir örneği, Atinalıları, Sparta'ya karşı yapılacak savaş için Pers kralının kendilerine para vereceğini söyleyerek kandıran Dört Yüzler'in yönetiminde görülebilir. Söyledikleri doğru değildi, fakat onlar oligarşilerini devam ettirmeye çalıştılar [İ.Ö. 411].

Birbirlerinden farklı anayasalar nasıl devrilir?

5

Demokrasilerde devrimin en güçlü nedeni, halk önderlerinin (demagogların) ilkeden yoksun kişilikleridir. Bazen birer birer mülkiyet sahiplerine karşı mahkemelerde kötü niyetli suçlamalar yapar ve onların güçlerini birleştirmelerine yol açarlar; ortaklaşa korku, can düşmanlarına bile işbirliği ettirir. Bazen de yığınlar arasında onlara karşı kışkırtıcılık yaparlar. Bu dediğimin birçok örnekleri vardır. Kos'ta halk önderleri bozulunca, yukarı-sınıftan yurttaşların onlara karşı birleşmesiyle demokrasi devrildi. Rodos'ta da demokrat siyaset adamları denizcilere (devlet kesesinden) para vermeye başladıkları ve gemi komutanlarına (*trierarkhos*'lara) yaptıkları harcamaları gerisin geriye ödememeye kalkıştıkları zaman öyle oldu. Bunlar da, bitip tükenmez davalardan usanarak aralarında bir birlik kurmak zorunda kaldılar ve demokrasiye son verdiler. Herakleia' da da, koloninin kurulmasından hemen sonra kendi önderleri yüzünden demokrat parti alaşağı edilmiştir; bu önderler yukarı-sınıf yurttaşlara yaptıkları haksızlıklarla, onların birbiri ardından şehri terketmelerine sebep olmuşlardı; sonunda, sürgünler kuvvet topladılar, geri geldiler ve demokrasiyi yıktılar. Megara'daki demokrasi de buna benzer bir biçimde devrilmişti: Burada halk siyasetçileri halka dağıtacak para bulabilmek için yukarı-sınıf yurttaşlardan birçoğunu sürerek mallarına el koydular; bu, böylelikle sürülenlerin sayısı iyice artana dek devam etti, o zaman geri dönüp geldiler, halka karşı yaptıkları savaşı kazandılar ve bir oligarşi kurdular. Demokrasi döneminde Kyme'de de aynı şey olmuş, Thrasymakhos bu yönetimi devirmişti; daha başka örneklerde de değişikliklerin hep aynı biçimde meydana geldiğini görebilirsiniz.

Bazen, kalabalığın sevgisini kazanmak için ileri gelen (yukarı -sınıf) yurttaşlara haksızlık eder ve onların birleşmesine yol açarlar; kullandıkları baskı yöntemleri zorla bir varlık vergisi almak ya da kamu hizmetleri için gelirlerine bir vergi koymaktır; bir başka yöntem de, paralarını kamu kesesine aktarmak amacıyle zenginlere iftira ederek onlara karşı dava açmaktır.

Eski zamanlarda, halk önderi ile askerlik önderi aynı kişi olunca demokrasiden tiranlığa doğru bir değişme meydana gelirdi; gerçekten, eski tiranların çoğu demagog olarak başlamışlardı. Günümüzde bunun böyle olmamasının nedeni, eskiden halk önderlerinin usta konuşmacılardan değil, birliklere komutanlık etmiş kimselerden çıkmasıydı; çünkü o zaman usta konuşmacılar yoktu. Bugün söylevcilik sanatının yayılması sonucunda, yetenekli konuşmacılar halk önderleri oluyorlar; fakat savaşma konusundaki bilisizlikleri

yüzünden, bunlar önemsiz bir iki ayrık dışında komutanlıklara atanamıyor. Geçmişte tiranlığa bugünkünden daha sık rastlanmasının bir nedeni de, o zamanlar belirli birtakım insanlara büyük yetkili görevler teslim edilmesiydi; örneğin Miletos'ta tiranlık, başkanlık (*prytanis*'lik) makamından çıkmıştı, çünkü başkanın birçok ve büyük erkleri vardı. Bir başka neden, o günlerde şehirlerin daha küçük olması ve halkın kırlık alanlara yayılmış olarak yaşamasıydı; bu nedenle, önderleri savaşçı olmak isterlerse tiranlığı ele geçirmeyi amaçlarlardı. Hepsi böyle yapabilirdi, çünkü halkın güvenini sağlamışlardı; bu güven ise zenginlere karşı düşmanlıklarına dayanıyordu. Örneğin, Atina'da Peisistratos ovalı zengin toprak sahiplerine karşı bir ayaklanmaya önderlik ederek tiran oldu. Megara'da Theagenes, zenginlerin nehir boyundaki otlaklarda gezinen sığır sürülerini bularak onları kesmişti; Dionysios da, Daphnaios'u ve zenginleri ağır bir dille suçladığı için tiranlık görevine layık görülmüştü — Dionysios bir halk adamıydı ve zenginlere düşmanlığı ona halkın güvenini kazandırmıştı. Değişim, başka bir yönde de olabilir: Yani, eski ya da tadan kalma demokrasinin çağdaş ya da aşırı demokrasiye dönüşmesi yolunda. Çünkü görevliler, mülkiyete dayanmayan bir seçimle ve halkın seçmen olmasıyle seçildiği zaman, seçimi kazanmak isteyenler, *demos*'u ileriye ite ite, halkın yasalar üstünde bile egemen olduğu bir noktaya kadar getirirler. Bunu önlemenin ya da azaltmanın bir çaresi görevlilerin seçiminde bütün halkı değil, kabileleri seçmen yapmaktır.

6

Genel olarak söylendikte, demokrasiden uzaklaşan değişikliklerin nedenleri bunlardır. Şimdi oligarşilerdeki değişikliklere bakacak olursak, iki türün en çok göze battığını görürüz: Bunların biri oligarşiye karşı çıkılmasından ileri gelir, ötekiyse oligarşinin içindeki ayrılıklardan. Bunun için, oligarklar halkı ezerlerse, her zaman devrim çıkması olasılığı vardır; bu gibi koşullarda her kim olsa halk önderi rolünü yeterli bir biçimde oynayabilir. Hele kendisi de oligarşiden geliyorsa, o zaman özel bir etkinlik kazanır — sonradan Naksos'ta tiran olan Lygdamis gibi. Dışarıdan gelen karşıtlığın bir oligarşinin devrilmesine yol açabileceği çeşitli yollar vardır. Bazen tehlike zenginlerden, yönetime katılmamış olan zenginlerden gelir. Çünkü bazen erk başında bulunanların sayısı çok az olabilir. Massalia'da, İstros'ta, Herakleia'da ve daha başka şehirlerde böyle olduğu bilinmektedir. Yönetime alınmamış olanlar, önce büyük oğullara, sonra da küçüklere birer pay verilinceye kadar, kışkırtıcılık yaptılar. Çünkü bazı yerlerde baba ile oğulun, bazı yerlerde de büyük ve küçük kardeşlerin aynı anda görev ba-

şında bulunmasına izin verilmez. Massalia'da oligarşi, siyasal yönetim gibi bir şeye döndü, ama İstratos'ta demokrasiye çevrilmekle sonuçlandı, Herakleia'da ise oligarkların sayısı altı yüze çıkarıldı. Knidos'ta da devrim, yukarı-sınıf üyelerinin kendi aralarında çatışmalarından ileri gelmişti; çünkü hükümete katılanların sayısı azdı ve dediğimiz gibi, baba görevliyse oğul olamıyor, birçok kardeşten de ancak en büyüğü görev alabiliyordu. Bu durumda, halk harekete geçerek kendisine yukarı-sınıflardan bir önder seçti; aralarında çıkan ayrılık onları zayıflattığı için, halkın darbesi başarıya ulaştı. Erythrai'de eski zamanlarda Basilides'lerin oligarşisi altında, bunların yetkin bir yönetim sürdürmelerine karşın, halk kendisini bir azınlığın yönetmesinden hoşlanmadığı için, anayasayı değiştirdi.

Devrimin öteki türü, doğrudan doğruya oligarşinin kendisinden ve oligarşinin içindeki çekemezliklerden kaynak alır. Önderleri demagoglar gibidir; demagojinin iki türü vardır: Biri gerçekten çok ender olarak bulunmakla birlikte azlığın arasında işler; öteki bir oligarşinin üyeleri halka demagogluk edince olur. Bunlardan ilkinin örnekleri, Atina'da Otuzlar Oligarşisi içinde Kharikles'le adamlarının demagogluğu ve yine tıpkı onun gibi, Dört Yüzler Oligarşisi'nde Phrynikhos'la ortaklarının demagogluğudur. İkincisine iyi bir örnek de Larisa'dır; orada Yurttaş-Koruyucuları denilen oligarklar halk tarafından seçildikleri için, yığınlara demagogluk etmişlerdir. Üyeleri görevlere seçilme yeterliği olanlarca seçilmeyip, görevlerin kendilerinin yüksek bir mülkiyet koşuluna ya da bir siyasal birliğin üyesi olmaya bağımlı bulunduğu ve seçmenlerin *hoplit*'ler ya da *demos* olduğu herhangi bir oligarşide böyle bir eğilim vardır; örneğin, Abydos'ta ve jüri üyelerinin bütün yurttaşlardan oluşmadığı yerlerde böyle olmuştur*; ayrıca, oligarşinin büyüklüğü daha da sınırlanmaya kalkışılınca, yine böyle olur; çünkü dışarıda bırakılanlar, hakları olan eşitliği sağlamak için halkı yardımlarına çağırmak zorunda kalırlar.

Sonra, üyelerinin lüks içinde yaşamalarından ötürü yıkılan oligarşiler vardır. Çünkü bu türden kişiler yenilik yapmaya düşkünlük gösterirler, ya kendileri tiran olmaya ya da bir başkasını tiran olarak ortaya koymaya çalışırlar. Örneğin, Sirakuza'da Dionysios'u tiran yapan Hipparinos'tu; Amphipolis'te de, Kleotimos adında biri Khalkis'li göçmenleri şehre getirmiş ve geldikleri zaman onları varlıklılara karşı kışkırtmıştı; Aigina'da Khares'le görüşmeleri yürüten kişi, parası kalmadığı için anayasayı değiştirmeye kalktı. Bazen bunlar paranın tükenmesini beklemeden değişiklikleri yap-

* Karadeniz'deki Herakleia'da [Ereğli] olduğu gibi, davalara ilişkin bir demagoji pekâlâ anayasada değişiklik yapılmasına yol açabilir.

maya girişirler. Bazen de gizlice kamu paralarını iç eder ve sonra, ya bu hırsızlıklarını gizlemek için kendileri karışıklık çıkartırlar ya da Karadeniz'deki Apollonia'da olduğu gibi, başkaları bu hırsızlığa dikkati çekmek amacıyle böyle yapar.

Kendi içinde tek bir kafada olan (iyi anlaşan) bir oligarşiyi içeriden yıkmak kolay değildir; bunun iyi bir örneği, birbirlerine nasıl davranacaklarını bildikleri için, birkaç kişinin çokluk üstünde yetkelerini sürdürdüğü Pharsalos'taki anayasadır. Fakat bir oligarşinin içinde bir başka oligarşi kurmaya kalkışılınca, bunun ardından yıkılış gelir. Yurttaşların toplamı zaten azsa, bu azlığın da tümüne seçilme yeterliği tanınmadığı zaman böyle olur. Anayasanın oligarşik olduğu, fakat pek az kimsenin yönetici organa, yani yaşlılar kuruluna katıldığı Elis'te durum böyleydi; çünkü başlangıçta varolan üyeler ömür boyu görevde kalıyorlardı, sayıları da doksan olarak saptanmıştı; üstelik Sparta'daki Yaşlılar Kurulu'nda *(gerontes)* olduğu gibi, seçime yöntemi erkbaşındaki gruba yarıyordu.

Oligarşilerden değişmeler savaşta da barışta da olabilir. Savaşta oligarşiler halka güvenmemeleri yüzünden ücretli asker tutmak zorundadırlar; buysa, onların devrilmesine yol açabilir; çünkü birliklerinin komutanlığını verdikleri adam, Timophanes'in Korinthos'ta yaptığı gibi çoğu kez tiran olur ve eğer bunlar birden çoksa, kendileri bir egemen klik kurarlar. Bazen, sırf bu sonuçların ortaya çıkacağı korkusuyle, (oligarklar) savunmada halkı kullanmak ve onlara anayasadan bir pay vermek zorunda kalırlar. Barışta ise, (oligarklarla *demos*) birbirlerine güvenmemelerinden ötürü, ülkenin savunmasını ücretli askerlerle tarafsız bir komutana bırakırlar; o da bazen her iki partiyi yumruğu altına alır; nitekim, Aleuadai'nin egemenliği sırasında Larisa'da Simos ve Abydos'ta derneklerden birine önderlik eden İphiades böyle yapmıştır.

Devrimler, oligarklardan birtakımın bir başkasınca devrilmesi sonucunda yahut davalardan ya da bir evlenmeye ilişkin tutumlardan çıkan çatışmalar dolayısıyle de olabilir. Evlenme sorunundan kaynak alan bazı çatışmalara yukarda değinmiştim; bunlara şu örnek de eklenebilir: Eretri'daki Atlılar Oligarşisi bir evlenme işine ilişkin olarak haksızlığa uğrayan Diagoras'ça devrilmişti. Herakleia ve Thebai'deki devrimler mahkeme kararları dolayısıyle çıkmıştır; Herakleia'daki mahkeme zina suçlamasıyle, haklı olarak, fakat bölünmeye yol açan bir biçimde Eurytion'u cezaya çarptırmıştı; Thebai'de de mahkeme Arkhias'ı suçlu bulmuştu ve düşmanları onlardan öç almayı öylesine akıllarına koymuşlardı ki, adamlar pazaryerinde bir direğe bağlandılar.

Birçok oligarşiler, aşırı despotluk etmeleri yüzünden yıkılmışlar, kendi üyelerinden bunu onaylamayan bazıları onları devirmiş-

tir; örneğin Knidos'taki ve Khios'taki oligarşiler. Bazen birtakım koşulların birleşmesi, gerek siyasal yönetim dediğimiz düzenlerde, gerekse kurul üyeliğinin, mahkeme üyeliğinin ve öteki görevlerin yalnızca belli bir mülkiyet koşulunu karşılayanlar için açık olduğu oligarşilerde değişikliklere yol açar. Çünkü bu mülkiyet koşulu, çoğu kez, ilk saptandığında o zamanki amacına pek uygundur, yani bu koşula göre, oligarşide azlık, siyasal yönetimde ise bütün orta-sınıf anayasaya katılır. Fakat bir barış dönemi ya da bir başka iyi-bahtlılık nedeniyle bolluk [cümlenin geri kalanından, Aristoteles'in "enflasyon" demek istediği anlaşılıyor] başgösterir ve aynı mülkiyet tutarları eskisinin birçok katına çıkar ve böylelikle herkes her yere seçilmek için yeterli olur — ya çabucak ya da değerlerin yavaş yavaş değiştiği bir dönem boyunca.

İşte, oligarşilerdeki değişiklik ve devrimlerin nedenleri bunlardır. Şu genel gözlemi de ekleyebiliriz: Oligarşilerin olsun, demokrasilerin olsun, yerlerini bazen karşıtları değil, kendileriyle yine aynı sınıftan anayasalar alır. Örneğin, yasalarına bağlı bir demokrasi ya da bir oligarşi, yasalar üstünde yetkili bir demokrasi ya da oligarşiye dönebilir ya da değişme ters yönde olabilir.

Bundan sonra aristokrasilerdeki devrimler tartışılmaktadır, ama biraz farklı bir biçimde — çünkü aristokrasi sayılara değil, niteliğe (arete*'ye) dayanır. Fakat besbelli ki, bu da bir oligarşi türüdür, çünkü üstün nitelikler her zaman azlıktır. Fakat Aristoteles'in en çok hoşlandığı "siyasal yönetim" de üstün nitelikte olmaya dayandığı ve dolayısıyle bir çeşit aristokrasi olduğu halde, aynı zamanda oligarşiden daha demokratiktir. Böylelikle, aristokrasi ve siyasal yönetim burada birlikte ele alınmaktadır — bu da bir ölçüde karışıklık yaratıyor. Bu bölümde anlatılan Thourioi'daki değişiklikler karanlıktır.*

7

Aristokrasilerde devrimlerin bir nedeni, ancak birkaç kişinin devlet görevlerine seçilme yeterliği olmasıdır. Yukarda işaret ettiğimiz gibi, bu, oligarşiler için de eşit ölçüde doğrudur; çünkü aristokrasi bir çeşit oligarşidir: Her ikisinde de egemenlik bir azlıkla sınırlıdır, ancak sınırlamanın ilkesi aynı değildir. Fakat sayılar bakımından, aristokrasi hiç kuşkusuz, azlığın egemenliğidir. Tam yurttaşlık haklarının böyle tekelleştirilmesine şu durumlarda karşı çıkılacağı kesindir: (1) halkın bir kesimi kendilerinin yöneticilere eşit olduklarına inandıkları zaman — örneğin, Sparta'da *Partheniai* denilen (eşit doğumlu, ama evlilik-dışı) kişiler hükümeti devirme-

ye kalkışmışlar, fakat düzenleri ortaya çıkarılmış ve Sicilya'ya kolonici olarak sürülmüşlerdir, orada da Tarentum'u kurmuşlardı; sonra (2) hiçbir yönden aşağı olmayan büyük adamlar, Lysandros'a Sparta krallarının yaptığı üzere kendilerinden daha yüksek yerlerde bulunanlarca aşağılandıkları zaman; yine (3) Agesilaus zamanında *Spartiatai*'ye karşı bir düzen hazırlayan Kinadon gibi, cesur ve kuvvetli bir adam şeref ve görevden yoksun bırakılınca; ve (4) üyelerin (yani, yurttaşlık hakkı olanların) sahip oldukları mal-mülk tutarları arasında büyük bir ayrılık olduğu zaman — bu durum, çoğu kere savaş zamanında ortaya çıkar; Tyrtaios'un "Eunomia" adlı şiirinden anlaşılabileceği gibi, Messemia savaşının sonucunda Sparta'da böyle olmuş, bazıları savaş yüzünden çok bunalarak toprağın yeniden dağıtılmasını istemişlerdi; ve (5) zaten güçlü olan bir adam daha da güçlenme eğilimi gösterdiği zaman — nitekim, Pers savaşında Lakedaimonia kuvvetlerine komuta eden Pausanias'ın ve Kartacalı Hannon'un böyle oldukları söylenir.

Fakat siyasal yönetimde de, aristokraside de çöküşün başlıca nedeni, anayasanın kendi ilkelerinden sapılmasıdır. Onun için, siyasal yönetimde bu neden oligarşi ile demokrasinin doğru bir karışımının sağlanamaması, aristokraside de bunların erdemle, ama özellikle de demokrasi-oligarşi çiftinin kendi içinde iyi bir karışımının yapılamamasıdır. Çünkü siyasal yönetim denilenler gibi, aristokrasi denilen yönetimlerin de çoğu, bu ikisinin bir karışımını yapmayı amaçlarlar ve (siyasal yönetimlerle aristokrasilerin) aralarındaki farklar bu noktadadır, yani karışımın nasıl yapıldığında. Bazılarının daha çok, bazılarının daha az sürekli olması, iyi bir karışım elde etmekte başarı kazanıp kazanamamaktan, ileri gelir. Daha çok oligarşiye eğilim gösterenlere aristokrasi, daha çok demokrasiye eğilim gösterenlere ise siyasal yönetim denir; ve bu durum, siyasal yönetimleri aristokrasilere oranla daha başarılı kılar. Bu, büyüklüğün (çokluğun) bir güç öğesi olmasındandır; çok sayıda kişinin eşit payları olduğu bir yerde, daha çok doyum vardır; fakat kendilerinde zenginliğin üstünlükleri olan ve üstelik anayasaca ayrıcalıklı bir konumda bulunanlar, erklerini kötüye kullanmak ve servetlerini artırmak yönsemesinde olurlar.

Genel bir kural olarak, eğer bir anayasa bir yönde gelişme eğilimini gösterirse, o anayasa düzeni içinde erklerini çoğaltmak isteyenler aynı yönde değişiklikler yapılmasını sağlamaya bakacaklardır: Yani, siyasal yönetimin demokrasiye, aristokrasinin oligarşiye dönüşmesini. Fakat bunun karşıtı da olabilir: Yoksullar baskı altında ezilir ve devleti o yöne çekerlerse, aristokrasinin demokrasiye doğru kayması; siyasal yönetimin de, onu sürekli kılan nitelikleri, yani hak etmeye göre eşitliği ve bireysel mülkiyet özgürlüğünü yitirirse, oligarşiye dönmesi olanağı vardır. Thourioi'de

böyle olmuştu. Bir yandan, görevlere atanmakta aranan mülkiyet koşulu çok yüksek olduğu için, bu indirilmiş ve görevlerin sayısı çoğaltılmıştı. Öte yandansa, yukarı-sınıflar yasaya aykırı olarak bütün toprakları ellerine geçirmişlerdi — anayasanın oligarşikleşmesi, onların böyle yapabilmelerine elvermişti. Sonra, savaş sırasında silah eğitimi görmüş bulunan halk, kışlalardaki askerlerden daha çok kuvvetlendi. Böylelikle, işin sonunda kendi paylarına düşenden fazla mülkiyet edinenler bunları geri vermek zorunda kaldılar.

Bütün aristokratik anayasaların bir azlığın denetiminde olmasının bir sonucu da, ileri gelen yurttaşların daha büyük kâr sağlamalarıdır — örneğin, büyük toprakların bir azlığın elinde toplanadurduğu Sparta'da. Her ikisinde de (gerek siyasal yönetimde, gerek aristokraside) ileri gelen yurttaşlar diledikleri gibi hareket etmekte ve diledikleri gibi evlenmekte daha çok özgürdürler. Lokroi şehrinin yıkımı bundan olmuştu: Tiran Dionysios'la bir evlilik ilişkisi kurulmuştu — oysa böyle bir şey, bir demokraside, hatta öğelerinin doğru karıştırıldığı bir aristokraside hiç olmaz.

Aristokrasilerde değişmeler genellikle farkedilmeden meydana gelir, çünkü çözülme yavaş yavaş oluşan bir süreçtir. Yukarda, bunun bütün anayasalar için geçerli bir genel ilke olduğunu söylemiştik, çünkü en küçük bir şey bile değişikliklere yol açabilir. Örneğin, yurttaşlar anayasalarının küçük bir noktasını savsaklarlarsa, gelecek keresinde başka ve daha önemli bir noktasını huzursuzluk duymadan değiştirecekler, en sonunda bütün yapıyı değiştirmiş olacaklardır. Yine Thourioi buna örnektir. Orada önemli bir siyasal görev olan generallik (*strategos*'luk), yasaya göre, aynı bir adama ancak beş yıllık bir aradan sonra verilebilirdi. Savaşta yetenekli olan ve sıradan askerlerce pek tutulan birtakım gençler, zamanın siyasetçilerini hiçe sayarak onları kolayca bir yana atabilecekleri inancındaydılar. Önce, aynı adamların sürekli olarak generallik görevinde kalabilmesini sağlamak için bu yasayı kaldırmakla işe başladılar. Halkın kendilerini isteye isteye seçeceğini biliyorlardı. Bu soruna bakmakla görevli, Kurul üyesi denilen kimseler, önce karşı çıkmak yönelimindeydiler, ama giderek onlar da ötekilere katıldılar — bu yasayı değiştirmekle, anayasanın geri kalanının dokunulmadan kalabileceğini sanıyorlardı. Daha sonra, başka değişiklikler de önerilince, bunları durdurmaya kalktılar, ama artık hiçbir şeye güçlerinin yetmediğini gördüler. Böylelikle, anayasanın bütün yapısı değişti ve egemenlik, devrim sürecini başlatmış olan erk grubunun *(dynasteia)* eline geçti.

Anayasalar içeriden olduğu gibi dışarıdan da değiştirilebilir; örneğin, karşıt türden ve uzak olmayan bir komşu anayasa varsa ya da böyle bir anayasa uzaktaysa, onun çok güçlü olması durumunda. Atinalıların ve Spartalıların tarihi bunun örnekleriyle dolu-

dur; Atinalılar her yerde oligarşileri, Spartalılar da halk hükümetlerini yıkmışlardır.

Anayasal değişiklik ve devrimlerin kaynakları üstüne bu kadarı yeter.

Durulmanın (istikrarın) nasıl sağlanacağı ve devrimci değişikliklerden nasıl kaçınılacağı (Bölüm 8 ve 9). "Anayasal safsata"lara ilişkin gönderme, herhalde Kitap IV, Bölüm 13'edir.

8

Şimdiki konumuz, gerek genel olarak gerekse belirli durumlarda anayasaların korunması. Söylenecek ilk ve apaçık şey şu ki, eğer anayasaları yıkan nedenleri doğru dürüst kavramışsak (kavradık sanıyorum), o zaman onları nelerin koruyacağını da biliyoruz demektir. Çünkü karşıtlar karşıtları çıkarır, yıkma ise korumanın karşıtıdır.

İyi bir karışımın sağlandığı anayasalarda, o anayasanın yasalarına aykırı hiçbir şey yapılmaması için tedbirler almak, özellikle önemsiz görünen çiğnemelere karşı tetikte olmak gerekir. Yasadışı tutum kendini belli etmeden içeriye sokulur; tıpkı sık sık tekrarlanan küçük harcamaların sonunda bir adamın servetini tüketmesi gibi, yapılan harcama farkedilmez, çünkü paranın hepsi birden harcanmamaktadır; zihni çelen de zaten budur. Tıpkı "her biri küçükse, hepsi de küçüktür" diyen safsatalı kanıt gibi — oysa bu doğru olabilir de olmayabilir de; bütün küçük olmadan küçük parçalardan meydana gelebilir. Başlangıçta böyle bir yanlışa düşmekten sakınmalıyız; onun gibi, kalabalığı aldatmak için yapılan siyasal safsatalara da güvenmememiz gerekir (Anayasalara ilişkin olarak safsata sözüyle ne demek istediğimi yukarda açıklamıştım).

Bundan sonra, birçok aristokrasilerin (oligarşilerin de) anayasaları sağlam olduğu için değil, yönetim görevlerinde bulunanlar, yurttaşlar topluluğunun üyelerine olsun, bu topluluğun dışında kalanlara olsun iyi davrandıkları için varlıklarını sürdürdüklerini gözlemleyebiliriz; yani işbaşındakiler bunlara haksızlık yapmazlar, önderlerinin anayasaya katılmasına izin verirler, yükselmek isteyenleri bastırmaz, onları alçaltmaz ve çokluğu kazançlarından yoksun bırakmazlar; kendi aralarında ve ötekilerden anayasaya katılanlar arasında, birbirlerine demokratça davranırlar — yani, eşitlik üzere, çünkü demokratların isteği bütün yurttaşların eşitliğidir ve eşitler arasında eşitlik tanınması yalnız âdil olmakla kalmaz, üstelik yararlıdır da. Onun için, eğer yurttaşların sayısı çoksa, demokratik özellikleri içinde taşıyan bir sistem bulunmasında büyük yarar var-

dır — örneğin, eşit olmalarından ötürü hepsine eşit paylaşma olanağı sağlamak için görev süresini yalnızca altı ayla sınırlamalıdır; eşit oluşları onları âdeta bir *demos* gibi yapmaktadır ve bu nedenledir ki, yukarda işaret ettiğimiz üzere, halk önderleri (demagoglar) çoğu kez onların arasından çıkar. Sonra, bu oligarşilerin ve aristokrasilerin erk-gruplarının eline geçme olasılığı da daha azdır, çünkü kısa bir görev süresi içinde haksızlıklar yapmak, uzun bir görev süresi içinde olduğu kadar kolay değildir; uzun süre başta kalınması, demokrasiler gibi oligarşilerde de tiranlığın ortaya çıkabileceği anlamına gelmektedir; çünkü her ikisinde de güçlü adamlar tek başlarına egemen olmayı amaçlarlar: Birinde halk önderleri, öbüründe erk-grubunun ileri gelenleri ya da işbaşında uzun bir dönem kalırlarsa en yüksek görevlerde bulunanlar.

Anayasalar, yalnız olası yıkıcıları kendilerinden uzak tutulduğu zaman değil, bazen salt bunlar yakın olduğu için de uzun süre ayakta kalırlar; çünkü onların korkusundan insanlar kendi anayasalarına dört elle sarılır. Dolayısıyle, anayasanın yararlarına yürekten bağlı olanlar için, anayasaya bir şey olacak diye korku yaratmak bir ödevdir — böylelikle, herkes uyanık olur ve anayasayı kollamak amacıyle gece nöbetçileri gibi tetik durur; onun için, uzak tehlikeler yakına getirilmelidir. Ayrıca, ileri gelenlerin aralarındaki yarışmaları ve tutkularını önlemek için yasama yoluyle tedbir alınması ve bunlara karışmamış olanların da bu çatışmalara girmekten vaktinde alıkonmaları gerekir; olan bir kötülüğü, ilk aşamalarında herkes seçemez, ancak gerçek bir devlet adamı farkedebilir.

Oligarşilerde ve siyasal yönetimlerde değişikliğin yurttaşlık için aranan mülkiyet koşullarından ileri gelebileceğini görmüştük; elden ele dolaşan (tedavüldeki) para pek çok arttığı halde, bunların tutarı aynı kalınca değişiklikler olabilir. Bunun en iyi çaresi, paradaki artışın ışığında vergilendirilebilir serveti yeniden değerlendirmek, böylelikle yeni toplamı eskisine oranlamaktır. Bazı şehirlerde bu iş her yıl, daha büyüklerinde ise üç ya da beş yılda bir yapılır. Bulunan yeni değerin yurttaşlık koşullarının saptandığı zamandakinden çok daha büyük yahut çok daha küçük olduğu görülürse, aranan ölçülerin artırılması ya da azaltılması yasa gereği olmalıdır; değer yükselmişse, yükselmeyle orantılı olarak bunlar da artırılır, düşmüşse, düşmeyle orantılı olarak bunlar da azaltılır. Oligarşilerde ve siyasal yönetimlerde durum böyle karşılanmaz ve ayarlama yapılmazsa, değer düşünce, değişim siyasal yönetimden oligarşiye, oligarşiden de erk-grubu egemenliğine doğru olmak eğilimindedir; yükselinceyse, siyasal yönetim demokrasiye, oligarşi de siyasal yönetime ya da demokrasiye dönüşecektir.

Bir anayasanın durulmasını (istikrarını), bireylerin davranışları da tehlikeye sokabilir — çok tutkulu olanların ve para yapmak isteyenlerin davranışları. Aristoteles, kamu hazinesinden ücret almakla para çalmak arasındaki farkı herhalde biliyordur (Karşılaştırınız: Kitap IV, Bölüm 6), ama burada ikisini karıştırır.

Herhangi bir tek kişinin erkini orantısız büyütmemek, onu uzun zaman aralıklarıyle yavaş yavaş yükseltmek ve birdenbire çok ilerlemesine olanak vermemek, demokraside, oligarşide ve her anayasada ortak bir uygulama kuralıdır; çünkü böylesi onun için de kötüdür — başarı sarhoşluğunu herkes kaldırmaz. Yahut bu olamazsa, hiç değilse, bir adama bütün şerefleri hep birden vermekten, sonra da hep birden geri almaktan kaçınmalıdır; bu süreç yavaş yavaş işlemelidir. Hiçbir yurttaşın serveti ya da aile ilişkileri nedeniyle aşırı bir etkileme gücüne erişmemesini sağlamak için de, böyle gelişmelerin yasalar yoluyle engellenmesine çalışırlar; yahut bu yapılamazsa, bu gibi adamların (kamu işlerinden) el çekmeleri ve ülkeden çıkıp gitmeleri istenir. Fakat insanlar, devrimci değişiklikleri özel yaşayışlarına ilişkin nedenlerden ötürü başlattıkları için, yaşayışları topluluğun çıkarlarına uygun olmayanları gözetim altında tutacak bir yetke görevi kurulmalıdır; bu oligarşinin çıkarları için de demokrasinin çıkarları için de, geri kalanların çıkarları için de eşit ölçüde geçerlidir. Aynı nedenlerle, topluluğun bir kesiminin olağanüstü zenginleşmesine karşı korunmak gerekir. Bu tehlike, bütün atama ve sorumlulukların yalnız bir kesime bırakılmaması, ayrı ve karşıt kesimlere verilmesiyle önlenebilir (Eğitim görmüş sınıfı avama, serveti de yoksullara karşıt olarak koyuyorum). Ya yoksulları zenginlere katmak ya da orta halli olanların sayısını çoğaltmak için çaba gösterilmelidir; bu, eşitsizlikten kaynak olan dönüşümleri önler.

Devlet görevlerinde bulunmanın bir kazanç kaynağı olmamasını sağlayacak yasal ve özellikle mali düzenlemeler yapılması, her çeşitli anayasada en önemli şeydir. Oligarşik olarak çerçevelenmiş anayasalarda bunu özellikle kollamak gerekir. Çünkü çoğunluk devlet görevlerinin dışında tutulmayı pek umursamaz, hatta kendi işlerine bakacak zamanı kaldığı için memnun olur, fakat görevlilerin kamu parasını iç ettiklerini düşünmekten hoşlanmaz. O zaman kızgınlıkları iki katlı olur: Çünkü bu durumda hem görevden hem de kazançtan yoksun kalmaktadırlar. Üstelik, tek bir devlette demokrasiyle oligarşinin birleştirilmesi de, ancak bu ilkeye uyulmasıyle olanak kazanmaktadır. O zaman, hem yukarı-sınıf hem de *demos* gerçekten istediklerini elde edebilirler; çünkü görevlerin herkese açık olması demokratik, yalnız yukarı-sınıfın onları doldurması aristokratiktir; devlet görevi kazanç sağlamayınca ise, ola-

cak olan işte tam budur. Çünkü hali vakti yerinde olmayanlar, para getirmeyince görevlere seçilmek istemez, kendi işlerine bakmayı yeğlerler; zenginlerin ise kamu parasından desteklenmeleri gerekmediği için, görev kabul edebileceklerdir. Bunun sonucunda, yoksullar tatmin olacaklardır, çünkü zamanlarını kendi işlerinde harcadıkları için durumları düzelecektir; zenginler de tatmin olacaklardır, çünkü kendilerini avam yönetmeyecektir. Kamu parasının iç edilmesini önlemek için, devlet mülkiyetindeki şeylerin bir ardıla devri, bütün yurttaşların önünde yapılmalı, listeler çıkarılıp bunların kopyaları kardeşlik derneklerine, ortaklıklara ve kabilelere verilmelidir. Kazançsız görevlerin boş kalmamasını sağlamak için de, bu görevlere şeref ve ayrıcalıklar bağlayarak, üstün hizmetlerde bulunanlar yönünden çekici kılınmaları gerekir.

Demokrasilerde zenginlere karşı düşünceli davranılmalıdır; yeni baştan mülkiyet dağılımı yapmak amacıyle sermayelere vergi konmamalı, bazı şehirlerde farkedilmeden yapılageldiği gibi, yeniden gelir dağıtımına da kalkışılmamalıdır. Kendileri isteseler bile, zenginlerin kamu yararına olmayan pahalı hizmetleri üstlenmelerine —meşale yarışları düzenlenmesini, korolar eğitilmesini ve benzeri işler yapılmasını paraca desteklemelerine— izin verilmemesi daha doğru olur. Öte yandan, bir oligarşideyse, halleri vakitleri yerinde olmayanlara özel bir önem verilmeli, paralı görevlere onlar atanmalı, zenginlerden birinin onlara karşı işlediği bir haksızlığın cezası, zenginlerin kendi aralarında işlediklerine verilenden daha sert olmalı, miras bırakmada dilediğini kalıtçı seçme hakkı tanınmamalı, ancak akrabalar kalıtçılık edebilmeli ve aynı bir kimseye birden çok miras kalmasına izin verilmemelidir. Bu yoldan, servet eşitsizliği daha az olacak ve birçok yoksul varlıklıların arasına katılacaktır. Demokraside olsun, oligarşide olsun, anayasadan en az pay alanlara, yani demokraside zenginlere, oligarşide yoksullara eşitlik, hatta öncelik tanınması, her zaman faydalıdır. Bu, erk görevleri onlara verilmeli demek değildir; o görevler tümüyle ya da en azından genel olarak anayasal topluluğun üyeleri için ayrılmalıdır.

Erki elinde tutanların kişiliği ve yönetilenlerle ilişkileri, durulma (istikrar) sağlanmasında önemli etkenlerdir.

9

Hükümetin dizginlerini ellerinde tutacak kimseler için üç ilke vardır: Kurulu anayasaya bağlılık, işini yapma yeteneği ve söz konusu yaşam biçimine özgü iyilik ve dürüstlük türü (Her anayasada ahlak ölçütleri bir değildir, onun için doğruluk anlayışında farklar olması da kaçınılmaz bir şeydir). Fakat, bir sorun karşımıza çıkı-

yor: Bütün bunlar aynı bir kimsede bulunmayınca, seçim nasıl yapılacak? Bir adamın askerlik becerisi varsa, ama aşağılık biriyse ve rejime karşı da niyetleri iyi değilse, bir başkası dürüst ve yönetime bağlı ise, aralarında nasıl bir seçme yapmalı? Bana öyle geliyor ki, iki şeye bakmamız gerekir — bütün insanlar arasında genel olan niteliklere ve daha ender olanlara. Askerlik becerisi iyilikten daha ender olduğu için, generallik de iyilikten daha çok tecrübeye dayanır. Öteki insanların gözetimi ve malların korunmasıyle ilgili bir görevde ise, durum tersinedir; bu, ortalamanın üstünde bir dürüstlük gerektirir, fakat bütün insanlarda bulunmayan bir bilgi gerektirmez. Bir başka soru da sorulabilir: Hem bağlılık hem yetenek tamamsa, erdeme ne gerek vardır? Bu ikisi, kendi içlerinden, gereken her şeyi sağlamazlar mı? Buna karşı denilebilir ki, insanlarda bu iki nitelik bulunmakla birlikte, yine de ahlakça yetersiz olabilirler; eğer kendilerini bildikleri ve sevdikleri halde, kendileri için en iyi olanı, en doğru olanı yapmakta yetersiz kalıyorlarsa, sırasında, ülkeleri için en iyi olanı yapmakta da yetersiz kalmayacaklar mı? Özetle, bir şehrin yasalarının her bir örnekte anayasa için yararlı saydığımız bütün bu ilkeleri — bütün bunlar anayasal güvencelerdir; sık sık anılan, o en önemli ilke de bunların arasındadır— ve anayasanın devamını isteyenlerin sayısının istemeyenlerden daha çok olmasını sağlamak.

Aşırılık yanlıları ve doktriner kuramcılar durulmayı (istikrarı) tehdit ederler.

Bunların yanı sıra, gözden kaçırılmaması gereken bir şey vardır, oysa kuraldan sapan anayasalarda sık sık gözden kaçırılır — orta yol ilkesi. Görünüşte demokratik olan birçok şeylerin yapılması, bir demokrasinin yıkılmasına yol açabilir; oligarşilerde de bunun aynı olabilir. Bazı kimseler kendi iyilik görüşlerinin tek doğru görüş olduğu inancıyle, bunu aşırılıklara kadar iterler. Şurasını kavrayamazlar ki, kanca gibi ya da kalkık olmakla, yetkin biçimden sapan bir burun yine de pekâlâ bir burun olabilir ve göze hoş görünebilir; ama bu süreç aşırılığa götürülürse, önce vücudun bu parçasında bulunması gereken orantıyı yitirir, en sonunda da, kancalığın ya da kalkıklığın itildiği aşırılıktan ötürü, buruna benzer bir yeri kalmaz. Bu, vücudun öteki parçaları için doğru olduğu gibi, anayasalar için de doğrudur. Gerek oligarşi gerek demokrasi yetkinlik ölçütünden sapmakla birlikte, katlanılabilecek kadar iyi olabilir; fakat bunlardan aşırılaştırılırsa, önce anayasa kötüleşir, sonra da anayasa olmaktan bile büsbütün çıkar. Onun içindir ki, yasa koyucular da uygulamadaki siyasetçiler de, demokrasiyi koruyan tedbirlerle yıkan tedbirleri ayırmlamayı öğ-

renmelidirler; oligarşiyle ilgili tedbirleri de, öyle. Çünkü oligarşi olsun demokrasi olsun, hem zenginler hem de halk varolmadan, varolamaz ve varolmaya devam edemezler. Mülkiyetin eşitleştirilmesiyle bunların arasındaki ayrım ortadan kaldırılırsa, meydana gelen anayasa, zorunlu olarak her ikisinden de farklıdır; yani, aşırılığa götürülen yasamayla anayasalar yıkılmış olur. Bu yanlışlar demokraside de oligarşide de yapılmaktadır. Demokrasilerde, halkın yasalar üstünde erki olduğu zaman, bu yanlışı halk önderleri yapar: Zenginlere durmadan saldıra saldıra bir şehri iki şehir haline getirirler. Oysa, istikrar sağlamak için, bunun tam karşıtı davranmaları, hep zenginlerden yanaymış gibi görünmeleri gerekirdi. Oligarşilerde de (egemen sınıf) üyeleri, hep halkın yanını tutuyormuş gibi görünmelidir: İçtikleri ant, bugün gerçekte bazılarının içtiği andın tam tersi olmalı — "Halka düşmanlık yapacağım ve onlara karşı elimden geleni ardıma koymayacağım" diyorlar; oysa buradaki düşünce de, dil de yanlıştır: "Halka hiçbir kötülük etmeyeceğim" diye ant içmeliydiler.

Eğitimin durulmaya (istikrara) yardımcı olabilmesi için, sağlanmak istenilen toplum türüne göre yöneltilmesi gerekir. Aristoteles, bu öğretinin yozlaştırılmasından yakınıyor.

Fakat anayasal sürekliliğin sağlanmasına yaradığının söylendiğini işittiğimiz güvencelerden (koruma tedbirlerinden) en önemlisi, fakat bugün en aldırış edilmeyeni eğitimdir — yani, yurttaşların anayasaya uygun bir yolda yaşamak için eğitilmeleri. Bireyler bir *politeia*'nın ilkelerine göre —yani, toplumun yasaları demokratikse demokratik olarak, oligarşikse oligarşik olarak yaşamak üzere— yetiştirilmeyecek, ona uygun alışkanlıklar edinmeyeceklerse, o *politeia*'nın üyesi olan herkesin en faydalı toplum kuralları üstünde anlaşmaları bile işe yaramaz; çünkü bir birey eğitimsizlik yüzünden yoldan çıkabileceği gibi, bütün bir şehir de öyle olabilir. Şimdi bir anayasaya göre eğitilmek derken, yalnızca, gençlere oligarşik -kafalı ya da demokratik-kafalı insanların yapmaktan hoşlandığı şeylerin öğretilmesini söylemek istemiyorum; gördükleri öğrenim, onların bir oligarşide oligark, bir demokraside demokrat olarak yaşamalarını olanaklı kılmalıdır. Ne yazık ki, gerçekte, egemen sınıfın oğulları rahatlık ve kolaylık içinde yetiştirilirken, yoksulların oğulları ise emekçi olarak yetiştirildikleri ve sıkıntılara alıştırıldıkları için bir devrim çıkarmaya hem daha istekli hem daha yetenekli olmaktadırlar. Demokrasilerde olan da, en çok demokratik -kafalılık sayılan şeyler bakımından yararlının tam karşıtı. Bunun nedeni, özgürlüğün doğru tanımlanamamasıdır. Çünkü demokrasinin başlıca iki özelliği vardır — "çoğunluğun egemenliği" ve "öz-

gürlük". Demokrasilerde hak eşitlikle özdeş ve çoğunluğun neyin eşit olduğu üstüne kararı da kesin ve geçerli sayılmaktadır; özgürlük de bir kimsenin dilediğini yapması diye tanımlanır. Dolayısıyle, böyle bir demokraside herkes keyfince, Euripides'in dediği gibi, o an canı ne istiyorsa ona göre yaşar. Bu kötüdür. Anayasaya göre yaşama zorunluluğu özgürlükten yoksun bırakılmak sayılmalı, buna özü korumanın bir gereği diye bakılmalıdır.

Anayasalarda değişiklik ve bozulmanın nedenleri ve onları korumanın ve sürdürmenin yolları, çoğucası benim anlattığım gibidir.

Aslında, bunlar ancak oligarşi ve demokrasiye ilişkin olarak ele alınmıştır. Onuncu ve on birinci bölümlerde ise monarşi —gerek yasal krallık, gerekse yasa dışı tiranlık— açısından incelenecektir. Entrika ve skandal, kötülük ve nefret burada büyük bir rol oynar.

10

Şimdi de, geriye *monarkhia*'dan, yani tek kişinin egemenliğinden söz etmek, hem yıkılmasının nedenlerini hem de korunmasının yollarını anlatmak kalıyor. Gerek krallıklarda gerekse tiranlıklarda olduğunu gördüğümüz şeyler, yukarda öteki yönetimler hakkında söylenilmiş bulunanlara yakından uyar; çünkü krallığın temeli, aristokrasiyle birdir — üstün yetkinlik; tiranlık da, aşırı oligarşiyle demokrasinin bir bileşimidir. Bu durum, tiranlığı yönetilenler için en zararlı yönetim yapar; çünkü iki kötü türden meydana gelmiştir ve içinde, her ikisinin de sapmalarını ve yanlışlarını taşımaktadır. Kökenleri bakımından, monarşinin biçimlerinden her biri ötekine karşıt olduğu için, krallıkla tiranlık doğrudan doğruya kendilerine ters olandan çıkarlar. Krallığın amacı, halkın iyi insanları desteklemesini sağlamaktır; kralı, iyi insanlar, erdemce üstünlüğü ya da yiğitçe davranışları yahut ailesinin yüksekliği nedeniyle kral yapar. Tiran ise halktan, avam arasından çıkar ve bütün çabalarını, halkı ezmemeleri için yukarı-sınıflara karşı yöneltir. Bunun böyle olduğu, olgulardan açıkça anlaşılmaktadır; tiranların çoğucası halk önderleri olarak, halk yukarı-sınıftan hoşlanmadığı için, halkın güvenini kazanarak işe başladıklarını söylemek genellikle doğrudur*.

* Bir hayli büyümüş olan şehirlerde tiranlıkların böyle ortaya çıktıkları besbellidir. Fakat başka yollar da olmuştur: İlk Hıristiyanlardan bazıları, atalardan kalma gelenekleri çiğneyerek egemenliklerini daha çok despotlaştırmayı amaçlayan krallıklardan doğmuştu; daha başkaları en yüksek görevlere seçilmişlerdir (çok eski zamanlarda,

Krallıkla tiranlığın bazı ayrılıkları.

Krallık, işaret ettiğimiz gibi, aristokrasiyle aynı ilkeye dayanır; liyakat üstüne kurulmuştur — ya bireysel erdem ya iyi (soylu) doğum ya üstün hizmet ya da iş yapma yeteneğiyle birlikte, bütün bunların üstüne. Çünkü yalnız, şehirlere ya da uluslara önemli bir hizmette bulunmuş olanlar ya da böyle bir hizmette bulunma yeteneği olanlar, kral ünvanıyle şereflendirilmişlerdir. Kodros gibi bazıları halkı savaş sonucunda boyunduruk altına girmekten kurtarmış, Kyros (Keyhüsrev) gibi bazıları onlara özgürlük vermiş ya da Lakedaimonia'lıların, Molossos'luların ve Makedonia'lıların kralları gibi topraklar kazanmış ve şehirler kurmuştur.

Kral bir koruyucu olmayı amaçlar — haksız kayıplara karşı mülkiyet sahiplerinin, baskıya karşı halkın koruyucusu. Fakat bir tiran, çoğu kereler söylendiği gibi, kamunun ne istediğine bakmaz, meğerki kendi kişisel çıkarına denk düşsün. Tiranın amacı kendi zevkidir, kralın amacı ödevidir. Onun için, iştiha ve tutkuları bile farklıdır: Tiran para toplar, kral şeref. Kralın muhafızları yurttaşlardan oluşur, tiranınkiler yabancı paralı askerlerden.

Tiranlıkta hem demokrasinin hem oligarşinin kötü yanlarının birleştiği apaçıktır. Tiranlık oligarşiden iki şey alır: (1) izlenecek hedefin zenginlik olduğu anlayışı —servet, tiran için besbelli zorunludur, çünkü onsuz ne muhafız besleyebilir ne de lüks bir yaşam sürebilir— ve (2) halka karşı güvensizlik; bu nedenle halka silah vermez, aşağı-sınıflara kötü davranır ve onları başkentte oturtmaz. Bunlar, oligarşiyle tiranlıkta ortaktır. Tiranlık demokrasiden de, yukarı-sınıflara düşmanlığını almıştır; onları açık ya da gizli yöntemlerle çökertir ve rakip olarak karşısına çıkabilecek ya da yönetimin işleyişini engelleyecek kimseler diye sürgüne yollar. Onun için, tiranın devrilmesini amaçlayan komploların bu insanların arasından kaynak alması doğaldır; bunlar ya kendileri egemen olmaya ya da hiç değilse, köle gibi boyun eğmemeye azmederler. (Bu bağlamda) Periandros'un Thrasyboulos'a verdiği, —her zaman, ileri gelen yurttaşları ortadan kaldırması gerektiği anlamına— en uzun saplı başakları kesme öğüdünü anımsarız.

---

insanlar çeşitli devlet ve din görevlerine uzun süreler için seçilirlerdi). Tiranlık, oligarşilerin bir adamı seçip onu en büyük erklerle donatmalarıyle de meydana gelmiştir. Bütün bu durumlarda fırsat hazırdı, tiran olmayı istemek yetiyordu; çünkü erk ya krallık egemenliğinde ya da yüksek görevdeydi. Ayrı kökenlerden çıkan tiranlıklara bazı örnekler şunlardır: (1) kurulu bir krallıktan — Argos'ta Pheidon ve daha başkaları; (2) yüksek görevlerden — Phalaris ve İonia tiranları; (3) halk önderliğinden — Leontinoi'de Panaitios, Korinthos'ta Kypselos, Atina'da Peisistratos, Sirakuza'da Dionysios ve daha başkaları.

İnsanlar, bir tiranı yıkmak için, ya onun kötü bir davranışına uğramış olmaları, ya ondan korkmaları ya da onu küçük görmeleri ve kolay bir av saymaları nedeniyle ayaklanırlar.

Monarşilerde de öteki anayasalardakilerle aynı nedenlerin devrimci değişikliklere yol açtığı yukarda söylenmiş ya da en azından dokundurulmuştur. Bir adaletsizliğe uğramış olma duygusu, bir egemenden korkulması ya da onun aşağı görülmesi — bunlar, çoğu kez, insanların monarşilere başkaldırmalarına yol açarlar; uğranılan kötü davranış, genellikle, mallara el konması ile şiddet gösterilmesidir. Dürtüler aynı olduğu gibi, amaçlar da birdir. Büyük servet ve ayrıcalık, kral olsun tiran olsun, tek egemenin özelliğidir ve bunları, bütün insanlar kendileri için isterler. Egemenlere karşı girişilen saldırılar ya kişiliklerine yöneltilir ya görevlerine. İnsanlar kişisel olarak bir kötü davranışa uğramışlarsa, saldırıları tiranın canına karşı olacaktır; çünkü bir tiranın zalimliği birçok biçimler alabilir ve bunların her biri öfke ve kızgınlık uyandırır. Öfkelenenlerse, yüksek göreve göz dikmekten çok, öç almaya bakarlar.

Kişisel kızgınlıktan kaynak alan devrimlerin bazı örnekleri şunlardır: Peisistratos oğullarının devrilmesi — bunların Harmodios'un kız kardeşine yaptıkları kötülük, büyük bir hiddet yaratmıştı; Harmodios'ta kız kardeşinden ötürü, Aristogeiton'da da Harmodios'tan ötürü. Ambrakia tiranı Periandros'a saldırılmasına da, oğlan-sevgilisiyle içki içerken, ona hâlâ kendisinden gebe kalıp kalmadığını sorması yol açmıştı. Pausanias'ın Philippos'a (Filip'e) saldırmasının nedeni de Attalos'un adamlarının ona işkence yapmalarına Philippos'un izin vermesi olmuştu. Derdas çocukken kendisini iğfal ettiğini söyleyerek övündüğü için, Küçük Amyntas'a saldırmıştı. Kıbrıs kralı Evagoras'ı ise bir hadım, karısını kralın oğlu kandırdığı için öldürmüştü. Egemenlere karşı girişilen birçok saldırılar, bir monarkın uyruklarıyle uygunsuz cinsel ilişkilerinin yarattığı kızgınlıktan çıkmıştır: Örneğin, Krataios'un Arkhelaos'a saldırısı böyledir. Krataios zaten kralın kendisini zorladığı ilişkiye öteden beri içerliyordu; ona karşı cephe alması için en küçük bir bahane yetecekti; üstelik, kral iki kızından birini kendisine vereceğini vaadettiği halde, sözünü tutmamış, hiç birini vermemişti*. Fakat aralarındaki soğukluğun temelinde cinsel kökenli bir nefret vardı. Arkhelaos'a karşı girişilen saldırıya, benzer bir nedenle Larissa'lı Hellenokrates de katılmıştı. Kral bu delikanlının genç vü-

* Arkhelaos Sirrhas ve Arrhabaios'la savaşa tutuşunca, büyük kızını Elymeia kralına; küçük kızını da —Kleopatra'dan olma oğlu ile arasında uyumsuzluk çıkmasını önlemenin en iyi yolun bu olduğunu düşünerek— oğlu Amyntas'a vermişti.

cudunu da kendi cinsel tutkusunu doyurmak için kullanmış, ama sonradan, başlangıçta vaadettiği halde ülkesine dönmesine izin vermemişti. Hellenokrates, onun kendisini tutkun bir sevgi yüzünden değil, havai bir zalimlikten ötürü istediği sonucunu çıkarmıştı. Ainos'ta da Python ve Herakleides, babalarına yaptığı kötülük nedeniyle Kotys'i yok etmişlerdi; (daha da önce) Adamas'ın Kotys'e başkaldırmasının nedeni, çocukluğunda onun tarafından hadım edilmiş olmasıydı. Öfkenin, cinsel uygunsuzluklara değil, (dövülme gibi) maddi şiddet hareketlerine uğramış olmaktan doğduğu birçok durumlar da vardır; bunlara maruz kalanlar, gerek bir tiranın çevresinden gerek bir kral ailesinden, kendilerine bu gibi davranışları yapan kimseleri öldürmüşler ya da öldürmeye kalkışmışlardır. Örneğin, Mytilene'de Penthilos'un oğulları, çetelere ayrılıp ellerinde sopalar halkı dövmeye girişince, Megakles arkadaşlarının yardımıyle onları bastırdı. Daha sonra, Penthilos'un kendisi de, karısının koynundan çekip çıkarttırdığı ve dövdürttüğü Smerdes tarafından öldürüldü. Sonra, Arkhelaos'a karşı Demaknikhos'un açtığı ve elebaşılık ettiği saldırı vardı. Demaknikhos'un öfkesinin nedeni, Arkhelaos'un kendisini hırpalaması için ozan Euripides'e teslim etmiş olmasıydı — Euripides, nefesinin koktuğunu söylemesinden ötürü Demaknikhos'a kızgındı. Bu çeşit nedenlerden kaynak alan daha birçok fesat düzenleri ve suikastler vardır. İşin içinde korku olduğu zaman da öyle; çünkü bu da anayasalarda olsun bir tek kişinin egemenliğinde olsun, ayaklanma nedenlerinden biridir. Örneğin, Artapanes kendisinden korktuğu, aleyhine suçlamalar yapılacağından korktuğu için Kserkses'i (Serhas) öldürdü — Artapanes, Darius'u (Dara) Kserkses'in buyruğuyle asmış, fakat sonradan onun sarhoşken olup bitenleri hatırlamayacağı için hiç sesini çıkarmayacağından korkmuştu.

Üçüncüsü, aşağılama. Sardanapallos kadınlarla birlikte oturmuş yün tararken görüldüğü için aşağılanmış ve kendisini bu durumda görenlerden biri tarafından öldürülmüştü*. Dion'un genç Dionysios'a saldırması, onu küçük görmesindendi; tiranın ayık durduğu yoktu ve yurttaşlar da, Dion'un ona karşı duyduğu aşağılamayı paylaşıyorlardı. Bazen bir monarkın arkadaşları bile, onu öylesine hiçe sayarlar ki, saldırmaktan geri durmazlar. Monarkın onlara bağlılığı kendisini umursamamalarına yol açar — ona aldırış etmez olurlar ve hiçbir şeyin farkına varmayacağına güvenirler. Erki kendileri için ele geçirmeyi amaçlayanlar da, bir noktaya kadar aşağılama duygusuyle hareket ederler; kendilerinin yeterince güçlü olduğunu düşünürler ve karşılaşabilecekleri tehlikeleri gözleri keser; tiranlara karşı çı-

* En azından, anlatılan hikâye böyledir; bu söylenti onun hakkında doğru değilse bile, herhalde bir başkası için doğrudur.

kan ordu komutanlarının yaptığı gibi, güçleri onlara saldırıyı hafife aldırmaktadır. Buna bir örnek, Astyages'in hem erkini hem yaşayış biçimini küçümseyen Kyros'tur; Astyages'in erki kalmamış, yaşamı kendi içine dönükleşmiş, pısırıklaşmıştı. Trakya'lı Seuthes'in buyruğunda generallik ettiği Amadokos'a saldırması da, tıpkı bunun gibiydi. Bazıları efendilerine (tek bir nedenden ötürü değil) bir nedenler karmasıyle saldırırlar; (nitekim) Mithridates, Ariobarzanes'e hem onu aşağılık gördüğü, hem de parasını almak istediği için saldırmıştı.

Tiranı aşağılamanın esinlediği saldırılar, genellikle doğadan atılgan olan ve aynı zamanda, tiranın hizmetinde yüksek askeri görevlere getirilmiş bulunan kimselerce yapılır. Çünkü, maddi kuvvetle birleşmiş doğal cesaret, insana her şeyi göze aldırır; daha saldırıya girişmeden önce, bu çifte nedenle kolayca başarı kazanacaklarına güvenirler. Fakat insanı dürten tutku oldu mu, işin içinde, yukarda anılanlardan başka bir nedenler dizisi vardır. Bazılarının elde etmeyi umdukları büyük kazanç ve şereflerde gözü olduğu için tiranlara saldırdıkları gibi, her tutkulu adamın da kendisini tehlikeye atmaya hazır olduğunu söylemek doğru değildir. Gerçekte, öncekilerin işaret edilen nedenle harekete geçmelerine karşılık, berikiler kendilerinin ünlü ve tanınmış olmalarını sağlayacak başka herhangi bir duruma nasıl bakarlarsa, bu soruna da öyle bakarlar; bir monarka, monarşisini elinden almak istedikleri için değil, kendilerine ün kazanmak amacıyle saldırırlar. Böyle olmakla birlikte kafalarında yalnızca bu düşünceyle işe kalkanların sayısı pek çok değildir; ayrıca, girişim başarısızlığa uğrarsa, kişisel güvenliğini de umursamaması gerekir. Bunlar, uyulması zor olmasına karşın, Dion'un ilkesini gözden kaçırmamalıdır. Dion, başarıyla ilerleyebilirse, girişiminin o kadarını tamamlamış olmaktan manevi bir doyum bulacağını söyleverek, Dionysios'a karşı yanına yalnızca birkaç adam almıştı; dolayısıyle bu yönde bir iki adım attıktan sonra öldürülse bile, soylu bir ölümle ölmüş olacaktı.

Her anayasa gibi tiranlık da, içeriden ya da dışarıdan yıkılabilir. Dışarıdan — eğer tiranlığa karşıt ve daha güçlü bir devlet varsa. Temel karşıtlıktan ötürü yıkma isteği mutlaka olacaktır ve isteğe güç de eklenince, insanlar her zaman harekete geçerler. Hesiodos'un "bir zanaattan iki kişi hiçbir zaman anlaşamaz" ilkesi uyarınca, demokrasi tiranlığa temelden karşıttır, çünkü demokrasi, tiranlığın aşırılığıdır. Krallıkla aristokrasi de tiranlığa temelden karşıttır; bu nedenle, Lakedaimonialılar birçok tiranlıkları yıkmışlar, Sirakuzalılar da iyi bir anayasalarının olduğu dönemde öyle yapmışlardır. İçeriden — tiranın sarayı ile yakın ilişkisi olanlar arasında bir parçalanma olduğu zaman. Örneğin, Gelon'un tiranlığı ve daha yakınlarda da, Dionysios'unki. Bu örneklerin

ilkinde, Hieron'un kardeşi Thrasyboulos, Gelon'un oğlunu etkisi altına aldı ve onu sefih bir yaşayışa sürükledi. Amacı, (Gelon'dan sonra) kendisinin başa geçmesini sağlamaktı. Bunun üstüne, aile toplandı, yurttaşları kışkırttı ve tiranlık yönetimini değil, Thrasyboulos'u devirmek için çalışmaya koyuldu. Fakat onları destekleyenler, bu fırsattan yararlanarak topundan birden kurtuldular. Öteki örnekte, Dion, evlilik yoluyle hısımı olduğu Dionysios'a karşı bir ayaklanmanın başına geçti ve halkın desteğini sağladı; Dionysios'u devirdi, ama sonradan kendisi de öldürüldü.

İçeriden kaynak alan devrimleri anması, Aristoteles'i yeniden kişisel düşmanlıklar konusuna götürüyor. İyi bir monarşide devrim çıkması olasılığının üstünde kısaca durmadan önce, oligarşilerin ve yanlış türden demokrasilerin de dışarıdan ya da içeriden yıkılabileceğini, içeriden olunca nedenlerin orada da genellikle ahlaki ve psikolojik olduklarını hatırlayarak bu konuları tiranlık bakımından özetliyor.

Bir tiranlığa karşı girişilen saldırıların başlıca iki nedeni, nefret ve aşağılamadır. Tiranlardan zaten her zaman nefret edilir; fakat devrilmeleri çoğu kez, nefret edildikleri gibi aşağı görülmeye de başlanınca olur. Bu, erki kendileri ele geçirenlerin genellikle egemenliklerini sürdürmüş, fakat onu bir öncelden edinenlerin hemen hepsinin ellerinden kaçırmış olmalarından da anlaşılabilir. Sonrakiler yalnızca kendi keyifleri için yaşadıklarından kısa bir süre içinde gözden düşmüş ve kendilerine saldırmak isteyebilecek kimselere birçok açıklar vermişlerdir. Belki nefretin yanına öfkeyi de katmamız doğru olur, çünkü o da geniş ölçüde aynı tepkilere yol açmaktadır. Fakat öfke, çoğu kez nefretten daha etkindir. Öfkeli insanlar daha büyük bir yoğunlukla saldırıya geçerler; çünkü bu tutkunun —nefretin pekâlâ olabileceği gibi— akıl yürütme yetileriyle bir bağı yoktur*. Öfkede acı da vardır; bu, insanın aklını kullanmasını zorlaştırır: (Nefretle) düşmanlık ise acılı değildir. Öyleyse, kısacası, katışıksız ve aşırı oligarşilerle aşırı demokrasilerde işlediğini gördüğümüz aynı nedenler, tiranlıklarda da işler; çünkü bu aşırı yönetim biçimleri, gerçekte çoklu ya da dağıtılmış (paylaşılmış) tiranlıklardır.

Krallıklar, (yönetimlerin) dışarıdan yıkılmaya en az yatkın olanıdır; onun için de uzun ömürlüdür (dayanıklıdır). Çöküşlerin çoğu, içeriden yükselen nedenlerden ileri gelir. Bu nedenler iki türlüdür: Biri, krallık yönetimine katılanların kendi aralarında kavga

* İnsanlara kötü davranılması, onların akıllarından çok tutkularına uymalarına yol açmaktadır; Peisistratos oğullarının ve daha birçoklarının devrilmesi bundan olmuştur.

etmeleri; öteki, kralların yasal olarak yapmaya yetkili olduklarından daha çok şeyi denetlemekte hak iddia ederek, egemenliklerini diktatörce sürdürmeye kalkmaları. Fakat bugün artık pek krallık kalmamıştır; olanlar, daha çok tiranlıklar ya da tek kişilik despotizmler gibidir. Çünkü, krallık, işlerin büyük bölümü üstünde egemen olmanın yanı sıra, halkın isteğine dayanan yönetimi de içerir, [şimdi ise] hepsi aynı düzeyde bulunan insanların sayısı çok ve bunların hiçbiri sivrilemiyor ya da egemen olmak için gerekli yüksek niteliklere erişemiyor. İnsanlar, bu gibi sıradan kişilerin kendilerini yönetmesine kolayca razı olmazlar ve eğer bunlardan biri zor ya da hileyle (tek başına) erki ele geçirirse, onunki artık krallık değil, tiranlık olur.

Bu sıraladıklarımıza, bir çöküş nedeni daha ekleıneliyiz; kalıtsal krallıklara özgü bir çöküş nedeni. Erklerini kalıtçılıkla kazananlar, saygı gösterilmesi güç, değersiz kişiler olabilir; (bundan ötürü) ellerindeki erkin tiran erki değil, kral erki olmasına karşın, konumlarını kötüye kullanabilirler. O zaman krallığın sonu gelmiş demektir; çünkü uyruklar istemez olunca, kral artık kral değildir; fakat tiran, uyrukları onu istemese de yine tirandır.

Monarşiler, işte bu ve benzeri nedenlerle yıkılırlar.

Bundan sonra, monarşilerde devrimi önlemenin yollarını incelerken, Aristoteles tiranlık hakkında rızaya dayandığı için ondan çok daha istikrarlı olan krallığa oranla daha çok söyleyecek söz buluyor. Tiranlık zora dayanır ve geleneksel olarak, zorla sürdürülür. Bir tiran için, konumunu sürdürmenin öteki yolu, krallığın bazı özelliklerini uygulamaktır.

11

Monarşilerin korunmasına gelince, karşıt nedenler hakkındaki genel ilke [Bölüm 8'in başında söylendiği gibi, yıkan nedenlerin karşıtları yaşatır] burada da geçerlidir; fakat krallıklar için özel bir ilke, erki kullanırken her zaman daha büyük bir ılımlılığa yönelmelerinin gerekmesidir. Erkin mutlak olduğu etkenlik alanları ne kadar az olursa, rejimin ömrü de o kadar uzun olacaktır. (O zaman) monarkların kendileri daha az despotluk ederler; alışkanlıkları ve kişilikleri uyruklarına daha çok benzer ve onun için de uyruklarının kıskançlığını daha az uyandırır. Molossos krallığının uzun ömrünün sırrı budur; Lakedaimonialılarınkine gelince, önce egemenliğin başından itibaren iki kral arasında bölüştürüldüğüne, sonra da Theopompos'un daha başka birçok ılımlılık tedbirinin yanı sıra, *ephor*'luk görevini kurduğuna işaret edebiliriz. Krallık

erkinin böylelikle daraltılması, uzun dönemde onu sağlamlaştırma etkisini göstermiştir. Bir anlamda, Theopompus bu erki azaltmamış, artırmıştı; nitekim söylendiğine göre, karısı krallığı oğullarına babasından kalan durumuna oranla daha küçülmüş olarak bırakmaktan utanıp utanmadığını sorduğu zaman, ona demiş ki: "Hiç de değil, benim oğullarıma bıraktığım krallık çok daha dayanıklı".

Tiranlıkların uzun ömürlü olmasını sağlamak için, birbirlerinden çok ayrı iki yöntem ya da daha doğrusu yöntem ilkesi vardır. Önce, çoğu tiranların izlediği yönetim ilkesi olduğu için, geleneksel denebilecek olanı ele alıyorum. Bunu uygulamanın birçok yollarını, Korinthos'lu Periandros'un başlattığı söylenir, ama Pers hükümetinde de birçok paralellerini görebiliriz. Tiranlığı korumak için önerilen, "Tepeleri (sivrilenleri) kes ve bağımsız görüşleri olan adamlardan kurtul", "Toplumsal, kültürel ya da benzeri amaçlarla derneklerde toplanmalarına izin verme; bunlar, bir tiranın sakınması gereken iki şeyin, bağımsızlıkla kendine güvenmenin serpilip gelişeceği yerlerdir", "İnsanların birlikte bilgi edindikleri okullara ya da başka kurumlara izin verme ve genellikle birbirlerini iyi tanımamalarını sağla, çünkü bu aralarında karşılıklı güven yaratır" gibi eski öğütler buraya girerler. Tiranlara verilen bir başka geleneksel öğüt de, şehirde yaşayanları her zaman gözlerinin önünde tutmalarını, halkı sarayın kapısında birçok zaman harcamak zorunda bırakmalarını söyler; o zaman ne yaptıkları gizlenemez ve sürekli olarak yükümlülüklere boyun eğe eğe, bağımsız düşünememeye alışırlar. Perslerde ve öteki yabancı monarşilerde bu çeşitten ve aynı amaca yönelik başka kurallar da vardır. Onun gibi, bir tiran uyruklarının arasında söylenen ve yapılan her şeyden haberli olmaya çalışmalıdır; Sirakuza'da, Dedikoducu Karılar *(potagogides)* dedikleri türden ya da Hieron'un halk nerede bir araya gelse, ya da toplansa oraya gönderdiği Kulak Misafirleri gibi casusları ["sayın muhbir vatandaş"ları] olmalı. Bu gibilerin korkusundan, insanların daha az özgürlükle konuştukları doğrudur, fakat ağızlarını açarlarsa, söylediklerinin onların kulağına gitmesi olasılığı daha çok olur.

Bir başka geleneksel yol, tiranlığa karşı çıkabilecek kimseler arasında çatışmayı kışkırtmaktır; yalanlarla dostu dosta, sınıfı sınıfa, varlıklıları birbirlerine düşürmektir. Kendilerini savunmak için silah alacak kadar paraları olmasın ve kendi gündelik işlerinden başalıp da ayaklanmaya zaman bulamasınlar diye uyruklarını yoksulluk içinde tutması da, tiranın çıkarınadır. Uyruklarını sürekli çalışma ve yoksulluk içinde tutmak için yaptırılan işlere örnek olarak Mısır'ın piramitlerini, Kypselides'lerin tanrılara sunduğu sayısız kurbanları, Peisistratos oğullarının yaptırdıkları Olymposlu Zeus tapınağını ve Samos'lu Polykrates zamanında girişilen bayın-

dırlık etkenliklerini gösterebiliriz. Dionysios zamanında Sirakuza' da yapıldığı gibi, uyruklar vergilemeyle de yoksul tutulur — orada beş yıl içinde bütün özel mülkiyetin değeri (vergi olarak) ödenmişti. Tiran savaş açmaya da pek heveslidir; çünkü bu uyruklarını oyalar ve onları sürekli olarak bir önder gereksinmesi içinde tutar. Dostlar bir kral için bir koruma kaynağıdır, ama bir tiran için değil; onların kendisine karşı ötekilerden daha çok tehlikeli olabileceklerini bildiği için, onlara güvenmemek tiranın politikasının bir parçasıdır.

Aşırı demokrasinin birtakım özellikleri de tiranın durumunu sağlamlaştırma açısından yararlıdır — kadınların evde ağır basmaları ve köleler üstündeki denetimin gevşekliği. Tiranlar bu yoldan erkeklerin ne yapıp ne ettiklerini öğrenmek isterler; çünkü kadınlarla köleler tiranlara karşı düzen kurmazlar — onları hoş tutunca, her zaman tiranlıkların ve demokrasilerin destekçisi olurlar. *Demos* da tek başına egemen olmayı sever. Dalkavuk konusu da öyledir; onun için tiran olsun halk olsun dalkavuğa büyük değer verir. Demokrasilerde halk önderi, ayaktakımının dalkavuğudur; tiranın sarayında ise dalkavuğun ödevi yaltaklanarak alçalmaktır. Bu nedenle, tiran, insanların daha aşağılık olanlarından hoşlanır, önünde yerlere kapananları sever; bağımsız ve özgür ruhlu bir kimse ise böyle şeyler yapmaya yanaşmaz. Değerli kişiler dostluk ederler, dalkavukluk değil; ama o ünlü sözün dediği gibi, kötü adamlar kötü işlere yarar.

Tipik bir tiran, ciddi ve özgürlüğe eğilimli insanlardan hoşlanmaz. Kendisini tek yetke sayar; biri kalkıp kendi düşündüklerini özgürce söylemeye hakkı olduğunu iddia ederse, tirana üstünlüğünden ve mutlak efendi olmasından bir şeyler eksiltiyormuş gibi gelir. Dolayısıyle, düşünce sahibi olma özentilerinden tiranın hoşlanmayışı korkuya dayanmaktadır; bu gibi kimseler onun erkinin gizil (potansiyel) yıkıcılarıdır. Tiran, ayrıca, yabancıları yanına almaya ve kendi şehrinin üyelerindense, onlarla birlikte yemek yemeğe de meraklıdır: Çünkü yurttaşları gizil düşmanlarıdır, ötekilerinse ona etkin bir karşıtlıkları yoktur.

Bütün bunlar, tiranlığın işaretleri ve onu sürdürmenin yollarıdır; ama eşit ölçüde kınanacak başkaları da vardır. Tiranlığın uyruklarına ilişkin olarak izlediği amaçlara göre, hepsi üç başlık altında toplanabilir: Tiran, uyruklarının (a) bağımsız kafaları olmasını, (b) birbirlerine güvenmemelerini ve (c) herhangi bir şeyi gerçekleştirecek güçleri bulunmamasını ister. Bu üç noktadan birincisinin anlamı besbellidir; cılız kafalar bir direniş tasarlayamazlar. İkincisi, insanların belli bir düzeyde benlik güvencesine erişmeden bir tiranlığı yıktıkları hiç görülmemiştir; dolayısıyle tiranlar, liyakatli insanlara, kendileri için tehlikeli olabileceklerini düşün-

düklerinden her zaman düşmanlık güderler; bu gibilerin yalnızca tiranlık egemenliğine karşı direnmeleri nedeniyle değil, aynı zamanda, gerek kendi aralarında gerekse başkalarına karşı suçlamalarda bulunmamalarından ötürü. Üçüncü başlık altında toplananlar da açıktır; hiç kimse gücünün yetmeyeceği bir şeye kalkışmaz; onun içindir ki, hiç kimse yeterli gücü yoksa bir tiranlığı yıkmaya kalkışmaz. Öyleyse, bir tiranın uyruklarına karşı beslediği niyetleri altında toplayabileceğimiz üç başlık bunlardır ve onun bütün hareketleri üç ilkeye bağlanabilir: Uyruklarının güveni, gücü, kafası olmamasını ister.

"Tiranlığı korumanın iki yolu birbirlerinden şu noktada ayrılırlar: Birincisinde tiranın uyruklarının ona mutlaka düşman oldukları varsayılır ve amaç, uyrukların kendisine karşı bir fesat düzeni kuramayacakları kadar güçsüz kılınmasıdır... Oysa ikincisinde amaç, tiranın uyruklarının ona karşı bir fesat düzeni kurmaya yatkın olmamalarını sağlamaktır" (W. L. Newman).

Tiranlıkları sürdürmenin geleneksel yöntemi üstünde bu kadar durmamız yeter; öteki yöntem ise, gerçekte karşıt yönden işlemektedir. Bunu, krallığın bozulmasından çıkarıyoruz. Nasıl ki, bir krallığı yıkıma götüren yollardan biri, egemenliğini tiranlaştırmaksa; tersinden bir tiranlığı krallığa yaklaştırmak da onu korur; fakat bir şeyi hep sakınmalıdır — yöneticilik erkini; yalnızca isteyenleri değil, istemeyenleri de yönetmesini sağlayan erki. Çünkü bunu elinden çıkarırsa, bütün tiranlığı da elinden gider. Bu, tiranın sıkı sıkıya bağlı kalması gereken bir temel ilkedir; geri kalanında, kral gibi davranabilir, daha doğrusu kurnazca kral rolü oynayan biri gibi.

O bakımdan, bir kere genel iyiliği düşünecektir; halkın kızgınlığını uyandıracak şekilde sağa sola büyük ihsanlarda bulunmayacaktır: *Tiranın* metreslerine, yabancılara ve kendisine hizmet eden zanaatkârlara bol bulamaç dağıttığı armağanlar, *halkın* emek ve çalışmasının ürünüdür. Bu bağlamda, gelir ve giderlerinin bir hesabını çıkaracaktır — geçmişte bazı tiranlar böyle yaparlardı. Bu, onun sanki tiran değilmiş de, bir mülkiyet yöneticisiymiş gibi görünmesine yardım eder. Devletin bütün kaynaklarına egemen olduğu için, para kıtlığından çekinmesi gerekmez. Hatta, bir egemen yurt dışına çok gidiyorsa, büyük bir servet toplaması ve yığmasındansa, hesaplarını yayınlaması, gerçekte kendisi için daha güvenlidir. Böylelikle, onun mali işlerine bakanların parayı kendi ellerine geçirmeye kalkmaları olasılığı azalır; tiranlar savaşmak için ülkeden uzaklaşınca, yurttaşlarından çok, kendi mallarının mülklerinin güvenliğinden endişe ederler; yurttaşları onunla bir-

likte gelmekte, mali görevlilerse geride kalmaktadır. Sonra, vergi topladığı ya da hizmet istediği zaman bunları ülkenin ekonomik iyiliği için, belirli bir durumdaki askerlik gereksinmeleri için istiyormuş gibi görünmeli ve kendisini genel olarak, kendi kişisel kaynaklarının değil, ulusunkilerin koruyucusu ve işleyicisi gibi göstermelidir.

İlişkilerinde, her zaman zalim değil, vakur davranmalı, kendisini görmeye gelenlerde korku değil, saygı uyandıran türden bir kimse olduğu izlenimini vermelidir. Bu kolay değildir; bir tiran normal olarak tiksinme ve aşağılama duyguları uyandırır. Onun için, öteki erdemleri göstermeyi beceremiyorsa, en azından savaşta usta olmayı amaçlamalı ve kendisine askeri bir ün sağlamaya çalışmalıdır. Kendisinin olsun, adamlarının olsun, erkek ya da dişi herhangi bir gencin ırzına geçtiği kesinlikle görülmemeli; bu kural, tiranın sarayındaki kadınların öteki kadınlara karşı davranışları için de eşit ölçüde doğrudur. Dişilerin cinsel aşırılıkları, birçok kereler tiranlıkların devrilmesine yol açmıştır. Davranışları, kendisini yemeğe ve içmeye veren tipik tiranların davranışlarına benzememelidir. Biliyoruz ki, bazı tiranlar güne kafayı çekmekle başlar ve üst üste günlerce içki içerler; hatta sırf, başkaları kendilerinin ne kadar mutlu ve bahtlı olduğunu görsün diye böyle yaparlar. Bu gibi sorunlarda ılımlı gitmek en iyisidir, ya da hiç değilse, herkesin gözü önünde sarhoş olmamalıdır. Kolaylıkla kulağından tutulup bir yana atılabilen adam, ayık değil, çakırkeyf durumda olandır; uyanık değil, uyuşuk olandır. Böylelikle, genel olarak, yukarda bir tiran için tipik diye saydığımız şeylerin karşıtlarını yapmalı; şehrin yapımında (inşasında) ve bezenmesinde, tirandan çok, işlerin güvenilip kendisine bırakıldığı biri olmalı. Dinde her zaman başka herkesten daha ciddi (inançlı) görünmelidir — ama, beyinsizin biri izlenimini verecek biçimde değil. İnsanlar, dindar ve tanrıların bilincinde (yüreğinde Allah korkusu olan bir adam) sandıkları egemenlerin kendilerini ezme olasılığının daha az olduğuna inanırlar; tanrıların onu tuttuğuna inanırlarsa, ona karşı ayaklanma olasılıkları da az olur. Sonra, uyruklarından herhangi biri herhangi bir alanda ileri bir yetenek gösterirse, tiran onu öyle onurlandırmalı ki, adam bir özgür insanlar topluluğunda daha iyi davranmazlardı diye düşünsün. Bu gibi onurları egemen kendisi dağıtmalı, verilecek cezaları ise görevlilere ve mahkemelere bırakmalıdır. Fakat burada, bütün monarşi türleri için eşit ölçüde geçerli olan bir koruyucu ilke vardır — herhangi bir tek kişiyi büyütmemek; gerekiyorsa, birden çok olsunlar, birbirlerini denetlerler. Eğer mutlaka bir tek kişiyi sivriltmek gerekliyse, bu kişi çok gözü kara (cüretkâr) kişilikli biri olmamalı. Çünkü böyle bir kimse, eldeki iş ne olursa olsun, her zaman saldırıya hazırdır.

Ve onun erkini azaltmaya karar verilmişse, bu yavaş yavaş yapılmalı; bütün yetkisini bir darbede kaldırmayın.

Tiran, düşüncesiz tutumların bütün biçimlerinden ve özellikle şu ikisinden geri durmalıdır — kişilere kötü davranmaktan ve gençlere sarkıntılıktan. Özellikle, onurlarına düşkün kimseler karşısında bu kurala uyulmalı; çünkü parasını seven kimselerin, en çok mülkiyetlerine dokunan kötü tutumlara canları sıkılmasına karşılık, onurlarına düşkün ve saygıdeğer kimseler; toplum içindeki yerlerine ve şereflerine saldırılmasına kızarlar. Bundan ötürü, bir tiran bu gibi adamlara ya hiçbir şey yapmamalı ya da ceza verecekse, bile isteyerek alçaltır gibi değil de, babaca görünmeli. Gençlerle ilişkileri erke değil, sevgiye dayanmalıdır; genel olarak, birinin toplumdaki yerinde bir azalış, ona bağışlanacak daha büyük şereflerle denkleştirilmeli. Bir tiranın canını almaya kalkışmalarının beklenebileceği kişilerde en çok kollanması ve korkulması gerekenleri, onun canını alabileceklerse, kendi canlarını hiç umursamayacak olanlardır. Onun için, tiran bu gibi adamlara, kendilerinin ya da ilgilendikleri kişilerin kötü kullanıldıklarını düşünmelerine fırsat vermemeli. Çünkü öfkeyle harekete geçen kişiler kendilerini esirgemezler. Herakleitos'un bir keresinde dediği gibi, "Öfke (başedilmesi) güç bir düşmandır; (öcünü) canıyle satın alır".

Şehirler iki kesimden, malları mülkleri olanlarla olmayanlardan oluştuğuna göre, mümkünse bunların her ikisi de, kendi güvenliklerini rejime borçlu olduklarına inandırılmalı, dolayısıyle de hiç birinin ötekine haksızlık etmemesi gerektiğine. Fakat bu ikisinden biri ya da öteki daha güçlü olanıysa, onun üyeleri hükümete alınmalıdır ki, böyle yapılmasını gerektirecek bir durum ortaya çıkarsa, tiran kölelere özgürlüklerini vermek ve yurttaşların silahlarını toplamak gibi tedbirlere başvurmak zorunda kalmasın. Çünkü, sınıflardan biri ya da öteki merkezdeki erke katılırsa, bir ayaklanmayı bastırmaya (rahatça) yeter.

Bu konularda daha çok ayrıntılara girmek gereksizdir; genel maksat açıktır: Tiran, uyruklarının gözünde bir tiran gibi değil de, bir kral ve evin bir koruyucusu gibi; kendi kazancına bakan biri gibi değil, başkalarının işlerini yapması için kendisine güvenilmiş biri, yaşama ilişkin olan her şeyde aşırılığı değil ılımlılığı amaçlayan, üstelik ileri gelen yurttaşlarla dostluk eden, ama aynı zamanda halkın da önderi olan bir kimse gibi görünmeli. Böyle hareket ederse, o zaman egemenliği yalnızca daha iyi ve daha özenilir olmakla kalmayacak, daha uzun ömürlü de olacaktır; egemenliğinden nefret edilmeyecek, korkulmayacak ve bu egemenlik, âciz bir boynu bükülüğe indirilmiş insanlar üstünde değil, daha iyi insanlar üstünde kullanılacaktır; tiranın iyilik konusundaki tü-

tumu da doğru ya da hiç değilse yarı yarıya doğru olacaktır — kendisi de kötü değil, yarı kötü bir adam.

Bununla birlikte, uygulamada tiranlıklar (ve oligarşiler) pek ender uzun ömürlü olurlar. Aristoteles, uzun süre dayananlardan bazı örnekler veriyor.

12

Yine de, oligarşi ve tiranlık başka herhangi bir anayasadan daha kısa ömürlüdür. En uzun tiranlık, Orthagoras ile oğullarının Sikyonia'daki yönetimiydi. Yüz yıl sürmüştü. Bu monarklar uzun süre başta kalmalarını, uyruklarına karşı ılımlı davranmalarına ve birçok konularda kendilerinin yasalara boyun eğmelerine borçluydular. [Aynı adı taşıyan Atinalı devlet adamı değil, Orthagoras ailesinden, Sikyon'lu] Kleisthenes yetenekli bir savaşçıydı, onun için hafife alınamazdı. Genellikle, bu tiranlar, üst üste halkı kollayan (kayıran) davranışlarıyle; onları kendilerine çekiyorlardı. Hatta, Kleisthenes için derler ki, bir yarışta kendisini birinci ilan etmeyen bir hakemin başına çelenk koymuş; bazıları, Sikyonia'daki meydanda bulunan, oturmuş adam heykelinin bu hakemin heykeli olduğunu söylerler. [Atinalı tiran] Peisistratos'un da, bir keresinde Areios Pagos mahkemesinin huzuruna çağrıldığı ve gitmeyi kabul ettiği anlatılır. İkinci en uzun tiranlık, Korinthos'ta Kypselides'lerin, yetmiş üç buçuk yıl süren yönetimiydi; Kypselos otuz, Periandros kırk buçuk, Gorgos'un oğlu Psammitikhos da üç yıl hüküm sürmüşlerdi. Bunların başarılarının nedeni de aynıdır. Kypselos bir halk önderiydi ve bütün egemenliği boyunca silahlı muhafızları olmamıştı. Periandros tipik bir tirana daha yakındı, ama o da iyi bir savaşçıydı. Üçüncüsü, Atina'da Peisistratos'la oğullarının tiranlığıdır. Bu, kesintisiz değildi; çünkü egemenliği sırasında Peisistratos iki kere sürgüne gönderilmişti. Böylelikle, otuz üç yıl içinde on yedi yıl tiranlık etti; oğulları da on sekiz yıl hüküm sürdüler — hepsi otuz beş yıl eder. Geri kalanlardan, yalnız Sirakuza'da Hieron'la Gelon'un tiranlıkları anılmaya değer, fakat bunlarınki de pek uzun değildir. Gelon yedi yıl tiranlık etmiş, sekizinci yıl ölmüştür, Hieron on yıl; Thrasyboulos on birinci ayda kovulmuştur. Fakat, genellikle, tiranlıklar uzun sürmemişlerdir.

Sonuçta, Aristoteles, anayasaların birbirlerine dönüşmesinin hayali bir biçimde anlatıldığı Platon'un Devlet*'ine değinir (Kitap 8 ve 9). Platon'un amacı, Aristoteles'inkinden bambaşkaydı. Onun yapmaya çalıştığı şey, en iyi aristokrasiden en kötü tiranlığa kadar giderek bozulmanın psikolojik bir incelemesiydi; yoksa olgusal bir tarih*

ya da bir siyasal öğüt değildi. Aristoteles bunun hiç farkında görünmez, hatta Platon'a Devlet'*te olmayan bir anayasalar döngüsü kuramı yakıştırmaya kalkar. Aristoteles, Platon'un anayasal değişiklikleri matematikle temellendirmesini gerçekten anlamışsa, bunu iyice açıklamayışı çok yazıktır. Bölümün sonlarına doğru aşırı özgürlükten söz edilmesi, demokrasiyle ilgili birtakım sözlerin kaybolduğunu gösteriyor.*

Böylelikle, bu konularda gerek monarşiye gerekse anayasalara ilişkin olarak, bozulmalarının nedenleri ve hangi yollarla korunabilecekleri üstüne bütün diyeceklerimi söylemiş oldum. Ama daha, Sokrates'in doyurucu bir biçimde olmamakla birlikte, anayasalardaki değişmeleri anlattığı *Devlet*'e değinmem gerekiyor. İdeal düzeydeki en iyi anayasadan başlamaktadır, ama onda sezinlediği değişiklik, yalnızca bu anayasaya özgü değildir; genel bir gözlemdir. Çünkü, değişikliğin, hiçbir şeyin aynı kalmaması, belirli bir dönem içinde değişmesi olgusundan ileri geldiğini ve bu dönemleşmenin de, "içinde temel bir dörde üç oranının beş sayısıyle çarpılınca iki uyum ortaya koyduğu" ölçme birimlerinden kaynak aldığını söylemektedir ki, istediği ölçme biriminin diyagramda küpünün alındığı durumlardır. Bu, doğa'nın belirli bir anda, eğitilemeyecek kadar inatçı olan, kötü insanlar yaratabileceği anlamını içerir. Kendi içinde, bu söze karşı denecek bir şey yoktur; besbelli, eğitilme yeteneği olmayan ve iyi insanlar haline getirilemeyecek kimseler bulunabilir. Fakat bu, başka herhangi bir anayasadan ya da herhangi bir zamanki herhangi bir halktan çok, niçin en iyi anayasayı etkileyen, ona özgü değişiklik olsun? Sonra, her şeyi değiştirdiğini söylediği o dönem boyunca, başka başka zamanlarda varolan şeyler aynı zamanda mı değişiyorlar? Örneğin, bir şey dönüm noktasından bir gün önce varolmuşsa, o da geri kalan her şeyle birlikte değişecek mi?

İkinci eleştirim de şu: Bu anayasa niçin özellikle Lakedaimonia'nınkine (timokrasiye) dönecek olsun? Bütün anayasaların benzerlerinden çok karşıtlarına dönmeleri daha olasıdır. Aynı itirazı, anlattığı ondan sonraki değişmeler —Lakonia türünden oligarşiye, oligarşiden demokrasiye, demokrasiden tiranlığa geçişler— için de yapabiliriz. Oysa, ters yönde dönüşümler de vardır; demokrasinin oligarşi haline gelmesi, tek kişinin yönetimine dönmesinden daha çok olasıdır. Üstelik, tiranlıkta duruyor, bunun da değişip değişmeyeceğini, değişecekse değişikliğe hangi nedenin yolaçacağını ve değişmekle hangi anayasaya döneceğini söylemiyor. Söylemeyişinin sebebi, bunu bilmenin kolay olmamasıdır; tiranlık belirsiz bir yönetimdir, nasıl değişeceği belli değildir. Sokrates'in kuramına göre, tiranlığın yeniden birinci ve en iyi yönetim olan ideal anayasaya dönüşmesi gerekirdi; o zaman bu süreç sürekli

ve döngüsel olurdu. Fakat tiranlık (Sikyon'da Myron'unkinden Kleisthenes'inkine geçildiği gibi) tiranlığa da dönebilir, (Antileon' un Khalkis'teki tiranlığının olduğu gibi) oligarşiye de dönebilir, (Sirakuza'da Gelon ailesinin tiranlığının olduğu gibi) demokrasiye de dönebilir, (Lakedaimonia'da Kharilos'unkinin olduğu ya da Kartaca'daki gibi) aristokrasiye de dönebilir. Değişimin oligarşiden tiranlığa doğru olması olanağı da vardır; Sicilya'daki eski oligarşilerin çoğu öyle olmuş, Leontinoi'de Panaitios'un, Gela'da Kleandros'un, Rhegium'da Anaksilas'ın tiranlıklarına geçilmiştir ve daha birçok şehirlerde de onun gibi olmuştur.

(Platon'un) şu anlayışını da kabul ediyorum: Ona göre, oligarşiye dönüşme, aşırı ölçüde zengin olanların, herhangi bir malı mülkü bulunmayanların kendileriyle eşit haklara sahip olarak devlete katılmalarını doğru bir şey saymamalarından değil de, yönetim görevlerinde bulunanların para düşkünü olmalarından ve para yapmaktan hoşlanmalarından ileri gelirmiş. Birçok oligarşilerde para yapmak mümkün değildir; bunu önlemek için yasalar çıkarılmıştır. Fakat demokrat Kartaca'da bol bol para kazanırlar, anayasalarını da daha değiştirmemişlerdir. Oligarşik devletin iki devlet, bir zengin devleti, bir de yoksul devleti olduğunu söylemesini de kabul edemeyiz. Gerçekte, onun sözünü ettiği oligarşinin, bu bakımdan Lakonia yönetimiyle ya da içindeki herkesin eşit ölçüde mülkiyete sahip bulunmadığı yahut eşit ölçüde iyi insanlar olmadığı başka herhangi bir yönetimle farkı yoktur. Yoksulların sayısı artarsa, herhangi bir kimsenin eskisinden daha yoksul olması gerekmeden, insanlar oligarşiyi demokrasiye döndürebilirler; zenginler, halktan daha güçlü olunca da, berikilerin uyuşukluğuna karşılık onlar azimli davranırlarsa, demokrasi oligarşiye çevrilebilir. Bu devrimlere yol açan birçok nedenler olduğu halde, (Platon) yalnızca bir tanesini anıyor; o da oligarşideki adamların —sanki başlangıçta hepsi ya da çoğu zengin imişler gibi— ölçüsüz yaşayışlarıyle ağır borçlara girmesi ve yoksullaşması. Fakat bu doğru değildir. Hiç şüphesiz, ileri gelen adamlardan bazıları bütün servetlerini yitirince, geniş kapsamlı değişiklikler yapmak isterler, ama daha küçüklerin serveti çarçur olunca, bu dert edilecek bir şey değildir. Ve böyle bir durumda devrim çıkarsa, bu devrimin başka herhangi bir anayasa biçiminden çok, demokrasiye yönelmesi gerekmez. Devrimci bir durumun yaratılmasında önemli olan, varın yoğun harcanması değil, şeref ve ayrıcalıkların ivice paylaşılıp paylaşılmadığı ve halka haksız ya da kötü davranılıp davranılmadığıdır. Bir kimsenin canının her istediğini yapabilmesi, ona göre, özgürlüğün aşırılığından olmaktadır. Ayrı ayrı birçok oligarşiler ve demokrasiler vardır, ama Sokrates bunların devrimlerinden sanki her birinin bir tek türü varmış gibi söz ediyor.

KİTAP VI

Altıncı kitapta, dördüncü ve beşinci kitaplarda yapılan tartışmalara sık sık değinilir. Bu kitap, demokrasilerin (Bölüm1-5) ve oligarşilerin (Bölüm 6-7) en iyi nasıl işletilebileceği sorununun üstünde durmakta, fakat tamamlanmadan kesilmektedir.

1

Buraya kadar, gerek görüşüp tartışma gerekse yürütme öğeleri, görevlere atamalar, yasa sistemi ve hangi türlerin hangi anayasalara uygun olduğu açısından bir anayasadaki ayrılıkların sayısını ve niteliğini inceledik; ayrıca, anayasaların korunması gibi yıkılmasını, bunların nedenlerini ve vesilelerini de tartıştık. Fakat gerçekte, tıpkı öteki yönetimler gibi demokrasinin de ayrı ayrı türleri olduğu için, o araştırmanın geri kalan ipuçlarını ele almak ve her bir örnekte hangi belirli anayasal yapının uygun ve faydalı olduğunu göstermek yersiz kaçmayabilir. Bundan başka, anılmış bulunan bütün yolların olabilecek bileşimlerini de incelemeliyiz; çünkü iki yolun bileşimi her ikisinden de farklı bir sonuç verir: Bir aristokrasi oligarşikleşebilir, siyasal bir yönetim demokratikleşebilir. Ayrı ayrı özelliklerin bu bileşimleri şimdiye kadar hiç araştırılmamıştır, oysa araştırılmaları gerekir; yani şöyle bileşimler vardır; görüşüp tartışma organının kuruluşunda ya da görevlilerin seçilişinde oligarşik, yasa sisteminde ise aristokratik bir ilke olması; ya da yargılama ve görüşüp tartışma görevlerinin oligarşik, seçim sisteminin ise aristokratik bir temele oturtulması; ya da anayasadaki bütün öğelerin hepsinin bir türden olmadığı başka herhangi bir düzenleme. Yine, belirli bir türdeki bir şehir için en uygun demokrasi türlerinden ve hangi çeşit halk için hangi çeşit oligarşinin olacağından ve öteki anavasa türlerinin kime yarayacağından daha önce söz etmiştik; ama hâlâ söylenmesi gereken birçok şeyler var. Ayrı ayrı şehirler için anayasalardan hangilerinin en iyi olduğunu göstermek yetmez; bunların ve daha başkalarının nasıl işletileceğini de göstermelidir. Demokrasiden başlayarak, şimdi kısaca bu ikinci soruyu inceleyelim; yapacağımız inceleme, aynı zamanda (demokrasinin) karşıtına, yani bazılarının oligarşi adını verdikleri anayasaya da ışık tutacaktır.

Bunu yapabilmek için, halk egemenliğinin bütün özelliklerini, demokrasi için tipik sayılan her şeyi ele almalıyız. Çünkü bunların bileşimlerinden demokrasinin biçimleri meydana gelecektir;

bunlar herhangi bir demokrasiden daha çok ve daha farklıdır. Birbirlerinden farklı birçok demokrasiler olmasının iki nedeni vardır; birincisi, daha önce dediğimiz gibi, halkların farklılığıdır — biri tarımcı olabilir, bir başkası aşağı işlerle uğraşıyor, daha bir başkası ücretle çalışmakta; bunlardan ilki ikincisine ya da üçüncüsü her ikisine katılınca, her keresinde demokrasinin yalnızca niteliği değil, türü de değişir. Öteki neden, şimdi tartışmakta olduğumuzdur. Demokrasiden ayrılamayacak olan ve bu anayasa biçimi için tipik sayılan bütün bu özelliklerin hangilerinin alındığına göre, bunların ayrı ayrı bileşimleriyle ayrı ayrı demokrasiler meydana gelir. Demokrasilerin her birini ayrımlayabilmek, gerek bu anayasalardan yeğlenenin kurulması, gerekse eldekinin düzeltilmesi için faydalıdır. Anayasaları kuranlar, temele herhangi bir ayrım gözetmeden bütün birleşmiş özellikleri koymaya çalışırlar; fakat daha önce anayasaların çöküşünü ve korunmasını tartışırken belirttiğimiz gibi, böyle yapmaları yanlıştır. Şimdi de, demokrasileri kuranların ilkelerini, ahlak ölçütlerini ve amaçlarını tartışalım.

Bu üç şey, ayrı ayrı ele alınmamaktadır; zaten alınamazdı, çünkü özgürlük ve eşitlik her üçünün de birer parçasıdır.

2

Demokratik anayasanın temeli özgürlüktür. İnsanlar, yalnızca bu anayasada özgürlükten bir pay alınabileceğini anlatmak için hep böyle söylerler; her demokrasinin amacı özgürlüktür, derler. "Sırayla yönetmek ve yönetilmek" özgürlüğün bir öğesidir. Sonra, adaleti liyakate dayanan eşitlik diye değil de, sayısal eşitlik olarak gören demokratik anlayış vardır; neyin haklı olduğu konusunda bu anlayış ağır basınca halk egemen olur ve çoğunluk neye karar verirse kesindir, adalet de odur. Çünkü, yurttaşlar arasında eşitlik olmalıdır, derler. Sonuç olarak, demokrasilerde yoksulların elinde mülkiyet sahiplerinden daha çok egemen erk bulunur; çünkü onlar daha kalabalıktır ve (bu düzende) çoğunluğun dediği olur. Özgürlüğün, bütün demokratların kendi anayasalarının tanımının bir parçası saydıkları bir yönü, işte budur. Bir başkası, "dilediğin gibi yaşa" ilkesidir. Çünkü bu da özgür bir insanın ayırıcı özelliğidir — tıpkı karşıtının, yani dilediği gibi yaşamamanın, kölenin ayırıcı özelliği olması gibi. Demokrasinin ikinci tanımlayıcı belirtisi budur ve bundan, mümkünse hiç kimse tarafından "yönetilmemek" ya da hiç değilse, ancak sıralaşmayla yönetilmek ilkesi çıkar. Bu, eşitliğe dayanan özgürlüğün bir öğesidir.

Bu temel ilkelerden ve özellikle (sıralaşarak) yönetme ve yö-

netilme ilkesinden demokrasinin aşağıdaki öğeleri türemektedir: (1) Seçimler: Bütün yurttaşların bütün devlet görevlerine seçilme yeterliğinin olması; (2) Yönetme: Her bireyi herkesin ve her bireyin herkesi yönetmesi; (3) görevlere atamaların kur'ayla yapılması — ya bütün görevlere ya da hiç değilse, deney yahut eğitim gerektirmeyenlere; (4) hiçbir kamu görevi için mülkiyet sahibi olma koşulunun aranmaması ya da çok düşük bir düzeyde aranması; (5) aynı bir adamın aynı göreve (üst üste) iki kere getirilmemesi ya da bunun çok ender olması — izin verilebilecek birkaç ayrık, özellikle savaş sanatına ilişkin görevlerdir; (6) bütün makamlar ya da mümkün olduğu kadar çok makam için kısa görev süreleri; (7) üyelerinin hepsi bütün yurttaşlar arasından seçilen ve bütün ya da çoğu sorunlar üstünde ve mutlaka, anayasaya, soruşturmalara, bireyler arasındaki sözleşmelere ilişkin davalar gibi en önemli ve derinliğine etkili olanlar üstünde karar vermeye hakkı olan jürili mahkemeler; (8) her şeyde egemen yetkenin *Ekklesia*, yani Meclis olması, kamu görevlilerinin küçük işler dışındaki hiçbir şeyde egemen erklerinin bulunmaması yahut en önemli sorunların Kurul'a bırakılması*. Sonra (9) mecliste, mahkemelerde, devlet görevlerinde herkese (ya da en azından devlet görevlerinde, mahkemelerde, kurulda ve üyelerin hep birlikte yemek yemelerinin zorunlu olduğu egemen meclis ya da makamlarda çalışanlara) düzenli ücret ödenmesi. Sonra yine (10) iyi doğum, servet ve kültürün azlık egemenliğinin ayırt edici özellikleri olması gibi, bunların karşıtları, aşağı doğum, düşük gelir ve bayağı zevk de halkın egemenliği için tipik sayılır. (11) Görevlerin sürekli olmasını demokrasi pek tutmaz; erken bir devrimden sonra herhangi bir sürekli makam kalmış olursa, erkinden yoksun bırakıldığını ve atamaların önceden seçilmiş adaylar arasında kur'ayla yapıldığını görürüz.

İşte, demokrasilerin genel karakteristikleri, nitelikleri bunlardır. Ortaklaşa rıza gereğince demokratik olan adalet fikrinden, *demos*'un son derece demokratik demokrasisi çıkar; zenginlerle yoksulların yönetimi tamamıyle aynı ölçüde etkiledikleri bir eşitlik; hiçbir bireyin egemen erkinin olmadığı, fakat hepsinin birden eşit ve sayısal bir ilkeye göre bu erki kullandıkları bir demokrasi. Böylelikle, anayasada eşitlik ve özgürlük yaratabileceklerine inanırlar.

* Yurttaşlar bol bol ücret almadıkları sürece, Kurul bütün organların en demokratik olanıdır; herkese bol bol ücret verilmesi, bu organın da erkini ortadan kaldırır; çünkü *demos* yaptığı hizmetlere karşılık iyi para alırsa, bundan önceki tartışmalarımızda açıklandığı gibi, bütün anlaşmazlıkları kendisi çözmek için ısrar eder.

Bundan sonra gelen bölüm, Aristoteles'in ne yapacağına çok emin olmadan, bir ara yazdığı bir şeye benzemektedir. Kitap III, Bölüm 10'a bir gönderme vardır. Kitap III ve V'te incelenen orantılı eşitlik burada, gerçekte kefenin mülkiyetten yana ağır basmasının dengeyi nasıl değiştirebileceğini göstermeyen kötü bir örnekle açıklanır.

3

Bundan sonraki sorun şudur: Eşitliği nasıl sağlayacaklar? Beş yüz kişinin malı mülkü bin kişiye dağıtılmalı ve binin de beş yüzle aynı erki mi olmalı? Yoksa bu yolda bir eşitliği reddederek, dağılımı eskisi gibi bırakmalı da, beş yüzden ve binden aynı sayıda kişiler olarak, seçimlerin ve mahkemelerin denetlenmesini bunlara mı vermeli? O zaman bu anayasa, adaletin demokratik anlayışına göre en âdil (anayasa) mı olacaktır? Daha doğrusu, adaletin çoğunluk-anlayışına göre, demem gerekirdi; çünkü, demokrasiden yana olanlar, hakkın çoğunluğun üstünde anlaştığı şey olduğunu söylerler, oligarşiden yana olanlar ise, servet tutarını kullanılması uygun bir ayraç sayarak, hak daha büyük mülkiyet toplamını temsil eden kesimin üstünde anlaştığı şeydir, derler. Fakat bu görüşlerin her ikisi de, içlerinde bir ölçüde eşitsizlik ve adaletsizlik taşımaktadır. Adalet, azlığın üstünde anlaştığı şeydir görüşünü alırsak, bu bir tiranlıktır; çünkü bir adamın bütün öteki zenginlerden daha çok malı mülkü varsa, oligarşik ilkeye göre, egemenlik yalnızca onun hakkıdır. Adaleti sayısal çoğunluğun üstünde anlaştığı şey sayarsak, bu kere onlar adaletsiz davranacak, daha önce söylediğimiz gibi, zenginlerin ve daha az sayıda olanların mallarına mülklerine el koyacaklardır. Herkesin kabul edeceği bir eşitlik tanımına erişebilmek için, ayrı ayrı adalet anlayışlarını incelemekle işe başlamalıyız. Örneğin, vatandaşların çoğunluğuna haklı görünen, geçerli ve yetkeli olmalıdır. Belki öyledir, ama evrensel olarak yahut her durumda değil. Devlet, çoğucası olduğu gibi, biri zengin biri yoksul iki parçadan meydana geldiği zaman, her iki bölüme ya da her birinin çoğunluğuna iyi görünenin geçerli olduğunu kabul ederiz. Fakat eğer birleşmezlerse, aradığımız karşılık, daha yüksek mülkiyet koşuluna uyanlar esas alınmak üzere, çoğunluğun üstünde anlaştığı şeydir. Örneğin, diyelim ki bir grupta on, ötekinde yirmi kişi var ve bir öneriyi zenginlerden altı, yoksullardan beş kişi destekliyor, zenginlerden geri kalan dört kişiyle yoksullardan geri kalan on beş kişi de ona karşı çıkıyor; bu gibi bir durumda, her iki yandaki zengin ve yoksulların mülkiyetleri toplanarak, en çok mülkiyeti olan yana bakılır — onun dediği kesin ve geçerlidir. Eğer toplamlar eşit çıkarsa, bunun mecliste ya da mahkemede oy eşitliğiyle karşılaşılmasından daha ciddi bir zorluk sayılması gerekmez;

kur'ayla ya da uygun bulunan bir başka yöntemle sorun çözülür. Eşitlik ve adalet konularında gerçeğe ulaşmak ne denli güç olsa da, insanları erişebilecekleri bir kazançtan vazgeçmeleri gerektiğine inandırmaya çalışırken onların anlaşmalarını sağlamaktan, daha kolaydır. Adaleti ve eşitliği arayan, her zaman, zayıf olandır; güçlü olan bunlara aldırış etmez.

Bölüm 4, demokrasilerin dörtlü bir sınıflamasına değinmektedir. Dördüncü kitapta, biri Bölüm 4'te, öteki Bölüm 6'da böyle iki sınıflama yapılmıştı. Burada izlenen, tam olarak onların ikisi de değildir; fakat Kitap IV, Bölüm 4'teki (birinin alt bölümlenmesiyle) nüfusun beş sınıfından söz eden bir başka parçaya benzerlik göstermektedir. Aristoteles, geniş ölçüde şehirde oturanlardan değil de, taşrada (şehir dışında) oturanlardan oluşan bir demos*'u pek beğenir; çünkü böyle olursa* demos*'un üyeleri Meclis toplantılarına katılarak demokratik haklarını kullanamayacaklardır. Tarımsal bir demokrasi, yurttaşlık için aranan toprak mülkiyeti koşulunu çok düşük bir düzeyde tutar, böylelikle yoksullar bile yurttaş olabilirler. Büyük topraklar buna engeldir; işte onun için de aşağıdaki sınırlamalar salık veriliyor.*

4

Demokrasinin dört türünden en iyisi, yapıtımızın önceki bölümlerinde söylenmiş olduğu üzere, sırada ilk gelendir. Bu, aynı zamanda (demokrasi türlerinin) en eskisidir de. *Halkın* türlerine göre yapılan sınıflamayı söylüyorum. Tarımsal bir nüfus en iyi *demos*'u meydana getirir; onun için halkın tarımla ya da hayvancılık ve otlaklarla geçindiği her yerde gerçekten bir demokrasi kurulabilir. Çünkü büyük bir servetleri olmadığı için çalışmaktan başalamaz ve nadiren Meclis'e devam ederler; öte yandan, sürekli olarak tarlalarıyle uğraştıklarından yaşamaları için zorunlu şeyleri de eksik değildir. Bu nedenle, başkalarının mallarını mülklerini kıskanmazlar. Kamu görevi yapmak büyük bir kazanç kapısı olmadığı sürece, yönetim ve yurttaşlık işlerindense, toprakta çalışmak, onlara daha büyük bir doyum sağlar; çokluk kâr etmekle kamunun saygısını kazanmaktan daha fazla ilgilenir. Çalışmak ve geçimlerini çıkarmak hakları yadsınmadıkça ya da malları ellerinden alınmadıkça, eski günlerde tiranlıklara ve bugün de oligarşilere katlanmaları olgusunda bunun bir belirtisi görülebilir. Bazıları süratle zengin olmaktadır, ötekiler de hiç değilse yoksulluk içinde değildir. Üstelik, seçimlerde oy vermeye ve işbaşından ayrılan görevlilere hesap sormaya yetkili olmaları, içlerinde siyasal tutku duyanlar varsa, on-

ları da hoşnut eder. Çünkü, çokluğun kurulda görüşüp tartışma yetkisinin olmadığı belirli demokrasilerde (seçmenler, bunlarda, Mantineia'daki gibi*, bütün yurttaşlar arasından sırayla seçilmektedir), o zaman bile yeterince hoşnutturlar.

Bundan ötürü, en onurlu yeri verdiğimiz bu tarımsal demokrasi için, *bütün* yurttaşların seçimlerde oy kullanmaları, soruşturmalarda bulunmaları ve mahkemede üyelik yapmaları, fakat en önemli görevlere atanacak kimselerin —görev ne kadar büyükse, aranacak mülkiyet koşulu da o kadar yüksek olmak üzere— belli bir tutarda malı mülkü olanlar arasından ayrılması ya da mülkiyet koşulu yerine, göreve getirilme ayracı olarak yeteneğe bakılması, göreneksel olduğu gibi yararlıdır da. Bu yoldan, ülkenin yönetilmesi kesinlikle iyi olacaktır; halkın isteğine uygun olarak ve iyilerin kıskançlığını üstlerine çekmeden en iyi kişiler yöneteceklerdir. Üstelik, bu yönetim biçimi, kültürlü ve sivrilmiş insanlara da doyum sağlayacaktır; kendilerinden aşağı olanlar tarafından yönetilmeyecekler ve kendi yönetimleri de âdil olacaktır, çünkü başkalarının da onlardan hesap sormaya hakkı bulunacaktır. Bu karşılıklı bağımlılık ve halkın herhangi bir kesiminin yalnızca kendilerini hoşnut etmesine izin verilmemesi iyi bir şeydir. Bir kimsenin canının her istediğini yapmakta özgür olması, hepimizin ve her birimizin içinde varolan kötülük öğesini denetim altında tutmak bakımından hiçbir şeye yaramaz. Dolayısıyle, anayasalarda ilkelerin bu en değerlisine uyulmasını sağlamak son derecede önemlidir — geniş halk kitlelerine zarar vermeyen ve yanlıştan arınmış olan, iyi adamların yönetimi.

Öyleyse, bunun demokrasilerin en iyisi olduğu açıktır ve niçin böyle olduğu da açıktır: Çünkü halkın niteliğine dayanmaktadır. Bundan sonra, bir halkın ne gibi yollarla tarımcı bir halk haline getirilebileceği konusunu incelerken, eskilerin çoğu kez benimsedikleri yasa ve göreneklerden bazılarının son derece faydalı olduğunu görüyoruz — örneğin, belli bir sınırı aşacak kadar çok ya da belirli bölgelerde ve hükümet merkezinin olduğu yerden (Akropolis'ten) belirli bir uzaklıkta toprak edinmenin mutlak olarak yasaklanması. Eski zamanlarda, birçok şehirlerde de başlangıçtaki toprak parçalarının başkalarına satılmaması için yasalar konmuştu. Oksylos'un yasası dedikleri, bir kimsenin kendi mülkiyetindeki toprağın belirli bir tutarının ötesindeki kesimini karşılık göstererek [ipotekle] borçlanmasını yasaklayan kurallar da buna oldukça benzeyen bir sonuç doğurmuştur. Bugünün koşullarında, toprak sorunu, Aphytaia'lıların yasasıyle düzgün bir durumda tutu-

* Bu düzenleme, Mantineia'da dedikleri gibi, haklı olarak demokratik bir düzenleme sayılır.

labilir; söz konusu yasa, kafamızdaki amaç için çok yararlıdır. Çünkü, Aphytaia'lılar sayılarının büyük, topraklarınınsa küçük olmasına karşın, hepsi de toprağı işlerler (çiftçidir): İnsanları yurttaş kütüğüne yazmak için bütün bütün mülklere değil, bunların öyle küçük parçalarına bakılır ki, yoksullar bile aranan mülkiyet koşulunu karşılarlar. Tarımcı bir nüfustan sonra, en iyisi sürü besleyerek geçimini sağlayan çoban bir halktır. Çobanlığın çiftçiliğe benzeyen birçok noktaları vardır; hatta savaşta işe yarama bakımından bunlar üstündür: Dövüşmeye hazır, bedence sağlam ve açıkta yatmaya alışık olurlar.

Öteki demokrasi türlerini oluşturan, bütün öteki halkların bu ikisinden pek çok aşağı olduklarını söyleyebiliriz. Yaşamları aşağıdır, yaptıkları işlerde iyilik niteliği yoktur; onlar yalnızca işçiler, ücretle tutulan adamlar, insanlığın en bayağı örnekleridir. Hem bu sınıf halk, hep şehrin içinde ve pazaryerinde (*agora*'da) olduğu için, Meclis'e kolayca devam edebilir. Oysa tarımcı bir nüfus şehir dışına yayılmıştır; çiftçiler toplantılarda şehirli ayaktakımı kadar boy göstermez ve bu gibi toplantılara gereksinme duymazlar. Bir ülkenin toprak dağılımına göre, tarım toprakları şehirden çok uzakta olunca, iyi bir demokrasi ya da siyasal yönetim kurmak kolaydır; o zaman (tarımcı) nüfusun evleri taşrada bulunmak zorundadır ve şehirli bir ayaktakımı olsa bile, şehir dışında yaşayanlar toplantıya gelmedikçe onların demokratik meclislerin denetimini ellerine geçirmelerine izin verilmemelidir. Demokrasinin ilk ve en iyi türü ve nasıl oluşturulması gerektiği üstünde bu kadar durmamız yeter. Söylediklerimiz, ötekilerin bileşimine de ışık tutacaktır; nüfuslarının aşağı oldukları ölçüde, onlar da aşağı olacaklardır.

Herkesin her şeyi eşit ölçüde paylaştığı en aşırı demokrasi, her devletin kaldırabileceği bir yönetim türü değildir; yasaları ve ahlak ölçütleriyle sağlamca bir arada tutulmazsa uzun süre de dayanmaz (Bunun ve öteki anayasaların çökme biçimleri hakkında daha önce söylediklerime, burada pek bir şey eklemem gerekmiyor). Bu demokrasinin bileşimi ve halkın erkinin güçlendirilmesi için, önderler kendilerine mümkün olduğu kadar çok adam bağlamak ve gerek evlilik-dışında gerekse evlilik-içinde doğanların ve yalnız bir taraftan, anadan ya da babadan yurttaş soyundan gelenlerin hepsini yurttaş yapmak yolunu tutmuşlardır. Bu uygulama, aşırı demokrasinin ayırıcı bir özelliğidir. Halk önderleri, bu yoldan hep kendilerini tutanları çoğaltırlar, ama böyle yapmak doğru değildir; nüfusa yeni yurttaşların eklenmesi, halk, yukarı ve orta-sınıfların sayısını ancak aşacak duruma gelinceye değin sürdürülmeli ve o noktadan ileriye gidilmemelidir. Yoksa, anayasa bozulmaya ve ülkenin ileri gelenleri, demokrasinin varlığını çekemeyecek

kadar kızmaya başlarlar*. Aşağı-sınıflardan (devlet yönetimine) küçük bir katıştırma farkedilmez, fakat büyürse çok göze batar. Kleisthenes'in Atina'daki demokrasiyi güçlendirmek istediği zaman aldığı tedbirler ya da Kyrene'de demokrasiyi kuranların yaptıkları gibi, bu tür demokrasiyi geliştirmek için faydalı olarak atılabilecek başka adımlar vardır. Kabile ve kardeşlik derneklerinin sayısının artırılmasını, özel din kültlerinin ve rahipliklerin birkaç kamusal ya da ulusal külte indirilmesini ve genel olarak her şeyin, mümkün olduğu kadar çok toplumsal ilişki olacak ve eski birlikler çökecek biçimde ayarlanmasını söylemek istiyorum. Bundan başka, tiranlığın bütün tipik özelliklerinde de demokrasiyi niteleyen yanlar vardır — kölelerin denetimsiz bırakılması (bu bir noktaya kadar yararlı olabilir), kadın ve çocukların denetimsiz bırakılması ve herkesin dilediği gibi yaşamasına izin verilmesi. Bunlar bu tür anayasanın belkemiğidir; çoğu kimseler disiplinsiz yaşamayı yeğlerler, öylesini yetkeye uymaktan daha tatlı bulurlar.

Bir anayasanın istikrarının nasıl sağlanabileceği, istikrarsızlığa yol açan şeyleri gözlemlemek ve onlardan kaçınmakla olur. Yukarda (Kitap V, Bölüm 11'de) bir tiranlığı korumanın en iyi yolunun, onu mümkün olduğu kadar tiranlığa az benzeyen bir duruma getirmek olacağına değinilmişti. Burada, Bölüm 5 ve 6'da, demokrasi ve oligarşi hakkında da aynı şey söyleniyor: Bir rejim için tipik-olmayan *şey bir güç kaynağıdır, doktrine fazla bağlı kalmak ise rejimi çökertebilir. Bu iki bölüm, Aristoteles'in "katışıksız" bir anayasadansa "karma" bir anayasayı, bazen "siyasal yönetim" dediği anayasa türünü beğenişini bir başka açıdan ortaya koyuyor. Bkz. Kitap II, Bölüm 6'nın sonu, Kitap IV, Bölüm 9 ve Kurt von Fritz'in* The Theory of the Mixed Constitution in Antiquity *[Eskicağda Karma Anayasa Kuramı] adlı kitabı (New York, 1954, s. 81-82).*

5

Yasa koyucuyu ve belirli bir türden bir anayasa kurmaya çalışan herkesi bekleyen iş, yalnızca, hatta başlıca kurmak değil, işler durumda sürdürmektir (Hangi sistem olsa, bir iki günlüğüne işletilebilir). Onun için, bir anayasanın sürekli güvenliğini sağlayan ve onun yıkılmasına yol açan etkenler hakkında önceki tartışmalarımıza dönmemiz gerekiyor. Bunlardan bir koruma teorisi kurmaya çalışacağız; yıkıcı olduğunu gördüğümüz özelliklere karşı uyanık olmalı ve en çok sayıda koruyucu öğeleri kapsayan yazılı ve yazısız yasaları benimsemeliyiz. Bütünü mümkün olduğu kadar çok

* Kyrene'de bu, gerçekten bir ayaklanmanın nedeni olmuştur.

demokratik (ya da oligarşik) kılacak tedbirleri değil, yalnızca demokrasiyi (ya da oligarşiyi) mümkün olduğu kadar uzun süre yaşatarak tedbirleri, iyi demokratik (ya da oligarşik) tedbirler saymamız gerekir.

Halk önderleri, kitlelere yaranma çabalarında mahkemeleri çok kullanıyorlar; yasal kararlarla varlıklıların malına mülküne el koyarak halkın kesesini şişiriyorlar. Oysa, anayasanın iyiliğini gönülden isteyenler, bu girişimlere karşı direnmelidir; cezalardan ve el koymalardan elde edilen paraların halkın kesesini ya da ulusal hazineyi kabartmaya gidecek yerde, kutsal amaçlarla kullanılmasını öngören bir yasa çıkarılmalı. Böyle yapılırsa, gelecekte kabahat işleyecek kimseler daha az dikkatli olacak değildir, para cezaları aynen kesilecektir; fakat halk kitleleri —bunun kendilerine bir yarar sağlamayacağını bilirlerse— yargılananları mahkûm etmeye daha az heveslenecekleridir. Ayrıca, halk mahkemeleri önünde görülen davaların sayısı en aza indirilmeli ve yersiz dava açmaları sınırlandırılmalıdır. Çünkü, mahkemeye sürüklediklerı, kendi demokrat yoldaşları değil, varlıklı ve ileri gelen adamlardır. Bu anayasa, herhangi bir başka anayasanın da yapması gerektiği gibi, mümkünse bütün sınıflardan yurttaşların desteğini sağlamalıdır. En azından, siyasal erki ellerinde tutanlar, (yurttaşlarca) düşman diye görülmemeli.

Bu koyu demokrasilerde nüfus büyüktür ve halk ücret almadıkça, Meclis toplantılarına devam edilmesini sağlamak güçtür. Bu iş için gereken para devletin olağan gelirleriyle karşılanmadıkça da, yukarı-sınıflar arasında hoşnutsuzluk çıkar; çünkü o zaman bu paranın vergileme, el koyma ve uygunsuz bir biçimde mahkemeleri kullanma yollarıyle toplanması gerekecektir — oysa, bunların demokrasilerin yıkılmalarına neden olduklarını yukarda görmüştük. Onun için, gerekli devlet gelirleri bulunmayınca Meclis'in toplantılarının sayısı azaltılmalı, mahkemeler de, birçok kişiden meydana gelmekle birlikte, yalnızca birkaç gün toplanmalı. Bu durumda, mülkiyet sahiplerinin kendilerine mahkemeye devam etmeleri için hiçbir para verilmiyor ve yalnızca mülksüz sınıfa ücret ödeniyor olsa bile, zenginler karşılamak zorunda oldukları giderlerden pek korkmazlar. Böyle olması, davalara daha iyi bakılmasına da yardım eder; çünkü mahkemede kısa bir zaman geçirmeye razı olan, ama işlerinin başından ayrılarak uzun süreler harcamak istemeyen zenginler de hazır bulunurlar. Öte yandan, yeterli geliriniz varsa da halk önderlerinin bugün yaptığını siz yapmayın —bütün artığı (ihtiyaç fazlasını) bedava dağıtmaya kalkmayın*.

* Halk bunu alınca, aynını yine ister. Bu çeşit toplumsal yardım, atasözlerindeki dibi delik kova gibidir.

Gerçekten demokrat bir siyaset adamının ödevi, halkın çok yoksullaşmamasını sağlamaktır, çünkü aşırı yoksulluk demokrasinin yozlaşmasına yol açar. Onun için, genliği (refahı) sürekli kılacak her türlü çaba harcanmalıdır. Böylesi, yoksullar kadar zenginlerin de yararına olduğuna göre, devlet gelirlerinden ne alınabilirse, tek bir yerde toplanmalı ve ihtiyacı olanlara, mümkünse bir parça toprak satın almalarına, değilse bir iş tutmalarına ya da toprakta çalışmalarına yetecek kadar dağıtılmalıdır. Herkes için birden yapılamazsa, dağıtım o zaman sırayla kabilelere ya da bir başka bölünmeye göre yapılmalı. Bu arada, bütün gereksiz kamu görevlerinden kurtarılan zenginler de, seyrek yapılan zorunlu toplantılara (yoksulların devamını sağlamak için) yetecek kadar para vereceklerdir. Kartacalılar işlerini böyle yürüterek, *demos*'larının hoşnutluğunu kazandılar. Zaman zaman onlardan bazılarını çevredeki bölgelerde yaşamaya gönderir ve mal-mülk sahibi olmalarını sağlarlar. Yukarı-sınıflar akıllı ve şefkatli olduğu zaman, yoksulları gruplara ayırır ve onlara iş bulmayı, yaşamlarında bir çıkış yapmalarına olanak vermeyi kendilerine görev edinirler. Tarentum'da yapılan şey de, pekâlâ öykünmeye değer; orada ortak mülkiyet yoktur, ama mülkiyet kendileri hiçbir şeye sahip olmayanlarla ortaklaşa kullanılmaktadır. Bu, kitleleri hoşnut tutar. Ayrıca, bütün kamu görevlerini de ikiye bölüyor ve bir yarısına atamaları seçimle, öbür yarısına kur'ayla yapıyorlar; kur'ayla atanma halkın görevlere katılmasına izin veriyor, oyla atanma ise görevlerin daha etkin bir biçimde yürütülmesini sağlıyor. Bu yöntem aynı bir göreve de uygulanabilir; görev ikiye bölünür, böylelikle bazı görevliler kur'ayla atanır, bazıları seçimle. Bir demokrasinin örgütlenişi üstünde bu kadar durmak yeter.

6

Oligarşinin nasıl düzenlenmesi gerektiği, yukarda belirtilen ilkelerden hayli açık olarak anlaşılmaktadır. Demokrasilerin listesinin üstünde, her biri karşıt olduğu demokrasinin yanına gelmek üzere, bir de oligarşiler listesi çıkarırız. (Oligarşilerin) ilki ve en iyisiyle başlıyoruz; bu, aynı zamanda en iyi karılmış olanıdır ve bizim siyasal yönetim dediğimiz türe çok yakındır. Bunda farklı yeterlik ölçüleri konulması zorunludur; yani ölçüler ikili olacak, küçük ama temel nitelikteki görevler için daha düşük, büyük görevler içinse çok daha yüksek bir mülkiyet koşulu aranacaktır. Gerekli mülkiyet düzeyine erişen herkesin anayasadan bir pay almaya hakkı vardır; bu yolla *demos*'tan yurttaşlar topluluğuna, anayasadan pay almayanların sayısını geçmeye yetecek kadar üye alınır. Fakat bu yeni üyeler hep halkın iyi sınıflarından ayrılmalıdır. Oligarşinin

bir sonraki türü için de böyledir, yalnız onda oligarşik dizginler biraz daha sıkılmıştır. Son olarak, aşırı demokrasiye karşılık olan (oligarşi biçimi) vardır. Bu, oligarşilerin en sıkıcısı ve tiranlığa en çok benzeyenidir: Aynı zamanda, en kötüsüdür ve en kötüsü olduğu için de, yaşaması isteniyorsa, en büyük bir uyanıklıkla kollanması gerekenidir. Fakat, nasıl vücutlarımız sağlıklı ya da gemiler, sahiplerinin denize açılmasına elverişli olacak kadar iyi dengelendirilmiş durumda bulundukları zaman, yıkılmadan birtakım belâları atlatabilirlerse (oysa, hastalıklı vücutlar ya da kötü tayfalı ve dengesiz tekneler, en küçük nedenlerle bile ciddi olarak sarsılır), devletlerin anayasaları da öyledir; en kötüleri en çok dikkat ister.

O halde, genel olarak söylendikte, demokrasiler için geniş bir nüfus bir güvencedir; çünkü sayıların ağırlığı demokratik adalet ilkesini kayırır ve bu, bireysel liyakate ağırlık verme ilkesine karşıttır. Oysa bir oligarşi, ancak iyi bir düzen kurmakla kendi güvenliğini sağlamayı umabilir.

Askeri kuvvet gereği de, buradan çıkmaktadır; oligarşi ne denli dar olursa, bu gereklilik o kadar büyük olur. Fakat, demokrasinin niteliği yukarda nüfusun türüne, coğrafya ve ekonomi koşullarına bağlandığı gibi, şimdi de bu etkenlerin askeri kuvvetleri belirlemekte önemli oldukları gösterilecektir.

7

Nüfus başlıca dört kesimden oluşur — çiftçiler, aşağı işler yapanlar, alışverişle uğraşanlar ve başkalarınca tutulanlar. Silahlı kuvvetler de, onun gibi, dört kesimdir — süvari, zırhlı piyade ya da *hoplites*'ler, hafif silahlı piyade, deniz kuvvetleri. Bundan ötürü, ülkesi at yetiştirmeye elverişli olan devletlerde, koşullar oligarşinin sağlamca sürdürülmesini mümkün kılar. Çünkü bu gibi ülkelerde yaşayanların güvenliği süvarinin gücüne dayanmaktadır, at yetiştirmek ise ancak büyük toprakları olanların yapabileceği bir şeydir. Oligarşinin bundan bir sonraki biçimi, ülkesi *hoplites* çıkarmaya elverişli olan yerlerde görülür; (çünkü) zırh (alabilmek), yoksullardan çok varlıklıların harcıdır. Fakat hafif silahlı piyade olmak ve donanmada askerlik yapmak demokratiktir. Onun içindir ki, uygulamada, bunlar nüfusun büyük bir oranını meydana getirdikleri zaman, oligarklar bir çarpışma olunca kötü durumda kalmaktadırlar*. Bunu önlemek için, silahlı kuvvet komutanlarının yardımı sağlan-

* İç savaşlarda kitlelerin zenginlere ağır basmaları, hafif piyadenin kullanılmasıyle mümkün olmaktadır; hareket serbestlikleri ve donanımlarının hafifliği, süvarilere ve ağır silahlılara karşı bunlara bir üstünlük sağlıyor.

malı ve onlara, süvarileri, *hoplites*'leri ve hafif silahlı birlikleri tek bir kuvvet içinde uygun bir karışımla birleştirtmelidir. Böylelikle, halktan gelen bir hafif silahlı adamlar topluluğunu silahlı kuvvetlerin içine almak, orduyu kendi içinde böler. Fakat zaten iki yaş grubu —yaşlılarla gençler— arasında bir ayrılık olduğu için, oligarkların oğulları küçük yaştan hafif piyade çalışmalarıyle eğitilmeli, sonra öteki oğlanlardan ayrılarak savaş alanında hizmet için hazır hale getirilmelidir.

Kitlelere yönetimden bir pay vermeye gelince, bu üç türlü yapılabilir: (1) daha önce belirtildiği gibi, belli bir tutarda malı mülkü olanlara, (2) Thebai'de olduğu üzere, aşağı uğraşılardan uzakta bir süre geçirdikten sonra, (3) Massalia'daki gibi, yurttaşlar topluluğunun içinden olsun dışından olsun, bunu en çok hak edenleri seçerek. Anayasanın tam üyeleri olanlarca elde tutulmaları gereken en yüksek görevler ise, angarya olarak yüklenmeli ve bunlara atananlar, bütün giderleri kendi ceplerinden karşılamalıdır. Böyle olması, kendilerine yönetimden pay verilmeyenleri yatıştıracak ve yönetme ayrıcalığı için büyük masraflara giren egemen sınıfa daha iyi bir gözle bakmalarını sağlayacaktır. Göreve yeni atananların, görkemli kurban şölenleri vermeleri ve kendi kesselerinden bir kamu binası yaptırmaya başlamaları da uygun olur. Amaç, halkın bu şölenlere katıldığı ve şehirlerinin anıtlar ve görkemli yapılarla donandığını gördüğü zaman, bu yönetim biçiminin devam etmesini istemesidir. Üstelik bunlar, ileri gelenlerin cömertliğinin anıtları olarak da kalacaklardır. Oysa bugün, oligarşiyle ilişkili olanlar böyle cömertlikler göstermiyorlar, tersini yapıyorlar; çünkü aradıkları şan şeref değil, kazançtır. Bu gibi oligarşilere, "küçük demokrasiler" denmesi pek yerindedir.

İşte, çeşitli demokrasi ve oligarşilerin örgütlenmesi gerektiğini düşündüğümüz yollar bunlar.

Bu kitaptaki başka birçok yerler gibi, Bölüm 8'de yine Kitap IV'te işlenen konulara dönüyor. Orada Bölüm 15 ve 16'da yönetim ve yargı görevleri üstüne anlatılan şeylere birtakım ekler getiriliyor, ama bunlar örneklendirilmiyor.

8

Söylediklerimizden sonra, hükümet görevlerinin gereği gibi nasıl farklılaştırılabileceği konusuna sıra gelmektedir — hangi görevler vardır, bunlar kaç tanedir ve her biri hangi alanda işleyecektir? Buna yukarılarda dokunmuştuk. Zorunlu görevler olmadan, hiçbir devlet olamaz; iyi düzeni ve iyi davranışı sağlamaya ilişkin görev-

leri olmadan da, iyi yönetilen bir devlet olamaz. Daha önce belirttiğimiz gibi, küçük bir devlette yönetim organlarının küçük, büyük bir devletteyse büyük olması gerekecektir. Onun için, hangilerinin tek bir görevde birleştirilmesinin sakınca yaratmayacağını ve hangilerinin ayrı tutulması gerektiğini ihmal etmeyip incelemeliyiz.

Zorunlu görevlerin başta gelenleri arasında, pazaryerlerinin denetlenmesi vardır; alışverişin dürüst yapılmasını ve iyi bir düzenin hüküm sürmesini sağlamak ödevinin verileceği bir yetke *(agoronomia)* olmak gerekir. Çünkü diyebiliriz ki, bir devletin temel etkenliklerinden biri çeşitli gereksinmelerine göre mal almak ve mal satmaktır; bu, herhalde insanları bir toplum biçimi içinde bir araya getiren amaca, yani ekonomik bağımsızlığa erişmenin en kestirme yoludur. Bununla yakından ilişkili olarak, şehirdeki kamusal ve özel yapılara ait işler vardır, amaç düzenli bir planlamanın sağlanmasıdır: Yolların ve yapıların kurulması, bakımlarının yapılması, gerekiyorsa yeni baştan inşası, arsa sınırlarının herhangi bir anlaşmazlığa yer bırakmayacak biçimde saptanması ve şehir-yönetimi *(astynomia)* denilen şeye ilişkin öteki işlere bakılması. Bunun birçok dalları vardır. Kalabalık şehirlerde bu dallar ayrı ayrı yönetilir — surlar, liman, su işleri ve benzerleri. Bunlar hep şehirle ilgilidir. Şehir dışında da bu gibi işlere bakan bazılarının Tarımcılar *(agronomoi)*, bazılarınınsa Ormancılar *(hyloroi)* dediği bir başka görevliler takımı vardır. Böylelikle, şimdiye kadar saydıklarımız üç görev türü ediyor: *Agoronomia, astynomia* ve *agronomia.* Bundan sonra, devletin (vergi vb.) gelirlerini toplayan, onları saklayan ve yönetimin çeşitli dallarına dağıtan görev vardır; bu işi yapanlara Toplayıcılar ya da Saymanlar gibi adlar verilir. Beşinci olarak, yasal belgelerin, özel kişiler arasında yapılan sözleşmelerin ve mahkeme kararlarının kayıtlarını tutan görev gelmektedir; yargı organlarında yapılan bütün suçlamaların ve devam eden duruşmaların kütüğü de burası olmak gerekir. Bazen bu görev de bölümlere ayrılır, bazen tek bir makam hepsini kapsar. Bu işlere bakanlara Kutsal Siciller Görevlisi *(hieromnemon)*, Yazman *(epistates)*, Kayıtçı *(mnemon)* ve daha bunun gibi başka adlar verilir.

Daha sonra, yine yasayla ilgili olarak, yürütme [icra] görevlileri vardır. Bunların işi hem zorunlu hem de zordur. Mahkeme kararlarını yerine getirirler, devlete ödenmesi gerektiği resmen ilan edilen paraları toplarlar ve mahpusları gözetim altında tutarlar. Bu çok sevimsiz bir iştir; herkes buna pek içerler. Onun için, görevlilere iyi para verilmedikçe, ya hiç kimse bunu üstlenmek istemez ya da ancak yasalara aldırış etmeden diledikleri gibi hareket etmekte özgür bırakılırlarsa, üstlerine alırlar. Yine de, bu görev son derece zorunludur: Hak ve adalet konularında yargılar vermek, eğer bu kararların bir etkisi olmayacaksa hiçbir işe yaramaz. İn-

sanlar için yargı kararlarının olmadığı bir toplumda yaşamak nasıl olanaksızsa, bunların yerine getirilmediği bir toplumda yaşamak da öylece olanaksızdır. Onun için bu işi tek bir yetkeye bırakmamak, çeşitli mahkemelerden çeşitli kimselere vermek daha iyi olur; ödenecek para cezalarını kamuya ilan etme işinin de birçok kişiler arasında dağıtılmasına çalışılmalıdır. Para cezalarının toplanması da öyle yapılmalı: Görevliler bu işi ancak bazı durumlarda yapmalılar, öncellerinin zamanında hükmedilen para cezalarını yeni görevliler toplamalı; kendileri görevdeyken ise, bu cezaları onlara hükmedenden başka bir makam toplamalı — pazaryeri görevlilerinin kestiği para cezalarını şehrin yapılarına bakanlar, onların kestiğini de daha başkaları. Çünkü parayı toplayanlara karşı ne kadar az nefret duyulursa, cezaların tam olarak ödenme olasılığı o kadar çoktur. Aynı kimselerin hem cezaya hükmetmesi hem de onu toplaması iki kat nefret uyandırır; her şeyi aynı kimseler yaparsa, herkesin düşmanı olurlar.

Mahpusların gözetimi (gardiyanlık) ile verilen cezaların yerine getirilmesi (infazı - cellâtlık), Atina'da On Birler denilen adamların görevinde olduğu gibi, çoğucası birleştirilmiştir. Oysa burada da, iki işi birbirinden ayırmak ve bunu yaptırmanın en iyi yolunu aramak doğru olur. Çünkü mahpusların gözetimi de, sözünü ettiğimiz iş kadar önemlidir. Fakat iyi insanlar bundan özellikle kaçınmaya çalışırlar; oysa, bu görevi kötülerin ellerine vermek tehlikelidir — onlar, başkalarını gözetim altında tutmaya yetenekli olmak şöyle dursun, kendileri gözetim altında tutulmayı gerekserler. Bu nedenle, mahpuslara bakılması görevi, tek ve sürekli bir yetkeye bırakılmamalı, zorunlu askerlik sisteminin olduğu yerlerde, belirli bir yıl boyunca askerlik ve kışla hizmeti yapan genç erkekler bu işte kullanılmalıdır. Yine bu iş, ayrı ayrı görevli takımlarına (sırayla) da yaptırılabilir.

Yukarda sayılanlar, birinci (önemde) ve en gerekli görevlerdir; devletin savunulmasına ilişkin olan ve savaş zamanının gerekleri göz önünde tutularak örgütlenmiş bulunan görevler ise, bunlara eşit zorunlulukta oldukları gibi, daha yüksek bir törensel saygınlık taşırlar, daha büyük tecrübe ve güvenilirlik isterler. Savaşta olsun barışta olsun, surların ve kale kapılarının bakım ve korunmasıyle, yurttaşların yoklamaları ve askeri örgütlenmeleriyle görevlendirilmiş adamlar olması gerekir. Bazı devletlerde bu sorunlara ayrı ayrı birçok makamlar bakar, başka devletlerde (bu gibi makamların sayısı) çok daha azdır, en küçük devletlerde ise bir tek makam hepsini kapsar. Bu gibi görevlerde bulunanlara, başkomutan *(strategos)* ve savaş-önderi *(polemarkhos)* gibi adlar verilir. Süvarinin, hafif silahlı birliklerin, okçuların, denizcilerin olduğu ülkelerde, bazen bunların ayrı ayrı başları vardır — deniz

komutanı, *(nauarkhos)*, süvari komutanı *(hipparkhos)*, piyade komutanı *(taksiarkhos)* ve daha küçük birliklere varıncaya kadar, her birinin daha küçük rütbeli subayları — gemi komutanı *(trierarkhos)*, alay komutanı *(lokhagos)*, tabur komutanı *(phylarkhos)* gibi. Fakat bunların hepsi, savunma ödevini yapan tek bir sınıf oluştururlar.

Şimdi bu konuyu bırakıyor ve şu gözlemi yapıyoruz: Devlet görevlerinden hepsi değilse, bazıları büyük tutarlara varan kamu mülkiyeti altındaki şeyleri kullandıkları için, bir başka makam daha olması zorunludur — Hazine. Bu makam gider hesaplarını ele alacak ve gözden geçirecektir, mali işlerden başka hiçbir şeye bakmayacaktır. Bu görevleri yapanlara, denetçi ve muhasebeci gibi çeşitli adlar verilir. Andığımız bütün bu görevlerin yanı sıra, bir de yüksek hükümet yetkisi vardır. İlk ve son söz bunundur; yahut *demos*'un egemen olduğu yerlerde, halk meclisini *(ekklesia)* toplantıya çağıran ve başkanlık eden budur. Meclisi toplayan yetke, zorunlu olarak egemen yetkedir. Sorunları önceden görüşüp tartıştığı için bu makama bazen Ön-kurul *(probouloi)* derler, ama demokrasilerde genellikle yalnız Kurul *(boule)* denir.

Böylece, siyasal görevler aşağı yukarı sıralanmış oluyor, fakat daha din işleri de var. Din görevlileri, rahiplerle kutsal mülklerin bekçileridir; bunların ödevi, tapınakların bakımı ve hasara uğramış olanların onarımıdır ve tanrılara tapmaya ilişkin daha başka ne işler varsa, onları görmek. Bazen, bütün bunlara tek bir görevli bakabilir, örneğin küçük şehirlerde. Ama bazen de, rahiplikten ayrı tutulmuş birçok görevliler bulunduğunu görürüz — kurban kesiciler, tapınak bekçileri, kutsal gelir hazinelerinin koruyucuları. Buna ilişkin olarak, yasayla rahiplere bırakılmayan bir de kamusal kurban törenlerinde başkanlık etme görevi vardır; bunlar bütün ulusun sunağında yapıldığı için büyük bir sayınma taşıyan devlet kültünün törenleridir. Bu işlere bakan görevlilere (önder, kral, başkan anlamına) *arkhon, basileus, prytanis* denir.

Öyleyse, işte bunlar bir yönetimin sürdürmesi en gerekli olan hizmetlerdir. Özetle, yeniden şöyle sayabiliriz: Din, savunma, gelir ve gider, ticaret, şehir ve limanları, taşra (şehir-dışı), yargılama, sözleşmelerin yazılması (tescili), hapishaneler ve hükümlerin yerine getirilmesi (infazı), hesapların gözden geçirilmesi, görevlerde bulunanların denetimi, son olarak da ulusal işlerin tartışılması ve karara bağlanması. Bazı görevler, yalnız, kültür ve inceliğin ortalamayı geçtiği ve düzenli davranmaya büyük özen gösterildiği şehirlere özgüdür. Örneğin, kadınların denetimi, çocukların denetimi, yasalara uymanın sağlanması, *gymnasion*'ların yönetimi; bunlara, atletik ve dramatik (seyirlik) yarışmaları ve daha başka kamusal gösterileri de eklevebiliriz. Bu görevlerden bazıları, besbelli, hiç de demokratik değildir, örneğin kadınların ve çocukların denetimiyle

ilgili olanlar: Çünkü yoksullar, köleleri olmadığı için kadınlarını ve çocuklarını uşak diye kullanmak zorundadır. Bazılarının egemen erki dağıtmakta temel olarak kullandıkları üç makamdan, yani yasalara uyulmasını sağlama görevlileri, ön-kurul ve kurul'dan, yasa görevlileri aristokratik, ön-kurul üyeleri oligarşik, kurul da demokratiktir. Aşağı yukarı bütün görevleri ana çizgileriyle belirtmiş olduk.

KİTAP VII

Yedinci ve sekizinci kitaplar birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdırlar ve kendilerinden önce gelen altı kitaptan biraz ayrı dururlar. Bu son iki kitap, Yunanlı düşünürlerin pek sevdikleri bir konu üstünde tamamlanmamış bir deneme meydana getirmektedir: "Siyasal yönetimin ideal biçimi nedir?" Konuya en iyi yaşamın tartışılmasıyle başlanır, çünkü yurttaşlar için en iyi yaşam türünü sağlamak, en iyi anayasanın amacı olmalıdır. Bu çok işlenmiş, fakat tüketilemeyecek bir konudur; Ahlak *da* Politika *da bununla doludur, ayrıca Aristoteles'in herkes için yazdığı denemeler ve (Lykeion'un dışında verdiği) halk konferansları da — özellikle, burada (ve Kitap III, Bölüm 6'da) değindiği "genel konuşmaları" bunlardan biriyse. Aristoteles bu kitaplarında ideal ya da yetkin bir devletin koşullarını tanımlamaya çalışmakla birlikte, yine de bunun imkân sınırlarının içinde olmasını istiyor (Bölüm 4, başlangıç). Yöntem ve yaklaşımı Platon'un* Devlet'*indekinden çok uzaktır ve* Yasalar'*dakine çok daha benzemektedir. İlk üç bölüm bir giriş meydana getiriyor.*

Bölüm 1'de, bir bireyin ya da bir şehrin mutluluğunu anlatmak için kullanılan sözlerin, bir başka dile aktarılması olanaksızdır; çünkü buradaki akıl yürütme, bulanıklıklar bir yana, geniş ölçüde sözel benzerliklere dayanıyor. "Aristoteles ... mutluluğun içindeki başlıca öğenin erdem olduğunu göstermeye çalıştığı zaman, Yunan dilinin olağan kullanımı sayesinde işini yarı yarıya tamamlamış olmaktadır" (W. L. Newman, The Politics of Aristotle, *1892, cilt III, s. 310).*

1

En iyi Devlet'i gerçekten yeterli bir biçimde tartışmak istiyorsak, önce en çok istenilir yaşamın ne olduğuna karar vermemiz gerekir; çünkü eğer bunu bilmezsek, aradığımız en iyi anayasayı da bir türlü bulamayız. Kendi kaynaklarına dayanarak, iyi düzenlenmiş bir toplumda yaşayanların başlarına kötü rastlantılar gelmedikçe, yaşamlarını en iyi geçiren kimseler oldukları kabul edilebilir. Onun için, her şeyden önce, bütün insanlar ya da hemen hemen herkes için en çok istenilen yaşamın ne olduğu konusunda bir anlaşmaya varmalı, sonra da hem kitle halinde hem de birey olarak insanlar için aynı tür yaşamın mı yoksa bir başkasının mı en iyi olduğuna karar vermeliyiz.

En iyi yaşam konusunda, —dış (genel) yazılarım gibi— başka yerlerde birçok şeyler yazmıştım; şimdi onlardan yararlanacağım.

Mutlu bir yaşam için hepsi de bir arada bulunması gereken üç öğe olduğu gerçeğine hiç kimse karşı çıkmaz: Bedensel varlığımız, zihin ve ahlak niteliklerimiz ve bunların dışında kalan her şey. Büsbütün cesaretten ya da benlik denetiminden yahut dürüstlükten veya zekâdan yoksun olan, sinek vızıltısından korkan, yeme içme tutkusunu doyurmak için hiçbir şeyden geri durmayan, adi bir kâr için en yakın dostlarını mahveden, aklı ya bir çocuğunki kadar az ya da bir çılgınınki gibi sapık olan bir adamı hiç kimse mutlu saymaz. Fakat bu üç şey üstünde genel bir anlaşma olmakla birlikte, bunların göreli önemleri, her birinin ne ölçüde bulunması gerektiği ve ötesine geçince aşırı olacakları bir nokta bulunup bulunmadığı hakkında görüş ayrılıkları çoktur. İnsanlar belirli bir ölçüde iyilik, yetenek ve kişilik sahibi olmanın yeteceğini, fakat servet, erk, mülk, ün ve benzerlerinin ardında koşulmasına konulmuş bir sınır bulunmadığını sanırlar.

Bu gibi kimselere vereceğimiz cevap ikili olacaktır. Birincisi, yalnızca olguları gözlemleyerek bu konularda sağlam bir sonuca varmak kolaydır; insanların erdemleri kazanmaları ve sürdürmeleri dışsal şeyler (mal mülk) sayesinde olmaz, tersine olur (yani, onları erdem sağlar); mutlu yaşamak ise, mutluluk, ister haz duymaktan ibaret sayılsın, ister kişilik niteliklerinden, ister her ikisinden birden, gerçekte kişilik ve zekâca gelişkin, maddi şeylere (mala mülke) sahip olmak bakımından ise ancak ölçülü bir durumda bulunan kimseler için daha kolaydır, yani kendilerine gerekenden fazla malları olan, ama öteki nitelikleri eksik bulunan kimseler için olduğundan daha kolaydır. İkincisi, bu soruna deney açısından olduğu gibi, kuram açısından da bakılabilir ve aynı genel görünüş elde edilir. Dışsal şeylerin, her biri bir amaca yarayan araç gereçler gibi, bir sınırı vardır; bir kimse onların gereğinden çoğuna sahip olabilir, bu durumun onlara sahip olanlar için bir yararı yoktur, hatta zararı bile dokunabilir. Zihne ait şeylerde ise, hiç de öyle değildir; zihnin iyi niteliklerinden her biri gereklidir ve onlardan ne kadar çok olursa, o kadar çok yararlıdır (Ben, bunlar hakkında, daha genel olarak kullanılan "hayranlık uyandırıcı" sıfatının yanı sıra, "yararlı" da diyorum). Bundan ötürü, genel olarak bir şeyin herhangi bir başka durumuyle ilişkisi içinde herhangi bir şeyin en iyi durumunun, o şeylerin kendi aralarındaki ilişkilerle ölçüldüğünü söyleyeceğiz. Dolayısıyle, zihin (gerek mutlak olarak, gerekse bize oranla) hem mala mülke hem de bedene üstün olduğu için, zihnin en iyi durumu da, zorunlu olarak, ötekilerin her biri karşısında onlarla orantılı bir üstünlük gösterecektir. Ayrıca, bu nitelikler zihinlerimiz için istenmek gerekir ve bütün doğru-akıllı insanlar bunları istemelidir; bu yeğlemeyi tersine çevirmek (yani, zihni, maddi şeyler için istemek) yanlış olurdu.

Öyleyse, işin başından şu kabul edilsin: Her insan, manevi ve zihni iyilikten pay aldığı ve bunlara dayanan hareketleri yaptığı ölçüde mutlu olur. Tanrı'nın kendisi bunun doğruluğunun bir kanıtıdır. Tanrı, dışsal şeylerden ötürü değil, kendi içinden ve kendi doğası gereğince olduğundan ötürü, kutsal ve mutludur. Ve aynı nedenle iyi bahtlılık mutluluktan başka bir şey olmak gerekir; çünkü zihnin dışındaki şeylerin edinilmesi, ya olayların akışının ya da bahtın bir sonucudur, fakat hiç kimse bahtın ya da iyi rastlantıların sonucu olarak dürüst yahut ahlaklı olmaz. Aynı şey, devlet için de eşit ölçüde geçerlidir: En iyi olan ve en iyi hareket eden şehir, mutlu şehirdir; iyi eylemlerde bulunmayanların mutlu olmaları olanaksızdır. Oysa, erdem ve zekâ olmadan bir kimsenin ya da bir şehrin iyi eyleminden söz bile edilemez. Bir ulusun cesareti ya da adaleti yahut bilgeliği, bunlardan pay almış olduğu için kendisine âdil, bilge, zeki denilen bir bireyle tam aynı durumdadır ve onunla aynı biçimde kendisini gösterir.

Bu sözler, konuya girmek için herhalde yeter; hiçbir şey söylemeden başlayamazdık, bu konuyla ilgili her şeyi söylemeye kalkmamız da olanaksızdır, çünkü o işi bir başka yerde yapmamız gerekiyor. Şimdilik, düşüncelerimizi dayandıracağımız temel şu olsun: Gerek bireyler gerekse şehirler için en iyi yaşam, erdemin gerektirdiği eylemleri yapmaya yetecek kadar maddi varlıkla desteklenmiş erdemi olan yaşamdır. Bize karşı çıkacaklara gelince, bu söylediklerimize inanmayan kimseler varsa, şimdiki araştırmamızda onları atlamamız ve itirazlarını ileride bir ara ele almamız gerekiyor.

Başlangıçta ortaya atılan, en çok istenilmeye değer yaşam türü hangisidir? sorusu henüz ayrıntılarıyla cevaplandırılmamıştır; şimdi değinilen giriş sözleri de daha bitmemiştir ve Bölüm 3'ün sonuna değin sürecektir. Fakat ikinci soru, yani şehirler ve bireyler için aynı yaşamın mı istenilmeye değer olduğu, "evet" diye cevaplandırılmıştır. Mutluluğun erdemden ve dolayısıyla da iyi yaşamdan ayrılamayacağı gösterilmiştir. Mutluluk Ahlak'ın Birinci Kitabının *ana konusudur ve orada, "zihnin yetkin erdeme göre etkenliği" olarak tanımlanmıştır (I, 13). Mutlu yaşam, uğraşmalarla dolu, etkin bir yaşam mıdır, yoksa derin derin (istiğrak içinde) düşünmekle geçen bir yaşam mı? Bireyler için değilse bile, devlet için sınırsız bir erke sahip olunacak bir yaşamı övenler vardır.*

2

Şimdi, insan bireyiyle şehir için mutluluk birdir mi diyeceğiz, değildir mi, geriye bunu sormak kalıyor. Bu sorunun cevabı yine besbellidir: Bir olduğunu herkes kabul eder. Çünkü, birey olarak şehir zengin olursa, onu da mutlu sayarlar; bir tiranın yaşamını en yüksek yaşam diye görenler, egemenliği altına aldığı ülkelerin en geniş olduğu şehri en mutlu şehir diye düşüneceklerdir. Tek bireyi erdemine göre beğenen yahut beğenmeyen bir kimse, daha erdemli şehrin de daha mutlu şehir olduğuna hükmedecektir. Fakat yine de, üstünde durulması gereken şu iki sorun vardır: (1) şehrin işleyişine tam olarak katılan bir yurttaşın yaşamını mı seçmeli, yoksa siyasal merkezle bağlarını koparmış bir yerleşik yabancının (*metoikos*'un) yaşamını mı? Ve (2) devlet işlerine tam katılmayı herkes için istenilmeye değer saysak da, yalnızca çoğunluk için istenilmeye değer saysak da, hangi anayasanın en çok istenilmeye değer ve devlet işlerinin hangi iç düzenlemesinin en iyi olduğunu söyleyeceğiz? Asıl önemli soru budur: İlk soru bireysel bir seçim konusuydu, buysa siyasal kurama ve siyasal ilkelere ilişkindir — onun için, şimdi bunu araştıracağız. Öteki, yalnızca rastlantısal bir soruydu, buysa incelememizin özüdür.

Apaçıktır ki, kim olursa olsun, herkesin mutlu olarak yaşayabileceği ve hareket edebileceği biçimde düzenlenmiş bulunan bir anayasa, en iyi anayasadır; fakat etkin bir yurttaşın yaşamının bütün bağlanmalardan özgür bir yaşama (bazılarının filozofluğa yakışan tek yaşayış biçimi saydığı, derin düşüncelere dalmış olarak yaşamaya) yeğlenip yeğlenmeyeceği, erdemli yaşamı istenilmeye en değer yaşam sayanlar arasında bile tartışma konusudur. Gerek eski zamanlarda, gerekse çağdaş zamanlarda, erdeme ulaşmak için çırpınan insanlar, genellikle, bu iki yaşam türünü, yani siyasal yaşamla felsefi yaşamı (kendileri için) yegâne olanaklı yaşamlar saymışlardır. İkisinden hangisinin doğru olduğu, çok şey farkettirir; çünkü biz eğer doğru kafalı insanlarsak, bu iki amaçtan hangisi daha iyiyse, kendimizi ona yöneltmemiz gerekir; ve bu gereklilik, bizim için bireyler olarak da bir yurttaşlar topluluğu olarak da eşit ölçüde geçerlidir. Bazıları, öteki devletler despotça egemen olmanın en büyük adaletsizliğe vardığına, fakat bunu devlet-adamlığına yaraşır biçimde yapmanın hiçbir adaletsizlik yaratmadığına, ancak egemen yöneticinin rahat ve huzurunu kaçırdığına inanırlar. Bazılarıysa, bunu bir sakınca saymazlar; çünkü onlara göre, etkin bir devlet-adamlığının uğraşılarla dolu geçen yaşamı, insan için yakışık alacak tek yaşamdır ve erdemlerin herhangi birinden kaynak alan erdemli etkenlikler bireysel özel yurttaşlar gibi şehrin

işlerine katılanlara da açıktır. Bir görüş budur, fakat tek mutlu yaşamın mutlak ve despotik bir egemenlik olduğunu söyleyecek kadar ileri giden birtakım insanlar da vardır. Gerçekten de bazı şehirlerde yasaların ve anayasanın açıkça amaçladığı, o şehrin komşu devletleri egemenliği altına almasıdır.

Ulusal bir yaşam yolu olarak saldırganlığın varlığı bir gerçektir, ama salık verilecek bir şey değildir. Dış ilişkilerin ille de düşmanca olması gerekmez.

Bundan ötürü, çoğu devletlerde yasalar genel olarak, saptanmış bir ilkeye dayanmamakla birlikte, yasaların tek bir ereği olduğunun söylenilebileceği ölçüde hepsi de egemenliği amaçlarlar. Örneğin, Sparta'da ve Girit'te eğitim sistemi ve yasaların çoğu savaş için büyük bir askeri kuvvet geliştirme amacına yönelmiştir; Yunan halkları dışında da, İskitler, Persler, Trakyalılar ve Keltler gibi, kendilerini zenginleştirebilecek kadar güçlü olan uluslar da askeri kuvvete her zaman çok önem vermişlerdir. Bazı yerlerde, askeri cesareti teşvik etmek için yapılmış yasalar vardır; örneğin, Kartaca'da erkekler katıldıkları seferin sayısını gösteren kolbağları (pazubentler) takarlar. Eskiden Makedonya'da da bir adamın ilk düşmanı öldürünceye kadar boynunda bir yular taşımasını gerektiren bir kural vardı; belirli bir İskit şöleninde de, elden ele dolaştırılan tastan yalnızca düşman öldürmüş olanların içmesine izin veriliyordu. Çok savaşkan bir ırk olan İberyalılarda da, savaşçılarının mezarlarına öldürdükleri düşman sayısı kadar demir çubuk sokarlar. Başka halklar arasında, daha böyle birçok yasalar ve görenekler vardır.

Ama hiç kuşkusuz, bunu iyice düşünecek dikkatle inceleyecek olursak, bir devlet adamının görevinin, rızaları olsun olmasın, başkalarını nasıl yönetebileceğini, onlara nasıl egemen olabileceğini düşünmeye indirgenmesinin ne kadar akılsızca bir şey olduğunu göreceğiz. Kendi içinde bile yasal olmayan bir şey, nasıl olur da devlet-adamlığının ya da yasa koyuculuğunun bir parçası sayılabilir? Her ne pahasına olursa olsun, yalnız adaletle değil, hakkı hiçe sayarak da egemenlik yapmak, düpedüz yasallığa aykırıdır ve salt erki olmak, hakkı da olmak demek değildir. Öteki mesleklerin [bilim ve sanatların] hiçbiri, erk üstünde böyle ısrar etmez; hastaları ya da yolcuları dediğine inandırmak ya da zorlamak, hekimin ya da kaptanın işi değildir. Ne var ki, çoğu insanlar (despotça) egemenlikle devlet yönetimini aynı şey sayıyor gibidirler; bunlar birey olarak kendileri için âdil ya da yararlı bulmadıkları bir şeyi başkalarına yapmaktan hiç çekinmezler. Kendileri için ve kendi aralarında âdil bir yönetim isterler, fakat başkalarına karşı davranış-

larda neyin âdil olduğuna neyin olmadığına aldırış etmezler. Elbette, biz doğanın bazı canlıları onlara despotça davranılsın, bazılarını ise despotça davranılmasın diye yarattığına emin olabiliriz; eğer öyleyse, bütün yaratıklar üstünde değil, yalnız kendilerine despotça davranılması için yaratılmış bulunanlar üstünde despotça bir egemenlik yürütmeye çalışmamız gerekir. Nasıl ki, yemek için insanları avlayıp kesmeyiz de, yalnızca avlanmaya elverişli, eti yenebilen vahşi hayvanları (avlayıp keseriz). Elbette, tek bir şehir de, —tabii, iç yönetiminin iyi yürütülmesi koşuluyle— kendi başına pekâlâ mutlu olabilir. Bir şehir için kendi iyi yasalarını uygulayarak, yalıtılmış bir durumda varolmak mümkündür; o zaman anayasasının işletilmesi, savaş ya da düşmanları yenme amacına yöneltilmiş olmayacaktır, çünkü bunların varolmadığı baştan kabul edilmiştir. Çıkaracağımız sonuç apaçıktır: Savaş için alınan her tedbiri, en üstün bir amaç olarak değil de, yalnız savunma gereklerini karşılayan bir şey olarak övgüye değer sayıyoruz. İyi bir yasa koyucunun ödevi, şehri, klanı ve başka bütün insan birliklerini incelemek ve onların iyi yaşamdan ve erişebilecekleri mutluluktan pay almalarını nasıl sağlayacağına karar vermektir. Tabiatıyle, farklı yerlerde farklı kurallar olacaktır; komşu halklar varsa, şuna ya da buna karşı hangi tutumun benimsenmesi ve her biriyle ilişkilerde nasıl bir yöntem izlemenin uygun olacağının saptanması, yasama işlevinin bir parçasını meydana getirecektir. Fakat bu, "En iyi anayasa hangi amacı göz önünde tutarak düzenlenmeli?" sorusunun, araştırmamızın daha sonraki bir aşamasında ele alınması doğru olacak.

Aristoteles, Bölüm 14'ün ikinci yarısında bu konuya dönmek üzere, şimdi giriş bölümlerinin genel temasını yeniden ele alıyor: İyi yaşam. "Önceki bir parça"ya yapılan gönderme, Kitap I, Bölüm 7' yedir.

3

Şimdi, erdemle geçirilen yaşamın en çok istenilmeye değer yaşam olduğu noktasında birleşmelerine karşın, bunun nasıl uygulanacağı konusunda birbirlerinden ayrılan kimselerin görüşlerini incelememiz gerekiyor. Bazıları, özgür bir adamın yaşamının devlet adamlığı görevleriyle bağdaşmayacağını ve bu yaşamın, bütün yaşamlar arasında en çok istenilmeye değer yaşam olduğunu düşünerek kamusal sorumluluk taşıyan her yaşamı bütün bütün reddederler. Daha başkaları ise, hiçbir şey yapmayan bir kimse iyi durumda olamayacağı ve mutlulukla iyi durumda olmak aynı şey olduğu için, etkin bir kamu yaşamının en iyi yaşam olduğunu söylerler. Biz bunların her ikisine de karşılık olarak, "Hem haklısınız hem de haksız" diyebiliriz. Hiç kuşkusuz, özgür bir adamın yaşamı, despot

bir yöneticinin yaşamından daha iyidir; bir köleye köle olarak davranmakta, şunun ya da bunun yapılması için buyruklar vermekte erdemli ya da soylu bir şey yoktur. Fakat her buyruk verme despotluk değildir; böyle olduğunu düşünenler yanılırlar. Özgür insanlar üstünde egemen olmakla köleler üstünde egemen olmak arasındaki fark, —önceki bir parçada yeterince belirttiğimiz— özgürlükle kölelik arasındaki doğal fark kadar büyüktür. Fakat eylemsizliği eylemden daha değerli saymayı kabul edemeyiz. Çünkü mutluluk, bir şeyler yapmaktır, iyi ve bilge adamların eylemleri, çok yetkin sonuçlar ortaya koymayı amaçlar.

İyilik yapmak (iyi davranmak) için sınırsız erkin, yalnızca iyilik yapmak (iyi davranmak) için kullanılması çok enderdir. Bu, ancak ahlak üstünlüğüyle birlikte olmalıdır.

Fakat bu kavramları böyle tanımlarsak, belki biri " o halde, mutlak egemenlik en iyisidir" diye bize karşı çıkar, çünkü mutlak egemen en soylu eylemleri yapabilecek bir konumda bulunmaktadır; bundan ötürü, egemen bir konumda olan bir kimse, onu bir başkasıyle paylaşmamalı, arkadaşlık, hatta ana-babalık yahut bir başka şey adına ileri sürülebilecek istemlere kulak asmadan egemenliği yalnız kendi elinde tutmalıdır; çünkü en çok istenilmesi gereken en iyi olandır ve hiçbir şey iyi durumda olmaktan daha iyi olamaz. Belki bu görüşte doğru bir yan vardır — ama, ancak haydutluk edecek ve şiddete başvuracak kimselerin bu en çok istenilmeye değer duruma erişebileceklerini kabul edersek. Fakat böyle bir varsayım yanlıştır, çünkü bu son derece olanaksızdır. Yoldaşları karşısında, kocanın karısı ya da babanın çocukları yahut efendinin kölesi karşısındaki üstünlüğünden daha çok üstünlüğü olmayan bir kimsenin eylemleri nasıl her zaman iyi olabilir? Böylece, iyilik yolundan ayrılan bir kimse, hiçbir zaman eski yanlışlarını denkleştirecek kadar iyi davranışlarda bulunamayacaktır. Eşitler için, haklı ve âdil olan, dürüstlük ve eşitlik gereğince paylaşmak ve sıralaşmaktır. Birbirlerine eşit olanlara eşitsizlik, yani üstünlük vermek, denk kişilere denk-olmayan yerler vermek — bunlar doğaya aykırıdır ve doğaya aykırı bir şey, hiçbir zaman haklı olamaz. Ancak bir kimse, erdemce ve en iyi hareketleri yapma yeteneği bakımından üstün olunca, ona hizmet etmek ve onun ardından gitmek haklı olur. Fakat iyiliğin kendi içinde yeterli olmadığını hatırlamak gerekir; ayrıca, onu eyleme çevirme gücü de olmalıdır.

Eğer bütün bunlar doğruysa ve mutluluk, iyi durumda (iyi davranışlarda) bulunmakla özdeş sayılabilirse, o zaman etkin yaşam, hem bütün bir topluluk olarak herhangi bir devlet için, hem

de bireyler için en iyi yaşamdır. Fakat bazılarının sandığı gibi, etkin yaşamın her zaman bizim başka kişilerle aramızdaki bağıntılara ilişkin ya da düşüncenin, ille de eylemin verebileceği sonuçlar üstünde durduğu zaman etkin olması gerekmez. Tam tersine, kendilerinden başka bir amaçları olmayan ve yalnızca düşünmek ve kurguda bulunmak için yapılan düşünce ve kurgu — bunlar daha etkindir, çünkü kendileri amaçlarıyle birdir, amaçları da iyi yapmış olmaktır ve onun için, bunlar eylemdir. Hatta düşünceleriyle (bir yapı) kuranlardan, gayet yerinde olarak, dış eylemlerin de yaratıcıları diye söz edilir. Bunlara devletlerden karşılık olanlara (tekabül edenlere), yani ötekilerden ayrılan ve böylelikle, dış dünyadan yalıtılmış durumda yaşamayı seçen şehirlere gelince, bunda onları eylemsiz bir yaşam sürmeye zorlayacak bir şey yoktur. Etkenlik içte olabilir: Bir şehrin parçaları, birbirleriyle ilişkilere giren çeşitli grup ve birliklerdir. Aynı şey, herhangi bir bireysel kişi için de doğrudur; böyle olmayaydı, Tanrı'nın kendisi ve bütün evren kötü bir duruma düşerdi, çünkü onların dışta etkenlikleri yoktur, kendi içlerinde ne varsa etkenlikleri oradadır. Açıkça görülüyor ki, zorunlu olarak, aynı yaşam bireyler, devletler ve bütün insanlık için en iyi yaşam olmak gerekiyor.

Giriş sözleri burada bitmektedir. Bundan sonra, geriye İdeal Devlet'i tartışmak ve tanımlamak kalacaktır. Aristoteles, başkalarının betimlemelerini eleştirdiği Kitap II'ye değinerek söze başlar. Orada Platon'un Yasalar'ı Devlet'*i kadar sert bir biçimde ele alınmamıştı. Şimdi burada, (Bölüm 4-12'de) Aristoteles'in çizdiği ideal, ayrıntılarında olmamakla birlikte, yöntemi bakımından* Yasalar'*a benzemektedir. Önce malzeme ve koşullar, nüfus, büyüklük, konum, iklim anlatılır (Bölüm 4-7); sonra da bu ideal devletin toplumsal, siyasal ve dinsel kurumları, özellikle yurttaşlığa, toprak sahipliğine ve sınıf bölünmesine ilişkin olanları (Bölüm 8-12). Daha sonra, ideal şehrin kendisinin yapısı, planı. Bütün bunlar bir ölçüde dış öğelerdir;* politeia'*nın üstünde durulması, ancak Bölüm 13'te başlamakta ve eğitimle başlamaktadır; eğitim, Kitap VII'nin geri kalanında ve Kitap VIII'den elimize ne geçmişse orada başlıca konudur. Günümüze kadar gelebilen bu bölümlerin hiçbir yerinde* Platon'*un* Yasalar'*ında ayrıntılarıyle yaptığı gibi bir anayasal çerçeve betimlemesi yoktur.*

4

Bu sorunlara giriş olarak söyleyeceklerimiz bittiğine ve öteki anayasaları da daha önce tartışmış bulunduğumuza göre, şimdi tartışacaklarımızın ilk bölümü şu soruyla ilgili olacak: "Tam istenil-

diği gibi kurulacak, onlar olmadan en iyi devlet olamayacağı bütün gerekli maddi donanıma sahip bir devletin temel konuları (dayanakları) nelerdir?" Onun için, her şeyin nasıl olmasını istiyorsak öyle olacağını konutlayalım, ancak hiçbir şeyin olanak sınırlarının dışına çıkmaması gerektiğini hatırlayalım. Örneğin, nüfusu ve ülkeyi düşünüyorum; bunlar temel malzemelerdendir. Bir dokumacı ya da gemi yapımcısının elinde sanatını uygulayabilmek için zorunlu malzemesi olmalıdır ve bu malzeme ne kadar bol olursa, ustalığının ortaya koyacağı sonuç da o ölçüde daha güzel olacaktır. Onun gibi, bir devlet adamı ya da yasa koyucunun elinde de yeterli tutarlarda uygun malzeme bulunmalıdır.

Bir devletin meydana gelmesi için bulunması zorunlu olan ilk öğe, insanlardır: Onların hem sayılarını hem de ne türden olacaklarını düşünmemiz gerekiyor. İkincisi, ülkedir; ülkenin de hem kapsamını hem niteliklerini saptamalıyız. Çoğu kimseler, bir şehrin mutlu olması için büyük olması gerektiğini sanırlar. Bu doğru olabilir; fakat bir şehrin büyüklüğünü ve küçüklüğünü nasıl yargılayacaklarını bilmezler. Büyüklüğe o şehirde yaşayan insanların sayısına bakarak hükmederler; oysa yalnızca sayıya değil, asıl güce ve etkinliğe bakmalıdır. Her şehrin yerine getirilecek bir işlevi vardır ve o işlevi en iyi yapabilen şehir, en büyük şehirdir — nasıl ki, Hippokrates için de, kendisinden daha iri bir adamdan, adam olarak değil, hekim olarak "daha büyük bir adam" olduğunu söyleyebiliriz. Böyle olmakla birlikte, nüfusun çokluğunu göz önünde tutmamız gerektiğini kabul etsek bile, hiçbir ayrım gözetmeden böyle yapmamalıyız; devletlerde birçok kölelerin, yerleşmiş ya da gelip geçici birçok yabancıların varolduğunu teslim etmeliyiz. Bizim ilgilendiğimiz, yalnızca, gerçekten devletin bir parçasını meydana getiren nüfus kesimleridir. Bunların büyük sayıda olması, büyük bir devletin bir belirtisidir; fakat bir sürü ayaktakımının yanı sıra, savaş alanına ancak bir avuç yurttaş-asker çıkarabilen bir şehir, olacak şey değil, asla büyük bir şehir sayılamaz. Büyük bir şehirle kalabalık bir şehir aynı şey değildir. Üstelik, deneyler göstermiştir ki, fazla geniş bir nüfusun iyi ve yasalara uygun olarak yönetilmesi olanaksız değilse bile, güçtür; en azından ben, nüfusunun sayısını sınırlamayan iyi kurulmuş bir devlet bilmiyorum. Bu, dilden bile bellidir. Çünkü yasanın kendisi bir çeşit düzendir ve iyi yasalar altında yaşamak iyi düzen içinde yaşamaktır. Fakat (nüfusta) aşırı geniş bir sayı, düzenli olamaz; böyle bir şey ancak bütün evreni bir arada tutan tanrısal gücün harcıdır, evrende gerçekten de büyüklük ve kalabalığı düzen ve güzellikle birlikte buluyoruz. Bundan ötürü, en güzeli, (nüfusu) geniş olmakla birlikte, biraz önce söylediğimiz sınırlamalara uyan bir şehirdir. Fakat nasıl başka her şey —hayvanlar, bitkiler, araç gereçler vb.—

için bir normal büyüklük varsa, bir şehrin büyüklüğü için de uygun bir ölçü olmalıdır. Bu şeylerin her biri doğru işlevini ancak ne çok büyük ne çok küçük olursa yerine getirebilir; yoksa gerçek varlık nedeni ya bütün bütün kaybolur ya da ciddi olarak sakatlanır. Örneğin, bir karış uzunluğunda bir gemi gerçekten bir gemi değildir, yarım kilometre *(iki stadion)* boyunda bir gemi de gemi olmaktan çıkar. Belirli bir boya gelince, adına gemi denebilecek kadar uzun (ya da kısa) olabilir, ama yine de seyrüsefer [denizde yönetilmek] için fazla küçük (ya da fazla büyük) olabilir. Bir şehir de tıpkı öyledir; eğer çok az nüfusu varsa, bir şehrin yapması gerektiği gibi, kendi ihtiyaçlarını karşılayamaz; eğer çok fazla nüfusu varsa, bütün temel gereksinmelerini karşılar besbelli, ama bir şehir olarak değil, etnik bir yığın olarak. Herhangi bir anayasanın böyle bir büyüklüğe dayanması zordur. Çünkü, bu aşırı kalabalık nüfusun askeri komutanı kim olacak? Sesi Stentor'unki gibi ["Davud'unki gibi" de diyebiliriz - Çev.] gür çıkmadıkça, kamusal çığırtkanlıklarını (münadiliklerini) kim yapacak? Bu nedenlerle, nüfusun, şehir devleti topluluklarının görenekleri uyarınca iyi yaşamı sürebilmek için kendisine gereken her şeyi sağlayabilecek genişliğe eriştiği andan itibaren, bir şehrin varlığından söz etmeye başlayabiliriz. Daha ileriye de gidilebilir; nüfusu ondan daha büyük olan bir şehir, daha geniş bir şehirdir; ama önce de dediğimiz gibi, bu süreç sınırsız değildir. Bu büyüklük sınırının ne olması gerektiği, olguların incelenmesiyle kolayca belirlenebilir. Bir şehrin etkenlikleri, yöneticilerin ve yönetilenlerin etkenlikleridir, yöneticinin işlevleriyse karar ve yön vermektir. Adalet sorunlarında ve devlet görevlerini, adayların o zamana kadar yapmış oldukları işlere göre dağıtmak amacıyle karar verebilmek için, yurttaşların birbirlerini tanımaları ve ne tür insanlar olduklarını bilmeleri gerekir. Bu koşulun yerine gelmediği durumlarda, seçimler de mahkeme kararları da ister istemez yanlış olacaktır; bu sorunlarda rasgele oy vermek doğru değildir, oysa nüfusun aşırı olduğu yerlerde yapılan, besbelli ki budur. Bir başka sakınca yurttaş-olmayanlar, yerleşik yabancılar (*metoikos*'lar) için yurttaşlık haklarını kullanmanın kolay hale gelmesidir; nüfusun kalabalıklığı bunların farkedilmesini zorlaştırır. Öyleyse, bir şehrin en iyi tanımına ulaştık bile: Şehrin nüfusu, kendi kendine yeterliğin bütün gereklerini karşılayabilecek kadar geniş olmalı, ama kolaylıkla denetlenemeyecek kadar geniş olmamalıdır. Şehrin büyüklüğü için bizim verdiğimiz tanım, işte bu olsun.

5

Dikkatimizi ülkeye çevirdiğimiz zaman da, durum aşağı yukarı buna benzemektedir. Toprağın niteliği açısından, her kime sorulsa, en çok kendine yeterliği olan, yani hemen her şeyin üretimine elverişli bulunan toprağı seçerdi. Ülkenin büyüklük ve kapsamına gelince, bunlar yurttaşların kol emeği harcamaları gerekmeden, özgür bir insanın yaşamını, ama lükse varmayan bir yaşayış sürmelerini olanaklı kılacak kadar olmalıdır*. Ülkede bulunması gereken genel arazi şekillerini söylemek güç değildir; ancak savaş harekâtlarını yönetmekte tecrübesi olanların görüşünü almamız gereken bazı noktalar vardır; bu arazi şekilleri düşman bir kuvvetin istilâ etmesi zor, şehrin bir sefer kuvveti çıkarmasının ise kolay olacağı bir durumda bulunmalıdır. Bundan başka, nasıl nüfusun kolaylıkla denetlenebilecek kadar olması gerektiğini söyledikçe, aynı şeyi ülke için de söylüyoruz; bir bakışta hepsi görülebilecek bir ülkenin herhangi bir noktasına askeri yardım göndermek kolaydır. Sonra şehrin konumu gelir: Eğer şehri tam dilediğimiz yere kurmak elimizdeyse, hem deniz hem de kara ulaşımı bakımından elverişli olmalıdır. Bu, üç üstünlük sağlar: Birincisi yukarda değinilen noktadır; her yönden harekât için eşit ölçüde iyi bir konumda bulunacaktır; ayrıca, şehre getirilen yiyecek maddelerinin kolaylıkla toplanabileceği bir yer olacaktır; (üçüncüsü de) keresteye ve toprağın üreteceği öteki hammaddelere rahatça erişebilecektir.

Sahiplik ve mülkiyet konularının tartışılacağı vaadi, elimizdeki biçimiyle Politika*'da yerine getirilmemektedir; meğerki, bu vaadin Kitap I'e bir gönderme olduğu kabul edilsin.*

Şimdi, denize açık bir konumda olmanın yararları daha ayrıntılı olarak tartışılıyor — bu belki bir ölçüde, deniz limanlarını ve donanmaları, dış ticareti ve dış yolculukları durmadan yeren Platon'a bir cevaptır. Aristoteles bu bölümde önce bazı olumlu üstünlükleri sayar, sonra da sakıncaların karşılanabileceği bazı yolları: Çünkü yurttaşlığın, donanmaya kürekçi veren aşağı sınıflara da yayılmasını, Atina için o da Platon gibi felâketli bir siyaset diye görmektedir.

* Bu tanımın iyi mi kötü mü olduğu daha sonra, genel olarak mülkiyeti ve özel ellerdeki kaynakların bolluğunu, mülkiyetin sahipliğiyle kullanılması arasındaki doğru ilişkilerin nasıl olduğunu tartışmamıza sıra gelince, ayrıntılarıyle görmemiz gereken bir sorundur. Bu, birçok noktalarda anlaşmazlıklara varan karmaşık bir sorundur; çünkü insanlar aşırılıklara gitmek eğiliminde olurlar: Kimi kendini lükse kaptırır, kimiyse cimriliğe.

6

Denizle bağlantısı bulunmak ve bunun devletlerin iyi yönetimi için bir yardımı mı, yoksa bir engel mi olduğu konusunda bir hayli tartışılmıştır. Bazıları, şehri ayrı davranış kurallarına göre yetişmiş yabancılara açmanın iyi düzen için zararlı olduğunu ve ülkeyi fazla kalabalıklaştırdığını söylerler. Bunlara göre, deniz yolunun kullanılması, çok sayıda tüccarın şehre gelip gitmesine yol açar ve böyle bir durum, yurttaşların iyi yaşamı için tehlikelidir. Ama eğer bu kötü sonuçlardan kaçınılabilirse, şehrin ve ülkesinin denize açık olması, ekonomi ve savunma amaçları açısından besbelli daha iyidir. Başarılı bir savunucu, düşmana karşı direniş gösterebilmek için, hem denizden hem karadan yararlanabilecek bir konumda olmalıdır; eğer istilâcılara her iki yoldan birden darbe indiremezse bile, ikisini de kullanabilecek durumdaysa, birinden vurması daha kolaydır. Ekonomik alanda da öyledir: İnsanlar kendi üretmedikleri şeyleri dışarıdan getirmek (ithal etmek), fazla ürettiklerini ise dışarıya göndermek (ihraç etmek) zorundadır. Çünkü bir şehir bir ticaret şehri olunca, başkalarının çıkarı için değil, kendi çıkarı için böyle olmalıdır. Bazıları, yanlarında getirecekleri para uğruna, şehirlerinin kapılarını her gelene pazar olarak açarlar; fakat bu tür kazanç sağlamayı yasa-dışı sayan bir şehirde, böyle herkese açık bir pazar olmamak gerekir.

Yine, zamanımızda tersaneleri ve limanları olan birçok şehirler ve ülkeler bulunduğunu görüyoruz — bu tesisler şehirden çok uzak değildir, ama iç içe girecek kadar şehre yakın da değildir, surların ve bu gibi başka savunma düzenlerinin koruyabileceği uygun yerlere kurulmuşlardır. Onun için, eğer bu karşılıklı ilişki iyi sonuçlar verirse, şehrin bunlardan yararlanacağı besbellidir; yok kötü sonuçlar verirse, kurallar koyarak ve o bölgeye kimlerin girebileceğini, kimlerin giremeyeceğini belirterek bunlara karşı korunmak kolaydır. Sonra şu deniz kuvvetleri sorunu var; bunlardan belirli bir miktarının olması apaçık istenilmeye değer bir şeydir; çünkü bir devletin başkalarına gücünü duyurmak ve yalnızca kendi içinde değil, bazı komşularına yardımlarda bulunmak bakımından da, karadan olduğu gibi denizden de yararlanabilmesi çok önemlidir. Gemilerin sayısı ve deniz kuvvetlerinin büyüklüğü ise, söz konusu devletin içinde bulunduğu koşullar ve sürdüğü yaşam biçiminin ışığında belirlenmek durumundadır. Eğer ileri gelen bir devlet olarak büyük bir rol oynayacaksa, bu devletin böyle etkenliklerde bulunmasına elverecek kadar geniş kara kuvvetleri gibi deniz kuvvetlerine de ihtiyacı olacaktır. Çok sayıda denizcinin gemilere alınması nüfusta bir artış olmasını gerektirir, ama şehirlerdeki üye yurttaşların sayısını da kabartması zorunlu

değildir; bunlara sanki asker imişler gibi, devlette bir pay verilmesi için hiçbir neden yoktur. Gemilerde taşınan askerler, piyade kuvvetlerine bağlı özgür adamlardır; bunların tayfalar üstünde yetkeleri ve onlara öncelikleri vardır. Fakat kürekçilerin devlete üye olmaları gerekmez; bu iş için gizil (potansiyel) bir insan gücü kaynağı, şehrin çevresinde (dış yörelerinde) oturanların ve tarım işçilerinin bol olduğu yerlerdir. Bunun örneklerini günümüzde de görebiliyoruz: Herakleia'da şehirleri ancak orta büyüklükte olmakla birlikte, birçok *trieres*'e yetecek kadar tayfa çıkmaktadır. Öyleyse, ülke, limanlar, şehirler, deniz ve deniz kuvvetleri üstünde bu kadar durmamız yeter; şimdi yurttaşa ve nüfusa geçiyoruz.

Yedinci bölümde, Aristoteles, Hippokrates'in "Havalar, Sular ve Yerler" kitabından yararlanmaktadır — bu, iklimin insanların sağlık ve kişilikleri üstündeki etkilerini inceleyen bir kitaptır. Aristoteles'in geçerken söz arasında andığı, bütün dünyaya hükmedecek bir kuvvet olarak Hellas'ın birleştirilmesi konusunu daha çok işlemeyişine hayıflanabiliriz. Bölümün geri kalanı, Platon'un Devlet' *inin ikinci kitabına dokunmaktadır.*

7

Yurttaşların sayısını sınırlamaktan yukarda söz ettik; şimdi de onların ne gibi doğal nitelikleri olması gerektiğini araştıracağız. Önce en ünlü Yunan devletlerine, sonra da bütün dünyanın ırksal bölünmelerine bir göz atarsak bu sorunun cevabı hakkında oldukça doğru bir fikre ulaşabiliriz. Soğuk bölgelerde yaşayan ırklar ve Avrupa'dakiler cesaret ve tutkuyla doludurlar, fakat beceri ve beyin güçleri biraz kıttır; bundan ötürü, genellikle bağımsız kalabilmelerine karşın, siyasal birlikleri ve başkalarına egemen olma yetenekleri yoktur. Öte yandan, Asyalı ırkların hem beyinleri hem de becerileri vardır, ama cesaret ve iradeleri eksiktir; bu nedenle, hep köleleştirilir ve uyruk olarak kalırlar. Coğrafyaca orta bir durumda bulunan Hellen ırkı ise her ikisinden de bir ölçüde pay almıştır. Dolayısıyle, en iyi siyasal kurumlara sahip olarak özgürlüğünü sürdürüyor ve tek bir anayasa altında birleşse, bütün öteki ülkelere egemen olabilecek yetenekte. Fakat birtakımını ötekiyle karşılaştırdığımız zaman, aynı farkların Yunanlıların kendi aralarında da olduğunu gözlemliyoruz; bazıları doğadan tek yanlıdır, bazılarında ise kafanın ve yüreğin nitelikleri birleşmiştir [Yani, kimileri ya akıllı ya cesur, kimileri hem akıllı hem cesurdur]. İnsanların istediğimiz gibi, bir yasa koyucu tarafından kolaylıkla kalıplanabilecek ve yüksek bir üstünlük düzeyine getirilebilecek türden olmaları

için, besbelli, bunların her ikisi de gereklidir. Bazı kimselere bakılırsa, devletin koruyucuları tanıdık yüzler görünce dostluk, yabancılar yaklaşınca ise düşmanlık duymalıdır. Dostluk duygusu yürekten, yani ruhlarımızdaki sevme gücünden doğar. Bunu şuradan anlıyoruz ki, sevdiğimiz kişilerin bizi ihmal etmesi, duygularımızı, tanımadığımız kimşelerin davranışlarından daha çok sarsar. Onun içindir ki, Arkhilokhos'un dostlarından yakınan, ama kendi yüreğine yönelttiği şu dizeleri gayet yerindedir: "Dostların uğruna değil mi, hep kendine eziyet ettiğin?" Buyurma gücünün ve özgürlük ruhunun kaynağı, her zaman üste çıkan ve hiç boyun eğmeyen bu yetidedir. Fakat devletin koruyucularının yabancılara karşı sert olmaları gerektiği hakkında söylenen söz, bence çok yanlıştır; hiç kimseye böyle davranılması gerekmez ve sertlik, kötülük yapanlardan başkasına karşı bir zihin yüceliği belirtisi değildir. Daha çok, yukarda söylediğimiz gibi, bize haksızlık yaptıklarına inandığımız dostları görünce, içimizde uyanan kırgınlık duygusu öyledir. Bu, anlaşılabilir bir şeydir de; insanlar kendilerine iyilikle davranılmasının hakları olduğunu sandıkları zaman, bundan yoksun bırakılınca ve umdukları yararı elden kaçırınca kırgınlık duyarlar. İşte onun içindir ki, "Kardeşlerin çatışması korkunç olur" ve "aşırı sevgi, aşırı nefrete döner" demişlerdir.

Devletin üyeleri, (yurttaşların) sayıları ve türleri üstüne söyleyeceklerimiz bu kadar; ülkenin büyüklüğü ve türü üstüne söyleyeceklerimiz de. Bundan daha çoğunu söylememiz gerekmez, çünkü kuramsal tartışmalarda, olayın gözümüzün önüne getirilmiş olmasındaki kadar ayrıntılara dikkat etmemiz beklenemez.

Bu, verilerin gözlemlenmesi değil, kuramsal bir tartışma olduğu için; Aristoteles de konunun o bölümünü bir yana bırakıyor ve ideal şeylerin kendisini incelemeye girişiyor. Söze, şimdi artık herkesin bildiği soyut genellemelerinden biriyle başlıyor — bu arada, bize Polis*'in doğaya uygun bir şey olduğunu da hatırlatıyor. Aristoteles, bir organizmanın bir parçasıyle (o organizma için) onsuz olunmaz olduğu halde (o organizmanın) gerçekten bir parçası olması gerekmeyen bir şeyi arasında ayrım yapmaktadır. Ayrıca, yazarın burada, ekonomik koşulların halkın kişilik ve yaşam yolu üstündeki etkisini görmezlikten geldiği de anlaşılıyor.*

8

Nasıl, doğada varolan herhangi bir başka nesneye bakarken, onlarsız bütünün kendisi olamayacağı zorunlu şeylere (organik) "parçalar" demiyorsak, onun gibi, bir şehrin varoluşunun zorunlu ko-

şullarını da o şehrin parçaları olarak sıralamamalıyız; tek bir belirli türden oluşan herhangi bir başka topluluk biçimine ilişkin olarak da, öyle: Katılma dereceleri ne olursa olsun, üyelerinin tümü için topluluk topluluktur, yani tek bir özdeş bütündür. Belli bir tutarda yiyecek, bir ülke alanı ve benzeri şeyler, bunlar hep zorunludur, fakat herhangi bir insan toplumu biçimine özgül karakterini veren şeyler değildir. Bir şey araç, bir başkası da amaç olduğu zaman aralarında şundan başka bir ilişki yoktur: Biri etkenlik gösterir, ötekinin üstünde etkenlik gösterilir [Yani, biri etkin, öteki edilgindir]. Herhangi bir gereç grubunu alın ve bu gereçleri onları kullananlarla birlikte, yaptıkları işe ilişkin olarak düşünün; örneğin, bir evle yapımcılarını. Evle o evi yapanlar arasında işbirliği denebilecek bir durum ya da şundan başka bir ilişki yoktur: Yapımcının gereçlerini kullanmaktaki ustalığı evin yapılması bakımından bir araçtır. Onun gibi, bir devletin de mülkiyeti olması gerekir, fakat bu mülkiyetin birçok parçaları canlı yaratıklar olmakla birlikte, mülkiyet devletin bir parçası değildir. Biz bir şehirden ya da devletten söz ettiğimiz zaman, bundan olabilecek en iyi yaşama ulaşmayı kendilerine erek ya da amaç alan benzer kişilerin bir topluluğunu anlıyoruz. En iyi olan, mutluluktur; bu da, bütün iyi niteliklerin uygulanması ve olabilecek en geniş ölçüde gerçekleştirilmesi demektir. Yaşam öyle bir şeydir ki, bazıları mutluluktan (iyi) bir pay alırlar, bazıları ise çok küçük bir pay alırlar ya da hiçbir pay almazlar. Öyleyse, ayrı ayrı türde şehirler ve çeşitli anayasalar olmasının bir nedeni besbelli budur. Ayrı ayrı insan grupları mutluluklarını ayrı ayrı yollar ve ayrı ayrı araçlarla ararlar; onun için, yaşamlarının ya da anayasalarının ayrı ayrı olmasında şaşılacak bir yan yoktur.

Onlar olmadan şehrin olamayacağı şeylerin neler (kaç tane) olduğunu da araştırmalıyız (Devletin *parçaları* dediğimiz şevleri de buraya katıyoruz; çünkü onların varlığı da zorunludur). Öyleyse, gerekli bütün şeylerin ve eylemlerin bir sayımını yapalım, çünkü bu aradığımız cevabı bize gösterecektir: (1) yiyecekler, (2) el sanatları ve kullandıkları gereçler, (3) silahlar. Silahları burava katıyoruz, çünkü anayasaya üye olanların kendi aralarında bile silah taşımaları gerekir, hem içeride bir kalkışma olmasına hem de dışarıdan gelecek bir saldırıya karşı. (4) Servet — bu da, gerek savaş gerekse bütün iç ihtiyaçlar için gereklidir. Sonra (5) din ihtivaçları (bu, birinci sıraya konulabilirdi) ve (6) (hepsinden önemlisi) güdülecek siyaset hakkında olsun, ayrı ayrı kişiler arasında haklı'yı ve haksız'ı saptamak bakımından olsun, bir karar alma yöntemi. İşte, zorunlu olan şeyler bunlardır; diyebiliriz ki, her devletin bunlara ihtiyacı vardır. Çünkü bir devlet rasgele bir araya toplanmış bir yığın değildir; yine söylüyoruz, kendi kendine yeterli bir

yaşamı amaçlayan bir insan topluluğudur ve eğer bu altı şeyden herhangi biri eksik olursa, o topluluğun tümüyle kendi kendine yeterli olması mümkün olmayacaktır. Onun için, bir şehir kurulurken bütün bu etkenliklere yer ayrılması gereklidir. Yiyecek sağlamak için birçok tarım işçisi olmalıdır; ayrıca, usta zanaatçılar, savaşçılar, rahipler, zenginler ve neyin haklı ve uygun olduğunu ayıracak yargıçlar.

Bundan sonraki bölüm, Aristoteles'in toplum üstüne en karakteristik gözlemlerinden bazılarını kapsamaktadır. Yönetici sınıf bir olmalıdır; üyelerinden her biri bu kavramın tanımı gereğince, kendilerini yasal ve siyasal kararlar almaya, silah taşımaya ve bir efendi yaşamı sürdürmeye yetenekli kılacak kadar yeterli "erdem"e sahip bulunan yurttaş-topluluğuyle özdeş olmalıdır. Yunancada "yaş grubu" kavramını karşılayacak bir sözcük bulunsaydı bu serimleme daha az karmaşık olabilirdi; fakat Aristoteles yukarı-sınıfı ikiye bölmemek için özen göstermektedir; bu nedenle, aynı kişiler, sırasıyle asker, yargıç, siyaset adamı ve rahip olacaklardır.

"Mutlak olarak âdil" ile devlete ya da bir başka ölçüte ilişkin olarak âdil ayrımı için karşılaştırınız: Kitap IV, Bölüm 7 ve Kitap V, Bölüm 9'un başlangıcı.

9

Sınıfları sıralamayı böylelikle bitirdikten sonra, şimdi şu sorunu inceleyeceğiz: Herkesin, durumun gereğine göre, çiftçi, zanaatçı, kurul üyesi ve yargıç olmasıyle (bu olanaksız bir şey değildir) yurttaşların hepsi mi bütün bu etkenliklere katılmalı, yoksa her iş için ayrı kimseler mi ayırmalı? Yahut işlerin bazıları zorunlu olarak belli birtakım kimselere bırakılmalıdır da, ötekiler herkese açılabilir mi? Her anayasa biçiminde durum aynı değildir; çünkü daha önce de söylediğimiz gibi, herkesin her şeyi paylaşması da, bazılarının bazılarını paylaşması da eşit ölçüde olanaklıdır. Anayasaların arasındaki ayrılıkları yaratan işte budur: Demokrasilerde herkes her şeyi paylaşır, oligarşilerdeyse bunun tersi doğrudur.

Fakat, şimdiki araştırmamız en iyi, yani bir şehri en çok mutlu edecek anayasaya yönelmiş olduğuna ve mutluluğun da erdem olmadan varolamayacağını yukarda söylemiş bulunduğumuza göre, anayasası en iyi olan en iyi devlette, âdillikleri herhangi bir konutlanmış ölçüte oranla değil, mutlak olan âdil insanlara sahip bir devlette, yurttaşların bir beden işçisinin ya da tüccarın yaşamını sürmemesi gerekir. Öyle bir yaşam soylu değildir ve erdemli olmaya elverişsizdir. Yurttaş olacak kimseler bir tarımcı yaşamı

da sürmemeli; çünkü erdem ve yeteneklerini geliştirecek rahatlıkları, yurttaş etkenlikleri için zamanları olmalı. Devletin yüreğinde ve ortasında iki şey vardır: Savunma ve gerek güdülecek siyaset, gerekse adalet sorunları üstüne görüşüp tartışma. Bunların ayrı ayrı kimselere mi verilmesi, yoksa hepsinin birden aynı bir topluluğun elinde mi bırakılması gerektiği sorulunca, vereceğimiz cevap bir ölçüde biri, bir ölçüde öteki olacaktır. Bu işlerin kendileri, en iyi biçimde yapılmaları için yaşamın dönemine göre birbirlerinden ayrıldıkları, birinin bilgelik, bir başkasının güç gerektirdiği ölçüde, ayrı ayrı kimselere verilmelidir. Fakat iradelerini zorla kabul ettirebilecek kadar güçlü olanların başkaları tarafından yönetilmeye katlanmaları güvencelenemeyeceği için, o ölçüde de aynı kimselere verilmeleri gerekir. Çünkü silahlara sahip olan ve bunları kullanabilen kişiler, anayasanın devam edip etmemesine karar verebilecek durumdadırlar. Öyleyse şu sonuca varıyoruz: Gerek askeri gerek sivil işlevleriyle bu anayasa aynı bir sınıfın eline bırakılmalıdır, ama her ikisi birden aynı anda (hemzaman olarak) değil. Daha çok, doğayı izlemeliyiz: Gençlerin gücü, yaşlıların anlayışı vardır; dolayısıyle, işlerin dağıtımının da bu temele göre yapılması, hem haklı hem faydalı olur — çünkü işlerin gereğine uygundur. Mülkiyet de bu sınıfa ait olmalı; [zira] yurttaşların bolbol (ferah fahur) geçinebilecek durumda bulunmaları zorunludur ve bunlar yurttaşlardır. Aşağı sınıf öğesinin devlette payı yoktur, ne de ortaya erdem koymayan herhangi bir başka sınıfın. Bunun doğruluğu, baştaki konutlarımızdan bellidir; mutluluk, erdemle birlikte olmak gerekir, bir şehre mutlu dediğimiz zaman da, yalnız bir parçasını değil, yurttaşların tümüne bakmalıyız. Mülkiyetin bunlara ait olması gerektiği de apaçıktır; tarım işçileri, ya köleler ya da şehrin dolaylarında oturan barbarlardır.

Daha önce yaptığımız listeden, geriye yalnız rahipler sınıfı kalıyor. Bunların konumu açıktır: Tarım ya da ticaret işlerinde çalışan bir kimse rahip yapılamaz, çünkü tanrılara ancak yurttaşların tapması doğru ve uygundur. Yurttaşları ve (kamusal) ödevlerini askeri ve sivil diye ikiye böldüğümüz gibi, uzun hizmet yollarında kendilerini harcamış olan yurttaşların da hem emekli olup dinlenmeleri, hem tanrılara hizmet etmeleri doğru ve uygundur. Öyleyse, rahiplik görevlerine bunlar atanmalıdır.

Devletin temel gerekliliklerinin ve parçalarının neler olduğunu böylelikle belirtmiş olduk. Tarım işçilerinin, zanaatçıların ve ücretli işçilerin bulunması zorunludur; fakat devletin parçalarına gelince, bunlar askerlik ve görüşüp tartışma öğeleridir — bu ödevler ise, sürekli olarak ya da zaman içinde sırayla birbirlerinden ayrılabilirler.

Bölüm 10'un ilk yarısı, bir çeşit konudan ayrılma ya da daha çok, bir yayımcının eklediği bir parça gibidir. Sonucunun gösterdiği üzere, bu parça eski çağları incelemenin değerine ve insan tarihi üstüne döngüsel bir görüşe ilişkin bir denemenin bir parçasıdır. İdeal devletle hiç ilgili değildir, fakat toplumdaki sınıflara ve ortak sofra düzenine değindiği için, sınıflardan söz edilince ve ortak yemeklerin giderlerinin karşılanması sorununun tartışılmasından önce, buraya konulmuştur. Fakat, bu parçayı Aristoteles'in yazmadığını düşünmek için de hiçbir neden yoktur.

"İtalya" adının, başlangıçta, yalnız çizme biçimindeki yarımadanın en ucuna verildiği, bu parçadan anlaşılıyor.

10

Sınıflara bölünmenin, özellikle de savaşçıların tarımsal sınıftan ayrılmasının zorunlu olduğu, yeni bir buluş değildir; siyaset inceleyicileri bunu uzun zamandır pekâlâ biliyorlardı. Mısır'da buna pek benzeyen bir şey varlığını sürdürmektedir, Girit'te de. Mısır için bu düzenle ilgili yasaları Sesostris'in koyduğu söylenir, Girit için de Minos'un. Ortaklaşa yemek kurumunun da pek eski olduğu anlaşılıyor; bu uygulama Girit'te Minos zamanında başlatılmış, İtalya'da ise çok daha eskiden. Tarihçilerin bize söylediklerine göre, o ülkede Oinotria halkı adlarını İtalyan'a çevirmiş, Avrupa'nın (Akdeniz) kıyılarındaki Skylla körfeziyle Lames körfezi arasına çizilen bir çizginin güneyinde kalan topraklara İtalya adı verilmiş — bu iki körfezin arası yarım günlük yoldur. Dediklerine göre, bu İtalos Oinotrialıları çoban bir halk olmaktan çiftçiliğe geçirmiş ve birçok yeni görenek ve yasalar koymuş, ortak yemekler de bunların arasındaymış. Bugün bile, ardıllarından bazıları, öteki göreneklerinden birtakımıyle birlikte (İtalos'un başlattığı) bu uygulamayı da sürdürmektedirler. İtalya'nın Tyrrhenia denizine bakan tarafında, eski zamanlarda da bugün de Ausones adı verilen Opikoi halkı vardı; İapygia ve İonia denizine bakan tarafından ise, Siritis denilen ülkede, ırkça Oinotrialılardan olan Khonialılar vardı. İşte, ortak yemek oradan, sınıf ayrımı da Mısır'dan çıkmıştır; Sesostris' in krallığı Minos'unkinden çok daha eskilere gider.

Sanıyorum ki, öteki göreneklerin çağlar boyunca birçok kereler bulunmuş, yitirilmiş ve yeniden bulunmuş olduğunu kesin saymamız gerekir. Bir kere, onsuz edemeyeceğimiz şeyler vardır ve bu zorunluluğun kendisi, onları bize öğretir. İkincisi, bunlar bir kez konulunca, daha çok rahatlık ve daha büyük bolluk sağlama yönünden doğal bir süreç gelişir. Onun için, aynı sürecin toplumsal ve siyasal kurumlarda da yer aldığına, kesin

bir olgu gözüyle bakmalıyız. Bütün bunların eski olduğunu Mısır tarihi göstermektedir; Mısırlıların en eski halk oldukları söylenir, onların öteden beri yasaları ve toplumsal ve siyasal bir örgütleri vardı. Dolayısıyle bizim de, eskiden bulunmuş şeylerden tam olarak yararlanmamız, bulunmamışlarıysa bulmaya çalışmamız gerekir.

Toprak sahipliği ve ortak sofra merkezlerinin giderlerinin karşılanması. Aristoteles'in Syssitia*'nın değerini ve tarımda köle kullanılmasını tartışacağı vaadedilmiş olduğu halde, bildiğimiz kadarıyle bu söz yerine getirilmemektedir. Fakat ortak yemek için, ayrıca bkz. Kitap II, Bölüm 10.*

Toprağın silah taşıyan ve anayasaya tam katılma hakkı olanlara ait bulunması ve toprağı işleyenlerin niçin toprak sahiplerinden farklı kimseler olması gerektiğini, ayrıca istenilen ülkenin doğasını ve sınırlarının genişliğini yukarda belirtmiştik. Şimdi, önce, toprağın işlenme amacıyle dağıtılmasından, onu işleyecek olanlardan, bunların kimler ve ne türden kimseler olacağından söz etmeliyiz. Biz bütün toprağın ortak mülkiyet altında olmasını savunanlara katılmıyoruz, fakat ürünlerin paylaşılması için arkadaşça bir düzenleme yapılması ve yurttaşlardan hiç birinin geçimden yoksun bırakılmaması gerektiğine inanıyoruz. Ortaklaşa yemeklere gelince, iyi düzenlenmiş bir toplumda bunun çok faydalı bir kurum olduğu genellikle kabul edilmektedir; bizim de niçin bu görüşte olduğumuzu daha ileride söyleyeceğiz. Yalnız, ortaklaşa yemek kurumu nerede varsa, hali vakti yerinde olmayanların hem saptanmış olan payı ödemeleri hem de aynı zamanda kendi evlerini geçindirebilmeleri güç olmakla birlikte, buna bütün yurttaşlar katılmalıdır. Bütün toplulukça karşılanmak gereken bir şey de, tanrılara kamusal tapınma giderleridir. Onun için, toprağın biri kamu mülkiyetinde, ötekiyse bireylerin olacak iki bölüme ayrılması zorunludur. Bunların her biri de yine ikiye bölünmelidir. Kamu toprağının bir bölümü tanrılara hizmetin giderleri, bir bölümü ise ortaklaşa yemekler için ayrılacaktır. Özel mülkiyet altındaki toprakların da bir bölümü sınır boyunda, bir bölümü ise şehre yakın olmalıdır; böylelikle, bir yurttaş bunların her birinden birer toprak parçasına sahip bulunacaktır. Bu, yalnızca adalet ve eşitliğe uygun olmakla kalmaz, aynı zamanda komşu devletlerle bir savaş çıkarsa, (yurttaşlar arasında) daha büyük bir birlik doğmasına da yarar*. Bu ikili düzenleme olmayınca, bazıları sınır boylarındaki çatışma-

* Platon'un *Yasalar*'ında (Kitap V, steph. 745) önerdiği bu fikri, Aristoteles yukarda Kitap II, Bölüm 6'nın ilk kesiminin sonunda, "bir kimsenin iki ayrı evi olur mu?» diye eleştirmişken, burada benimsiyor [Çevirenin notu].

ları gereğinden çok azımsar, bazılarıysa gereğinden çok önemserler; bazıları bu kavgaları pek kolay sayarken, bazıları da öyle ciddiye alırlar ki, bunlardan kaçınabilmek için onurlarını bile feda ederler. Onun için, bazı ülkelerde bir komşuya karşı savaşılması söz konusu olunca, sınıra yakın oturanların dürüstçe bir görüş belirtmelerini çıkarları engelleyeceği için, bu tartışmalara katılmaları yasaklanmıştır. Bundan ötürü, yukarda gösterilen nedenlerle, ülkenin dediğimiz gibi bölünmesi çok önemlidir. Toprağı sürecek olanlara gelince, bunlar mümkünse köleler olmalı (şehri dilediğimiz gibi kurduğumuzu unutmayalım). Hepsi bir ırktan olmamalı, yürekli kişiler de olmamalı; bu, onların iyi işçilik yapmalarını ve ayaklanma eğilimine kapılmamalarını sağlar. Köleler yerine, şehrin dolaylarında yerleşmiş yabancılar da toprakta çalıştırılabilir; o zaman, bu yabancılar şimdi değindiğimiz kölelerle aynı türden adamlar olmalıdır. Bunlar, bireysel mülkiyet sahiplerinin topraklarında özel olarak mı, yoksa ortak topraklarda kamusal olarak mı çalıştıklarına göre ikiye ayrılırlar. Kölelerin tarımda nasıl kullanılması gerektiğini ve bütün kölelerin, ileride bir gün ödül olarak özgürlüklerine kavuşabilecekleri umudunu taşımalarının niçin iyi bir şey olduğunu daha sonra anlatmak niyetindeyim.

Şimdi gelen bölüm, Aristoteles'in sonradan yaptığı eklemlerle notlarını nasıl genişlettiğine iyi bir örnektir. Bunun sonucu olarak, bir şehrin nerede kurulacağına karar verirken bakılacak dört nokta —iyi hava, iyi su, yönetim kolaylığı ve savunma olanakları— eşit ve sistemli olmayan bir biçimde ele alınıyor. Bir kez daha, Aristoteles'in Hippokrates'in "Havalar, Sular ve Yerler"inden yararlandığını görüyoruz.

11

Bir şehrin hem denize hem içerilere kolayca erişebilecek ve koşulların elverdiği ölçüde de, ülkenin her yanından eşit ölçüde kolaylıkla gelinebilecek bir konumda olması gerektiğini daha önce söylemiştik. Şehrin kurulacağı yer, bir yamaç olmalıdır. Bu, bulmayı umacağımız bir şeydir, fakat şu dört noktayı da göz önünde tutmalıyız. Birincisi ve en önemlisi, şehrin konumunun sağlığa elverişli olmasıdır. Doğuya bakan ve gündoğusundan rüzgâr alan bir yamaç, sağlıklıdır, öylesi de havanın güzel geçmesini sağlamakla birlikte, kuzey rüzgârından korunmuş (dulda) bir yamaçtan daha iyidir. Sonra şehrin yeri, bütün toplumsal (sivil) ve askeri etkenliklere elverişli bulunmalıdır. Savunma amaçları için, bu konum, şehri savunanların kolaylıkla bir çıkış (huruç) hareketi yapabile-

cekleri, ama saldıranların zor yaklaşabilecekleri ve zor kuşatabilecekleri gibi olmalıdır. Su ve özellikle kaynak suyu bol olmalı ve mümkünse, savaş sırasında hemen denetim altına alınabilmelidir; bu mümkün değilse, yağmur sularını büyük ve çok sayıda tekneler içinde toplamanın bir yolu bulunmalıdır ki, savaş savunucuları uzağa gitmekten alıkoyunca yeteri kadar suları olsun.

Halkın sağlığı düşünülmek gerektiği için, bu iş bir ölçüde şehrin en iyi yerde kurulmasına ve doğru yana bakmasına, bir ölçüde de temiz su sağlanmasına bağlı olduğundan, buna da büyük bir özen gösterilmelidir. Kuruluş yerini ve su durumunu özellikle söylüyorum, çünkü hava ve su, en sık ve sürekli olarak kullandığımız şeyler oldukları için bedence sağlığımızı en çok etkilerler. Dolayısıyle, bütün halkın iyiliğini gerçekten isteyen bir devlette, insanların içecekleri su başka amaçlarla kullanılacak sudan ayrılmalıdır, elbette meğerki, sularının hepsi aynı olan ve hepsi de içilebilen birçok kaynaklar bulunsun.

Savunma konumları konusunda, bir hükümet türü için en iyi olanın bir başkası için o kadar iyi olmadığını hatırlamak gerekir. Yüksek bir merkezi kale *(akropolis)* oligarşiye ve monarşiye uygundur, düz bir ova da demokrasiye; bunların hiçbiri bir aristokrasiye uymaz, o bir dizi ayrı ayrı pekiştirilmiş yer (tahkimat) olmasını yeğler. Özel evlerin bulunacağı alanları saptamakta, Hippodamos'un çağdaş yöntemi, düzenlilik üstünlüğüne sahiptir; aynı zamanda daha çekici bir görünüşü vardır ve bir tek sakıncasının dışında, her bakımdan daha yararlıdır. Savunma kolaylığı açısından, evlerin eski yöntemle düzensiz olarak kurulması daha iyiydi; çünkü yabancı paralı askerlerin çıkıp gitmeleri ve saldırıcıların şehre girmeleri zor oluyordu. Onun için her iki yöntemi de kullanmak gerekir ve bu pekâlâ mümkündür: Yapıları sıra sıra değil de, üzüm kütükleri dikerken yaptıkları gibi, (dördü köşelere, biri ortaya) beşerlik kümeler halinde yerleştirin ve bütün şehri geometrik bir düzenle kurmayın da, yalnızca belirli bölümlerinde öyle yapın. Bu, hem güvenlik hem de güzellik gereksinmelerini karşılayacaktır.

Surlara gelince, bazılarının dediği gibi, yiğit olduklarını ileri süren şehirlerin surlara ihtiyaçları olmadığını söylemek tamamıyle eskimiştir; böyle övünen şehirlerin gerçekte başlarına neler geldiğine bir bakmanız yeter. Hiç kuşkusuz, sağlam duvarların arkasında güvenlik aramanın pek şerefli bir yanı yoktur — en azından, eşit sayıda yahut biraz üstün bir düşmana karşı. Fakat saldıranların sayısal üstünlüğünün, gerek ortalama adam gerekse seçkin bir azlık için savunanların cesaretine (karşı koyamayacakları kadar) fazla geldiği durumlar olabilir ve olmaktadır da. Öyleyse, şehrimizi kurtaracak, zulüm ve baskının aşağılayıcılıklarından kaçına-

caksak, surların sağlayabileceği en geniş ölçüde korumanın aynı zamanda en iyi askeri tedbir olduğunu teslim etmeliyiz. Bunun doğruluğu, kuşatılmış bir şehre saldırmakta kullanılan çağdaş atış araçlarının (mancınıkların) geliştirilmesiyle büsbütün ortaya çıkmaktadır. Şehirleri bile bile sursuz yapmak, kolay saldırılabilecek bir yer seçmek ve çevredeki (koruyucu) yükseklikleri düzlemek gibidir. Bu, evde oturanlar korkaklığa alışmasın diye, özel bir mülkü duvarlarla çevirmemeye benzer. Gözden kaçırılmaması gereken bir başka şey de şudur: Şehirlerine sur yaptıranlar, o şehri isterlerse pekiştirilmiş, isterlerse pekiştirilmemiş bir şehir sayabilecek durumdadırlar. Surları olmayanların ise, böyle bir seçeneği yoktur. Bu doğruysa, o zaman yalnız sur yapmak değil, bu surları hem şehrin görünüşü hem de bugünlerde pek çoğalmış bulunan savunma gereklerine uyacak biçimde bakımlı tutmak bir ödev olur. Saldıran taraf her zaman kendisine üstünlük sağlayacak yöntemler aradığı gibi, savunanlar da bilimsel araştırmaların yardımıyle, durmadan yeni savunma yolları bulmaya çalışmalıdır. Düşman, bir saldırıyı karşılamak için gerçekten iyi hazırlanmış olanlara saldırmaya kalkmaz bile.

Yerleşme düzeninin daha ileri ayrıntıları. Özgür doğumlu baylara ayrılmış olan agora *(herhangi bir açık hava toplantı yeri) Ksenophon'da da geçer (*Kyrop., *1, 2, 3); orada* agora*'nın başlıca amacının bu bayları ticaret gibi aşağılaştırıcı bir uygulamanın tadını almaktan alıkoymak olduğu söylenmektedir. Pazaryerleri, sokaklar ve taşra işleriyle görevli kişilerin yerine getirecekleri ödevler için bkz. Kitap VI, Bölüm 8.*

12

Yurttaşlardan çoğunun birtakım yemek yeme merkezlerine dağıtılacağını ve ayrıca surlarda da uygun aralıklarla, her birinde nöbetçiler bulunacak kaleler olması gerektiğini görmüştük. Dolayısıyle, yemek yeme merkezlerinde bazılarının, bu nöbet kaleleriyle aynı yerlerde kurulması akla yakın geliyor. Geri kalanları için ise, tanrıların hizmetine ayrılmış kurumlar ve hükümet makamlarının başlıca yemek yeme merkezleri aynı bir yerde orta bir konumda olmalıdır, meğerki kutsal yasa ya da Delphoi Apollon'unun bir bildirisi o kutsal yerin bir başka yerde kurulmasına buyursun. İyi yerleşmeye ilişkin görüşlerimize uygun bir cephesi olan, aynı zamanda şehrin komşu bölümlerine oranla kolay savunulan bir yapı, bizim kendisinden beklediğimiz amaca pek elverişlidir. Bunun hemen altı, Thessalia'da Özgür Pazar denilen türden bir alan *(agora)*

açılması için iyi bir yer olur. Burada hiçbir şey alınıp satılmaz ve yetkililer tarafından çağrılmadıkça aşağı-sınıflardan ya da taşralılardan hiç kimse bu alana giremez. Eğer yaşlıların *gymnasion*'ları da buraya kurulursa, alanın önemi artar; çünkü jimnastik yapanlar yaşlara göre ayrılmalıdır — gençler bir yerde, yaşlılar bir başka yerde; hükümet görevlileri yaşlılarla birlikte olmalı, ama aynı zamanda gençlere de karışmalıdır, çünkü yukarı-sınıflara karşı gerçek bir saygı duygusu esinlemenin en iyi yolu, yetkenin dikkatli gözünü gençlerin üstünden ayırmamasıdır. Alım-satım işlerinin yapıldığı asıl pazar, büsbütün ayrı ve hem limandan gönderilecek mallar hem de şehir dışından gelecek insanlar için elverişli bir yer olmalıdır.

Devletteki yetkeler, dünya ve din işleri diye bölündüğüne göre, rahiplerin de yemek yeme yerleri kutsal yapılara yakın olmalıdır. Küçük yönetim görevlerine gelince —örneğin, sözleşmelerle, davalarla, mahkemeye çağırma (celp) işleriyle ve genel olarak bu gibi şeylerin düzenlenmesiyle (ayrıca, pazaryerlerinin gözetim altında tutulması ve *"astynomia"*yla) ilgili görevler— bunların hepsi bir pazarın ve genel bir toplantı yerinin yakınına yerleştirilmelidir. Bu, elbette, zorunlu ihtiyaç maddelerinin alışverişi için ayrılmış bulunan satıcılar pazarının alanı olacaktır; andığımız yukarı alan ise, boş zamanların değerlendirilmesine ayrılmıştır. Taşra bölgelerinde de, buna benzer bir düzenleme yapılmalıdır; çünkü oralarda da görevlilerin, orman bakıcılarının ya da tarla bakıcılarının yahut adlarına her ne deniyorsa işte onların, yemek yeme yerleri ve koruma işlerini yerine getirmelerine olanak verecek nöbet kaleleri olmak gerekir; bunun gibi, tanrıların ve kahramanların sunakları da bütün ülkeye yayılmış olacaktır.

Fakat şimdi bütün bu şeyleri ayrıntılarıyle saymak gerçekten gerekli değildir. Nelerin gerektiğini düşünmek kolaydır; bunları sağlamaksa başka bir şeydir. Sözlerimiz isteklerimizin aynasıdır, fakat varılacak sonuç talihin elindedir. Onun için, şimdi artık bu sorunlardan söz etmeyeceğiz ve *politeia*'ya döneceğiz.

Aristoteles, dediği gibi, kendisi için konunun besbelli en önemli olan bölümünü — politeia*'yı ve bir başka dile aktarılamayan bu sözün bütün içeriklerini ele alır. Bu noktada bir* politeia*'nın esas itibarıyle bir halk topluluğu olduğunu hatırlamamız gerekiyor. Sayıları ister çok ister az olsun, "iyi" insanlardan oluşan sağlam bir topluluk vardır; bu insanlar, uyarınca yaşadıkları anayasadan çıkan ve onun öngördüğü ahlaki ve manevi, zihinsel ve sanata ilişkin bütün ölçütleri kabul etmekle birleşirler. Öyleyse, bu ölçütlerin bütün vurttaşlarca öğrenilmesi gerekecektir; bir kimse* polis*'inin* nomoi*'sini (yasalarını) bilmeli ve onları çocukluğundan öğrenmeye başlamalı-*

dır. Bu nedenle, herhangi bir anayasanın en önemli yanı, Platon'un düşündüğü gibi, onun üyesi olacak kimselerin eğitimidir. Bu görüş, Platon için de Aristoteles için de bütün zamanlarda doğruydu, özellikle ideal devleti ararken doğrudur, çünkü o zaman ideal eğitimi de aramamız gerekir. Böylelikle, Aristoteles'in Politika'*sının bizim elimizde bulunan haliyle, buradan Kitap VIII'in sonuna kadar olan kesimi, tümüyle eğitimi, eğitimin amaçlarını (Bölüm 14'ün ortalarına kadar) ve yöntemlerini incelemektedir.*

Fakat önce mutluluk konusuna dönülür, çünkü eğitimin amacı, iyi ve mutlu yaşamdır; Aristoteles'e göre Platon bu noktayı bile bile savsaklamıştır (bkz. Yukarda Kitap II, Bölüm 5'in sonu). Aristoteles'in kendisinin mutluluğu tartıştığı önceki yerlere göndermesi, Nikomakhos'a Ahlak'*ın birinci kitabına, özellikle Bölüm 9 ve 10' adır.*

13

Şimdi de, anayasanın kendisini tartışmalı ve mutlu ve iyi yönetilen bir şehrin ne çeşit insanlardan oluşması gerektiğini kendi kendimize sormalıyız. Bütün insanların iyiliği iki şeye dayanır; bunlardan biri hedefin, yani eylemlerin yöneleceği amacın doğru seçilmesidir, ötekiyse o amaca götürecek eylemlerin bulunmasıdır. Bu ikisi, birbirlerine uyabilecekleri gibi, kolaylıkla çatışabilirler de. Bazen, örneğin amaç iyi seçilmiştir, fakat insanlar eylemde ona erişmeyi başaramazlar. Bazen de amaca yarayan her şeyi başarıyla yaparlar, ne var ki amacın kendisi kötü seçilmiştir. Yahut her ikisinde de başarısızlığa uğrar ve yanılırlar: Tıpkı zaman zaman hekimlikte olduğu gibi — hani bazen doktorlar, ne beden için hangi durumunun sağlıklı olduğunu doğru olarak kavrarlar, ne de kendi koydukları amacı gerçekleştirecek yollar bulurlar ya. Nerede mesleki beceri ve bilgi işin içine girerse, hem amaç hem de o amaca götüren araçlar tam bir denetim altına alınmalıdır.

O halde, bütün insanların mutluluk ve iyi yaşamı istedikleri, fakat ancak bazılarının bunu elde edebilecek bir durumda oldukları, ötekilerinse olmadıkları besbellidir. Bu, bahttan ya da doğal yatkınlıklarından ötürü olabilir; her ikisinin de bir payı vardır; iyi yaşam her zaman *birtakım* maddi malların varlığını gerektirir; fakat doğal yatkınlık iyi olunca, bahtın bunlardan az bir miktar, kötü olunca ise çok bir miktar sağlaması gerekecektir. Gerçekten, yetkin olanaklarla başlayan bazıları, mutluluğun ardından koşmakta daha başından başarısızlığa düşmüşlerdir. Fakat bizim amacımız *en iyi* anayasayı bulmak olduğuna ve bu, uyarınca bir şehrin en iyi düzenleneceği anayasa demeye geldiğine, mutluluk olanaklarının en büyük olduğu şehre de, en iyi düzenlenmiş dediğimize göre;

mutluluk anlayışımıza sürekli olarak aklımızda tutmamız gerektiği açıktır. Bunu *Ahlak*'ta tanımlamıştık, o tanımı burada kullanabiliriz: Mutluluk etkenliktir, bütün güçlerimizin ve iyiliğimizin tam olarak kullanılmasıdır — koşullu olarak değil, mutlak olarak. Bu bağlamda "koşullu" sözüyle, o koşullarda zorunlu olan eylemleri, "mutlak"la da ahlaklı ya da soylu olanları söylemek istiyorum. Örneğin, adalete ilişkin eylemler, verilen zararların âdil olarak ödetilmesi ve âdil cezaların çektirilmesi adalet erdeminden kaynak almaktadır; fakat bunlar zorunlu ya da koşulludur ve içlerinde her ne iyilik varsa, zorunlulukla oradadır*. Fakat, şereflere ve yüksek yaşam ölçütlerine yönelen eylemler, mutlak olarak soylu eylemlerdir. Çünkü öteki eylemler kötülüğün kaldırılmasından ibarettir, berikilerse öyle değildir; bunlar, tersine, somut iyinin yaratılması ve ortaya konmasıdır.

İyi bir adam, sağlık bozukluğuna, yoksulluğa ve öteki bahtsızlıklara, soyluluğa yaraşır bir biçimde katlanacaktır, ama mutluluk bunların karşıtlarını gerektirir**. Onun içindir ki, insanlar mutluluğun nedenlerinin zihinlerimizin içinde değil, dıştaki şeylerde olduğunu sanırlar. Oysa bu, parlak bir lir çalınışını çalgıcının ustalığından çok, çalgının niteliğine yakıştırmaya benzer.

Söylenilenlerden, bazı şeylerin başından beri bulunması, bazı şeylerinse bir yasa koyucu tarafından sağlanması gerektiği açıkça anlaşılmıştır. Şehrimiz için Baht'ın bağışlama gücüne sahip olduğu her şeyde iyi bahtlılık dileriz, yani ondan bekleyebileceğimiz her şeyde. Bir şehri iyi yapmak Baht'ın elinde değildir; bu bir bilimsel planlama ve bilinçli politika sorunudur.

Öte yandan, bir şehrin iyi olması, o anayasayı paylaşan yurttaşların iyi olmalarına dayanır ve bizim için bütün yurttaşlar, anayasayı paylaşır. Öyleyse, soru bir adamın nasıl iyi olacağıdır? Elbette (yalnız teker teker yurttaşların değil) hepsinin birden iyi olmaları olanağı vardır ve bu daha iyidir, çünkü hepsi her birini zaten kapsar. Fakat gerçekte insanlar üç nedenden ötürü iyi ve erdemli olurlar. Bunlar doğa, alışkanlık ya da eğitim ve akıldır. Önce doğa: Bir adam doğmalıdır, başka bir şey olarak değil de, bir adam olarak doğmalıdır; kendisinde bir adam vücudu ve zihni olmalıdır. Belli birtakım niteliklerle doğmakta hiçbir yarar bulunmayabilir, çünkü alışkanlık ve eğitim bunlarda değişikliklere

* Devlet için de birey için de bu gibi eylemlerin zorunsuz olacakları bir durum görmeyi yeğlerdim.

** Bu tanım da, ahlakla ilgili yazılarımızda verilmiştir — iyi bir adam, gözünde mutlak olarak iyi şeylerin, kendi kişisel erdeminden ötürü iyi olduğu türden bir adamdır; besbelli ki, böyle bir kimsenin karşılaşacağı olaylara karşı tutumu da mutlak olarak iyi ve soylu olmalıdır.

yol açar. İkili bir olanağı içinde taşıyan bazı nitelikler de vardır; daha sonra edinilen alışkanlıklar bunları iyi yahut kötü yapar. Yaratıkların çoğunluğu yalnızca doğaya göre yaşar; bazıları bir ölçüde alışkanlıklara göre de yaşar. İnsan, üstelik akla göre de yaşar, akıl yetisi yalnız onda vardır. İyi bir insan meydana gelmesi için bunların üçünün de uyumlu olarak işlemesi gereklidir. Akıl böylesinin daha doğru bir yol olduğuna inandıkları zaman, alışkanlığa ve doğaya aykırı birçok şeyler yapmalarına sebep olur. Daha önceki bir bölümde, doğanın insanları bir yasa koyucunun elinde kolayca biçim alabilecek hale getirmek için neler yapabileceğini anlatmıştık. Bundan sonrası, bir öğrenim sorunudur. İnsanlar bazı şeyleri eğitilmekle, bazı şeyleri dinlemekle öğrenirler.

Sürekli kişisel egemenlik ilkesi kabul edilmiş, bunun için gerekli koşullar meydana geliyor olsaydı, böyle bir durumda yurttaşların eğitimi, yurttaşların devlet görevlerine sırayla geçmelerini öngören bir anayasa altında gerekenden çok başka olurdu. Aristoteles, İdeal Devlet'i incelerken bu önceki devlet türünü büsbütün reddetmez, nasıl ki Kitap III'te de reddetmemiş, mutlak monarşik egemenliği araştırmıştı; yalnızca uygulanamayacak bir şey diye bir yana bırakır. Böylelikle, burada sorun, bir kimsenin yurttaşlık için nasıl eğitileceği, sırası geldiğinde görevini yapmaya ahlakça ve fikirce nasıl hazırlanacağı, sırası olmadığı zaman da nasıl adam gibi hareket etmeyi öğreneceği sorunudur. Bu, doyumsuz bırakılması tehlikeli olan eşitlik isteğini doyuracak, aynı zamanda liyakat ve yeteneğin de hakkını verecektir. Yukarda Bölüm 9'da olduğu gibi, yurttaşlar sınıfı ya da egemen sınıf içinde yalnızca bir yaş-grubu ayrımı işleyecektir.

14

Bir devleti meydana getiren her kişiler topluluğu yönetenlerle yönetilenlerden oluştuğuna göre, yönetenlerle yönetilenlerin ayrı ayrı kişiler mi, yoksa ömür boyu aynı kişiler mi olması gerektiğini sormalıyız; çünkü ne türlü bir eğitim gerektiği, bu soruya verilecek cevaba bağlı olacaktı. Eğer bir grup kişi geri kalan herkesten, tanrıları ve kahramanları insanlardan üstün saydığımız kadar çok üstün olsaydı, bütün bir madde ve beden yetkinliği ve eşit ölçüde büyük bir zihin ve ruh üstünlüğüyle başlasalardı; o kadar ki yöneticilerin üstünlüğü söz götürmez ve yönettikleri kimseler için de apaçık bulunsaydı, o zaman aynı kişilerin her zaman yönetmesi ve ötekilerin de her zaman yönetilmesi sanırım daha iyi olurdu. Fakat bu kolay gerçekleşebilecek bir koşul olmadığına, krallar da,

yazar Skylaks'ın Hindistan'da olduklarını söylediği gibi, uyruklarından öyle çok üstün olmadıklarına göre, bundan şu sonuç çıkar ki, birçok nedenlerden ötürü, birbirlerine benzer olan herkes yönetme ve yönetilme işini sırayla eşitlik üzere paylaşmalıdır. Çünkü eşitlik, ayrım gözetmeden herkes için aynı şey demek değildir, benzer olanlar için aynı şey demektir; adaletin gereği budur ve yerleşik bir anayasa adalete aykırı olursa uzun süre tutunamaz. Yoksa, bütün ülkede yönetilenler arasında geniş bir devrimci öğe olur ve güçlü bir egemen sınıf için bile, bu gibi bir bileşime dayanmak olanağı bulunmaz.

Sonra, yöneticilerin yönetilenlerden üstün olmaları gerektiği de yadsınamaz. Onun için, bu ayrımın nasıl yapılacağını ve bunlara hükümette nasıl pay verileceğini düşünmek, yasa koyucunun işi olmaktadır. Doğanın kendisinin bize bir ayrım sağladığına daha önce dokunmuştuk: Doğum bakımından bütün üyeleri bir olan sınıfı, doğa yaşlılar ve gençler diye ikiye bölmekte, birinciler yönetmeye, ikincilerse yönetilmeye daha uygun olmaktadır. Hiç kimse, bu yaşlılığa göre buyurma yöntemine gerçekten karşı çıkmaz ya da kendisinin olsa, bir kez gerekli yaşa erişince, beklemekle kazandığını elde edeceğini bilir. Öyleyse, bir anlamda, "Aynı kimseler hem yönetecek hem yönetilecekler" dememiz gerekmektedir, bir anlamda ise bunlar ayrı ayrı kimseler olmalıdır dememiz. Eğitimleri de bir anlamda aynı, bir başka anlamda farklı olacaktır; çünkü çoğu kez denildiği gibi, iyi bir yönetici olacak kimsenin önce kendisi yönetilmelidir*. Fakat biz, yurttaş, yönetici ve en iyi adam için aynı niteliklerin zorunlu olduğuna ve aynı adamın, önce yönetilen sonra da yöneten olması gerektiğine inandığımıza göre, insanların iyi insanlar haline gelmesini sağlamak, onların hangi yollarla böyle yapılabileceğini ve en iyi yaşamın erek ya da amacının ne olduğunu düşünmek, bir anayasa plancısının esaslı bir ödevi oluvermektedir.

Onun içindir ki, yurttaşların eğitimi bir egemen sınıf, daha doğrusu, üyeleri gerektiğinde ülkeyi yönetmeye yetenekli bir sınıf yetiştirmeyi amaçlar. Aristoteles eğitim sürecini anlatmasına, bu

* Yönetim, daha önce söylendiği gibi, yöneticinin iyiliği için mi, yoksa yönetilenlerin iyiliği için mi yapıldığına göre iki türlüdür; bunların ilki despotik yönetimdir, ötekiyse özgür insanların yönetilmesidir. Aynı eylemler her iki yönetim türünde de buyurulabilir, fakat amaçlar ayrıdır. Dolayısıyle, genel olarak kölece sayılan birçok etkenliği, özgür insanlar bile —yani, aralarındaki gençler— şerefle yapabilirler. Çünkü bir etkenliğin soylu olup olmadığı, işin kendisine bakarak değil, amaçlarının ve kimin yararına girişildiğinin ışığında belirlenmek gerekir.

kuramın dayandığı psikolojiyi açıklayarak başlıyor. Eğitimde ruhun yalnızca akıl bölümü amacı *gösterecektir, ama öteki bölümler de* araçları *sağlamaya yardım edebilirler. Burada, "boş zaman" diye çevirdiğimiz sözcüğün dinlenme ya da eğlenme anlamına gelmediğini, uğraşmaya değer ve kendi içinde (fayda-gayesiz, "hasbî" olarak) değerli bir şey üstünde çalışmayı anlattığını da unutmamalıyız.*

Ruh, iki bölüme ayrılır; birinin içinde akıl vardır, ötekinde yoktur, ama o da aklın sözünü dinlemeye yeteneklidir. İyi bir adama iyi denmesinin nedeni olan erdemler bunlara girer, sanıyoruz. Bizim ruhu böyle ayırışımızı kabul edenler için, "*amaç* kavramının bölümlerden hangisine girdiği?" sorusunu cevaplandırmak hiç de güç değildir. Çünkü aşağı olan, her zaman, üstün olan için bir araçtır; bunun böyle olduğu, insan becerisiyle planlanmak gereken işlerde, doğa alanındakinden daha az açık değildir ve bu örnekte de üstün olan aklın bulunduğu bölümdür. Biz hep uygulamalı (pratik) akılla kuramsal (teorik) aklı ayırırız; ruhun akıllı bölümünü buna göre ayırmalıyız. Aynı şeyi etkenliklere de yapacağız; hepsi üç çeşit olacak ve doğaca daha iyi olanlardan, yani akıllı iki bölümden kaynak alan etkenlikler, üç çeşit etkenlik arasında —hatta yalnızca iki çeşitten— bir seçme yapabilecek durumda bulunan herkes için yeğ sayılmak gerekecektir. Çünkü her insan için, erişebileceği en iyi şeyin seçilmesi gerekir.

Yine, bütün yaşam çalışmakla boş zamana, savaşla barışa bölünebilir; yapılan şeylerden de bazıları ahlaki değeri olan eylemler sınıfına girerler, ötekilerinse zorunlu olmalarına karşılık böyle bir değerleri yoktur. Bunların seçilmesinde, ruhun bölümlerinde olduğu gibi etkenliklerde de aynı ilkeye, daha küçüğün daha büyük için olmasına uyulmalıdır; yani biz savaşı barış için seçeriz; çalışmayı boş zaman bulmak için, aşağılık ve faydalı eylemleri soylu eylemler için. İşte ondan ötürü, devlet adamının yasaları yaparken, gerek ruhun bölümleri, gerekse onlardan kaynak alan etkenlikler bakımından bütün bu şeyleri göz önünde tutması, daha iyi şeyleri ve izlenen amaçları daha da çok düşünmesi gereklidir. Aynı biçimde, insanların yaşamlarına ve ne yapmayı seçtiklerine de bakmalıdır. Çünkü bir kimse çalışabilmeli ve savaşabilmeli, ama daha önemlisi zorunlu ve faydalı şeyleri, özellikle de kendi iç değeri olan şeyleri yapmak için barış içinde yaşayabilmeli, inceliklerle bezenmiş boş zamanı olan bir yaşam sürebilmelidir. İşte, ister çocukların eğitiminde olsun ister daha ileri bir yaşta onu gerekseyenlerinkinde, eğitimin amaçlaması gereken hedefler bunlardır.

Bu amaçlar her zaman benimsenmemiştir; Sparta eğitimi, savaşa barıştan daha çok önem verdiği için büyük ölçüde hatalıdır. Sparta'nın askerliğe düşkünlüğü daha önce de eleştirilmişti (yukarda Kitap II'de ve Platon'un Yasalar'ında*). Eleştiri, burada sistemi planlayan adam daha çok ısrarla vurgulanarak yenileniyor. Yalnız, bu adamın Lykourgos olduğu söylenmiyor, bir başka ad da verilmiyor. Sparta'nın askeri üstünlüğü Aristoteles'ten önce sona ermişti.*

Böyle olmakla birlikte, Yunanlıların yönetimleri en iyi diye ün kazanmış olanları ve onların çeşitli anayasalarını yapan yasa koyucuların, gerçekte toplumları olabilecek en iyi amaçla kurmadıkları, yasa ve eğitimlerini bütün erdemleri yaratma ereğine yöneltmedikleri anlaşılıyor; bunun yerine, bayağı bir düşünüşü izleyerek, daha kârlı ve faydalı görünen niteliklerin ardına düşmüşlerdir. Benzer bir biçimde, son zamanlardaki bazı yazarlar da aynı kanıyı savunmuşlardır: Bunlar, Lakedaimonialıların rejimini onayladıklarını belirtiyor ve her şeyi savaşa ve daha çok ulusal güç elde etmeye göre düzene koyduğu için, onların yasa koyucularının amaçladığı hedefi övüyorlar. Bu, akıl, yürütmeyle kolayca çürütülebilecek ve zaten günümüzde olaylarla da çürütülmüş bir görüştür. Çoğu insanlar —bunda başarı kazanmak, onlara bol bol dünya malları sağladığından— başkaların egemen olmayı istedikleri için, yazar Thibron besbelli Lakonialı yasa koyucuya hayrandır, Sparta anayasası hakkında yazı yazan başkaları da, tehlikeleri karşılamaya hazırlanacak biçimde eğitilmeleri sayesinde birçokların egemen olduklarını belirtmektedirler. Fakat bugün artık Sparta hegemonyası kalmayınca, mutlu ve varlıklı bir ulus olmadıkları ve yasa koyucularının yanılmış olduğu anlaşılmıştır. Kendi anayasalarının çerçevesi içinde kalmaya gösterdikleri bütün özene karşın, yasa ve göreneklerini kullanmaktan onları alıkoyacak hiç kimse de olmadığı halde, kendilerine özgü iyi yaşam yolunu yitirmeleri olgusunda gülünç bir yan vardır.

Bu yazarlar, bir yasa koyucunun, açıktan açığa, efendi durumuna geçilmesini onaylaması gerektiğini sanmakla da yanılmışlardır; çünkü özgür insanlar üstünde egemen olmak despotça egemenlikten daha soylu ve erdeme daha uygundur. Bir devletin kendisini, komşularına egemen olmak amacıyle güçlendirecek biçimde eğitmiş olması — bu, bir devlete mutlu demek ya da o devletin yasa koyucularını övmek için haklı bir neden değildir. Böyle bir iddianın tehlikeli sonuçları olabilir; bunun kabul edilmesi, gücü yeten her yurttaşın kendi şehrinde egemen olmak için elinden gelen her şeyi yapmasını gerektirir — Lakedaimonialılar, Pausanias'ı işte tam böyle bir tutkusu olmakla suçlamışlardı, hem de kendi kralları olduğu halde. Dolayısıyle, bu kuram ya da ilkelerden hiç birinin

bir devlet adamı için yararı yoktur: Ne iyi ne de doğrudurlar. Devletler için en iyi olan aynı yol gösterici ilkeler, bireyler için de en iyidir; bir yasa koyucunun insanların zihinlerine yerleştirmesi gereken ilkeler, bunlardır. Askerlik eğitimine gelince, bunu düzenli olarak yapmanın amacı, kendilerine böyle davranılmaması gereken insanları boyunduruk altına almak değildir. Üç amacı vardır: (1) kendimizi başkalarının boyunduruğu altına girmekten kurtarmak, (2) şehrimiz için bir önderlik konumu sağlamak — ama bu konumu hepsinin üstünde hegemonya kurmak için değil, başkalarının da yararına olarak kullanmak, (3) kendilerine köle diye davranılması gereken kimseler üstünde bir efendinin yönetimini yürütmek. Yasa koyucu, daha çok, gerek askerlik hazırlıklarında gerekse genel yasamasında barış ve kültürlü bir yaşam sağlamayı amaç edinmelidir. Olgular da bunu desteklemektedir; çünkü askeri devletler, genel olarak savaştıkları sürece ayakta kalırlar, ama bir kez bir imparatorluk kurunca çökmeye başlarlar. Her zaman barış içinde kalırlarsa, kullanılmayan çelik gibi keskinliklerini yitirirler; suç onları boş zamanlarını doğru olarak kullanma konusunda eğitmeyen yasa koyucularınındır.

Erdemler, sağlayabilecekleri herhangi bir yarardan ötürü değil, kendi içlerinde istenilmeye değer şeylerdir. Eğitim de, Sparta'daki gibi yalnızca cesareti değil, bütün erdemleri geliştirmeyi amaçlamalıdır. Bölümün ortalarındaki metin bozuklukları yüzünden Aristoteles'in sözleri çok açık görünmüyor. Eğitimin üç öğesinin sayıldığı Bölüm 13'ün sonuna da bir gönderme yapılmaktadır — doğumla gelen, eğitimle edinilen, akıl yürütmeyle öğrenilen.

15

İnsanların ister bireyler olarak ister bir devlet olarak hareket etsinler, amaçlarının aynı olduğu apaçık bulunduğuna, en iyi adamla en iyi anayasanın da aynı ayırıcı özellikleri taşıması gerektiğine göre, devlette boş zamanın işlenmesine yol açacak erdemlerin bulunması gerektiği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır; çünkü, çoğu kez denildiği gibi, savaşın amacı barış, çalışmanın amacı boş zaman sağlamaktır. Boş zamanın kullanılması için yararlı erdemlerden bazıları bir boş zaman döneminde geliştirilebilir, bazılarıysa bir çalışma döneminde; çünkü boş zamanlı bir etkenliğin olanak kazanabilmesi için, ondan önce birçok şeylerin sağlanması gerekir. Bu nedenle, bir şehir kendi kendini sınırlamalı, cesur ve davanıklı olmalıdır*. Bize çalışmak için cesaret ve dayanıklılık, işlenecek boş

* Bunlar olmadan, köleler gibidir, çünkü tehlikeye yiğitçe karşı koyamayanlar istilacıya köle olurlar ve atasözünün dediği gibi, kölelerin boş zamanı yoktur.

zaman için zihin yeteneği, her zaman, ama özellikle de barışta ve boş zamanlarda kendini tutma ve dürüstlük gereklidir. Çünkü savaş, insanları zaten söz dinlemeye ve dürüst olmaya zorlar, ama varlığın, barışın ve boş zamanın tadına varmak, şiddete ve kendilerini kapıp koyvermelerine daha yatkındır. Onun için, belirgin bir biçimde başarılı olan ve varlıklılığın hazlarına erişmiş bulunan kimselerin, ozanların deyişiyle "kutsanmışlar adaları"nda yaşar gibi yaşayan insanların özellikle çok sağlam ahlaklı olmaları ve kendi kendilerini çok sınırlamaları gerekmektedir. Çünkü özellikle bunların felsefeye, öncülülüğe, haktanırlığa ihtiyaçları vardır ve yararlandıkları olanakların bolluğuyle birlikte bu ihtiyaç da artmaktadır. Öyleyse, devletin de iyi ve mutlu bir devlet olacaksa, bu erdemlere yeterince sahip bulunması gerektiği açıktır. Çünkü, iyi davranamamak bir aşağılık işaretiyse, bir boş zaman döneminde özellikle öyledir — çalışırken ya da askerlik hizmetindeyken iyi görünmek, ama boş zamanda ve barışta köleden kalır yeri olmamak.

Bunun içindir ki, erdem eğitiminde Lakedaimonia örneği izlenmemeli. Onlarla öteki uluslar arasındaki ayrılık, en büyük iyilerin neler olduğu konusundaki herhangi bir anlaşmazlıktan değil, Spartalıların gözünde bunların hepsini sağlayacak bir erdem olmasından ileri gelmektedir. Spartalılar iyi şeylere ve onlardan faydalanmaya, erdemlerin gerçekleştirilmesinden daha çok değer verirler, fakat bizim savunduğumuz görüşten erdemin kendisi için uygulanması gerektiği sonucu çıkmaktadır — şimdi de bunun nasıl ve hangi yollarla olacağını incelemeliyiz.

Yukarda üç öğeyi ayrımlamıştık: Doğa, eğitim ve akıl. Hangi doğal koşulların içinde doğmanın istenilir olduğunu belirlemekle bunlardan ilkini gördük bile; bundan sonra, eğitimin akıl yürütme yoluyla mı, yoksa alışkanlıklar edinmekle mi ilerlemesi gerektiğini sormalıyız. Hiç kuşkusuz, bunlar yetkin bir uyum içinde işlemelidir; çünkü en iyi ilke hakkında zihinsel bir yanlış yapmak da, eşit ölçüde olanaklıdır.

Bir şey, işin başından bellidir: Başka her şeyde olduğu gibi burada da, varoluş herhangi bir başlangıçtan çıkar ve amacı da başka bir şeyin amacı olan bir başlangıçtan kaynak alır. Bizlerde, insan olarak, büyümemizin eğilim gösterdiği amaçlar akıl ve zihindir. Dolayısıyle, varoluşumuz gibi, alışkanlıklarımızın düzenlenmesi de bu amaçlara yöneltilmelidir. Sonra, nasıl ruh ve beden ikiyse, onun gibi ruhun da iki bölüm olduğu dikkatimizi çeker: Akıl yürüten ve akıl yürütmeyen bölümler — bunların her birinin doğal bir niteliği vardır, öncekinin zihinsel, ötekininse iştihaya ilişkin. Tıpkı beden ruhtan daha önce varolduğu gibi, akıl yürütmeyen bö-

lümün de öylece akla sahip olandan bir önceliği vardır. Bunu şu olgu kanıtlar: Çocuklarda doğumdan itibaren iştiha gibi, tutku ve iradenin de bulunmasına karşılık, akıl yürütme ve zekâ büyüdükçe ortaya çıkar. Onun içindir ki, vücudun bakımı zihnin bakımından önce gelmelidir, sonra da iştihalı öğenin eğitimi — ama her zaman zekâ için; tıpkı vücudun eğitiminin ruhun adına oluşu gibi.

İçinde doğmanın istenileceği yaşam, iklim, ırk vb. genel koşulları bu kitapta daha önce belirtilmişti. Şimdi en başından çocuk yetiştirme konusunu ele alınca, Aristoteles doğumun kendisi, evlilik, ana-babalık ve üreme üstüne öğütler veriyor. Eski Yunan'da bir çocuk doğunca, büyütüleceği mi yoksa ölsün diye bir yere mi atılacağı babanın kararına bağlıydı. Bu uygulama, İ.Ö. dördüncü yüzyılda eleştirilmeye başlanmış olmalı; çünkü bölümün bu ayrımında bazı metin güçlükleri olmakla birlikte, salt nüfus çok artmasın diye sağlıklı bebeklerin ölüme bırakılmasına karşı çıkan bir görüş olduğu açıkça anlaşılıyor.

16

Gençlerin olabilecek en iyi beden gelişmelerini sağlamanın yolunu ararken, yasa koyucunun ödevi işe en başından başlamak olduğuna göre, yasa koyucu ilkin ana-babaların evlenmesini düşünmek durumundadır: Ne çeşit insanlar birbirleriyle evlenmeli ve evlilik ilişkisi ne zaman olmalı? Bu sorunları düzenlerken, hem çiftlerin kendilerine, hem de her bir örnekte uygun yaşlara aynı zamanda gelebilmeleri için yaşam zamanlarına bakması gerekmektedir. Babanın çocuk yapma yeteneğinin bulunduğu dönemle, ananın çocuğa kalma dönemi denk düşmelidir. Birinin çocuğunun olabileceği, ötekininse olamayacağı bir durum, karşılıklı suçlamalara ve ayrılmalara yol açar. Bundan sonra, art arda çocukların dünyaya gelmesinin zamanlaması bakımından, babayla çocuklar arasında çok büyük bir yaş aralığı olmamalıdır; çocukların yaşlı ana-babaları için yapabilecekleri çok az şey vardır, babalarının da onlara pek az yardımı dokunur. Yaşları çok yakın da olmamalıdır, çünkü bu ilişkilerin bozulmasına yol açar; hemen neredeyse çocuklarıyle aynı yaşta olan babalar, onlardan gereği gibi saygı görmezler ve yaş yakınlığı ev işlerinin yönetilmesinde çatışmalara yol açar. Ayrıca, başlangıç noktamıza dönerek şunu da belirtmeliyiz ki, çocukların bedence gelişmelerinin devletin kurucusunun isteklerine göre olması sağlanmalıdır.

Bir noktaya yeterince özen gösterirsek, bütün bu amaçlar gerçekleştirilebilir ya da hemen hemen gerçekleştirilebilir — kocayla

kadının birbirlerine göre hangi yaşta olacakları noktasına. Genel olarak söylendikte, çocuk yapma yaşının üst sınırı erkeklerde yetmiş, kadınlarda elli olduğuna göre, birleşmelerinin başlangıcı da, yaşamın bu iki aşamasına uygun yaşta erişebilecekleri gibi olmalıdır. Çok genç yaştaki bir çiftin birleşmesi, çocuk yapma açısından iyi değildir. Hayvanlarda çok erken birleşmelerin ürünleri genellikle kusurludur, bu gibi yavrular çoğucası dişi ve ufak tefek olur; aynı sonuç, insanlar için de ister istemez geçerli olacaktır*. Çok erken evliliklerin bir başka sakıncası da, pek genç yaştaki kadınların daha çok güçlük çekmeleri ve daha çok ölmeleridir**. Babaları onları evlendirdiği zaman kızların çok genç olmamaları, evlilikte sadakat göstermeleri için daha uygundur; pek erken bir yaşta cinsel ilişkide bulunan kadınların hafifmeşrep olmaları daha çok olasıdır. Erkekler açısından da tohum daha gelişme halindeyken ilişkide bulunurlarsa, bunun gelecekteki büyümeye engel olacağı düşünülür; çünkü onun için de belirli bir zaman sınırı vardır, ondan sonra yerine yenisi gelmez olur. Öyleyse şu sonuca varıyoruz ki, evlenme için uygun yaş, aşağı yukarı, kızlar için on sekiz, erkekler için otuz yedi dolaylarındadır. O zaman, aralarındaki cinsel ilişki, her ikisinin de bedence tam olgunluk çağlarında olacak ve her biri, kendisi için çocuk yapma döneminin sonuna, uygun zamanlarda erişecektir. Gebe kalma beklenen sırada olursa, art arda doğumlar da, ilki ana-babanın tam olgunluk çağında başlayacak ve babanın yetmiş yaşına yaklaşmasıyle, gerilemelerine doğru sona erecektir.

Evlenmenin yaşamın hangi zamanında yer alması gerektiğinden söz ettik, ama yılın cinsel ilişki için en uygun dönemlerinin daha üstünde durmadık. Bununla birlikte, genel uygulamadaki gibi kış mevsiminin seçilmesi doğrudur. Ayrıca, çocuk yapmayı düşünenler, hekimlerinin ve bilginlerin öğütlerine de başvurmalıdır; hekimler, bedenin yaşamının elverişli dönemleri, bilginler ise hava koşulları üstüne istenilen bilgileri verebilirler, nitekim güney rüzgârlarından çok kuzey rüzgârlarının estiği bir sırayı öğütlüyorlar. Ana-babanın ne türlü bir beden durumunda bulunmasının en yararlı olacağı sorunu üstüne ayrıntılı bilgi edinmek isteyenler, bunu çocuk yetiştirmeye dair elkitaplarında aramalı; bizim buradaki amacımız için aşağıdaki özet yeterlidir. Atletik bir yapıda olmak, bir yurttaş

* Nitekim, bunun böyle olduğu yolunda birtakım kanıtlar da vardır: Çok erken evlenmelerin kural olduğu ülkelerde, çocuklar küçük ve kusurlu olarak doğmaktadır.

** Bazılarına göre, Troezen halkına bildirilen tanrı-sözünün ("yeni toprağı sürme") kökeni de bu sorundadır; anlamı tahıl üretimiyle ilgili değildir, genç kızların sık sık evlendirilmesinin birçok ölümlere yol açtığı olgusuna değinmektedir.

için ya da çocuk yapmak bakımından sağlık için en iyi durumda bulunmanın gereklerine uygun değildir. Pek nanemolla olmak ve sıkı çalışamayacak durumda bulunmak da, eşit ölçüde istenilmeyen bir şeydir. İkisinin arasında bir durumda olmak gerekir; aşırı bir emek harcamaya değil, ama sıkı çalışmaya alışmış, vücutça işlekliği bir atlet gibi tek bir yöne değil, özgür-doğumluların çeşitli etkenliklerine yönelmiş olmalıdır. Bu kurallar, hem erkekler hem kadınlar için geçerlidir. Ayrıca, kadınların gebelikleri sırasında bedensel durumlarına iyi bakmaları da önemlidir. Tembel olmamaları ve az beslenmemeleri gerekir. Bir yasa koyucunun, "Özellikle çocuk doğumuyle ilgili tanrılara tapınmak için gebe kadınlar tapınağa gitmeli" diye bir kural çıkartarak, bunların her gün yürüyüş yapmalarını sağlaması kolaydır. Fakat bedenlerinin tersine, kafalarını pek çalıştırmamalıdır. Zihin yorgunluğundan kaçınmak doğru olur; öyle anlaşılıyor ki, bitkilerin güçlerini topraktan almaları gibi, daha doğmamış bebekler de iyiliklerini kendilerini taşıyan analarından alıyorlar.

Bir bebeğin ölüme mi bırakılacağı, yoksa büyütülüp yetiştirileceği mi konusunda karar vermeye gelince, sakat çocukların yaşatılmaması yasal olmalıdır. Fakat, görenekler salt nüfusun azaltılması amacıyle bebeklerin ölmeye bırakılmasını yasakladığı için, çocuk yapmanın bir sınırı olmalıdır. Fakat bu düzenlemelere aykırı bir çiftleşme yapılır da, kadın çocuğa kalırsa, o zaman ceninin daha can ve duyum edinmeden önce düşürülmesi sağlanmalıdır; burada doğru ile yanlışın ayrımı, can ve duyumun olup olmamasına bağlıdır. Yukarda, erkek ve kadının hangi yaşlarda birlikte olmaya başlayacaklarına kadar verdiğimiz gibi, bunun uygun olarak ne kadar bir zaman sürebileceğine de karar vermeliyiz. Çok yaşlıların çocukları, tıpkı çok gençlerin çocukları gibi zihin ve bedence yetkinlikten uzak olur, yaşlılarınkiler üstelik zayıftır. Onun için, zihin gelişmesinin en yüksek noktasına bakmalıyız; bu nokta çoğu örneklerde, yedişer yıllık yedi dönemden söz eden bazı ozanların belirttikleri vaştır, yani bir erkeğin vaşamında ellinci vıl dolavlarıdır. Dolayısıyle, bu sınırı dört beş yıl geçen bir adam artık çocuk yapmamalı ve açıkça babalık iddiasında bulunmamalı. Fakat sağlıkları için ya da bir başka böyle geçerli nedenden ötürü, gizlemeleri gerekmeksizin cinsel ilişki sürdürülebilir. Bir erkeğin herhangi bir cinsiyetten kimselerle evlilik-dışı ilişkilerde bulunması iyi değildir; onun için, bir kimsenin koca olduğu ya da karısı tarafından kendisine böyle denildiği sürece, mümkünse hiç yapılmamalı yahut itiraf edilmemelidir. Bir adamın çocuk yapma döneminde bu gibi bir harekette bulunduğu ortaya çıkarsa, kötü davranışına uygun bir aşağılamayla cezalandırılmalıdır.

Newman (cilt III, s. 478), "Aristoteles bu bölümde, daha önce Platon'un söylemediği pek az şey söyler" demektedir. Gerçekten, burada, başlıca bir gönderme yapılan, Yasalar'ın *yedinci kitabından yararlanılmıştır. Beş yaşına kadarki eğitimde biçimsel bir öğretim gerekmez; beşle yedi yaş arasında göze seslenen yöntemler kullanılabilir. Esas dönemler, bundan sonraki iki dönemdir: Yediyle on dört ve on dörtle yirmi bir yaşlar arası. Genel olarak gençlerden, özellikle de yeni yetmelerden söz eden aradaki bir sapma, izlenen düşünce sırasını kesiyor.*

17

Doğumdan sonraki dönem, çocuğa verilen besinin, bedenin gelişmesi üstünde en çok etkili olduğu zaman süresi sayılmak gerekir. Hem öteki hayvanların, hem de çocuklarını savaşçı olarak yetiştirmeyi amaç edinen ulusların incelenmesinden anlaşılmaktadır ki, bebeklere bol bol süt verilmesi bedenleri için çok yararlıdır, fakat besinlere şarap katılması onları bozabilir. Bundan sonra, o çağda yapabilecekleri bütün beden hareketlerini yapmaları da iyidir. Bazı halklar, bebeklerin henüz yumuşak olan bacaklarının çarpılmasını önlemek için, onları düz tutacak mekanik araçları hâlâ kullanıyorlar. Çocukları daha bebekliklerinden soğuğa alıştırmalıdır; bu alışkanlık ileride sağlıklı olmalarına ve savaş etkenliklerine çok faydalıdır. Bunun için, Yunanlı-olmayan bazı halklar arasında yeni doğmuş bebekleri soğuk nehir-suyuna daldırma ("çelikleme") göreneği vardır; daha başkaları, örneğin Keltler de, onları çok az giydirirler. Çocukları bu gibi şeylere alıştırmanın olanaklı olduğu ölçüde, alıştırmaya çok erken başlamahdır, fakat bu süreç yavaş olmalıdır; genç bedenin ılıklığı, soğuğa dayanma eğitimi için pek uygundur. Çocukların bu ve benzeri yollarla yetiştirilmesi, bebeklikten başlatılmak gerekir.

Bundan sonraki aşama, beş yaşına kadar sürer. Bu dönem boyunca, çocuklara herhangi bir şey öğretmeye kalkmak ya da gelişmelerini engelleyecek işler yaptırtmak doğru değildir. Ama bir yandan da hareketsiz bırakmamalı, vücutlarını çalıştırmalıdır. Bu olanağı çocuklar birçok yollarla, ama en çoğu da oyunla bulurlar. Başka her şey gibi, oyunları da özgür kişilere yaraşacak türden, ne yorucu ne de düzenden yoksun olmalıdır. Çocuk denetçileri denilen görevliler, bu yaştaki çocuklara ne gibi öykü ve masallar anlatılacağını kararlaştırmaya da özen göstermeliler; çünkü şimdi dinleyecekleri her şey ilerideki okul dönemleri için bir hazırlık sayılmak gerekir. Bu nedenle, oyunları, geniş ölçüde, daha sonra ciddi olarak yapacakları şeylerin bir öykünmesinden ya da prova edilmesinden oluşmalıdır. *Yasalar*'da önerildiği gibi, küçük

çocukların ağlamalarını ve ciğerlerini genişletmelerini yasaklamaya kalkmak yanlıştır; ağlamak, aslında bedenin büyümesi için faydalı bir akciğer idmanıdır. Oyun, hareket ve dinlenmeye ayrılan zamanı düzenlemekten başka, çocukların başında olanlar, onların kölelerin yanında çok az vakit geçirmelerini de özellikle gözetmeliler. Bu yaştaki ve yedi yaşına kadar olan çocuklar ister istemez evde yaşayacaklardır ve daha bu yaşta bile, gözle ya da kulaktan "soyluluğa aykırı" şeyleri kapmaya eğilimleri vardır.

Aristoteles, burada bir çeşit parantez açarak, Platon'a pek benzeyen bir biçimde, küçüklerden yakışıksız söz ve görüntüleri ırak tutmak gerektiğini söylüyor. İlk izlenimler çok önemlidir; oyuncu Theodoros örneğinin ana fikri de budur.

Genel olarak, yasa koyucunun başka bütün kötülükler gibi, her türlü hayasız sözü de devletten kovması gerekir: Hafiflik ederek söylenen ayıp bir söz, o ayıp işin yapılması sonucunu verecektir. Bunun için hayasızlık özellikle çocuklardan uzak tutulmalı, onların bu türlü her şeyi işitmelerine ya da görmelerine izin verilmemelidir. Herhangi bir gencin yasaklanmış şeylerden birini yaptığı ya da söylediği görülürse ve bu genç soylu doğumluysa, ama yaşı ortak sofraya oturmasına elverecek kadar büyük değilse kırbaçla cezalandırılmalıdır, daha büyük bir gençse özgür-doğumluların ayrıcalıklarından yoksun bırakılmalıdır, çünkü bir köle gibi davranmıştır. Her türlü hayasız konuşmaya izin vermediğimiz gibi, aynı çeşitten resimlere bakmayı ve kitapları karıştırmayı da yasaklamalıyız. Onun için, yasanın kendilerine ayıp şeyler yapma ayrıcalığını tanıdığı tanrıların sunaklarından başka hiçbir yerde, yakışıksız eylemleri gösteren heykel ya da resim, herhangi bir şeyin bulunmamasını sağlamak, yöneticilerin ödevi olmalıdır. Yasa, ayrıca, belli bir yaşa gelmiş olan adamların, karıları, çocukları ve kendi adlarına bu tanrılar önünde eğilmelerine, onlara saygılarını sunmalarına da izin vermektedir. Fakat gençlerin şölenlerde uzanıp içki içmeye hak kazanacakları yaşa değin komedi temsillerini seyretmemeleri ve taşlamalı *iambos*'ları (özel bir ölçüyle yazılmış şiir) dinlememeleri kuralı konulmak gerekir — o çağa geldiklerinde, eğitimleri onlara bu gibi seyirlerin zararından koruyacak kadar bağışıklık kazandırmış olacaktır. Şu söylediklerimiz, konuya yalnızca dokunmalardır; daha sonra, bunu ayrıntılı olarak ele almamız ve (gençler böyle ovunlara) gitmeliler mi, gitmemeliler mi? Gideceklerse hangi koşullar altında gitmeliler? sorularını bir karara bağlamamız gerekmektedir. Burada, ancak şimdilik bize yetecek kadarını belirttik. Öyle sanıyorum ki, tragedya oyuncusu Theodoros, seyircilerin her zaman kulaklarına gelen ilk sese kapıldıklarını

söyleyerek, kendisinden önce sahneye hiç kimsenin — hatta aşağı değerde bir oyuncunun bile— çıkmasına razı olmamakla, bu bağlamda çok haklı bir gözlem yapmıştır. İnsanların birbirleriyle ilişkilerinde, gördükleri ve işittikleri şeylerde de, bu türlü bir tutumun geçerli olduğunu sanırım. İlk bakışta sevmek eğilimini taşırız. Onun içindir ki, aşağılık şeyleri, özellikle içlerinde iğrenç kötülükler olan şeyleri gençlerden uzak tutmalıyız.

Aristoteles, yine yaş-dönemlerinin art arda gelmesine dönüyor ve bir sonraki kitabın konusunu haber veriyor.

Beşinci doğum günleri geçince, çocuklar öğrenmeleri istenen şeyleri yalnızca gözlemle öğrenmeliler. Ondan sonraki eğitim iki aşamaya bölünebilir — yedinci yaşlarından ergenliğe ve ergenlikten yirmi bir yaşlarının tamamlanmasına kadar. Dolayısıyle, yaşamı yedişer yıllık dönemlere bölenler büsbütün yanılmamaktadır; gerçekten, biz de doğanın yaptığı bölmelere uymalıyız. Çünkü her türlü eğitim ve öğrenim doğanın bıraktığı boşlukların doldurulmasını amaçlar. Ondan ötürü de, bizim şu soruları araştırmamız gerekiyor: Oğlanların eğitimi için bir sistem koymalı mıyız? Sonra, bu işi kamusal bir yetkeye mi vermeli, yoksa şimdi şehirlerde genellikle yapıldığı gibi özel ellere mi bırakmalıyız? Üçüncü olarak, eğitim sisteminin nasıl olacağını tartışmalıyız.

KİTAP VIII

Kitap VII'nin sonunda sorulan üç sorudan ilkini cevaplandırmak bile gerekmez. En çok tartışma ve anlaşmazlığa yol açtığını kabul etmemiz gereken ikincinin de çabucak üstesinden gelinir. Yurttaşların çocuklarının yetiştirilmesi ve eğitilmesi, kamuyu ilgilendiren bir sorundur, çünkü bunlar geleceğin yurttaşları, geleceğin egemen sınıfıdır. Bir zanaatçının nasıl yetiştirilmesi gerekirse, yurttaş olmanın da öylece öğrenilmesi gerekir. Fakat yurttaş adayına ne öğretmeli ve nasıl öğretmeli — bu, geniş ölçüde devletin türüne ve ne çeşit bir yaşam istendiğine, özellikle Yunanlıların (çoğucası, "boş zaman etkenlikleri" diye çevrilen bir sözcükle) skhole *dediği zihin, sanat ve düşün yaşamına bağlı olacaktır. Bundan ötürü, sekizinci kitabın büyük bir bölümü müzik ve şarkıyla ilgilidir. Fakat kitabın ne kadarının kaybolduğunu bilmiyoruz; kesin olan bir şey varsa, o da on üçüncü yüzyıldaki çeviricisi Moerbeke'li William'ın da farkettiği gibi* Politika*'nın bu haliyle eksik göründüğüdür.*

1

Bir yasa koyucunun birinci ödevinin gençlerin eğitimini düzenlemek olduğuna hiç kimse karşı çıkmaz. Bu yapılmayınca, her keresinde anayasanın niteliğinin zarar göreceğine şüphe yoktur. Eğitim, her bir örnekte yurttaşların kapsamı içinde yaşadıkları belirli anayasayla ilişkilendirilmelidir; çünkü bir anayasanın karakteri, onu özgül olarak kendisi kılan şeydir. Başta, anayasayı kendi karakteri yapmıştır, sonra da o sürdürmektedir; bir demokrasiyi demokratik karakteri, bir oligarşiyi ise oligarşik karakteri korur. Ve bütün durumlarda en iyi karakter, en iyi anayasayı ortaya koyar. Çeşitli beceri ve sanatların hepsi için bir hazırlık eğitimi ve çeşitli işlere bir alışma süreci olmalıdır; onun gibi, erdem etkenlikleri için de bir eğitim yapılması gerektiği besbellidir. Fakat, bütün şehrin yalnız bir tek amacı olduğuna göre, bundan, eğitimin herkes için bir ve aynı, eğitimin gözetilmesinin de şimdiki gibi özel bir iş değil, bir kamu sorunu olması gerektiği sonucu çıkar; oysa bugün, ayrı ayrı her adam kendi çocuklarını yetiştiriyor ve onlara ne öğrenmeleri gerektiğini düşünüyorsa, öğretiyor. Bütün topluluğa ilişkin her türlü konuda bunları yapmanın öğrenilmesi de, tüm topluluğun sorunu sayılmak gerekir. Yurttaşlardan herhangi birinin, yalnızca kendi kendisinin olduğunu düşünmesi doğru değildir; bütün gösterilen özen ise, pek doğal olarak bütüne de özen gösterilmesi demektir. Bu bakımdan Lakedaimonialılar övgümüzü hak ederler;

Sparta'da gençlere olabilecek en büyük önem verilmekte ve bu iş bütün ulus çapında yapılmaktadır.

2

Öyleyse, eğitim hakkında yasalar konulması ve eğitimin kendisinin ulusal bir sorun sayılması gerektiği açıktır. Fakat, bu eğitimin ne gibi bir eğitim olacağı ve nasıl yürütüleceği sorusunu unutmamalıyız. Çünkü, bugünlerde eğitimin uygulanması üstüne karşıt görüşler var. Gençlerin, erdeme ilişkin olarak olsun, en iyi yaşama ilişkin olarak olsun neler öğrenmeleri gerektiği konusunda genel bir anlaşmaya varılamıyor; onlara verilecek eğitimin, ruh karakterinden daha çok zekâya mı yöneltileceği de aydınlanmış değil. Gözümüzün önünde olan şeyler, bu sorunu daha da karmaşıklaştırmaktadır ve eğitimin yaşamda faydalı şeylere mi, erdem için yararlı olan şeylere mi, yoksa temel-olmayanlara mı yöneltilmesi gerektiği de belli değildir (Bütün bu cevaplar verilmiştir). Gerçekte, neyin erdeme götürdüğü üstünde de bir anlaşma yoktur. İnsanların hepsi, aynı erdemi en yüksek saymıyor, bunun için, pek doğal olarak, o erdeme uygun eğitim hakkında da görüş ayrılığına düşüyorlar.

Sonra, faydalı şeylere gelince — besbelli ki, gençlerin öğrenmesi gereken birtakım temel konular vardır, fakat bütün faydalı şeyleri öğrenmeleri gerekmez, çünkü biz özgür bir adama yakışacak ve yakışmayacak şeyler arasında bir ayrım gözetiyoruz. Yurttaşlar, yalnızca, yapanı aşağılaştırmayan faydalı uğraşlara katılmalıdır. Özgür insanların ruhunu ya da zekâsını, erdemin istek ve etkenlikleri için kullanışsız kılan her şeyi aşağılaştırıcı etkenlikler ve bayağı işler arasında saymamız gerekir. Onun içindir ki, vücudun durumu üstünde bozucu bir etkisi olan bütün uğraşlara ve para karşılığı yapılan bütün işlere aşağılaştırıcı diyoruz. Çünkü bunlar, zihni doldurur ve âdi şeylerin üstüne yükselme olanağı bırakmaz. Özgür kişilere yaraşan konuların incelenmesinin bile, aşılınca böyle olmaktan çıkacağı bir sınırı vardır. Bunlar üstünde çok fazla durmak, bütün ayrıntılarına hâkim olmaya çalışmak da, sözünü ettiğimiz aynı ruh aşağılaşmasına yol açabilir. Bu bağlamda en önemli bir ayraç, eyleme ya da incelemeye hangi amaçla girişildiğidir. Özgür bir adamın bir şeyi kendisi ya da arkadaşları için ya da o şeyin iç değerinden ötürü yapması uygundur, fakat aynı eylemi başkalarının hesabına yapan bir kimse, bazen para karşılığı ya da kölece bir şey yapıyor sayılabilir.

Soylu bir bayın, yani bir yurttaşın eğitiminin baş amacı, onun zekâ ve sanat yetilerini sonuna kadar kullanabilmesini, bir "erdem" ya

da "boş zaman" yaşamı sürmesini olanaklı kılmaktır. Şimdi gelen bölüm, Aristoteles'in skhole *sözüyle ne demek istediğini anlamak için en iyi kaynaklardan biridir. Aşağıda, "daha sonra bir ara" tartışmayı ilerletmek için verdiği sözü yerine getirmişse, söyledikleri kaybolmuş olmalı. Bölümün sonu karışıktır. Aritmetiği katmayışı şaşırtıcı görünüyor.*

3

Eğitimde bugün düzenli olarak öğrenilen konular, yukarda işaret ettiğimiz gibi, hem erdeme hem faydaya hizmet etmektedir. Çocuklara genel olarak başlıca dört şey öğretiliyor: (1) okuma ve yazma, (2) beden eğitimi, (3) müzik ve (4) her zaman olmamakla birlikte, resim çizme. Okumak, yazmak ve çizmek, gündelik yaşamda birçok yollardan faydalıdır; jimnastik de, insanları güçlü ve gözüpek yapmayı amaçladığı için. Fakat müzik, gerçek bir sorundur. Bugün çoğu kimseler, müzikle verdiği haz için ilgileniyorlar; ama bazıları da, doğanın kendisi, sık sık söylendiği üzere, insanların yalnızca iyi çalışmalarını değil, aynı zamanda incelikli bir boş zaman yaşamı sürmeye uygun olmalarını da amacladığı için, müzik eğitimde temel bir nitelik taşır diyorlar. Ve bu ikincisi, bir kez daha tekrarlavalım, bütün sorunun özüdür. Her ikisinin de gerekli olduğu doğru; ama eğer çalışmamak çalışmaya yeğse ve çalışmanın ereği oysa, uygun boş zaman etkenliklerinin neler olduğunu kendi kendimize sormalıyız.

Çalışmadığımız zaman haklı olarak yapabileceğimiz birçok şeyler vardır, fakat önümüzdeki sorun bunlardan hangilerinin "skhole" *diye ayrılabileceği. Belli ki, müzik bunlardan biridir.*

Hiç kuşkusuz, oyun değil; çünkü o zaman, oyun yaşayışımızın ereği, yaşamdaki amacımız olur, oysa böyle bir şey düşünülemez. Oyunun yararları vardır, ama bu yararlar çalışma alanıyle ilgilidir; çünkü çok çalışanın dinlenmesi gerekir, çalışmanın gerginlik ve zorlanmaktan ayrılmaz oluşuna karşılık, oyunsa dinlenmenin bir yoludur. Onun için, sağıltıcı olmaları nedeniyle oyunların gerekliliğini kabul etmeliyiz, ama onları uygun zaman ve uygun kullanımlarıyle sınırlamalıyız; bu yolda vücudu çalıştırmak, hem zihni dinlendirir, hem de salt hoşumuza gittiği için, canlandırıcı olur. Fakat burada sözünü ettiğimiz boş zaman etkenliği olumlu bir şeydir, kendi içinde, çalışma ve iş yaşamının olamayacağı bir anlamda, hoş bir mutlu varoluştur. Çünkü çalışan bir kimse, o zamana değin elde etmediği bir amaç için çalışmaktadır; mutluluk ise bir amaç-

tır — mutluluğun, zahmetle değil, zevkle bir arada geldiğini herkes kabul eder. Evet, insanlar bu zevkin ne olduğunda anlaşamıyorlar; her adam, kendi kişiliğine ve yatkınlıklarına göre, en yüce düzeydeki en yüksek zevk türünü seçerek en soylu karakterin ne olduğuna karar veriyor. Bundan, boş zamanı değerlendirmeye hazırlanmanın bir hayli öğrenim ve eğitim görmeyi gerektirdiği anlaşılmaktadır. Kendilerinin dışındaki nedenlerle öğrenilen zorunlu meslek bilgilerinden farklı olarak, eğitim süreçlerinin ve incelenen konuların kendi iç değerleri olmalıdır. Ondan ötürü, geçmişte insanlar müziği eğitim programının bir parçası yapmışlardır: Zorunlu olduğu için değil, çünkü müzik o kategoride yer almaz; okuma yazma bilgisinin bir işe ya da yönetime, incelemeye ve birçok yurttaşlık etkenliklerine faydalı oluşu ya da bir çizim bilgisinin sanatçıların yapıtlarını daha iyi değerlendirmek bakımından işe yarayışı yahut jimnastiğin sağlık ve güç kazandırışı gibi faydalı olduğu için de değil; çünkü müziğin bunların hiç birini sağlamadığını görüyoruz. Geriye bir tek amaç kalıyor — boş zaman için bir uğraş olması; açıktır ki, onu özgür insanlara yakışan bir uğraş sayarak, müziği eğitime sokmalarının nedeni budur. Bundan dolayı, Homeros, "şölene yalnız onu çağırmak"tan söz ediyor ve hemen ardından, "ezgileri herkesi büyüleyen tanrısal ozanı çağıranlar"ı anıyor. Bir başka yerde de, Odysseus'a, en iyi dinlenme şöyle olur, dedirtiyor: İnsanlar bir araya gelir, "sofada sıra sıra oturanlar, hem yiyip içerek hem şarkıcıyı dinleyerek".

Öyleyse, anlaşılıyor ki, faydalı ya da zorunlu olduğu için değil, yüksek ve özgür kişilere yakışır nitelikte taşıdığı için oğullarımıza vermemiz gereken bir eğitim biçimi vardır. Bu eğitimin bir mi, birçok mu olduğunu, hangi konuları kapsadığını ve nasıl öğretileceklerini ileride bir ara tartışmalıyız. Fakat şimdiden de o yönde biraz yol aldık; en azından müzik, bu konuların arasında olacak. Koydukları konulardan, eskilerin ne düşündüğünü görüyoruz.

Müzik örneği bunu açıklığa kavuşturuyor, ama bir o değil; gençlerin öğrenmeleri gereken başka konular da var — diyelim, okuma yazma; yalnız faydalı olduğu için değil, çoğu kez daha ileri konuları öğrenmek bakımından araç olacağı için. Bunun gibi, çizim ve resim bilgisi de, salt özel alışverişlerde yanlış yapmaktan kaçınalım, yahut eşya alıp satarken aldanmayalım diye faydalı değildir, daha çok, özellikle bize herhangi bir maddi nesnedeki güzelliği gözlemlemeyi öğrettiği için yararlıdır. Fakat, durmadan: "Bu neye yarar?" diye sormak üstün zihniyette ve özgür doğumlu olan insanlara yakışmaz.

Alışkanlık-edindirme yoluyle eğitimin, akıl-yürütmeyle yapılan öğretimden önce gelmesi gerektiği hesbelli olduğundan (nasıl ki, ruhtan önce bedenin eğitimi gelir), çocuklarımızı jimnastiğe ve gü-

reş çalışmaya göndermemiz gerektiği de açıktır; bunların ilki, vücudun kendisini düzenler, ötekiyse hareketlerini.

Beden eğitiminde doğru ve yanlış olan.

4

Zamanımızda gençlerin yetişmesine özen göstermekle en çok ün kazanan şehirler, ya çocuğun vücudunun hem görünüşünü hem de gelişmesini bozma pahasına, onu bir atlet haline getirmeyi amaçlıyorlar ya da bu yanlıştan sakınmayı bilmiş olan Spartalılar gibi, böylesinin cesarete yararlı olacağı izlenimiyle, onlara sert davranarak yırtıcılaştırıyorlar. Fakat, birçok kereler işaret edildiği üzere, eğitim, yalnız bir nitelik yaratmaya ve onu ötekilerden daha çok geliştirmeye yöneltilmemelidir. Zaten, amaçları cesaretse, onu bile sağlamayı başaramıyorlar. Çünkü, gerek hayvanlar gerekse daha az uygar halklar arasında, cesaretin en yırtıcıların bir özelliği olmadığını görüyoruz, (hayvanlarda) cesaret daha çok, yumuşak, kedi benzeri türlerde bulunmaktadır; kabileler arasında da insanları parçalamaktan ve yemekten hoşlanan birçokları vardır — örneğin Pontos Akhaia'lıları, Heniokhoi'lar ve kimi daha iyi kimi daha kötü olmak üzere bazı kıt'a kabileleri; bunlar baskıncı olabilirler, ama cesaretten nasip almamışlardır. Ve Lakedaimonialıların kendilerinden de biliyoruz ki, hiç durmadan talim yaptıkları sürece, başkalarına üstündürler, fakat şimdilerde savaşta olsun sporda olsun ötekilerden geri kaldılar. Çünkü, eski üstünlükleri gençleri özel bir biçimde çalıştırmalarından ileri gelmiyordu; yalnızca, onlar çalışıyordu, rakipleri çalışmıyordu. Bundan ötürü, baş amaç herhangi bir hayvan niteliğine değil, karakter soyluluğuna erişmek olmalı. Biz, kurdun ya da herhangi bir başka hayvanın, salt böylesi "doğrudur" diye tehlikeli bir mücadeleye tutuşacağı düşünülemez; oysa bu, yiğit bir adamın yapacağı bir şeydir. Temel eğitimlerine aldırış etmeden, gençlerini aşırı askeri talimlere sürenler, çıplak gerçek şu ki, onları yurttaş yaşamının yalnız bir bölümü için, hatta gösterdiğimiz gibi, bunda bile başkalarından daha az yararlı kılarak, bayağılaştırıyor, eğitimden yoksun bırakıyorlar. Spartalıları, eskiden nasıl olduklarına göre değil, bugünkü durumlarına bakarak yargılamalıyız. Şimdi eğitim alanında rakipleri var, o zaman yoktu.

Jimnastiğin eğitimde bir yeri olduğu kesindir ve bu yerin ne olması gerektiği konusunda da genel bir anlaşma vardır: Ergenliğe kadar çalışmalar hafif ve kolay olmalı, vücudun büyümesini engelleyecek hiçbir şey yapılmamalıdır, ne sert bir perhiz ne sürekli bir zorlama; çünkü bunlar, Olimpiyat Oyunlarında aynı kişilerin

gençlerde de büyüklerde de başarı kazanmalarının pek ender oluşu gösteriyor ki kötü bir etki yaratabilir: Çocukken ağır jimnastik yapmaları, güçlerini yitirmelerine yol açıyor. Fakat ergin olduktan sonra üç yıllarını başka şevler öğrenmekle geçirince, gelecek dönem sıkı beden çalıştırılmalarına ve zorunlu bir besin rejimine pekâlâ ayrılabilir. Zihnin ve bedenin aşırı ölçüde çalıştırılması hiçbir zaman birleştirilmemeli; bunların her biri ötekine karşıt bir yönde işler, beden çalışması zihnin, zihin çalışması bedenin gelişmesini engeller.

Bedenin gereksinmelerinin düz ve yalın olmasına karşılık, zihnin gereksinmeleri hiç de öyle değildir; bundan ötürü, Aristoteles yine müziğe dönüyor. Üçüncü bölümde, müzik öğrenmenin okuma yazma öğrenme gibi temel bir nitelikte olmadığı gösterilmişti, ama bu özgür kişilere yaraşan bir eğitim konusuydu. Fakat çocuklukta müziğin ilk bilgilerini edinmek başkadır, büyüdükten sonra da müzik zevkini geliştirmek, anlamak, çalmak başkadır. Müzik, eğlenceden fazla bir şeydir; böyle olmakla birlikte, büyük nimetlerinden biri de haz vermesidir. Fakat bu haz, yemek yeme hazzının tersine, bir ölçüde önceden eğitim gerektirmektedir. Yunanlı için, bir adamın müzikteki ya da giyimdeki yahut herhangi bir şeydeki beğeni*sinin* karakter*'inin bir parçası oluşu dikkate değer.*

5

Yukarda, müzik üstüne bazı soruları tartıştık, fakat şimdi bu sorunu yeniden ele almak ve daha ileri götürmek iyi olacak, çünkü söyleyeceklerimin ileride müziğin tartışılması için bir ipucu oluşturabileceğini sanıyorum. Bir kere, müziğin etkisinin ne olduğunu da, hangi amaçla onu öğrendiğimizi de tanımlamak kolay değildir. Müzik, uyku çekmek ya da içki içmek gibi, eğlenmemiz ve canlanmamız için midir? Pek sanmam, çünkü bu şeyler, Euripides'in dediği gibi sıkıntılarımızı unutmamıza yardım etmekle ve hoş olmakla birlikte*, kendi içlerinde çok önemli değillerdir. Acaba, tıpkı jimnastiğin belli bir türde bir vücut meydana getirmesi gibi, müziği de daha çok karakter üstünde etki yapabilen ve böylelikle, doğru bir eleştirici değerlendirme alışkanlığına sahip insanlar meydana getirmeye yetenekli bir ivilik uyarıcısı saymamız gerekmez mi? Üçüncü olarak da, müziğin hiç kuşkusuz akıllıca ve zevkçe gelişkin bir biçimde vakit geçirmeye katkısı vardır.

* Bazı kimselerin üçünü, uykuyu, içkiyi ve müziği aynı düzeye koymalarına ve hepsini aynı biçimde kullanmalarına yol açan, budur. Dans da bazen bunlara eklenir.

Öyleyse, belli ki gençleri eğlenceyi göz önünde tutarak eğitmeyeceğiz. Öğrenmek ciddi bir iştir; çocuklar öğrenirken oyun oynamıyorlar. Bir uğraş olarak müzik aracılığıyle zekâlarının işlenmesi için henüz çok gençler; (gelişmesi) tamamlanmamış bedende yetkin yaşayış olamaz. Yine de, belki biri çıkıp, çocuklukta ciddi çalışmanın amacı, tam ve ergin adam olunca eğlenmeleridir, diyebilir. Fakat eğer bu böyleyse, kendilerinin müzik öğrenmelerine ne gerek var? Niçin Pers ve Med krallarının yaptıkları gibi yapmasınlar: Başkalarına müzik çaldırır ya da söyletir, onlar da dinler ve zevk alırlar. Çünkü, hiç kuşkusuz, müzik yapmakta ve seslendirmekte ustalıklarını yetkinleştirmiş olanlar, müzik öğrenmeye ancak anlayarak dinlemelerine elverecek kadar zaman ayırmış olanlardan daha iyi çalar ya da söylerler. Eğer buna karşı çıkıp, kendimizin de müzik yapmak için sıkı çalışmamız gerekir dersek, o zaman iyi yemek pişirmeyi de öğrenmemiz gerekir diyecek miyiz? Elbette hayır.

Müziğin karakteri geliştirme gücü olup olmadığını araştırırken, yine aynı soru karşımıza çıkıyor. Niçin müziği kendimiz öğrenelim de, Lakedaimonialıların yaptığını yapmayalım — başkalarını dinleyerek sağlam bir yargı gücü ve iyi bir beğeni edinmeyelim? Onlar müziği öğrenmeden, iyi müziği kötüsünden doğru olarak ayırma yeteneğine eriştiklerini iddia ediyorlar. Aynı kanıt, müziğin soylu baylar için hoş ve zevkçe gelişkin bir vakit geçirme aracı olarak kullanılması gerekip gerekmediğini sormamıza da uygulanabilir. Başkalarının emeğinin ürünlerinden düpedüz yararlanmak varken, niçin kendileri çalmayı öğrenmek zorunda olsunlar? Bu bağlamda, tanrıları nasıl tasarladığımızı düşünebiliriz; ozanlar, Zeus'u kendisi çalgı çalıyor ya da şarkı söylüyor diye anlatmazlar. Gerçekten, profesyonel müzikçileri aşağı-sınıftan sayarız; ama bir adam da kendi zevki için ya da bir toplantıda çok içki içince çalgı çalabilir ve şarkı söyleyebilir.

Belki, bu soru daha sonraya bırakılmalı; şimdi araştıracağımız başlıca konu, müziği eğitime katmalı mı, katmamalı mı? Ve müziğin ne yapabileceği. Müzik, bir eğitim midir, bir eğlence midir, vakit geçirecek bir şey midir? Her üçüne birden yöneldiğini ve hepsinden pay aldığını söylemek doğru olur. Eğlence dinlenmek içindir, dinlenmek ise mutlaka zevkli olmalıdır, çünkü sıkı çalışmakla uğradığımız yorgunluklardan bir çeşit sağaltmadır. Kafaca gelişkin bir yaşamın vakit geçirme yollarına gelince, bunlarda, herkesin kabul ettiği üzere, bir soyluluk öğesi olduğu gibi bir haz öğesi de bulunması gerekir, çünkü o yaşama ilişkin olan mutluluk bunlardan oluşur. Müziğin, ister salt çalgı ile yapılsın, ister yanı

sıra şarkı da söylensin*, en hoş ve en zevkli şeylerden biri olduğunu hepimiz kabul ederiz; öyle ki, çocuklara öğretilmesi gerektiği yalnızca bu olgudan çıkartılabilir. Çünkü zevkli ve zararsız olan şeyler, yalnızca izlenen amaca değil, yolda dinlenmeye de haklı olarak girer. Fakat insanların ereklerine varmaları ve onu ellerinde tutmaları ender olduğu, oysa sık sık dinlendikleri ve o andaki hazzından başka bir şey düşünmeksizin kendilerini eğlendirdikleri için, müzikten alınan zevkin, hiç şüphesiz, çok faydası vardır.

Öte yandan, insanların eğlenceyi kendi içinde bir amaç haline getirdikleri de bilinmektedir. Besbelli, bir kimsenin kendi seçtiği amacın zevkli bir yanı bulunur, fakat bu çok özel türden bir zevktir ve insanlar zevk ararken türleri birbirlerine karıştırırlar. Gerçekten, aralarında bir benzerlik vardır; amaç, ona erişildikten sonra olacak bir şeylerin uğruna değil, her zaman yalnız kendisi için istenir; benzer bir biçimde bu dinlendirici-zevkler de gelecek için değil, o andaki yararları uğruna aranmaktadır; bunların verdiği haz geçmişten kaynak alır — zahmet ve acının sona ermiş olmasından. İnsanların niçin böyle zevkler aracılığıyla mutluluğa erişmeye çalıştıklarının, akla yakın bir açıklaması bu gibi görünüyor. Fakat, insanların müzikle uğraşmalarının nedeni, hiç kuşkusuz, bir bu değildir; baş neden, anlaşılan, dinlendirici olmasıdır.

Müzikle niçin uğraşıldığının işlemsel nedeni bu olabilir, ama başlıca değeri bu değildir.

Yine de, şunu sormalıyız: Çoğucası durum böyle olmakla birlikte, acaba müziğin gerçek doğası dinlenme gereksinmesini doyurmaktan daha yüksek bir değer taşımıyor mu? Müziğin verdiği, kendine özgü bir zevk elbette vardır; bütün çağlar ve her türden insanlar bunu beğenir ve bundan hoşlanırlar. Fakat biz herkesin onda bulduğu genel hazzı yalnızca paylaşmaktan fazlasını yapmalıyız; müziğin karakter ve zihin üstünde herhangi bir etkisi olup olmadığını araştırmamız gerekiyor. Müzik yoluyle bizde şöyle-şöyle bir yatkınlık meydana geldiğini söyleyebilseydik, bu soruyu cevaplandırabilirdik. Ve elbette, müziğin gerçekten de böyle bir etkisi olduğu birçok örneklerden bellidir — hele Olympos'un bestelediği melodilerden. Bunların kişiliği etkilediği, insanları çılgın gibi heyecanlandırdığı —hem bir zihin hem de bir ahlak durumu olarak taşkın bir heyecan yarattığı— pek iyi bilinmektedir. Yine, seyirlik icraları da dinlerken, bütün insanlar, kullanılan melodi ve ritm-

* Ozan Mousaios, "Şarkı söylemek, insanın en büyük sevincidir" diyor. Bundan ötürü, insanların kendilerini mutlu hissetmelerine yaradığı için, eğlentilerde ve vakit geçirmek amacıyle düzenlenen toplantılarda şarkı söylenmesi pek uygun olmaktadır.

lerin de ötesinde, icraya uygun bir biçimde etkilenirler. Müzik, haz verici şeyler sınıfına girdiği ve orada erdem, doğru zevk almak, doğru şeyleri beğenip beğenmemek olduğu için, açıktır ki, doğru yargıdan ve iyi ahlak ve soylu eylemler karşısında zevk almaktan başka (müzik yoluyle) öğrenilecek daha önemli bir ders ya da edinilecek bir alışkanlık yoktur.

Ritm ve melodilerde gerçeğe —öfke ve yumuşaklığın, ayrıca cesaret ve ılımlılığın ve bunların karşıtlarının, giderek bütün ahlak niteliklerinin gerçekliklerine— yakın bir benzerlik vardır; dinlenilen müziğin bizde sahiden duygusal bir değişiklik yaratması, bunun bir belirtisidir. Gerçeğe benzeyen şeylerde haz (ya da acı) duyma alışkanlığı olmak, gerçek karşısında da aynı yatkınlığı olmaya çok yakındır. Şunu demek istiyorum ki, bir adam görünüşünün hoşuna gitmesinden başka bir neden olmaksızın, bir kimsenin heykeline bakmaktan haz duyuyorsa, o anda benzerini seyrettiği şeklin aslına bakmaktan da zorunlu olarak haz duyacaktır. Evet, duyumlarla algılanan, dokunulan ya da tadılan nesnelerin manevi niteliklere herhangi bir benzerlik göstermedikleri doğrudur*, fakat müzikte ahlaki nitelikler vardır, işittiğimiz melodiler bunları temsil eder. Böyle olduğu besbellidir, çünkü bir kere, makamlar ya da uyumlar arasındaki doğal ayrılık vardır — bunlar, dinleyenlerinde farklı tepkiler yaratırlar, hepsi aynı yönde etkilenmez. Örneğin, insanlar *Myksolydia* denilen makamı dinleyince, kederlenme ya da dokunaklı olma eğilimine girerler, daha yumuşak uyumlar ise onları gevşetir. Bu ikisinin ortasında, dengeli bir duyguyu, sanıyorum, yalnız Dor makamı yaratır; oysa Phryg makamı insanları çok heyecanlandırır. Eğitimin müzikle ilgili yanı üstüne yapılan birtakım pek yetkin çalışmalar, bu sonuçları ortaya koymuştur; araştırmacılar uygulamada denemeler yapmış ve vardıkları sonuçları onlara dayandırmışlardır. Aynı şey, çeşitli ritm türleri için de doğrudur; bazılarının durultucu bir etkisi vardır, bazılarınınsa denge bozucu, bu ikincilerden bazıları bayağı hareketlere yol açar, bazıları soylu hareketlere.

Bütün bunlardan, müziğin gerçekten belli zihin halleri yaratma gücü olduğu anlaşılıyor; bu doğruysa, o zaman belli ki, eğitime uygulanmalı, gençler müzik eğitimi görmeli ve müzikle eğitilmelidir.

* Belki, gözle görünen nesnelerin manevi niteliklere bir benzerlikleri vardır; görünüşlerin böyle bir etkisi olabilir, ama çok küçük bir ölçüde; hem bu gibi algılamalar karşısında herkes aynı tepkiyi paylaşmaz. Üstelik gördüğümüz şekil ve renkler kesin bir anlamda karakter anlatımları değildir, daha çok belirtilerdir ve güçlü bir duygunun etkisi altında kalındığı zaman, bu belirtiler vücutlarımızda gözle görünür. Böyle olmakla birlikte, baktığımızın ne olduğu da çok şey farkettirir; gençler Pauson'un resimlerini değil, Polygnotos'un ve gerçekten ahlaklı olan öteki ressam ve heykelcilerin yapıtlarını seyretmeli.

Müzik öğretmek, özellikle gençler için uygundur; çünkü gençliklerinden ötürü, kendilerine zevkli gelmeyen herhangi bir şeye isteyerek katlanmazlar; müzikse doğası gereği zevk verici şeylerden biridir. Ayrıca, bizimle müziğin uyum ve ritmleri arasında belli bir yakınlık vardır; bundan dolayı, birçok uzmanlar ruhun bir uyum olduğunu, bazıları da ruhta uyum bulunduğunu söylerler.

Bir kere daha konudan ayrılınır; bu konu Bölüm 7'de yeniden ele alınacaktır. Şimdi tartışılan sorun şudur: Soylu bir bayın eğitiminde, bir çeşit el emeği olan, bir müzik çalgısını çalmanın yer almasına ne ölçüde izin verilebilir? Bunun ardından, Yunanlıların başlıca üflemeli-çalgısı olan aulos *(flüt) üstüne bazı görüşler geliyor.*

6

Şimdi, daha önce ortaya attığımız bir soruya dönmeliyiz — kendileri şarkı söylemeyi ve kendi elleriyle çalgı çalmayı öğrenmeleri gerekir mi? Besbelli ki, müziğe edimsel olarak katılmak, yaratılacak kişinin niteliği bakımından çok şey farkeder; kendileri hiç bir zaman şarkı söylememiş ya da çalgı çalmamış kimselerin, icra edilen müzik hakkında iyi yargıçlık etmeleri olanaksızdır, en azından çok zordur*. Bütün bu söylediklerimizden, müzik eğitiminin icrayı da kapsaması gerektiği açıkça anlaşılıyor; ayrı ayrı yaştakiler için neyin uygun, neyin uygunsuz olduğuna karar vermek ya da söylemeyi yahut çalmayı öğrenmenin bayağı ve alçaltıcı bir şey olduğunu iddia edenlere cevap bulmak zor değildir. Bir kere, yukarda görmüş olduğumuz gibi, iyi bir eleştirici olabilmek için edimsel olarak söylemeyi ya da çalmayı bilmek gerektiğine göre, küçükken kendileri bol bol çalgı çalmalı ve şarkı söylemeliler, sonra büyüyünce bırakırlar — o zaman, çocukluklarında öğrenmiş oldukları şeyler savesinde, müzikten doğru dürüst zevk almayı ve iyi yargı vermeyi bilirler. Bazılarının ileri sürdüğü, müzik icrası soylu bir kimse için alçaltıcı bir şeydir itirazına gelince, devletin en yüksek görevlerini yapabilsinler diye eğitilmekte olan oğlan çocuklarının ne ölçüde müziğe katılmaları, hangi melodi ve ritmleri çalıp söylemeleri ve hangi çalgıları öğrenmeleri gerektiğini düşünürsek, buna kolaylıkla cevap verebiliriz; çünkü saydığımız nok-

* Aynı zamanda, bir çalgı öğrenmek çocuklara gerekli bir uğraş da sağlayacaktır. Arkhytas'ın çıngırağı çocukları oyalamak için pek yararlı bir buluştu; onların hep uslu durmaları beklenemez, bu oyuncakla oynamaksa, çocukları evde bir şeyler kırıp dökmekten alıkoyar. Ama elbette, bu yalnız çok küçükler için uygundur; daha büyük çocukların çıngırağı eğitimdir.

talar çok şey farkeder. Bu noktaları belirlemek, itiraza verilecek karşılığı ortaya koyacaktır ve mutlaka bir cevap bulunmalıdır, çünkü belirli birtakım müzik türlerinin gerçekten değinilen etkileri yaratması pek olasıdır.

Öyleyse, müzik öğrenmenin, daha sonraki etkenlikler üstünde herhangi bir ters etki yapmasına ya da —gençlikte uygulamalı, daha sonraki yıllarda ise kuramsal olarak— yurttaşlık ya da askerlik eğitimi için vücudu hantal veya yararsız bir hale getirmesine izin verilmemesi gerektiği açıktır. Öğrenci, profesyonel yarışmalarda gerekli ustalık düzeyine erişmek ya da yarışmalara sızmaya başlayan, hatta eğitimi de etkileyen o coşturucu müzik parçalarını bellemek için çabalamayacaktır. Bu türden olmasa bile, müzik çalışmaları, zaten ancak öğrencinin yalnız kölelere, çocuklara ve hatta bazı hayvanlara çekici gelen yaygın müziği değil, iyi melodi ve ritmleri değerlendirebileceği noktaya kadar sürdürülmelidir. Bu düşüncelerde, hangi müzik araçlarının kullanılacağı sorusunun karşılığını da bulabiliyoruz. Eğitime üflemeli çalgıların ya da *kithara* ve benzerleri gibi bir profesyonel ustalığı gerektirenlerin sokulmasına izin vermemeli, öğrencilere onları yalnız iyi müzik dinleyicisi yapacak ve genel olarak eğitimlerine yararlı olacak çalgılar kullandırmalıyız. Üstelik, üflemeli çalgılar ahlâka uygun araçlar değildir, daha çok kışkırtıcı bir etki yaratırlar; onun için, bunların kullanılması, zihinsel bir etki yapmak değil, heyecan duygularını doyurmak istendiği durumlarla sınırlanmalıdır. Eğitim yönünden sakıncalarına şunu da ekleyebiliriz ki, üflemeli çalgılar çalmak, kişinin konuşma yetisini kullanmasına da engel olur. Daha eskiden izin verilmesine karşın, bizden öncekiler, bu nedenlerle yukarı-sınıf gençlerinin üflemeli çalgılar çalmalarını yasaklamakta haklıydılar. Şöyle ki: Bolluk arttıkça, insanların daha çok boş zamanları oldu, daha yüksek kültür ve toplum ölçütlerine eriştiler. Pers savaşlarından az önce ve daha çok da sonra, bu savaşlarda kazandıkları başarının kendilerine güvenmelerini artırmasıyle, her çeşit öğrenmeye heves gösterdiler, bilgilerin arasında bir ayrım yapmadan hepsine sarıldılar. Üflemeli çalgılar eğitime sokuldu ve Sparta'da koro başının kendisi, koroyu üflemeli çalgısıyle dansa kaldırmaya başladı, Atina dolaylarında da üflemeli çalgılar öylesine kök saldı ki, soyluların birçoğu, belki de çoğunluğu bunları öğrendi. Ekphantides' in korosunu çalıştıran Thrasippos'un tanrılara adadığı bir resim, bunun kanıtıdır. Fakat daha sonra, deneyim sonucu üflemeli çalgılar gözden düştü; insanlar yüksek iyilik ölçütlerini neyin geliştirdiğini, neyin geliştirmediğini daha iyi ayırt edebilir duruma geldiler. Daha eski çalgılardan birçoğunun da müzik eğitiminin aracı olarak buna benzer sakıncaları bulunduğu anlaşılmıştır; örneğin Lydia harpının, çok telli *lyra*'nın, sekizgen, üçgen ve *sambykai*

gibi yalnızca kulağı gıdıklayanların ve bütün el ustalığı gerektirenlerin. Eskilerin üflemeli çalgılar hakkında anlattıkları efsanenin de anlamlı bir yanı vardır — bunları Athena icat etmiş, sonra fırlatıp atmış. Efsanenin dediği gibi, tanrıça onları çalmanın yüzü çirkinleştirmesinden ötürü böyle yapmış olabilir. Ama çok daha olası bir neden, üflemeli çalgıları öğrenmenin zihnin eğitilmesine hiçbir katkı yapmamasıdır; her şey bir yana, Athena'nın parmaklarına çabuk olduğu gibi, zeki de olduğuna inanmıyor muyuz?

Öyleyse, profesyonel ölçülerle ve yarışma niteliğinde çalgı çalmayı ve şarkı söylemeyi öğrenmek eğitim değildir, diyeceğiz. Bu anlamda çalıp söyleyenler, kendi karakterlerini geliştirmek için değil, dinleyicilerine zevk vermek için böyle yapmaktadırlar, hem de bayağı bir zevk. Onun için, bunu soylu bir baya yakışacak bir uğraş saymıyoruz; bu daha çok, parayla çalışan bir kimseye yakışır. Yöneldiği amaç —halkı eğlendirmek— aşağılık bir şey olduğu için, sonuçları da ister istemez alçaltıcıdır. Dinleyici âdi bir adamdır, müziği de ona göre etkiler; o müziği çalan ya da söyleyen profesyoneller üstünde bir etkisi vardır; onlardan beklediği müzik ve onu çıkarabilmek için yapmak zorunda oldukları hareketler, vücutlarına ve zihinlerine zarar verir.

Çeşitli müzik türlerini dinlemenin insan üstünde yarattığı etkilere Bölüm 5'te kısaca değinilmiş, fakat bunlar özel olarak eğitim açısından ele alınmamıştı. Şimdi bu yapılmakta, tiyatroda müzik dinlemekle ilgili birtakım görüşler de eklenmektedir. Poetika*'ya yapılan gönderme, yapıtın elimizdeki haliyle ünlü altıncı bölümüne olamaz, çünkü orada da "duyguların arındırılması" bilinen bir şey sayılıp geçilmekte, tartışılmamaktadır. Dolayısıyle, bu gönderme, ne yazık ki kaybolmuş bulunan bir yazıya olmalı.*

7

Biraz da, şu uyumlar ve ritmler ve eğitimle ilişkileri sorununu incelemeliyiz. Bütün uyum ve ritmlerden yararlanacak mıyız, yoksa aralarında bir ayrım gözetecek miyiz? Sonra, aynı ayrım eğitime de ilişkin olarak kullanılacak mı, yoksa bir üçüncü grup mu ayıracağız? Besbelli, müzik, bildiğimiz biçimiyle melodi ve ritme bölünmektedir; bunlardan her birinin eğitim üstünde nasıl bir etkisi olduğunu ve iyi bir melodisi olan müziği mi, yoksa iyi bir ritmi olan müziği mi daha yüksek sayacağımızı düşünmeyi atlamamalıyız. Bu konuların, hem bazı çağdaş müzikçiler, hem de yaklaşımları felsefi olmakla birlikte, eğitimle ilişkili olarak müzik üstüne edimsel deneyimi de bulunan başka birtakım kimseler tarafından gayet iyi

işlendiğine inanıyorum. Çeşitli sorularının ayrıntılı bir biçimde ele alınmasını isteyenlerin onlara başvurmalarını salık veririm. Ben, burada genel bir özet yapmak ve her zamanki tipleştirmeye değinmekle yetineceğim.

Bazı eğitimcilerin, melodileri ahlaklı, etkin ve duygusal diye sınıflamalarını kabul ediyoruz ve bu şema içinde, orada bir uyumu, burada bir başkasını uygun sayıyoruz. Fakat, müziğin bir tek yarar değil, birçok yararlar sağlayacak bir biçimde kullanılması gerektiğini söylüyoruz; örneğin, eğitim ve arındırma *(katharsis)* amaçlarıyle*, zihinsel bir vakit geçirme yolu olarak, dinlenmek ve geridikten sonra gevşemek için. Bundan ötürü, bütün uyumlardan yararlanmamız gerekmekle birlikte, bunların hepsini aynı biçimde kullanacak değiliz; eğitimde karakteri geliştirenleri almalı, başkalarının çalışını ya da söyleyişini dinlerken ise, hem etkinleştirici olanlardan hem de duygu-karıştırıcı ya da coşturucu olanlardan faydalanmalıyız. Bazı kimseleri kuvvetle etkileyen herhangi bir duygu, hepsinde daha çok ya da daha az ölçüde vardır; örneğin, acıma ve korku, ama özellikle de bu "coşkunluk". Coşku, bazı kimseleri çok kuvvetle etkileyen bir çeşit heyecandır. Bu duygu, dinsel müzikten kaynak alabilir; insanların kışkırtıcı melodileri dinlerlerken, sanki arıtıcı bir sağıltmadan geçmişler gibi, âdeta ayaklarının üstüne dikildikleri görülmektedir. Acıma, korku ya da öteki duyguları hissedenler de, bu duygunun kendilerine işlediği ölçüde, tıpkı öyle etkileniyor olmalılar. Hepsine, hoş bir arınma ve rahatlama duygusu gelmektedir. Arındıran *(katharsis* yaratan) müzik, aynı yoldan, insanlara hiç de zararlı olmayan bir yücelme duygusu verir. Öyleyse, seyirlik müzik yarışmalarıyle ilgilenenlerin özellikle dikkat etmeleri gereken uyum ve melodiler, işte bunlardır.

Tiyatroda iki türlü dinleyici vardır: Biri iyi eğitilmiş soylu baylardan oluşur, ötekiyse aşağı uğraşları olan kimseler, parayla çalışan işçiler ve benzerleri gibi avam takımından. Bu ikinci sınıfın dinlenmesi için de yarışmalar ve gösteriler düzenlenmelidir. Fakat bunların zihinleri çarpılmış, doğa durumundan uzaklaşmış olduğu için, uyumlarında kuraldan sapmalar ve melodilerinin tonunda doğaya aykırı abartmalar vardır. Her grup, kendi doğasına yakın olandan zevk alır. Onun için, tiyatro yöneticilerinin bu sınıf dinleyicilere çekici gelen müzik türünü kullanmalarına göz yumulmak gerekir.

Eğitim amaçları açısından ise, dediğimiz gibi, ahlak değerlerine uygun melodiler kullanmalıyız; aynı şey uyumlar için de doğrudur. Daha önce söylediğimiz üzere, Dor makamı bu kategori-

* Burada, *katharsis* sözünü, başkaca bir niteleme yapmadan kullanıyorum; *Poetika* üstüne yapıtımda bunu daha ayrıntılı olarak inceleyeceğim.

dedir; fakat felsefe öğretimiyle müzik eğitimini birleştiren yetke sahiplerinin denetiminden geçerlerse öteki makamları da kabul etmemiz gerekir. Sokrates'in *Devlet*'te üflemeli çalgıların kullanılmasını bütün bütün yasaklarken, bir Phryg makamını ayırıp Dor makamına eklemiş olması hayıflanılacak bir şeydir. Oysa, uyumlar arasında Phryg makamının etkisi, tıpkı üflemeli çalgıların bütün müzik araçları arasındaki etkisi gibidir: Her ikisi de insanları kışkırtır ve duyguları coştururlar. Şarkı sözü olarak yazılan şiirler bu dediğimizin doğruluğunu kanıtlamaktadır; Dionysoscu ve benzeri şiirlerin uyandırdığı duygular, müzik araçlarından en çok üflemeli çalgılara uyar ve bu gibi şiirler, kendilerine yakışan anlatımı Phryg makamında bestelenmiş melodilerde bulurlar. Örneğin, dithyrambos türü şiiri herkes Phrygiambos sayar. Bu alanın uzmanları, çeşitli örnekler gösteriyorlar; özellikle, örneğin Philoksenos efsanelerini Dor makamında dithyrambos olarak yazmaya kalkmış, ama böyle yapamamıştır; malzemesinin doğası, onu, kendine uyan Phrygia makamına zorlamıştır. Fakat, Dor makamının makamların en oturaklısı ve taşıdığı ahlaki niteliğin de erkekçe bir nitelik olduğu üstünde herkes anlaşmaktadır. Ayrıca, biz her zaman aşırılar arasında orta-yol olanı onayladığımız ve bunun amaç edinilmesi gereken bir şey olduğunu söylediğimiz için, Dor makamının da öteki uyumlara oranla böyle bir üstünlüğü bulunduğuna göre, gençlerin eğitimi için Dor melodilerinin ötekilerden daha uygun olduğu açıktır.

Sürekli olarak iki şeyi göz önünde tutarız — ne yapılabilir ve ne yapılmalıdır; bütün insan topluluklarının hem olabilecek şeyleri, hem de uygun şeyleri elde etmeye çalışmaları gerekir. Fakat bunlar ayrı ayrı yaşlar için başka başkadır; yaşlılık yüzünden yıpranmış kimselere yüksek tonlu şarkıları söylemek zor gelir, fakat doğa onlar için alçak tonda bir sürü olanak sunmaktadır. Bundan ötürü, yine, bazı müzik uzmanları bütün yumuşak uyumlara eğitimde yararsız diye karşı çıktığı için Sokrates'i eleştirirler; Sokrates o tür müziğin içkiyle aynı etkiyi yaptığını düşünmüştür — içkinin sarhoş edici etkisini değil, uyuşturucu etkisini (Sarhoşluk daha çok Dionysoscu bir çılgınlık yaratır). Onun için, daha ileriki yıllarımıza, yaşamda nasılsa gelecek bir zamana bakarak, bu tür uyum ve melodileri elimizde tutmalıyız. Üstelik, düzenliliği eğitici etkisi olmakla birleştirme gücünden ötürü çocukluk çağına yakışan bu türlü bir uyum varsa (Lydia makamı böyle bir örnek gibi görünüyor), eğitimde aranacak üç ayrı özellik olduğu açıktır — mutlu orta, olanaklı ve uygun.

Remzi Kitabevi

FELSEFE • BİLİMSEL DÜŞÜNCE

Macit Gökberk
FELSEFE TARİHİ

Filozof metinlerinden ve felsefe tarihi konusunda önde gelen yapıtlardan yararlanılarak hazırlanan bu kitapta, felsefe sorunlarını çözme denemelerinin sürecini anlatan felsefe tarihi bilgilerini tanıtmak amacı göz önünde bulundurulmuştur. (4. Basım).

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 38

A. Adnan Adıvar
TARİH BOYUNCA İLİM ve DİN

Şimdiye kadar bizde daha mükemmeli yazılmamış büyük fikir ve araştırma eseri. Bilim Tarihini en iyi şekilde anlatan ve öğreten değerlendirme. «Bu eser, bir Batı dilinde yazılmış olsaydı, bütün dünya dillerine çevrilmiş olurdu». (3. Basım).

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 5

Cemal Yıldırım
BİLİM FELSEFESİ

Bilimsel düşünme ve araştırma yöntemlerinin mantıksal bir çözümlemesi... Bilimsel anlayışın, aynı zamanda, her türlü bağnaz ve akıl-dışı öğretilere karşı kişiyi entelektüel bir direnme gücüyle donatışı...

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 35

A. Adnan Adıvar
OSMANLI TÜRKLERİNDE İLİM

Geliştirilmiş IV. Baskıyı hazırlayanlar:
Prof. Dr. Aykut Kazancıgil - Prof. Dr. Sevim Tekeli

«Tarih Boyunca İlim ve Din»in tamamlayıcısı. Osmanlı Türkiye'sinde geçen yüzyıllarda müspet ilimler alanında neler olmuş, neler olmamıştır. Hiçbir kitapta bulunmayan orijinal bilgiler... (4. Basım).

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 6

Bedia Akarsu

AHLAK ÖĞRETİLERİ

(I. Kitap Mutluluk Ahlakı; II. Kitap Kant'ın Ahlak Felsefesi)

Yazar yapıtında mutluluğu temel olarak alan ahlak öğretileriyle Kant'ın ödevi temel olarak alan ahlak felsefesini incelliyor. Ahlak felsefesi alanında tek kitap.

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 46

FELSEFE METİNLERİ • ÇEVİRİLER

Eflatun (Platon)

DEVLET

Çevirenler: S. Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz

2400 yıl önce yazılan; çağımıza o günden ışık tutan, dünü bugüne, bugünü yarına bağlayan büyük fikir eseri... (4. Basım).

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 9

Aristoteles

POLİTİKA

Çeviren: Mete Tuncay

Gelmiş geçmiş düşünürlerin en ünlülerinden Aristoteles'in en önemli yapıtı. Aristoteles bu eserinde en iyi anayasayı arıyor ve tanımlamaya çalışıyor.

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 22

J.J. Rousseau

İTİRAFLAR

Çeviren: Kenan Somer

Yazdığı eserlerle, Fransız düşünce hayatını etkileyen Rousseau'nun kendi hayat öyküsü. Bu yapıt dünya edebiyatında otobiyografik bir düşün şaheseri olarak kabul edilmektedir.

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 21

Ernst Cassirer

İNSAN ÜSTÜNE BİR DENEME

Çeviren: Necla Arat

Yüzyılımızın en büyük düşünürlerinden biri olan Cassirer bu yapıtında «İnsan nedir?» sorusuna özgün bir yöntemle yaklaşıp, insana ilişkin sorunları yine insan yaratıları olan söylence ve din, dil, sanat, tarih ve bilim aracılığıyla çözümlemeye çalışmaktadır.

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 40

Hans Reichenbach

BİLİMSEL FELSEFENİN DOĞUŞU

Çeviren: Cemal Yıldırım

Bilim felsefesinin temel taşı sayılan bu kitap, felsefenin birbiriyle bağdaşmaz birtakım düşüncelerin bir çatışma alanı değil, bilimsel bir araştırma ve bilgi edinme yöntemi olduğunu vurgulamaktadır.

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 42

Platon

DİYALOGLAR I

Çevirenler: Aktürel, Anday, Cemgil, Eyüboğlu, Ünlü

«Diyaloglar I» Platon'un Sokratesçi döneminden, öz düşüncelerinin filizlendiği geçit diyaloglarından önemli örnekler sunarken, söylev sanatı, erdem, dil ve edebiyat gibi çeşitli problemlere ışık tutmaktadır.

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 49

EKONOMİ • SİYASET BİLİMİ • DEVLET

Gülten Kazgan

İKTİSADİ DÜŞÜNCE

Bu kitap, iktisat teorisini, politik inançlar sistemini bütünleştiren doktrinler, bunun alt bölümleri olan okullar için incelemektedir. «Politik iktisat»ın içeriğini verirken, saf bilim olma yolunda iktisadın nicelleşmesini de tahlil etmektedir (2. Baskı).

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 39

C. Northcote Parkinson

SİYASAL DÜŞÜNCENİN EVRİMİ

Çeviren: Mehmet Harmancı

Yepyeni bir görüş açısıyla Batıda siyasal düşüncenin gelişmesi, devlet kavramı ve kişinin tutumu.

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 25

A. De Crespigny - K.R. Minogue

ÇAĞDAŞ SİYASET FELSEFECİLERİ

Çeviriyi denetleyen: Mete Tunçay

Çağdaş siyaset bilimcilerinin önemli eserlerinden yapılan bu seçme günümüz siyaset felsefesini anlamak için temel eserdir.

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 44

Orhan Hançerlioğlu
EKONOMİ SÖZLÜĞÜ

«Çağımızın düşüncesi bütün bilimleri, özellikle de ekonomi biliminl içerir. İnsan yaşamı üretimle başlamış, toplumsal yapı üretimle belirmiştir.» Her aydını ilgilendiren, günlük yaşantımıza girmiş 2.000'in üzerinde ekonomi kavramı sade ve açık bir dille verilmektedir. Ayrıca, ekonomik kavramların Osmanlıca, Fransızca, Almanca ve İngilizce karşılıkları... (5. Basım).

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 15

Orhan Hançerlioğlu
TİCARET SÖZLÜĞÜ

Ticaret ve ticaretle ilgili Ekonomi ve Hukuk terimleri (Türkçe, Osmanlıca, Fransızca, Almanca, İngilizce, İtalyanca, İspanyolca, Latince karşılıklarıyla birlikte).

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 47

Bryan Magee
KARL POPPER'İN BİLİM FELSEFESİ ve SİYASET KURAMI

Çeviren: Mete Tuncay

Bryan Magee'nin bu yapıtı Popper'in düşününü tümüyle incelerken bugün «felsefe» nin ne olduğunu, nelerle nasıl uğraştığı konusuna da ışık tutmaktadır.

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 48

FELSEFE • SÖZLÜK • ANSİKLOPEDİ

Orhan Hançerlioğlu
FELSEFE ANSİKLOPEDİSİ

Felsefe ansiklopedisi ülkemizde başka bir eşiti olmayan büyük bir felsefe birikim ansiklopedisidir. Yedi cilt ve yaklaşık üç bin sayfadan oluşan ansiklopedide bütün felsefi kavram ve akımlar anlatıldığı gibi filozofların yapıtları hakkında da bilgi vardır. Yapıtın ilginç yanı genel dizinle kişi adları dizininden başka Türkçe, Osmanlıca, Fransızca, Almanca, İngilizce, İtalyanca, Yunanca, Latince, Arapça, Farsça, Sanskritçe, İbrânice, Çince, Slavca olmak üzere on dört dilde düzenlenmiş olan özel dizinleri de kapsaması ve her cildin sonunda bu dizinlerin mevcut olmasıdır.

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 26; 27; 29; 30; 32; 34; 37 (7 cilt)

Orhan Hançerlioğlu
FELSEFE SÖZLÜĞÜ

Günümüz kültüründe temel olan ve çoğunlukla yanlış anlamda kullanılan kavramları açıklayan büyük sözlük. Felsefe terimlerinin Osmanlıca, Fransızca, Almanca, İngilizce, İtalyanca karşılıklarıyla birlikte tam açıklaması. Her aydının mutlaka bilmesi gereken bilgileri kapsayan kitap... Geliştirilmiş ve genişletilmiş (5. Basım).

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 7

SOSYOLOJİ • TOPLUM

Prof. Nurettin Şazi Kösemihal
SOSYOLOJİ TARİHİ

Konuya ilgi duyanların tek kitapta bütün aradıklarını bulacakları bir eser... Sosyoloji anlayışı ve gelişimi hakkında temel bilgiler... (4. Basım).

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 1

Prof. Nurettin Şazi Kösemihal
DURKHEIM SOSYOLOJİSİ

Sosyolojinin konu ve yöntemi, Ahlak sosyolojisi, Ahlak sosyolojisi uygulaması, İntihar, Din sosyolojisi, Bilgi kuramı ve bilgi sosyolojisi, Durkheim Sosyolojisinin eleştirilmesi...

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 12

Emre Kongar
TOPLUMSAL DEĞİŞME KURAMLARI VE TÜRKİYE GERÇEĞİ

Tarih boyunca gözlenen toplumsal değişmeyi günümüz Türkiye'si açısından irdeleyen bir toplumsal bilim çalışması. (3. Basım).

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 41

Emre Kongar
TÜRKİYE'NİN TOPLUMSAL YAPISI

Dünü ve bugünü tutarlı bir bilimsel model çerçevesinde açıklayan, yarına ışık tutan bir çalışma... Türkiye'nin toplumsal yapısını, yapısal istatistiklerini değerlendiren özgün bir inceleme. (4. Basım).

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 43

Emre Kongar
TÜRK TOPLUMBİLİMCİLERİ (Cilt 1)

Türk toplumbilimcilerini tarih sırasıyla inceleyen bu eserin birinci cildinde Z. Gökalp, Prens Sabahattin, H.S. Ülken, İ. Yasa, N. Berkes, N.Ş. Kösemihal, C. Tanyol, C.O. Tütengil, M.B. Kıray incelenmektedir. Kişilerin katkısını incelerken, Türkiye'de sosyolojinin gelişme çizgisini de açıklayan bu ilginç çalışma bir «ortak çaba» ürünüdür. E. Kongar'ın yazar ve düzenleyici olduğu bu ciltte İ. Cılga, E. Erkul, İ. Özer, V. Sağ, S. Tüzün ile H. Uygun'un katkısı var...

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 45

DİN • İNANÇ

Cemil Sena
HAZRETİ MUHAMMED'İN FELSEFESİ

Hazreti Muhammed kimdir? Peygamber ve peygamberlik, melekler, cinler, şeytan ve iblis, kıyamet ve ölümden sonra dirilme, cennet, cehennem, ruh, ölüm ve ölüm ötesi vahiy nedir? Kur'an, Tanrı, İman, İbadet, Dua ve yarlıgama, Tövbe, Bilim ve din, Kader ve elindelik problemi, Dünya, Din ve Allah, Hukuk, Hazreti Muhammed'in kişiliği, Başarı ve amaçları, Dinde revizyon, Layiklik, Özgür düşünce... (3. Basım).

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 11

Osman Pazarlı
İSLÂMDA AHLAK

Ahlak ilmi, Metodu ve diğer ilimlerle ilişkileri, Nazarî ahlak ve İslamda ahlakın gelişmesi, Deneyci ve akılcı ahlak sistemleri, Hayır ve fazilet, Türk ve İslam ahlakçıları ve eserleri, Ameli ahlak, Manevî hayata ait vazifeler, Aile ahlakı, Sosyal ve medeni ahlak, Ekonomi ahlakı... (2. Basım).

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 16

Osman Pazarlı
DİN PSİKOLOJİSİ

İslamda ve Batıda din psikolojisi alanında ileri sürülen fikirler... Mistisizm, Semavî dinler ve metapsişik olayların incelenmesi... (3. Basım).

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 2

Cemil Sena
TANRI ANLAYIŞI

«Bütün yapıtın gerçek amacı, okurlarına, her çeşit bağnazlıktan ve saçma inançlardan arınmış bir vicdan ve İman özgürlüğü beğendirmektir».

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 31

Orhan Hançerlioğlu
İNANÇ SÖZLÜĞÜ

Çağdaş düşünceye temel olan: Dinler, Mezhepler, Tarikatlar ve Efsaneler. Her türlü inanç akımının izlenmesi ve anlaşılması için gerekli başvuru eseri.

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 23

ANTROPOLOJİ • İNSAN • KÜLTÜR

Anthonty Smith

İNSAN, YAPISI ve YAŞAMI

Çevirenler: Erzen Onur, Nida Tektaş

Erkek, Dişi, Üretkenlik, Doğum kontrolu, Evlilik, Gebelik, Doğum, İkizler ve Anormallikler, Kalıtım, Akraba evlilikleri, Kan grupları, Çocukların büyümesi, Buluğ, Boy, Fiziksel yetenek, Yaşlılık, Ölüm, İntihar, Beyin, Uyku, Konuşma, Isı, Duyular, Deri, Sindirim ve beslenme, Sindirim sistemi, Boşaltım sistemi, Solunum ve kan, İskelet ve kaslar... (2. Basım).

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 14

Calvin Wells

İNSAN ve DÜNYASI

Çeviren: Erzen Onur

Antropoloji, Evrim, Irk, Kültür, Beşeri coğrafya, Toplum, Din ve büyü, Hukuk, Lisan, Sanat, Modern toplumlar... İnsanın dünyadaki yeri... (2. Basım).

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 17

Metin Özbek

İNSAN ve IRK

Irk kavramının ortaya çıkardığı sorunlar... İnsan toplumlarında ırk sınıflamaları için kullanılan biyolojik özellikler... Biyolojik evrimde ilk aşamalar... Ekolojik etmenlerin insan organizmasında oluşturduğu değişmeler... Farklı coğrafya bölgelerinde yaşamakta olan insan gruplarının antropogenetik İncelemesi...

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 36

Bozkurt Güvenç

İNSAN ve KÜLTÜR

İnsan bilimini tarihçesiyle, teori ve yöntem sorunları içinde değerlendiren; İnsanoğlunu biyo-kültürel ve tarihi-beşeri bir varlık alanı olarak ele alan ve bir bütün halinde inceleyen Türkçe ilk deneme... (3. Basım).

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 20

Orhan Hançerlioğlu

DÜŞÜNCE TARİHİ

İlk düşünürlerden bugünün en yeni fikir akımlarına kadar bir roman rahatlığıyla okunacak orijinal bir düşünce tarihi kitabı. Günümüz kültürünün temel eseri... (4. Basım).

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 8

Azra Erhat

MİTOLOJİ SÖZLÜĞÜ

Yunan, Latin ve Anadolu Mitolojisi.
Azra Erhat bu eserinde, ayrıca mitolojinin dünya yazın ve sanatındaki yerlerini örnekleriyle vererek, Mitoloji Sözlüğü'ne bir antoloji niteliği kazandırmıştır. «Mitoloji Sözlüğü genç, yaşlı herkesin zevkle okuyacağı bir elkitabı, Batı kültürünün tümüne ve özüne açılmış bir penceredir...» (2. Basım).

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 18

SANAT • YAŞAM • ESTETİK

İsmail Tunalı

Felsefenin Işığında MODERN RESİM

«Felsefenin ışığında Modern Resim», yüzyıldır bir sorun olma güncelliğini sürdüren modern sanata, onun tipik bir temsilcisi olan modern resmi, felsefe açısından inceleyerek bir çözüm getirmek ister. Modern sanatın, en temel bir felsefe sorunu olan 'İnsan-Varlık' ilgisi içinde ancak kavranabileceğini düşünür ve modern sanatı, böyle bir temel felsefe sorununa geri götürerek çözümlemeyi amaçlar. Bu niteliğiyle, «Felsefenin Işığında Modern Resim», bir sanat tarihi değildir, ama, modern sanatın felsefesidir. Bu özelliği ile de, yalnız bizim için değil, Batı için de modern sanat üzerine ortaya konmuş özgün bir araştırmadır.

Sanat Dizisi

E.H. Gombrich

SANATIN ÖYKÜSÜ

Çeviren: Bedrettin Cömert

Başlangıcından günümüze Sanat Tarihi. Resim, Heykel, Mimarlık, Sanat evriminin çağlar içinde nasıl değiştiğini çözümlemek için temel yapıt. 398 renkli ve renksiz resim. Birinci hamur, ofset basım 497 sayfa. (2. Basım).

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 24

Norbert Lynton

MODERN SANATIN ÖYKÜSÜ

Çevirenler: Cevat Çapan, Sadi Öziş

XX. Yüzyılda gelişen sanat akımlarını günümüze kadar izleyen 350 renkli ve renksiz resimle bol örnekler veren temel eser. Modern sanatın toplumsal yanı, işlevi için çözüm ve anlatım getiren kitap...

Sanat Dizisi

Arnold Hauser

SANATIN TOPLUMSAL TARİHİ

Çeviren: Yıldız Gölönü

Bütün sanat formlarının oluşumunda toplumsal etkiler ve karşılıklı etkileşimi en iyi açıklayan yazar. Romantizm'den günümüze sanat akımları...

Sanat Dizisi

Cemil Sena

ESTETİK

Estetiğe dair genel bilgiler, Sanat sorunları, Sanat eserlerinin yaratılması, Güzel ve güzellik, Estetik duygular, Şiir, Estetik yargılar ve bunların değerlendirilmesi. Konuyu anlamak ve ilk yaklaşım için anahtar eser.

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 13

SANAT ANSİKLOPEDİSİ

SÜRREALİZM, EMPRESYONİZM, EKSPRESYONİZM, SEMBOLİZM ve ROMANTİZM başlıkları altında hazırlanan 1500 renkli ve siyah-beyaz resimli 5 ciltlik ansiklopedi. (1983'de yayınlanmaya başlanacak).

Sanat Dizisi

DÜN • BUGÜN

Herodotos

HERODOT TARİHİ

Çeviren: Müntekim Ökmen

Kişiliği üzerine çok az bilgiye sahip olduğumuz Herodotos'un ünlü tarihi 9 kitaptan oluşur. Azra Erhat'ın Önsözüyle sunulan bu yapıt, eski Yunanlıların ve Yunan olmayanların genel anlamda bir tarihini verir, Yunanlıların Perslerle sürüp giden savaşlarını anlatır ve bu çatışmayı zaman zaman mitolojik kökenlerine kadar araştırarak, günümüze ışık tutan şiirsel bir tarih kitabı niteliğini taşır.

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 19

C.W. Ceram

TANRILAR, MEZARLAR ve BİLGİNLER

Çeviren: Hayrullah Örs

20 dile çevrilmiş, yalnız Almanya'da 38 defa basılmış eser. Arkeolojinin romanı, konuya hiç ilgi duymayanlara bile kendini sevdiriyor. Başından sonuna dek elinizden bırakmadan ilgiyle okuyacağınız bir kitap... (3. Basım).

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 4

C.W. Ceram

TANRILARIN VATANI ANADOLU

Çeviren: Esat Nermi Erendor

«Tanrılar Mezarlar ve Bilginler» ile birlikte «Arkeolojinin Romanı» olarak adlandırılan eser. Anadolu uygarlığı üzerine en tutarlı belgesel gerçekler...

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 33

Walter Kiaulehn

DEMİR MELEKLER

Çeviren: H. Örs

Makinenin doğuşu, tarihi ve kudretini açıklayan; dünyadaki makine devriminin nedenlerini, nasıl başladığını, nasıl sürdürüldüğünü ve ne sonuçlar verdiğini inceleyen roman çekiciliğinde bir kitap...

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 10

H. von Moltke

TÜRKİYE MEKTUPLARI

Çeviren: H. Örs

1836-1839 Türkiye'sinden mektuplar. Bugünümüzü yaratan o günkü nedenler, Türkiye'nin bugünü hakkında fikir yürütmeden önce okunması gereken ilginç eser... Bir dönemin anlaşılması ve çözümlenmesi için temel kitap.

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 3

İlhan Arsel

ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ ve TÜRKLER

Arap Milliyetçiliği «Türk Sorunu», «Dil» ve «Din» unsurları ve Türklerle ilgili değerlendirmeler.

Büyük Fikir Kitapları Dizisi No 28

ARİSTOTELES
(İ.Ö. 384–322)

Aristoteles, *İ.Ö. 384 yılında, Makedon krallarının egemenliği altındaki Stageira'da doğdu. Atina'da Platon'un yanında (Akademia'da) öğrenim gördü. Bir süre (Büyük) İskender'e öğretmenlik yaptı. 335'te onun tahta geçmesi üzerine Atina'ya döndü ve Lykeium adı verilen kendi okulunu açtı. Bilgisinin genişliği, buraya birçok öğrenci çekmişti. İskender'in ölümünden sonra, bazıları onu dinsizlikle suçladılar. İ.Ö. 322 yılında Euboea adasındaki Khalkis şehrine kaçtı ve aynı yıl orada öldü. Birçoğu günümüze kalmış olan yapıtları, doğa biliminden, ahlâk ve sanat felsefesine kadar büyük bir çeşitlilik gösterir. Bunların en ünlüsü* Politika'*dır.*

Politika'*yı İngilizceye en son çeviren Thomas Alan Sinclair, Cambridge'te okumuş, çeşitli üniversitelerde öğretim üyeliğinde bulunduktan sonra, 1934'ten 1961'deki ölümüne değin, Belfast'taki Queen's University'de Yunanca profesörlüğü yapmıştır. Yunan Siyasal Düşünce Tarihi Üstüne ünlü bir kitabı vardır.*

Politika'*yı T. A. Sinclair çevirisinden Türkçeye aktaran Mete Tuncay, 1966'da Ankara Üniversitesinde Siyasal Teoriler Doçenti olmuş, Batı düşünce tarihi okutmuş ve çeşitli çeviriler yapmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin yakın tarihiyle ilgili araştırmaları vardır.*

ISBN 975-14-0165-8

1550000TL